

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kübra AYDIN

DOĞU AKDENİZ JEOPOLİTİĞİNDE ENERJİ DENKLEMİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE-
LİBYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kübra AYDIN

DOĞU AKDENİZ JEOPOLİTİĞİNDE ENERJİ DENKLEMİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE-
LİBYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Danışman

Prof. Dr. Hayati AKTAŞ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Kübra AYDIN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	:Doç. Dr. Tolga ÖZTÜRK	(İmza)
Üye (Danışman)	:Prof. Dr. Hayati AKTAŞ	(İmza)
Üye	:Doç. Dr. Ramazan İZOL	(İmza)

Tez Başlığı:	DOĞU AKDENİZ JEOPOLİTİĞİNDE ENERJİ DENKLEMİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ
--------------	---

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 12/07/2024

Mezuniyet Tarihi : 22/08/2024

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ Doğu Akdeniz Jeopolitiğinde Enerji Denklemi Bağlamında Türkiye-Libya İlişkileri Üzerine Bir Analiz” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Öğrenci Adı, SOYADI

Kübra AYDIN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

5 / 8 / 2024

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Kübra AYDIN
Öğrenci Numarası	202252038005
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Hayati AKTAŞ
Yüksek Lisans Tez Başlığı	DOĞU AKDENİZ JEOPOLİTİĞİNDE ENERJİ DENKLEMİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2427634294
Rapor Tarihi	5.8.2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %12 Alıntılar dahil: %23
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 196 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tez in orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı İmza	

İÇİNDEKİLER

HARİTALAR LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
TEŞEKKÜR.....	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDEN JEOPOLİTİK ÜZERİNE BİR ANALİZ

1.1.Jeopolitik Kavramı ve Tarihsel Arka Planı	7
1.2. Jeopolitiği Tanımlama Girişimleri	9
1.3.Jeopolitiğin Önemi Üzerine Bir Bakış	11
1.4.Kuramsal Çerçeveden Jeopolitik Üzerine	12
1.4.1. Fiziki Coğrafya Temelli Teoriler.....	12
1.4.1.1 Kara Hakimiyeti Teorisi	13
1.4.1.2.Kenar Kuşak Teorisi.....	15
1.4.2.Kuvvet Temelli Teoriler	16
1.4.2.1. Deniz Hakimiyeti Teorisi	16
1.4.2.2.Hava Hakimiyet Teorisi	17
Bölüm Değerlendirmesi.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

ENERJİ BAĞLAMINDA DOĞU AKDENİZ JEOPOLİTİĞİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

I.KISIM: Enerji Üzerine Temel Bilgilendirme	21
2.1.Enerji Kavramı ve Tarihsel Arka Planı	21
2.2.Enerjiyi Tanımlama Girişimleri	23
2.3.Enerji Çeşitleri Üzerine Bir Analiz	24
2.3.1.Birincil Enerji Kaynakları	24
2.3.2.İkincil Enerji Kaynakları	30
2.4.Enerjinin Önemi Üzerine Bir Analiz	31
2.5.Enerji-Coğrafya İlişkisi Üzerine Bir Analiz.....	33
I.Kısım Değerlendirmesi	40
II.KISIM: Doğu Akdeniz Bölgesi Üzerine Genel Bilgilendirme.....	41

2.6. Doğu Akdeniz Bölgesinin Tanımı, Yeri ve Haritası	41
2.7.Doğu Akdeniz Bölgesinin Önemi	44
2.8. Mavi Vatan Doktrini.....	47
2.9.Doğu Akdeniz Bölgesinde Bulunan Enerji Kaynakları.....	48
2.10. Doğal Gaz.....	51
2.11.Enerji Bağlamında Doğu Akdeniz Bölgesinin Bölge Ülkeleri Açısından Önemi	54
II. Kısım Değerlendirmesi	75
Bölüm Değerlendirmesi.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ JEOPOLİTİĞİNDE ENERJİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

I.Kısım: Türkiye-Libya İkili İlişkileri Üzerine Bir Analiz	78
3.1.Tarihsel Arka Plan Analizi	78
3.2.İkili İlişkilerde Neden Analizi	103
3.3.İkili İlişkilerde Mevcut Durum Analizi	105
Kısım Değerlendirmesi.....	123
II.Kısım: Türkiye-Libya İkili İlişkilerinde Bölgesel, Küresel ve Örgütsel Aktörlerin Analizi.....	123
3.4. Bölgesel Aktör Analizi	123
3.4.1. Mısır	124
3.4.2. Cezayir.....	127
3.4.3. Tunus	128
3.4.4. Yunanistan	129
3.5. Küresel Aktör Analizi.....	132
3.5.1. ABD.....	132
3.5.2. Rusya Federasyonu.....	135
3.5.3. Çin Halk Cumhuriyeti	136
3.5.4. İngiltere.....	137
3.5.5. Fransa	139
3.6. Örgütsel Aktör Analizi	140
3.6.1. BM.....	140
3.6.2. AB.....	141
3.6.3. AfB	142
Kısım Değerlendirmesi.....	142
Bölüm Değerlendirmesi.....	143

SONUÇ	144
KAYNAKÇA.....	148
ÖZGEÇMİŞ.....	179

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1 Mackinder'in Heartland'ı.....	13
Harita 1.2 Spykman'in Kenar Kuşak Teorisi.....	14
Harita 2.1 Doğu Akdeniz.....	41
Harita 2.2 Doğu Akdeniz Enerji Dağılımı.....	44

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AfB	Afrika Birliği
ARAMCO	Arap Amerikan Petrol Şirketi
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BG	İngiliz Gazı
BM	Birleşmiş Milletler
BMDH	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku
BMDHS	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BMLDM	Birleşmiş Milletler Libya Destek Komisyonu
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
CASOC	Kaliforniya Arap Standart Petrol Şirketi
CIA	Central Intelligence Agency (Merkez İstihbarat Ajansı)
CNG	Compress Natural Gas (Sıkıştırılmış Doğal Gaz)
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
DAGF	Doğu Akdeniz Gaz Forumu
DP	Demokrat Parti
EGAS	Mısır Doğal Gaz Holding Şirketi
EGPC	Mısır General Petrol Şirketi
EMIGI	Doğu Akdeniz Entegre Gaz Altyapısı
EUCOM	Avrupa Kuvvetler Komutanlığı
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
IAEA	International Atomic Energy Agency (Uluslararası Atom Enerji Ajansı)
IEA	International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)
IRA	İrlanda Kurtuluş Ordusu

İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
İDA	İnsansız Deniz Araçları
İHA	İnsansız Hava Araçları
KAOD	Kuzey Afrika ve Ortadoğu
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LNG	Liquefied Natural Gas (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz)
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
MEB	Münhasır Ekonomik Bölge
MGK	Milli Genel Kongre
MKP	Milli Kalkınma Partisi
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
NMIOTC	NATO Deniz Denetim Harekâtı Eğitim Merkezi
NOC	Libya Ulusal Petrol Şirketi
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği)
RF	Rusya Federasyonu
SİN-SAD	Sahil ve Sahra Devletler Topluluğu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSI	Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
SUMED	Süveyş Akdeniz Boru Hattı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TM	Temsilciler Meclisi
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UGK	Ulusal Geçiş Konseyi
UMH	Ulusal Mutabakat Hükümeti
UNHCR	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNSMIL	Birleşmiş Milletler Libya Özel Temsilcisi ve Libya Destek Komisyonu

YDSK Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

ÖZET

Jeopolitik açıdan son derece kritik bir ehemmiyete haiz olan Doğu Akdeniz bölgesi, son yıllarda enerji rezervlerinin tespitiyle enerji jeopolitiğin kritik bir meselesine dönüşmüştür. Enerji, hali hazırda uluslararası arenada aktörlerin ihtiyaç duyduğu ve sahip olunması gerekli bir araçtır. Enerji jeopolitiği, enerji kaynaklarının kullanımı, üretimi ve dağıtımıyla ilgili siyasi, ekonomik etkenlerin etkileşimini incelemektedir. Bu bağlamda da enerji jeopolitiği, uluslararası sistemde aktörlerin ilişkilerini siyasi, ekonomik ve stratejik açıdan etkileyen önemli bir faktördür. Doğu Akdeniz bölgesinde, kıyıdaş olan aktörlerin yanı sıra kıyıdaş olmayan ve var olmaya çalışan uluslararası aktörler mevcuttur. Doğu Akdeniz bölgesindeki, rekabeti bir denkleme dönüştüren unsur ise bu çoklu aktörlerin varlığıdır.

Doğu Akdeniz bölgesinin, şeridinde konumlanan devletler içinde özellikle en uzun kıyı sınırı haiz olan Türkiye, söz konusu denklemde saf dışı bırakılmaya çalışılmaktadır. Bölgede kıyısı bulunan ülkeler başta İsrail, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Yunanistan'ın koalisyonu, bölgede söz hakkı bulunmayan aktörleri arkalarına alarak uluslararası hukuk kurallarına aykırı bir şekilde Türkiye karşıtı bir kamplaşma oluşturulmak istendiği görülmektedir. Türkiye, söz konusu kamplaşmaya karşılık olarak uluslararası hukuk kurallarına uygun bir şekilde kendi haklarını korumaya çalışmaktadır. Bu minvalde, Türkiye oluşturulan kamplaşmaya karşılık olarak Doğu Akdeniz bölgesinde mühim bir oyuncu ve tüm dengeleri değiştirebilecek güce sahip olan Libya ile ilişkiler geliştirmektedir.

Doğu Akdeniz bölgesinde, enerji jeopolitiği açısından oldukça kıymetli bir aktör olan Libya, kendi içerisinde karışıklıklara sahiptir. Libya'nın kendi içerisindeki karışıklıklarına, uluslararası aktörler dahil olmuştur ve Libya'nın iç karışıklık çıkmazı süregelmektedir. Libya hem jeopolitik hem de enerji açısından uluslararası sistemde önem atfedilen bir ülkedir. Doğu Akdeniz enerji denkleminde Türkiye, Libya ile geliştirdiği ilişkiler aracılığıyla söz konusu denklem sonucu için tahmin edilen varsayımları boşa çıkarmıştır ve Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğinde güçlü bir aktör olarak yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Enerji Jeopolitiği, Doğu Akdeniz, Türkiye, Libya

ABSTRACT

TÜRKİYE-LIBYA RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE ENERGY EQUATION IN EASTERN MEDITERRANEAN GEOPOLITICS

The Eastern Mediterranean region, which is of critical geopolitical importance, has become the focal point of energy geopolitics in recent years due to the discovery of energy resources. Energy is already a vital tool required by actors in the international arena. Energy geopolitics examines the interaction of political, economic factors related to the use, production, and distribution of energy resources. In this context, energy geopolitics is a significant factor that affects the relations of actors in the international system politically, economically, and strategically. In the Eastern Mediterranean region, there are both coastal and non-coastal international actors. The presence of these multiple actors turns competition in the Eastern Mediterranean into a complex equation.

Among the countries with coastlines in the Eastern Mediterranean, Turkey, with the longest coastline, is being attempted to be sidelined in this equation. Coastal countries in the region, particularly Israel, Greece, and the Republic of Cyprus, seek to create an anti-Turkey alignment with the support of actors who have no say in the region, in violation of international law. In this context, Turkey, as a significant actor in the Eastern Mediterranean, is developing relations with Libya, which has the potential to change all balances.

Libya, which is a valuable actor in terms of energy geopolitics in the Eastern Mediterranean region, is embroiled in internal turmoil. International actors have become involved in Libya's internal turmoil, which continues. Libya is a country attributed with importance both geopolitically and in the terms of energy within the international systems. Through its relations with Libya, Turkey has disrupted the assumed outcomes of the equation and established itself as a powerful actor in Eastern Mediterranean energy geopolitics.

Keywords: Geopolitics, Energy Geopolitics, Eastern Mediterranean, Turkey, Libya

TEŞEKKÜR

Çalışmamın belirlenmesinde ve şekillenmesinde teşvik, hoşgörü ve desteklerini hiçbir şekilde esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Hayati AKTAŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Cihan DABAN’a sonsuz saygı, sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Tez yazım süresince desteğini esirgemeyen ve tezimle ilgili konularda bilimsel katkı sağlayan değerli hocam Nursena YAŞAR’a teşekkür ederim.

Hayatımın her anında yanımda olan ve yaptığım tercihlerde beni şartsız destekleyen yegâne varlıklarım; annem Meryem AYDIN’a ve abim Ali AYDIN’a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Kübra AYDIN

ÖNSÖZ

Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte günümüz dünyasında enerjiye olan talep karşısında söz konusu bölge oldukça hayati bir önem taşımaktadır. Türkiye’nin bölgedeki konumu ve sahip olduğu haklar göz önünde bulundurulduğunda oldukça avantajlı bir durumda olması beklenmektedir. Fakat bölgede, Türkiye karşıtı bir kamplaşma kendini göstermiş bunun sonucunda da bölgede gerilim yükselmiştir. Türkiye, söz konusu bu karşıt kamplaşmaya karşılık olarak bir dizi hamlelerde bulunmuş ve söz konusu hamlelerden en önemlisi ise elbet teki Libya ile gerçekleştirdiği mutabakatlardır.

Türkiye, Doğu Akdeniz’de var olmak durumundadır ve Doğu Akdeniz Türkiye’ye hukuki açıdan üstünlük sağlayan bir denizdir. Bu kaos barındıran çoklu enerji denkleminde Türkiye, Libya ile mutabakatlar imzalayarak söz konusu bölgedeki enerji denkleminde avantaj elde etmiştir. Elde edilen bulguların, yeni çalışmaların önünü açacağına ve kaynak sağlayacağına inanılmaktadır.

Kübra AYDIN

GİRİŞ

Enerji, tarihin olağan seyrinde ön planda olan bir konu olarak önemini korumuştur. Küreselleşen dünyada, enerjiye atfedilen önem giderek artmaktadır. Uluslararası sistemde enerji, küresel güçler için sahip olunması gerekli olan bir güç olarak görülmektedir. Çünkü enerji, uluslararası sistemdeki ilişkileri şekillendirmektedir. Enerjiye sahip olan aktör, hegemonyasını kabul ettirmekte zorluk yaşamamaktadır. Jeopolitik açıdan hayati derecede bir öneme sahip olan Doğu Akdeniz bölgesi, son yıllarda yapılan enerji keşifleri ile birlikte önemine önem katmıştır. Çünkü, söz konusu yapılan enerji keşifleri ile enerji kaynağı arayışında olan aktörler bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bu noktada da Doğu Akdeniz enerji jeopolitiği açısından önem kazanmıştır. Bu doğrultuda, bölgede bulunan kıyıdaş devletlerin yanı sıra bölgede söz sahibi olmak isteyen küresel güçler, uluslararası şirketler dahil olmuşlar ve bu durum çoklu bir karmaşık denkleme sebebiyet vermiştir.

Türkiye, Doğu Akdeniz'de en büyük kıyı şeridi sınırına haiz bir konumda bulunmasına karşın bölgede diğer kıyıdaş devletler tarafından hakları gasp edilmek ve yalnız bırakılmak istenmiştir. Bu rekabet ortamında Türkiye, kararlı bir duruş sergilemiş ve uluslararası hukuk kurallarına uygun davranarak kendi haklarını korumaya çalışmıştır. Söz konusu rekabet ortamında, Türkiye adeta bir çıkmaza sürükletilmeye çalışılmıştır. Başta İsrail, Yunanistan ve GKRY olmak üzere Doğu Akdeniz bölgesinde zirveler düzenlemişler ve adeta Türkiye karşıtı bir kampaşma oluşturmuşlardır¹. Böyle bir ortamda Türkiye, geçmişten derin ilişkilere sahip olduğu bir başka önemli aktör olan Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti ile 27 Kasım 2019'da Akdeniz'de “*Deniz Yetki Alanları Sınırlandırılmasına ilişkin Mutabakat Muhtırası*” imzalamıştır ve ayrıca aynı tarihte Türkiye ve Libya arasında *Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası* imzalanmıştır².

Libya, Doğu Akdeniz bölgesinde enerji jeopolitiği açısından oldukça önemli bir aktördür. Sahip olduğu jeopolitik konum ve enerji kaynakları ile dikkat çekici bir aktördür. Libya'nın kendi içerisinde iç karışıklığı, Arap Bahar'ının hemen ardından başlamış ve günümüze kadar gelmiştir. Libya'da süregelen bu kaosa çeşitli uluslararası aktörler dahil olmuşlardır ve bu doğrultuda iki başlı bir yönetim meydana çıkmıştır. İki başlı yönetim,

¹ Arslan, 2020: 52.

² Bulut ve Bulut, 2021: 38.

kutuplaşmaya benzetilebilir, çünkü kaosa dahil olan aktörler taraf tutmaktadır³. Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğinde yaşanan gelişmeler de ilk etapta Libya içinde bulunduğu kaos ortamından dolayı etkisiz kalmıştır. Fakat, Türkiye ile gerçekleştirdiği anlaşmalar neticesinde denklem bozucu bir aktör konumuna gelmiştir.

Türkiye ve Libya arasında gerçekleştirilen anlaşmalar, Libya'nın içinde bulunduğu kaos durumundan dolayı çaba sarf edilerek gerçekleştirilmiş ve Türkiye karşıtı kamplaşmada yer alan aktörler tarafından oldukça rahatsız edici bulunmuştur. Bu doğrultuda, Libya'daki kaos ortamından yararlanmak isteyen aktörler olmuş ve anlaşmaların geçersiz olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır.

Çalışmanın amacı, Doğu Akdeniz bölgesi hem jeopolitik hem de enerji açısından oldukça kıymetlidir. Doğu Akdeniz bölgesinde kıyıdaş aktörler ve destekçileri tarafından Türkiye karşıtı oluşturulmak istenen kamplaşmaya karşılık olarak, Türkiye'nin Libya ile gerçekleştirdiği anlaşmalar oldukça önem arz etmektedir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz bölgesindeki çıkarlarını korumak amacıyla gerçekleştirdiği anlaşmalar, karşıt kamplaşma açısından oldukça rahatsız edici bulunmuştur ve Doğu Akdeniz enerji denklemini bozmuştur. Bu amaçla Türkiye ve Libya mühim avantajlara erişmiştir. Çalışmanın amacı, Doğu Akdeniz bölgesinde Türkiye'ye karşılık oluşturulmak istenilen kamplaşmaya, Türkiye'nin Libya ile gerçekleştirdiği mutabakat hamlelerinin Doğu Akdeniz enerji denklemini değiştirdiğini ve Türkiye'nin Libya ile ilişkilerini enerji jeopolitiği açısından analiz etmektir.

Bu çalışmanın önemi, küreselleşen dünyada enerjiye atfedilen önem giderek artmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesinde enerji kaynaklarının keşfedilmesi ile gerek bölgeye kıyıdaş olan gerek olmayan aktörlerin oluşturduğu denklem, mevcut durumu karmaşıktırmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesinde en uzun kıyı çizgisi sınırına hâkim bir ülke olan Türkiye, mevcut enerji denkleminde izole edilmeye çalışılmaktadır. Türkiye, kendisine karşı oluşturulan bu ittifaka cevap olarak Libya ile mutabakat anlaşmaları imzalamış ve Doğu Akdeniz'deki deniz hak ve menfaatlerini muhafaza edebilmek için somut bir politika izlemiştir. Türkiye, Libya ile önce “deniz yetki ardından güvenlik ve askeri iş birliği mutabakat muhtıralarını” imzalayarak, Doğu Akdeniz'deki denklemi bozmuştur. Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji denkleminde olan yaklaşımı gelecek nesiller adına büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, konunun önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye, Doğu Akdeniz enerji denkleminde Libya ile imzaladığı mutabakat muhtıraları ile önemli kazanımlar elde etmiştir. Türkiye, Libya ile mutabakat muhtıralarını imzalamamış olsaydı, kendisine karşıt oluşturulan kamplaşma başarıya ulaşabilirdi. Türkiye,

³ Karaoğlu, 2019: 200.

Doğu Akdeniz'deki enerji denkleminde saf dışı bırakılabilir ve söz konusu bir bölgede hiçbir hak iddiasında bulunamayabilirdi. Fakat, Doğu Akdeniz hem jeopolitik hem de enerji açısından oldukça önemlidir ve geri dönülemez hatalar yapılamayacak kadar kıymetlidir. Zira, Türkiye'ye karşı oluşturulan kamplaşmanın arkasında aktörlerin Türkiye'ye yönelik kronikleşmiş birtakım sorunları mevcuttur. Bu doğrultuda, Doğu Akdeniz enerji denkleminde Türkiye uluslararası hukuka uygun davranarak Libya ile mutabakat muhtıraları imzalayarak kamplaşmada bir araya gelen aktörleri hüsrana uğratmıştır. Türkiye, Doğu Akdeniz'de başarılı ve milletlerarası normlara elverişli bir politika izlemektedir.

Doğu Akdeniz'de enerji jeopolitiği bağlamında “Türkiye-Libya ilişkileri uluslararası kaynaklardan yararlanma gerekliliği olan bir araştırmadır. Doğu Akdeniz'deki enerji denkleminde Arapça kaynaklar çalışmaya faydalı olabilecekken, Arapça diline hâkim olmamamdan dolayı kaynaklar yeterince taranamamıştır. Yerli ve İngilizce eserler ile literatür taraması yapılmıştır. Çalışma 2011-2024 yılları arası ile sınırlandırılmıştır. Fakat konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına gerekli yerlerde tarihsel arka plana değinilmiştir.”

Çalışmanın problemi; küreselleşen dünyada enerji uluslararası sistemdeki aktörler için vazgeçilmez bir araçtır. Modern dünyada enerji her şeyi ifade etmektedir. Aktörlerin öncelikli amaçları arasında enerjiyi elde etme, yönetme ve işletmek yer almaktadır. Enerji, uluslararası sistemde aktörlerin ilişkilerini etkilemektedir. Enerjinin oldukça değerli olduğu günümüz dünyasında Doğu Akdeniz bölgesinde keşfedilen enerji kaynakları oldukça olumlu bir etki yaratmıştır ve beraberinde de rekabeti doğurmuştur. Aktörler için adeta bir umut ışığı olmuştur ve ardından kamplaşmalar yaşanmıştır. Oluşan rekabet ortamında ve enerji jeopolitiği denkleminde Türkiye saf dışı bırakılmak istenmiştir. Bu çalışmanın problemi, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de etkisiz bırakılmak istenmesidir. Ardından Türkiye'nin Libya ile imzaladığı mutabakat muhtıralarının bir karşı girişim olarak ve Türkiye'nin Libya ile ilişkilerinin geliştirilmesi veya geliştirilmemesi üzerine bir sorun teşkil etmesidir.

Çalışmada;

- Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları (doğal gaz, petrol) üzerindeki rekabet nasıl bir etkileşime neden oldu?
- Türkiye ve Libya'nın jeopolitik stratejileri nelerdir?
- Türkiye-Libya ilişkileri, Doğu Akdeniz'deki doğalgaz ve petrol rezervleri üzerindeki rekabetle nasıl bağlantılıdır?
- Enerji kaynaklarındaki bu rekabet, bölgesel dengeleri nasıl etkiliyor?
- Türkiye-Libya ilişkileri, bölgesel dengeyi nasıl etkiler?

Soruları araştırmanın temelini oluşturmaktadır.

Çalışmada metodolojik olarak enerji jeopolitiği yaklaşımı benimsenmiş ve enerji jeopolitiği açısından söz konusu bölgede oluşturulmak istenilen kamplaşma ve Türkiye'nin hamleleri izah edilmiştir. Çalışma niteliksel bir çalışma metodolojisi takip edilerek, makale, kitap, gazete gibi basılı yayın organlarının ve internet kaynaklarının incelenilmesi ile oluşmuştur.

Bu araştırma, Doğu Akdeniz enerji denkleminde Türkiye'nin Libya ile imzaladığı mutabakat muhtıralarının ve geliştirdiği ilişkilerin olumlu ve somut politikalar olduğuna değinmesi açısından literatürde bir boşluğu kapatmayı amaçlamaktadır.

Nomikos ve Sharma (2021), Doğu Akdeniz'deki Tamar, Leviathan, Zohr ve Afrodite gibi doğal gaz yataklarının keşfiyle bölgedeki etkisinden, enerjinin Doğu Akdeniz bölgesindeki ileride kalkınma için önemli olacağından, Avrupa'nın önemli bir enerji tüketicisi olduğundan dolayı bölgeye özel bir ilgi duyduğu ve “Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği'nin (AB)” bu bölgede enerji kaynaklarından yararlanmak ve ülkedeki bölgelerin hakimiyetine karşı koymak için bu sebeple Washington ve Avrupa'nın söz konusu bölgede enerji kaynaklarını kullanmak için iş birliği yapması ve paralel bir şekilde Rusya veya Çin'in tasarımlarına jeoekonomik bir karşı ağırlık vermesi muhtemeldir⁴.

Strigunov, Manoilo, Rozhin ve Simons (2022), Doğu Akdeniz'de enerji faktöründen dolayı bir rekabet ortamı olduğundan, Rusya ve Türkiye'nin Washington'un hegemonyasına jeopolitik açıdan meydan okuduklarını, Libya'da konuşlandırılan askeri varlıkların enerji ile bağlantılı olduğunu ve Avrupa'nın gaz piyasası için mücadelenin güçlendirilmesiyle sonuçlanacağını ele almıştır⁵. Ama Türkiye ve Libya arasındaki mutabakat anlaşmalarına ve iş birliğine değinmemiştir.

Aydin (2023), Doğu Akdeniz bölgesinin öneminin ve Türkiye'nin bölgede en eski ve aktif bir oyuncu olduğunu, Türkiye'nin boru hatları için güvenilir bir oyuncu olduğunu, AB için Doğu Akdeniz'in öneminden, Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Rusya'nın doğal gazı bir baskı unsuru olarak öne çıkarmasının AB'ni zor durumda bıraktığını ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki haklarının meşru olduğunu belirtmiştir⁶.

Sotiriou (2020), Doğu Akdeniz bölgesindeki enerji kaynaklarının keşfedilmesi ile Türkiye ve GKRY arasında yeni bir rekabet ortamının doğduğu ve bu rekabete Mısır ve İsrail'inde jeopolitik denkleme katıldığı, üçlü zirvelerin oluşturulduğunu belirtmiştir⁷. Özertem (2016), Doğu Akdeniz'de enerji yataklarının keşfedilmesiyle Türkiye'nin uzun bir süredir

⁴ Nomikos ve Sharma, 2021: 247-248.

⁵ Strigunov, Manolio, Rozhin ve Simons, 2022: 12-13.

⁶ Aydin, 2023: 17.

⁷ Sotiriou, 2020: 235.

benimsediği Kıbrıs temelli politikası etkisiz kalmıştır, enerji yataklarının keşfi çekişmeleri beraberinde getirmiştir ve Türkiye benimsediği politikasını değiştirmek durumunda kalmıştır, Türkiye'nin; Mısır, GKRY ve İsrail ile ilişkilerini normalleştirilmesi gerektiği aksi takdirde bölgede Türkiye'nin statükosunun ortadan kalkabileceği belirtilmiştir⁸.

Mens (2022), Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki askeri varlığının Rusya'ya karşı olduğunu ve Libya'da kaos ortamının Türkiye ve Rusya'nın işine geldiğini, Türkiye ve Rusya arasındaki rekabetin kendini Libya iç savaşında gösterdiğini ve Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını gerçekleştirmek için iyi bir avantaj olduğunu belirtmiştir⁹.

Garcia-Carriazo (2021), Avrupa'nın Türkiye-Libya Mutabakat Muhtırasına karşılık olarak endişeli olduğuna değinilmiştir¹⁰.

Kökyay'ın (2020) "*Neoralizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası*", Yayıncı'nın (2021) "*Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*", Yayıncı'nın (2020) "*Libya Türkiye'nin Denizden Komşusudur*", Kavas'ın (2011) "*Türkiye-Libya ilişkileri*", Ceviz'in (2011) "*Libya Tarihine Kısa Bir Bakış Açısı*", Yaşar'ın (2019) "*Doğu Akdeniz'de Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde enerji nakil hatları: Güvenlikleştirme sürecinin analizi*" adlı çalışmalar Doğu Akdeniz bölgesi ve Türkiye-Libya ilişkileri üzerine önemli çalışmalardır.

Doğu Akdeniz açısından yapılan çalışmalar genel olarak ikili ilişkiler veya bir ülkenin söz konusu bölgeye dair politikası üzerine yoğunlaşmıştır. Mevcut literatür taraması, tez boyunca devam etmiştir. Bu minvalde çalışma, Türkiye ve Libya ilişkilerinin enerji jeopolitiği bağlamında bölgesel, küresel ve örgütsel aktörleri bir kamplaşma açısından ele alması ve Türkiye'nin hamlelerini irdelemesi bakımından bir yaklaşım oluşturmuş ve çalışmanın bu anlamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde jeopolitik kavramı ve gelişimi incelenmiştir. Jeopolitik kavramı, insanoğlunun dünyada topluluklar halinde yaşamaya başladığı andan ve dünya tarihindeki dengeleri değiştiren önemli olaylardan etkilenerek filizlenmeye başlamıştır. Jeopolitik kavramının, uluslararası ilişkilerdeki en önemli tezahürü, zihni bir araç olmasıdır. Klasik jeopolitik kuramlara değinilmiştir ve uygulandığını veya uygulanmak istendiğini ifade etmek mümkündür.

Çalışmanın ikinci bölümünde, iki kısım olarak incelenmiştir. Birinci kısımda, çalışmanın ana karakteristiğini oluşturan enerji ve tarihsel gelişimi irdelenmiştir. Ardından enerji jeopolitiğinin nasıl şekillendiği ele alınmıştır. İkinci kısımda ise, Doğu Akdeniz bölgesi hakkında bilgilendirme, önemi ve sahip olduğu enerji kaynakları irdelenmiştir. Enerji

⁸ Özertem, 2016: 370.

⁹ Mens, 2022: 384.

¹⁰ Garcia-Corriazo, 2021: 3.

açısından, Doğu Akdeniz bölgesinde özellikle doğal gaz üzerinde durulmuştur ve enerji jeopolitiği bölge ülkeleri üzerindeki etkisi irdelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, iki kısım olarak incelenmiştir. Birinci kısımda, Türkiye-Libya ilişkileri üzerine bir analiz yapılmış, iki ülke ilişkilerinin tarihsel arka planı ele alınmış, neden analizi ve mevcut durum analizi yapılmıştır. İkinci kısımda ise Türkiye-Libya ikili ilişkilerinde, bölgesel, küresel ve örgütsel aktörlerin bakış açıları analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDEN JEOPOLİTİK ÜZERİNE BİR ANALİZ

1.1. Jeopolitik Kavramı ve Tarihsel Arka Planı

Dünya üzerindeki insan toplulukları geçmişten günümüze kadar sürekli olarak değişim ve dönüşüm geçirmişlerdir. Aristoteles, insanı “*zoon politikon*” şeklinde tanımladığında, insanı konuşan, bu çatıda da toplumsallaşan ve bunun neticesinde de “*siyasileşen canlı hayvan*” biçiminde nitelendirmiştir¹¹. Topluluklar, geçirdikleri değişim ve dönüşüm sayesinde ayrıışmışlardır. Bu ayrıışmalar kendi *milli kimliklerini* belirlemelerinde rol oynamıştır. *Milli kimlikler*, toplulukların kendilerine ait alanlar oluşturmalarını ve oluşturulan bu alanlarında bir sınırları olmasını mecburi kılmıştır. Bu sınırlar, topluluklarla bütünleşmiş ve onlara ait bir vücut haline gelmiştir. Sınırlar, toplulukların sadece *milli kimliklerini* belirlememiş aynı zamanda refah düzeylerini de belirlemiştir.

Uluslararası İlişkiler teorisyenlerinden birisi olan Immanuel Wallerstein’in *Dünya Sistemleri Kuramında* belirttiği gibi, ülkeler merkez-çevre-yarı çevre veya kuzey/güney şeklinde ayrıışmışlardır¹². Yani oluşturulan alanlar, toplulukların yaşamını etkilemektedir ve dışarıdan bakıldığı zaman görüş elde edilebilmektedir. Alanlar olarak ifade edilen ve sınırlara sahip olduğu belirtilen aslında coğrafyadır.

Belirtildiği üzere, toplulukların vücudu haline gelen coğrafya onların hem ilerlemesini hem de geri kalmasını sağlamıştır ve coğrafya kimi topluluklar için kan ve gözyaşı olurken kimileri için de rahat bir yaşam alanı olmuştur. İbn-i Haldun’un ifade ettiği gibi, coğrafya insanların üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir¹³. Bu bağlamda, toplulukların üzerinde yaşadığı coğrafya, hayatlarının şekillenmesinde rol oynamaktadır.

Coğrafya, toplulukların hayatını geçmişten günümüze kadar ya tarihin sayfalarından edindiğimiz ya da şahit olduğumuz mevcut savaş alanları (Ukrayna-Rusya Savaşı¹⁴, İsrail-Gazze Savaşı¹⁵) bağlamında tetikleyici bir unsur olmuştur, savaşlar belli bir mekân üzerinde o mekân için gerçekleştirilmektedir ve mekân olarak adlandırılan bir

¹¹ Yeşilçayır, 2014: 63.

¹² Wallerstein vd., 2012: 173.

¹³ Topal, 2021: 17.

¹⁴ Çalışkan, 2022: 35-47.

¹⁵ <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn49e59g50do> (erişim tarihi: 12.01.2024).

coğrafyadır¹⁶. Yani coğrafya, savaşların çıkmasının ana sebeplerinden birisidir. Bu bağlamda, devletlerin dış politika uygulama ve pratiğe geçirme kararlarında coğrafya etkili olmaktadır.

Antik çağın düşünürleri, Herodot, Eflatun, Strabo, Jul Sezar ve Platon notlarında, devletlerin üzerinde yaşadığı toprak parçası ile kültürel ve politik açıdan ilişkilerine olan etkilerini irdelemiş, İbn-i Haldun'la birlikte coğrafya, fiziki, sosyal, ekonomi ve siyasi tarihle birleştirilmiştir¹⁷. Ayrıca iddia edilene göre, Napolyon, bir milletin coğrafyasına hâkim olmanın dış politikasına da hâkim olmak anlamına geldiğini söylemiştir¹⁸. Yani, coğrafya insanların hayatlarına eski tarihlerden beri sızmaktadır. Bu sızıntı, zaman zaman giderek büyüyen bir akıntıya dönüşmüştür ve dönüştüğü dönemlerde insanlık tarihinde acının ve kanın birleşmesine sebep olmuştur.

1618-1648 yılları içinde Avrupa'da olup biten Otuz Yıl Savaşları sonrasında Avrupalıların feodal sistem yerine ‘ulus-devlet’ adı verilen günümüz modern devlet şekline bürünmeleri ve 15. ve 16. yüzyıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan coğrafi keşifler sonucunda dünyanın gizemli yapısının ortadan kalkması ile ulus-devletlerin yeryüzünü nasıl paylaştıkları ve özelliklerinin nasıl sınıflandırıldığını araştıran yeni bir bilim olan ‘siyasi coğrafya’ doğmuştur¹⁹.

Siyasi coğrafya, siyasal bir otoritenin coğrafi alan üzerindeki teşkilini, devamını ve dönüşümünü ele almaktadır, bir ülkenin iç sınırlarından uluslararası sınırlara kadar tasvir edilen teşkilleri aynı zamanda siyasal coğrafyayı ifade etmektedir²⁰. Siyasi coğrafya, coğrafyanın bir parçasıdır ve ulus-devletlerin hem ekonomik hem de kültürel açıdan keskin bir şekilde farklılaşması ile alanlar politik olarak sınırlandırılmıştır ve bu ilişkileri etkilemektedir²¹. Coğrafi keşiflerden sonra ulus-devletler de başlayan sömürgeleştirme uygulamalarının bir sonucu olarak kendi aralarındaki rekabet tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır, sanayi devrimi de bu süreci hızlandırmıştır ve paralel bir şekilde 17. yüzyılda jeopolitik kavramı filizlenmeye başlamıştır²². Bu minvalde Avrupalı imparatorlukların yeni fark ettikleri yerleri sömürgeye dönüştürme arzusu ile jeopolitik, siyasi coğrafyanın bir bölümü şeklinde ortaya çıkmıştır²³. Jeopolitik kavramı, asıl gelişimini ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tamamlamıştır.

¹⁶ Kapan ve Kuşcu, 2021: 146.

¹⁷ Mangır, Şefika (Ed.), 2020: 7.

¹⁸ Brzezinski, Türedi (Çev.), 2017: 59.

¹⁹ Erşen, <https://kureselcalismalar.com/jeopolitik-ve-uluslararası-iliskiler/> (erişim tarihi: 10.01.2024).

²⁰ Akengin, 2015: 3.

²¹ Hartshorne, 1960: 54-58.

²² Sevgi, 1988: 215.

²³ Dal, 2020: 68.

Çağdaş jeopolitiğin, Alman antropolog ve coğrafyacı olan Friedrich Ratzel'in kaleme aldığı "*Politische Geographie*" (Siyasi Coğrafya) isimli kitabı başlangıcı olarak kabul edilmektedir, Ratzel, Carl Ritter'den feyz alarak toplumu bir organizma ile ilişkilendirmiş ve onu organizmaya benzetmiştir, organizma ise büyüyüp gelişmek ister bu gereksinimin giderilebilmesi içinde bir yere (*Lebensraum*) gereksinim duyar, bu ise sonradan Adolf Hitler'in bir dünya harbine sebebiyet verecek "yaşam alanı" nosyonunun çatısının ilkesini oluşturmuştur²⁴. Yani, toplumların gelişerek kendilerine ait bir yaşam alanı oluşturma düşüncesine sahip olma isteğinin mevcut olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu isteğin, modern anlamda da jeopolitiğin oluşmasının temelini hazırladığı söylemek mümkündür.

1.2. Jeopolitiği Tanımlama Girişimleri

Jeopolitik nosyonu ilk kez İsveçli Rudolf Kjellen tarafından 1899 tarihinde dile getirilmiştir, bir devletin dış politikasını, sahip olduğu coğrafi pozisyona göre belirlediğini ifade etmektedir²⁵. Jeopolitik kavramı, Yunancada "ge" (toprak) ve "politike" (politika) manalarına gelen sözcüklerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur²⁶.

Jeopolitik kavramının bilimsel olarak kabul görmüş ortak bir tanımı henüz yoktur ama birçok tanım mevcuttur. Jeopolitik, devletlerin coğrafi özellikleri ile politikaları arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalıdır, devletlerin coğrafi değişkenleri açısından uluslararası politikalarını anlamayı, açıklamayı amaçlayan bir dış politika analiz yöntemidir²⁷.

Bazı düşünürlerin jeopolitik tanımlamaları mevcuttur. Colin S. Gray, "*Jeopolitik, uluslararası politik gücün konum ile ilişkisi, güvenlik ve uluslararası düzenin yüksek politikası, güç merkezlerinin yükseliş ve düşüşlerine konumlarının etkisi ve güç sahibi olmada teknoloji, siyaset ve demografinin oynadığı rollerle ilgilidir*"²⁸. Tanımlamasında bulunmuştur. Kenneth McLeish, "*Jeopolitik, devletler arası güç ilişkilerinin incelenmesidir*"²⁹. Tanımlamasında bulunmuştur. Muzaffer Özdağ, Jeopolitik, halkların, devlet gücünün oluşumunda, kuvvet dengelerinin şekillenmesinde, yaşam ve etkinlik alanlarını, mekânı, doğayı ve coğrafi konumu kapsayan etkileri belirleyen ve vurgulayan bilgi disiplindir³⁰. Tanımlamasında bulunmuştur. Tanımlamalardan, ortak olarak geçen ifadelerin güç ve devletlerarası ilişkiler olduğunu

²⁴Dilmeç, <https://yalovaui.com/uluslararası-iliskilerde-klasik-jeopolitik-teoriler-ve-cagdas-yansimalari-a39/> (erişim tarihi: 24.01.2024).

²⁵ İşcan, 2004: 49.

²⁶ Arıboğan, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/jeopolitik>, (erişim tarihi: 17.01.2024).

²⁷ Yılmaz, 2012: 3.

²⁸ Gray, 1988: 4.

²⁹ McLeish, 1998: 318.

³⁰ Özdağ, 2001: 1.

görmenin mümkün olduğu belirtilebilir. Devletler arası ilişkilerin, güç boyutu sahip oldukları alanlarla ilişkilidir. Coğrafya, uluslararası ilişkilerde jeopolitik kavramı ile iç içedir.

Coğrafyanın bir disiplin olarak doğmasından sonra, siyasetle olan ilişkisi çerçevesinde gelişen siyasi coğrafya ile jeopolitiğinde gelişim gösterdiğini söylemek mümkün olabilir. Jeopolitik, yeryüzünde toplulukların yeni yerler keşfetmeleri ve bu keşifler sonucu bulunan yerlere hükmetme arzusu ile uzun bir geçmişe sahiptir. Bu bağlamda, yaşamın başladığı andan itibaren var olduğunu ifade etmek mümkündür.

Jeopolitik ve devlet arasında özel bir bağ olmasını sağlayan aslında Westphalia antlaşması ile oluşturulan ulus-devletin dayandığı siyasetin üstünlüğü, kimlik birliği ve toprak prensipleridir, bilinen yönü ile din savaşları sonucu çıktığının aksine 1494 tarihinde Portekiz ve İspanya arasında imzalanan Tordesillas antlaşması ve 1884 Berlin Konferansı ile dört yüz yıl boyunca dünya, jeopolitik bir yapılanmaya şahit olmuştur ve bu süreç Alman ideolojisinde *Weltpolitik*, *Zollverein* ve *Lebensraum* görüşü ile yükseltmiştir³¹.

Alman ideolojisinde Bismarck'ın tüm Almanların tek bayrak altında birleşmesi hayali ile başlayan süreç, yine Bismarck'ın oluşturduğu karmaşık jeostratejik ağ sonucu 1890 tarihinde bozulmuş ve 1914-1918 yıllarında yaşanmış olan Birinci Dünya Savaşı sonrası dağılmış bunun sonucunda ağır maddeler taşıyan ve Almanlar için utanç kaynağı olan Versay Antlaşması imzalanmış, imzalanan bu antlaşma ile Haushofer ("*Jeopolitiğin Şeytani*") ve diğer jeopolitik uzmanları bulundukları bu zor durumdan nasıl sıyrılacakları adına çeşitli fikirler üretmişlerdir ki bu teoriler arasında Hayat Sahası olarak tanınan *Lebensraum*, Hitler'i güçlü bir şekilde etkilemiştir³². Hitler, *Lebensraum*'u gerçekleştirebilmek adına 1939 tarihinde Polonya'nın Danzig bölgesinde yaşayan Almanları öne sürerek Polonya'ya savaş ilan etmiştir ve böylece İkinci Dünya Savaşı'ı başlamıştır³³. Savaşın temelini oluşturan etmenlerden biri siyasi coğrafyadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle Avrupalı devletlerin yerine getirdikleri veya getirmeye çalıştıkları politikaların coğrafi açıdan açıklanabilmesi amacı ile faydalandıkları jeopolitik, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaşın iki zıt uçlu dünya konstrüksiyonunun tesiri ile genellikle ideolojik olarak şekillenmiştir, Soğuk Savaş sonrasında ise, tartışma alanlarının yanında, ABD'nin hegemonik güç merkezinde yer edinmesinin bir sonucu olarak ABD'nin görüngesinde gelişmiştir³⁴. Aynı şekilde, savaşın temelini oluşturan ana madde siyasi coğrafyadır.

³¹ Retaille, 2002: 24.

³² Artar ve Baysoy, 2020: 15-16.

³³ Tutsak, 2017: 108.

³⁴ Balcı, 2016: 108.

1.3. Jeopolitiğin Önemi Üzerine Bir Bakış

Uluslararası İlişkiler disiplini kavrayabilmek adına jeopolitiği ve jeopolitik kuramları anlamak hayati derecede önem taşımaktadır. Zira, bu zaman dilimi daha jeopolitik bir kavram olarak var olmadan önce insanlık tarihi süresince geçerlidir. Siyasi tarih okumalarından bunun anlaşılabilceğini belirtmek mümkündür. Çünkü insanlık tarihi boyunca, bir güç mücadelesi mevcuttur. Bu güç mücadelelerin temelinde ise jeopolitik vardır. Uluslararası İlişkiler açısından, güç mücadelesi temelde ulus-devletler arasındadır. Güç mücadelesinin, mihenk taşı da jeopolitik oluşturmaktadır.

Ulus-devletler, iç ve dış politikalarını, nasıl politika üreteceklerini, ülkenin coğrafi olarak bulunduğu konuma, fiziki yapısına, yer üstü ve yer altı kaynaklarına göre şekillendirmektedirler. Geçmiş siyasi tarihinden, Hitler'in Rusya'ya saldırması ve Rusya'nın coğrafi şartlarından dolayı başarısız olması verilebilecek örneklerden sadece bir tanesidir³⁵. Hitler, Rusya'nın coğrafi büyüklüğünü ve hava şartlarını göz önünde bulundurmadan bir politika üretmiş ve sonuçları Alman halkı için ağır olmuştur. Yani, Hitler bir noktada Rusya'nın jeopolitiğini dikkate almamıştır. 1809 tarihinde Napoleon Bonaparte Rusya'ya karşı giriştiği mücadelede Rusya'nın sahip olduğu jeopolitik özelliklerinden birisi olan ağır kış koşullarını göze almadan yenilgiye uğramıştır³⁶. Hitler, kendisinden bir yüzyıl önce o dönemin koşullarında ve sonrasında ün yapmış olan Napolyon ile aynı hataya düşmüştür. Bu duruma, tarihin bir cilvesi denilebilir.

Uluslararası İlişkiler tarihine, ulus-devletlerin toprak hakimiyeti mücadelesi sonucunda yaşadıkları siyasi anlaşmazlıklar damga vurmuştur, büyük toprak kazanımının ulusal memnuniyeti veya kutsal toprak kaybının etkisinden kaynaklanan milli mahrumiyet hissi, milliyetçilik paradigmasının doğuşundan beri savaşların sebebidir, bölgesel yayılmanın, ulus-devletlerin agresif tutumlarını şekillendiren bir içsel dürtü olduğunu ifade etmek mümkündür, ve tarihte İmparatorluklarda yayılmacı hakimiyet sisteminde kritik alanların, Cebelitarık veya Süveyş Kanalı ya da Singapur şeklinde yaşamsal coğrafi alanların hesaplı bir şekilde ele geçirilmesi ve korunması aracılığıyla kurulmuştur³⁷.

Ulus-devletler, uluslararası arenada günümüzde hala temel aktör olmaya devam etmektedirler. Büyük-güç ulusalcılığının zayıflaması ve ideolojinin yok olması global siyasetlerin anlamını sönükleştirmiştir ve paralel bir şekilde nükleer silahlar askeri güç kullanımına kısıtlamalar getirmiştir ama toprak merkezli mücadele modern bir görünüme

³⁵ “Akçakaya, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/barbarossa-harekati-22-haziran-5-aralik-1941/>, (erişim tarihi: 07.03.2024).”

³⁶ “Ağırsoy, <https://iletim.istanbul.edu.tr/index.php/2023/12/28/siyasi-ve-askeri-bir-efsane-napoleon-bonaparte/>, (erişim tarihi: 08.03.2024).”

³⁷ Brzezinski, Türedi (çev.), 2022: 59.

bürünse bile uluslararası ilişkilerde önemli bir noktada yer almaktadır yani güncelliğini hala korumaktadır. Bu mücadelede, coğrafi konum ulus-devletin dış öncelikleri için bir çıkış alanıdır. Ülkenin sahip olduğu toprakların genişliği, statü ve gücün önemli göstergelerinden birisidir. Yani jeopolitik, geçmişte imparatorluklar arası sıcak savaşların yaşanmasına sebep olan bir kavramken günümüzde ulus-devletler arasında hala geçerliliğini korumaktadır. Jeopolitik, yaşayan bir kavramdır ve dünya üzerinde kara parçası ve insan olduğu müddetçe güncellenerek devam edebilecek bir mekanizmadır.

Günümüzde, jeopolitik üzerinden değerlendirilebilecek çatışma alanları ve ilerde muhtemelen çatışma alanlarına dönüşecek bölgeler mevcuttur. Çalışmanın ana karakteristiğini oluşturan Doğu Akdeniz Bölgesi, jeopolitik bakımdan her an çatışma alanına dönüşebilecek bir alanı oluşturmaktadır.

1.4. Kuramsal Çerçevden Jeopolitik Üzerine

Uluslararası İlişkiler disiplininde, Jeopolitik disiplinin bir kuram haline gelmesi belirtildiği üzere 19. yüzyılın sonlarından itibaren Alman İmparatorluğu'nun coğrafi nüfuz elde etme çabası ve sömürgelerden pay alma arzusu şeklinde tezahür eden politikalar şekillendirme düşüncesi ile Alman jeopolitikler kuramları inşa ederlerken diğer yandan da kendi ekollerini kuran Anglosakson teorisyenler, jeopolitik kavramını coğrafi gelişim ve ulusal çıkar açısından ele almışlardır³⁸.

Jeopolitik kuram, kendi içerisinde farklılıklar bulundurmaktadır. Klasik jeopolitik olarak anılan kuramlar, uluslararası ilişkilerdeki realist düşüncenin etkisiyle mekânı devlet merkezli ve gücü merkeze alarak incelemiştir³⁹. Klasik jeopolitik teoriler, İngiliz Sir Halfrod J. Mac Kinder'in 'Kara Hakimiyeti veya Tarihin Coğrafi Kalbi Teorisi', ABD'den gazeteci ve bilim insanı Nicholas Spykman'ın 'Kenar Kuşak Teorisi' ve Washingtonlu deniz subayı Alfred Thayer Mahan'ın 'Deniz Hakimiyeti Teorisi' oluşturmaktadır, ayrıca eleştirel jeopolitik teorilerde mevcuttur ama temel yapıyı klasik jeopolitik teoriler oluşturmaktadır⁴⁰. Klasik jeopolitik kuramlar, zaman zaman popülaritesini yitirmiş olsa da etkileri hala devam edebilmektedir.

1.4.1. Fiziki Coğrafya Temelli Teoriler

Fiziki Coğrafya Temelli Teoriler kısmında, İngiliz Sir Halfrod J. Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi ve Amerikalı gazeteci ve bilim insanı olan Nicholas Spykman'ın Kenar

³⁸ Arıboğan, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/jeopolitik>, (erişim tarihi: 17.01.2024).

³⁹ Taban, 2013: 22.

⁴⁰ Keküllüoğlu ve Valiyeva, 2022: 43.

Kuşak Teorisi ele alınmıştır. Fiziki Coğrafya Temelli teorilerin özünü, karasal toprak parçaları oluşturmaktadır. Uluslararası ilişkilerde, başat güç kavramının temelini oluşturan önemli kara parçaları mevcuttur. Yani önemli kara parçalarına sahip olan devlet, uluslararası arenadaki diğer devletlere karşı egemenliğini ilan etmiş ve bunu meşrulaştırmış sayılmaktadır.

1.4.1.1 Kara Hakimiyeti Teorisi

İngiliz Sir Halfrod J. Mackinder'in Kara Hakimiyet kuramı, coğrafyanın uluslararası güç ilişkileri üzerindeki etkilerini vurgulayan bir stratejik düşünce sistemidir. Mackinder'in ana tezleri, dünyanın artık tamamen keşfedilmiş bir yer ve haritalandırılmış bir sistem olduğunu bu bağlamda da coğrafyanın artık keşif faaliyetleri için değil daha çok stratejik düşünce üzerine odaklanılmasına, özellikle Avrasya'nın iç bölgelerini, "*Heartland*" olarak adlandırdığı bölgeyi öne çıkarır, bu bölge Orta ve Doğu Avrupa, Orta Asya ve Sibirya'yı içermektedir, bu bölge stratejik açıdan önemlidir ve dünya politikasının belirleyicisi olarak gördüğü bir "*pivot*" veya menteşe bölge olarak nitelemiştir, endüstriyel ve ekonomik gelişmelerin deniz gücünün göreceli olarak azalmasına neden olduğunu ancak kara gücünün önemini arttırdığını iddia etmiş bu durum, *Heartland* bölgesinin stratejik bir konuma sahip olduğu anlamına gelir, deniz gücünün öneminin azaldığına inanan Mackinder, özellikle 15. yüzyılda Christopher Columbus'un keşiflerinin başladığı dönemden beri süregelen deniz gücü egemenliğinin sona erdiğini savunur, Mackinder'e göre bu değişen denge özellikle Britanya İmparatorluğu'nun azalan bir etkisiyle birlikte gelir, deniz gücünün azalması ve kara gücünün yükselmesi, Britanya'nın küresel liderliğinin sona ermesi anlamı gelir şeklindedir⁴¹. Mackinder, Makedonların ve Romalıların Akdeniz'e hâkim olduğunu, çağdaş zamanlarda ise Almanya, Fransa gibi ülkelerin kara gücü nedeniyle İngiltere'ye üstünlük elde ettiklerini ifade etmiştir.

⁴¹ Knutsen, 2014: 837-842.

Harita 1.1: Mackinder'in Heartland'i⁴²

Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi, coğrafi faktörleri vurgulayarak, belirli bölgelerin stratejik önemini ve güç ilişkilerini anlamaya yönelik bir yaklaşım sunar. Bu teori, özellikle jeopolitik analizlerde ve stratejik planlamada etkili olmuştur. Mackinder'in teoriyi ortaya atmasının sebebinin, İngilizler için değil, Almanlar için olduğu kimi bilim insanlarınca öne sürülmektedir öyle ki amaç Almanları Rusya'nın Sibirya soğuklarında helak etmektir ve teori başarıya ulaşmıştır⁴³.

Bu bağlamda, Kara Hakimiyet Teorisinin nam-ı diğer Tarih Coğrafi Kalbinin aslında Almanlar tarafından uygulanmaya konulduğunu söylemek mümkündür. Bir yönden, İngilizlerin teorisinin o dönemin şartları düşünüldüğünde başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Zira, Hitler jeopolitik açıdan bu teoriyi dikkate alarak, Rusya'nın coğrafi koşullarını göz önünde bulundurmamıştır.

Kara Hakimiyet Teorisi, Doğu Akdeniz bağlamında değerlendirildiğinde merkez bölgeye egemen olanın Dünya'ya egemen olacağı yönündedir. Kara gücünün önemi ve etkisi vurgulanmıştır. Teoriye göre, iç hilalden başlatılacak saldırılarla kalpgahın egemen altına alınması olası olabilmektedir ve kalpgahı kontrol etmek isteyen aktörün ilk olarak iç hilali elde etmesi gereklidir. Tüm bu çıkarımlardan da anlaşılabileceği gibi, Doğu Akdeniz bölgedeki en kritik noktadır.

⁴² <https://www.albert.io/blog/heartland-theory-ap-human-geography-crash-course/> (erişim tarihi: 19.01.2024).

⁴³ Özey, 2017: 98-100.

1.4.1.2. Kenar Kuşak Teorisi

Amerikalı gazeteci ve bilim insanı olan Nicholas Spykman'ın Kenar Kuşak Kuramı, Spykman'ın coğrafi ve stratejik düşüncelerini temsil eder. Spykman'a göre, dünya siyasi haritasını şekillendiren temel faktör, kara ve deniz güçlerinin birleşimi ve bunların coğrafi konumlarıdır, teori dünya üzerindeki üç önemli bölgeyi vurgulamaktadır: Doğu Avrasya, Orta Doğu-Güney Asya ve Batı Yarımkürenin kenarları, bu bölgeler dünya siyasetinin merkezinde yer alan stratejik öneme sahip alanlardır, Doğu Avrasya bölgesi, Asya'nın doğusundaki kara ve deniz güçlerinin rekabetinin odak noktasıdır, özellikle Çin ve Rusya'nın bu bölgede etkili olması, küresel siyasi dengeleri etkiler, Orta Doğu-Güney Asya, enerji kaynaklarına ve deniz yollarına erişim açısından stratejik öneme sahiptir, bu bölge Orta Doğu'nun petrol rezervleri ve Güney Asya'nın deniz yollarıyla bağlantılıdır, Batı Yarımkürenin Kenarları, Amerika'nın kendi çıkarları için önemli olan bölgelerdir, bu bölgeler arasında özellikle Latin Amerika ve Kuzey Kutbu bölgesi yer almaktadır⁴⁴.

45

Harita 1.2: Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi

Spykman'ın teorisi, coğrafi konumun siyasi strateji üzerindeki etkisini vurgular ve ülkelerin güç mücadelelerindeki rollerini coğrafi faktörlere bağlar. Bu, stratejik planlama ve dış politika oluşturmada coğrafyanın önemini anlamaya yönelik bir yaklaşım sunmaktadır. Spykman'ın teorisi aynı zamanda Mackinder'in Kara Hakimiyet teorisine bir eleştiridir çünkü Spykman Mackinder'in 'Kalp gâh' teorisine karşı 'Rimland'ı ortaya atmıştır⁴⁶.

⁴⁴ Spykman, 1944: 8-18.

⁴⁵ <https://www.aydinlik.com.tr/haber/abd-akdenizde-ikinci-hat-kurma-pesinde-340230> (erişim tarihi: 22.01.2024).

⁴⁶ Üçtepe, 2021: 253.

Kalpgah, tabir edilen şekli ile etrafı dünyanın deniz ulaşım hatlarıyla sarılı bölgesidir. Avrasya'nın kalpgahı ile sarılı deniz erişim yollarında Türkiye, Afganistan, İran, Tibet, Çin, Arabistan, Doğu Sibirya, Hindistan ve Burma-Siam arasında yarımadalarının dahilinde koruyucu kalkan alanı ismi verilen bölge bulunmaktadır. Bu tampon alanda bulunan ülkeler Avrasya'nın kalpgahının korunması bakımından oldukça önemlidir.

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde kenar kuşağı birbirine bağlayan çevresel deniz yolu olma özelliğini taşımaktadır. Kıyısı olan ülkelerin yaşayacağı karışıklıklar, güç dengesinin sallanması kalpgah için risk teşkil edecektir. Bu bakımdan kenar kuşağın ortasında yer alan ve koruyucu kalkan alan ülkeleriyle ilişkisi mevcut olan Doğu Akdeniz, kenar kuşak teorisinin mühim bir parçasını denetleyebilme özelliği bakımından oldukça hayatidir.

1.4.2. Kuvvet Temelli Teoriler

Kuvvet temelli teoriler kısmında, Amerikalı Deniz Subayı olan Alfred Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi ve General William Mitchell ile hava albayı Harry Sachaklian'ın Hava Hakimiyet Teorisi ele alınmıştır. Kuvvet Temelli teorilerin özünde, sahip olunan çeşitli araçlar sayesinde daha serbest bir şekilde hareket edebilme yetisi mevcuttur. Sahip olunan çeşitli araçlardan kasıt denizlerde; donanmalar, su altı kruvazörleri, insansız deniz araçları (İDA), mayın gemileri vs. iken havada; insansız hava araçları (İHA), savaş uçakları gibi araçlar şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu araçlara sahip olan devletlerin, hareket edebilme esnekliği daha geniştir ve fiziki coğrafya temelli teorileri gerçekleştirebilme ihtimalini de yükselttikleri açıkça fark edilebilmektedir.

1.4.2.1. Deniz Hakimiyeti Teorisi

Amerikalı Deniz Subayı Alfred Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında belirginleşen stratejik düşünceye önemli bir katkı sunmaktadır. Deniz Hakimiyeti Teorisi, deniz gücünün bir ulusun gücü ve zenginliği üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Teori, özellikle büyük deniz güçleri için stratejik rehberlik sağlamaktadır ve deniz hakimiyetinin önemini vurgulamaktadır.

Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi, deniz gücünün ulusal gücün temel bir unsurunu oluşturduğunu savunmaktadır, denizlerde güçlü olan bir millet, dünya ticaret yollarını kontrol edebilir ve dünya pazarlarına kolayca erişebilir, deniz ticaretinin önemini vurgular ve stratejik olarak önemli deniz yollarının kontrolünün, uluslararası ticaretin ve zenginliğin yönlendirilmesinde kritik bir faktör olduğunu belirtmiştir, deniz yollarının kontrolü, bir milletin ekonomik ve politik gücünü arttırabilir, büyük, güçlü ve teknolojik olarak gelişmiş bir ana donanmanın, deniz hakimiyetini sağlamada kilit rol oynayacağını belirtmektedir, ana donanma,

ülkenin savunması, ticaret rotalarının güvenliği ve dünya genelinde etkileme gücü sağlama konularında kilit bir rol oynar, stratejik öneme sahip deniz üslerinin ve kontrol noktalarının, deniz gücünün etkin kullanımı için hayati olduğunu vurgulamaktadır⁴⁷.

Alfred Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi, özellikle Büyük Britanya ve ABD gibi deniz gücüne sahip olan uluslar için büyük etkisi olmuştur. Bu teori, 20. Yüzyılın başlarında denizcilik stratejisinin ve donanma inşasının temel ilkelerini belirlemede önemli bir rol oynamıştır. Deniz Hakimiyet Teorisi'nin özünü ABD şekillendirmiştir ve teoride anlatılanlar ışığında ABD bunu uygulamaktadır. Doğu Akdeniz başta olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde çatışmaları yönlendirmektedir, enerjiyi kontrol altında tutmaktadır.

Alfred Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisine göre, Doğu Akdeniz jeopolitik konumu itibari ile ele geçirilmesi gereken bir bölge olarak tanımlanabileceğini ifade etmek mümkündür. Teorinin özünü oluşturan, denizlere egemen olan denizleri de ve dolayısıyla dünyaya egemen dünyaya egemen olur tezi mevcuttur. Teori genel olarak ele alındığında, ön planda özellikle ABD-İngiltere rekabeti göze çarpmaktadır ama perdenin arka tarafında petrol rekabetinin varlığını ifade etmek mümkündür.

Doğu Akdeniz'in üç kıtanın kesişim çizgisinde konumlanması, Süveyş Kanalı'nın mühim olması ve Kıbrıs adasının denetimi üzerindeki tesiri, Ortadoğu ve Hazar Havzasına varmanın en kolay rotası olması, keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının bölgeye kıyısı bulunsun bulunmasın türlü devletlerin enerji ve strateji politikaları ana meselesi olmuştur. Bu bağlamda, Doğu Akdeniz'in denetim altına alınması gereken bir bölge olarak görüldüğünü ifade etmek mümkündür.

1.4.2.2 Hava Hakimiyet Teorisi

Hava gücü ile ilgili kaleme alınan en önemli çalışma Birinci Dünya Savaşının ardından İtalyan General Guilio Douhet'in 1921'de kaleme aldığı "*The Command of the Air (Hava Hakimiyeti)*" çalışmasıdır⁴⁸. İkinci Dünya Savaşının ardından geliştirilen teori, hava gücünün kara ve denizin üstünde onları çevreleyen, bu iki gücün etkisinde olduğu kadar aynı zamanda onları etkileyebilen bir güç olduğu noktasına dayanmaktadır, teorinin esas ilkesi ise havayı hakimiyeti altına alan bir milletin tüm dünyaya hâkim olabileceğidir⁴⁹.

Hava Hakimiyet Teorisi, Mackinder'in "heartland" teorisine karşı değildir, teori ile ilk çalışmalar İtalyan Douhet tarafından yapılmış ama teorinin asıl kurucuları General William Mitchell ve hava albayı Harry Sachaklian'dır, Sachaklian'a göre, "heartland" için

⁴⁷ Demir, 2018: 1-2.

⁴⁸ Dal, 2020: 69.

⁴⁹ Işcan, 2004: 61.

gerçekleştirilen yarışta karacı ve denizci etkenler çarpışma durumundaysa, galip taraf havaya egemen olandır ve üçüncü bir savaş için açığa çıkan hava kuvvetleri kritik bir rol oynayacaktır⁵⁰.

Panama, Vietnam Savaşı ve Körfez Savaşı, İran Krizleri ve Washington'ın Irak'a müdahalesi gibi bölgesel krizler, dünya politikası ve stratejisi açısından hakimiyet tesis etme ve devam ettirme noktasında hava gücünün ehemmiyetini ortaya koymuştur, bu bağlamda hava gücü, deniz gücünün ulaşamadığı alanlara göre daha fazla bağımsızlığa sahiptir ve erişim sağlamaktadır, en güçlü müdafileri ise Washington ve Birleşik Krallık'tır, Washington ve Birleşik Krallık, tüm Orta Doğu'daki nüfuzunu korumak ve elde tutabilmek için Akdeniz'de ve Hint Okyanusu'nda hava üsleri vardır, üslerde devamlı hareket halinde olan uçak gemileri mevcuttur⁵¹. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ortak noktasında konumlandırılacak olan Hava Kuvvetleri her yöne operasyon gerçekleştirebilecek ve müdahale edebilecektir, bu teoriyi özellikle ABD benimsemiştir ve Stratejik Hava Kuvvetleri ile uzay araştırmalarına ve çalışmalarına yoğun bir önem vermiştir⁵². Hava Hakimiyeti Teorisi, askeri stratejide ve hava kuvvetlerinin kullanımında önemli bir konsepttir. Günümüzde, hava hakimiyet teorileri, yüksek teknolojiye dayalı uçaklar, insansız hava araçları (İHA'lar), radar sistemleri ve yapay zekâ gibi faktörleri içermektedir. Modern savaş senaryolarında, stratejik avantaj elde etme çabalarını şekillendirmektedir.

Hava gücü ve denizlerin bağlantısı mevcuttur. Yani, hava gücünün denizler üzerinden de taşınabiliyor oluşu, kıyının ötesinde bulunan bölgeleri de harekât alanına dönüştürmüştür. Mühimmatların ve yakıt desteğinin kara devletine ulaşmadan adalardaki üsler veya uçak gemileri vasıtasıyla yapılabilir oluşu, deniz alanları üzerindeki hakimiyetin mühim bir şekilde arttırmış ve stratejik alanlara da hava hakimiyeti kurulmasını kolaylaştırmıştır.

Doğu Akdeniz Bölgesi jeopolitik konumuyla, Kafkaslar, Ortadoğu ve Balkanlar gibi bölgelere yakınlığı nedeniyle bu bölgelere havadan el atılabilmesi bakımından son derece önemlidir. Bir diğer yönden de kalpgaha yakınlığı ve bu noktada üs bulunduran hava gücünün kolay bir şekilde kenar kuşağa varabilmesi Doğu Akdeniz'in önemini arttırmaktadır.

Bölüm Değerlendirmesi

Klasik kuramlar, jeopolitiğin nihayetinde temelini oluşturmaktadır. “1991’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB)” dağılması ve Washington’un uluslararası arenada hegemonik güç olarak kalabilmeyi başarması sonucunda, dünyada serbest piyasa

⁵⁰ Özdemir, <https://stratejikortak.com/2020/05/hava-hakimiyet-teorisi.html>, (erişim tarihi: 26.02.2024).

⁵¹ <https://tarihnotlarim.com/modern-kara-deniz-ve-hava-hakimiyet-teorileri/>, (erişim tarihi: 26.02.2024).

⁵² Köroğlu, 2004: 30.

ekonomisini temel alan liberal bir düşüncenin egemen olacağı noktasında teoriler ileriye sürülmüştür, “Francis Fukuyama’nın ‘‘Tarihin Sonu’’ (1992), Brzezinski’nin ‘‘Büyük Santraç Tahtası’’ (1997) ve Huntington’ın ‘‘Medeniyetler Çatışması’’ (1996) gibi görüşler tek kutuplu dünya düzeni hakkında çeşitli teoriler öne sürmüş ve jeopolitik tekrar canlanmıştır.’’⁵³ Soğuk Savaş döneminin sonlanmasıyla klasik jeopolitik kuramlar ciddi bir şekilde eleştiriye maruz kalmıştır. Bu bağlamda, eleştirel jeopolitik kuramlar ortaya çıkmıştır ve modern jeopolitik teorileri oluşturmuşlardır.

Eleştirel jeopolitik, geleneksel jeopolitik perspektiflere karşı çıkan ve jeopolitik konuları daha geniş bir bağlam içinde ele alan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu yaklaşım, coğrafyanın sadece fiziksel sınırlar ve stratejik konumlarla sınırlı olmadığını savunur ve politika, ekonomi, kültür, kimlik ve güç dinamiklerini de içermektedir. Zira eleştirel jeopolitik çalışmaların çıkış noktasını teknolojik ilerlemeler oluşturmuştur. ‘‘Global Village’’ yani küresel köy nosyonunu literatüre kazandıran Marshall McLuhan, teknolojiye ileriye adımlar sayesinde dünyanın küçük bir küreye dönüşeceğinden ve insanların kolaylıkla iletişim kurabileceğinden bahsetmiştir⁵⁴. Bu minvalde, ulus-devletler açısından sınırların keskin bir şekilde belli olduğu dönemlerin geride kaldığını belirtmek mümkündür. Eleştirel kuramlara Lacoste 1976 tarihinde, kaleme aldığı çalışması ile coğrafyanın bir disiplin olarak emperyalist ve sermaye odaklı düzeni yansıttığını vurgulayarak çıkış yapmıştır⁵⁵.

Jeopolitik kavramı, insanoğlunun dünyada topluluklar halinde yaşamaya başladığı andan ve dünya tarihindeki dengeleri değiştiren önemli olaylardan (1648 Westphalia, Sanayi Devrimi... vs.) etkilenecek filizlenmeye başladığını söylemek mümkündür. İlk uygulamasını 1939 tarihinde Adolf Hitler’in gerçekleştirildiğini ifade etmek mümkündür. Jeopolitik kavramının, uluslararası ilişkilerdeki en önemli tezahürü, zihni bir araç olmasıdır. Klasik jeopolitik kuramların, uygulandığını veya uygulanmak istendiği ifade edilebilir.

Uluslararası arenadaki aktörler, ulus-devlet bilinci ile var oluşlarını korumaktadırlar. Jeopolitik bu noktada, ulus-devletlerin kaderini şekillendirmektedir, çünkü dönüp bakıldığı zaman dünya tarihinde meydana gelen büyük savaşlar ve bu savaşlar sonucu kazanılan veya kaybedilen topraklar jeopolitik açıdan şekillenmiştir. Emperyalizm tutkusunun kökeni de jeopolitiğe dayanmaktadır. Bugün yeryüzünde geri kalmış ülkeler olarak sınıflandırılan kategoriye girenler, jeopolitiğin keskin tarafından geçmiş ülkelerdir. Uluslararası ilişkilerde,

⁵³ ‘‘Özgen ve Güngördü, 2019: Eleştirel Jeopolitik: Yer politikalarını yeniden okumak. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), 1 st Istanbul International Geography Proceedings Book (s. 913-922) içinde. Istanbul, Türkiye: Istanbul University Press.’’

⁵⁴ Çetin, <https://www.pratolye.com/kucuk-bir-dunya-global-village-kuresel-koy-nedir>, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁵⁵ Dal, 2020: 70.

jeopolitik kuram önemlidir ve günümüz dünyasında da kendini güncelleyerek önemini korumaktadır. 21. yüzyılda uluslararası sistem de ulus-devletler hala başat güçtür ve ulus-devletlerin çıkarları, dış politika uygulamaları tarzı hareketlerinde ilk sıralarda belirleyici olan etkenlerden birisi jeopolitiktir.

Jeopolitik kuramlar tek tek okunduğunda doğrudan enerji kavramına atıf yapılmadığını fark etmek mümkündür. Ama teorilerin kapsadığı kısımlar ele alındığında, mühim olan noktaların enerji rezervlerini dahil etmesi veya enerji nakil yollarını kapsaması enerjinin önemini açığa çıkartmaktadır.

Doğu Akdeniz Bölgesi, enerji jeopolitiği bağlamında değerlendirilecektir. Bu yüzden çalışmada önce enerji ve enerji jeopolitiğine genel manada sonra Doğu Akdeniz Bölgesi özelinde değinilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ENERJİ BAĞLAMINDA DOĞU AKDENİZ JEOPOLİTİĞİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

I. KISIM: Enerji Üzerine Temel Bilgilendirme

İnsanlık tarihi boyunca, enerji hep var olmuştur. Evrenin devam edebilmesi enerjiye bağlıdır. Enerji tarihin ilk dönemlerinde hep kullanılmıştır fakat tanımının yapılması 18. yüzyılı bulmuştur. Tanımı yapıldıktan sonra ise ulus-devletler açısından önemi anlaşılmıştır. Uluslararası ilişkiler açısından, enerji sarsılmaz bir öneme sahiptir.

2.1.Enerji Kavramı ve Tarihsel Arka Planı

Enerji, günümüzde insan yaşamı için vazgeçilmez bir gereksinimdir. Enerji kavramı, en yalın biçimiyle yaşam için vazgeçilmezdir. 2012 tarihinde Washington Dışişleri Bakanı Hillary Rotham Clinton “*Enerji Washington’un dış politikasının tamamının ötesine geçiyor; bu bir ulusal güvenlik konusudur. Enerji, küresel ekonominin merkezinde yer alır ve demokrasi ve insan hakları açısından temel bir endişe kaynağıdır*⁵⁶”. İfade etmiştir ve böylece enerjinin önemini, kapsamını ve diğer konularla ilişkisini vurgulamıştır.

M.Ö. (Milattan Önce) 8000 yılının *Tarım Devrimi* yani yerleşik hayata geçiş dönemi olduğu kabul görmektedir, tarım devrimini benimseyen toplum göçebe yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçmiştir, tarım devrimi ile beraber arazi sermayenin ana ögesi olmuştur ve bundan sonraki süreçte yüzyıllar boyunca üretim ve ulaşım, insan ve hayvanın fiziksel gücü ile ve bu gücü daha etken hale getirebilmek için yapılan araçlarla sürdürülmüştür, tarım temelli geleneksel toplumlarda üretim ev ortamında, el tezgahlarında sürdürülürken, endüstri devrimi (1765) sonrasında üretim fabrikalarda yapılmaya başlanmıştır, sanayi devrimi beraberinde modern teknolojiler, çağdaş üretim koşulları ve yaşam tarzı ortaya çıkarmıştır, fabrikalarda gerçekleştirilen toplu üretim, şehirleşmeyi ve şehir yaşamını değiştirmiş, endüstri kentleri arasında inşa edilen evler, insan trafiğini meydana getirmiştir, toplum sosyolojik açıdan değişim ve dönüşüm geçirmiştir⁵⁷. Yani insanoğlu ilk çağlardan itibaren enerjiyi çeşitli şekillerde insanlar, hayvanlar, bitkiler ve başka doğal varlıklar yani rüzgâr, akarsular vasıtası ile yüzyıllar boyunca kullanmıştır.

18. yüzyılın ortasında enerji alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır. Kömür ve demirin entegrasyonu, Sanayi Devrimi’nin yaşanmasına zemin hazırlamıştır ve çağın

⁵⁶ U.S. Department of State, <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/11/177262.htm>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

⁵⁷ Günay, 2002: 8.

sonlarında maden kömürü ısı ve enerji kaynağı olarak büyük ehemmiyet kazanmıştır ve imalat işlemlerinin konumlandığı alanlar, endüstrinin coğrafi olarak dağılışını etkilemiştir, 19. yüzyılın son dönemlerinde türbin ve dinamonun keşfedilmesi ile enerji türleri arasına katılan yeni bir kaynak olan beyaz kömür ortak olmuştur ve paralel şekilde büyük akarsu kaynakları kontrol altına alınarak elektrik üretimi için faydalanılmaya başlanmıştır ve akarsular büyük önem kazanmıştır, dinamonun keşfi ile birlikte su potansiyelinin elektrik enerjisine çevrilmesi, uzak alanlara taşıma ve parçacıklara bölünebilme karakteristiği ile endüstriyel yayılımın anahtar faktörleri olmuştur⁵⁸.

19. yüzyılda kömür, endüstrileşen dünyada esas enerji kaynağı olmuştur, yüzyılın sonunda ise mekanını petrole devretmiştir, petrolün işletilmesi ile beraber yeni ilerlemeler kaydedilmiş ve petrol yirminci yüzyılda uluslararası politikanın esas öğelerinden biri olmuştur⁵⁹. Petrol kelimesi, Latince “petra” kelimesi taş veya kaya anlamına gelen ve “oleum” kelime yağ anlamına gelirken söz konusu bu kelimelerin bir araya gelmesinden meydana çıkmıştır, Mısırlılar M.Ö. 300’lü yıllarda petrolü mumyalama işlemlerinde kullanmışlardır, Heredot, asfaltın Babil Kulesi’nin yapımında 4000 yıl önce kullanıldığını belirtmiştir, Çinliler, dördüncü yüzyılda petrolü yakarak suyu buharlaştırıp tuz üretmek için kullanmışlardır ve Bizans’ın ünlü silahı “Rum Ateşi” de petrol içermekteydi ve petrol on dokuzuncu yüzyıla kadar saç dökülmesine karşılık ilaç olarak da kullanılmıştır⁶⁰. Yani insanoğlu aslında petrolü ilk çağlardan itibaren tanıyordu ama nerede ve nasıl kullanılacağını bilmiyordu. Eski İngiltere Başbakanı olan Winston Churchill’in 1936’da İngiliz Avam Kamarasında “*Efendiler, bir damla petrol, bir damla kandan daha kıymetlidir*”⁶¹ İfadesi, uluslararası politikada enerji kaynaklarının önemini açıklar niteliktedir.

1288 tarihinde Bağdat’ta petrol dolu depo tanklarının yerine savaş zamanında askeri gereksinimleri gidermek için kullanıldığı kabul görmüştür⁶². 1763 tarihinde James Watt, İskoçya’da buharla çalışan makineyi icat etmiştir, makinelerin geliştirilmesi, ulaşım ve üretimde kullanılması sanayi devrimini başlatmıştır, 1831 tarihinde Amerikalı fizikçi Joseph Henry, buhar makinesi ile geliştirdiği bir elektrik motoru yapmıştır⁶³. 1859 tarihindeyse Washington’ın Titusville kentinde Albay Drake tarafından açtırılan kuyudan çıkan, petrolün kıymeti katlanmıştır, benzinli aracın keşfinden sonra 1905 tarihinde Alman Diesel şirketine

⁵⁸ Sevinç, <https://kokludegisimdergisi.com/index.php?p=makaleDetay&makale=844>, (erişim tarihi: 26.02.2024).

⁵⁹ Akbulut, <https://www.mfa.gov.tr/enerji-diplomasisi.tr.mfa>, (erişim tarihi: 26.02.2024).

⁶⁰ <https://uret.com.tr/petrol-tarihi-1/>, (erişim tarihi: 26.02.2024).

⁶¹ Özkaya, <https://www.millidevletgazetesi.net/KoseYazisi/petro-teroristler-3511>, (erişim tarihi: 28.02.2024).

⁶² Emeklier ve Ergül, 2010: 61.

⁶³ Basalla, çev: Soydemir, 2013: 67-75.

içten yanmalı motoru geliştirince petrol artık rakipsiz bir tüketim aralığı yaratmıştır⁶⁴. 20. yüzyılın başlarında doğalgaz, ısınmada ve mutfaklarda değerlendirilmeye başlanmıştır, ardından termik santrallerin öncelikli olduğu kullanım alanlarına doğru giderek genişlemiştir⁶⁵.

İcat edilen yeni enerji kaynakları neticesinde başta Birinci ve İkinci Dünya Savaşı olmak üzere büyüklü-küçüklü pek çok savaşın saç ayağını oluşturmuşlardır ve uluslararası arenada önemli değişikliklere sebebiyet vermişlerdir. Enerjinin seyri, teknolojik inovasyonlar, ekonomik değişimler ve çevresel farkındalıkla şekillenmiştir.

2.2. Enerjiyi Tanımlama Girişimleri

Enerjinin, sözcük kavramı ilk çağlarda Aristoteles'in *Nicomachean Ethics* adlı çalışmasında potansiyelin tersi olarak ifade edilmiş daha sonra geç Latince "energia" sözcüğünden gelmiştir, İngilizce de gücün geniş anlamını belirtebilmek için kullanılmıştır, daha sonra günümüz dünyasında kaynakları açıklayan ve benzer şekilde fizik bilimde kullanılan halini almıştır⁶⁶.

En temel metabolik fonksiyonlardan karmaşık endüstriyel işletmelerin üretim sistemlerinden başlayarak yaşamımızın neredeyse her alanında yer alan enerji, evrendeki her hareket birimi için gerekli olan "kuvvet" olarak nitelenebilir, enerjinin günümüzdeki karşılığını ilk kez 1807 tarihinde Thomas Young kullanmıştır ve iş yapabilme becerisi olarak ifade etmek mümkündür⁶⁷.

Türk Dil Kurumu'nda (TDK) enerji, "madde de var olan ve ısı, ışık biçimde ortaya çıkan güç; erke: Isıl enerji, Elektrik enerjisi, Mekanik enerji⁶⁸" şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka ifade ile, enerji iş yapabilme yeteneğidir.

Oxford Dictionary'de ise, "makineleri çalıştırmak, ısı sağlamak vb. için kullanılan güç kaynağı⁶⁹" şeklinde tanımlanmıştır. Oxford Dictionary'in tanımı, enerjinin uluslararası arenadaki etkisini açıklar niteliktedir.

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru madde geleneksel olarak katı, sıvı, gaz olmak üzere üç halde sınıflandırılmıştır, ancak bu durumları tanımlamak için "yenilenebilir" (rüzgâr, jeotermal, güneş vb. gibi) ve "yenilenemez" (petrol, kömür, doğalgaz vb. gibi) terimlerinin getirilmesiyle yeniden bir tanımlama yapılmıştır, ayrıca "birincil enerji kaynakları" (petrol,

⁶⁴ A. g. e., 61.

⁶⁵ Sevinç, <https://kokludemisimdergisi.com/index.php?p=makaleDetay&makale=844>, (erişim tarihi: 26.02.2024).

⁶⁶ Güner, 2020: 180.

⁶⁷ <https://sehatek.com.tr/blog/enerji-nedir-enerji-kaynaklari-nelerdir>, (erişim tarihi: 18.03.2024).

⁶⁸ <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 26.02.2024).

⁶⁹ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/energy?q=energy> (erişim tarihi: 26.02.2024).

kömür, doğalgaz vb. dahil) ve “ikincil enerji kaynakları” (elektrik enerjisi vb. gibi) arasında da bir ayırım yapılmıştır⁷⁰.

2.3. Enerji Çeşitleri Üzerine Bir Analiz

Günümüz dünyasında enerji, devletlerin varlığını sürdürebilmesi, büyüyen nüfuslarının enerji isteklerini giderebilmesi için önemlidir, geçmişten günümüze enerji kaynakları evrim geçirmiştir ve tükenme riski olduğundan alternatif kaynaklar aranmaktadır, bilim, enerji kaynaklarını yenilemez ve yenilenebilir olarak ikiye ayırmıştır, fosil kaynaklar çevreye zarar verirken, alternatif kaynaklar arasında nükleer enerji de bulunmaktadır, enerji “birincil ve ikincil enerji” olmak üzere ikiye ayrılarak tanımlanabilir⁷¹.

Yani enerji kaynakları kullanım ve dönüştürülebilirliklerine göre sınıflandırılmaktadır, kullanımlarına göre “yenilenebilir ve yenilenemez” kaynaklara; dönüştürülebilirliğine göre ise “birincil ve ikincil” kaynaklara ayrılırlar⁷².

Kaynaklar, engellerle mücadele için gerekli zenginlik, bilgi veya deneyimi destekleyen yollardır; bu kaynaklar kullanıcının refahını arttırmak için kullanılır ve devletin uluslararası alanda etkili olmasını sağlar⁷³. Bu bağlamda, uluslararası sistemde enerjinin sahip olunması gereken bir araç olduğunu ifade etmek mümkündür.

2.3.1. Birincil Enerji Kaynakları

Birincil enerji kaynakları, enerji kaynaklarının doğadan çıkan saf halidir yani ham kaynaklardır. Yani petrol, kömür, doğalgaz fosil enerji kaynakları veya yenilemez enerji kaynakları; “güneş, rüzgâr, su yenilenebilir enerji kaynakları; nükleer enerji ise “çekirdek kökenli enerji kaynağıdır⁷⁴”. Ayrıca, biyokütle ve jeotermal de birincil enerji kaynakları arasında yer almaktadır⁷⁵.

Fosil yakıtlar, yapısında güçlü miktarda karbon barındıran doğal kaynaklardır, bu fosil enerji kaynakları arasında petrol, kömür, doğalgaz bulunmaktadır⁷⁶.

⁷⁰ Bilgin, Sezgin ve Altınar, 2013: 57.

⁷¹ Pekmezci, 2020: 6-7.

⁷² Koç ve Kaya, 2015: 37.

⁷³ Kurt, 2006: 6.

⁷⁴ Pekmezci, 2020: 7.

⁷⁵ Leblebicioğlu, <https://muhendistan.com/birincil-enerji-ve-ikincil-enerji-nedir/>, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁷⁶ https://www.allianz.com.tr/tr_TR/seninle-guzel/yenilenebilir-ve-yenilenemez-enerji-kaynaklari-nelerdir.html#:~:text=Fosil%20yak%C4%B1tlar%20yap%C4%B1lar%C4%B1nda%20y%C3%BCksek%20oran da,petrol%2C%20k%C3%B6m%C3%BCr%2C%20do%C4%9Falgaz%20bulunur. (erişim tarihi: 22.03.2024).

Kömür, fosil yakıt ve sedimanter (tortul⁷⁷) bir kaya türüdür, bitki artıklarından oluşur, kimyasal elementlerin birleşmesiyle meydana gelir, elektrik üretiminden, çimento sanayisine kadar çeşitli alanlarda kullanılır, 2021 tarihinde, dünya enerji tüketiminde %26,9'luk pay ile petrolden sonra ikinci sıradadır ve dünyanın en büyük kömür rezervi ABD'de bulunmaktadır ve ardından Çin gelmektedir⁷⁸.

2022 tarihinde küresel kömür talebi bugüne kadarki en yüksek seviyesine ulaşmıştır, günümüzde kömür, elektrik üretimi, çelik üretimi ve çimento üretimi için en büyük enerji kaynağı olmayı sürdürmektedir ve dünya ekonomisindeki merkezi rolünü korumaktadır, "Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA)" son tahminleri, gelişmiş ekonomilerde kömür kullanımındaki yapısal düşüşün ve aynı zamanda karbonun zirveye ulaşmayı taahhüt eden Çin'in zayıf ekonomik görünümünün bir sonucu olarak, bugünkü politika ortamında kömür talebinin bu on yıl içinde zirveye ulaşacağını öngörmektedir, ancak talebin zirve noktasının ne zaman olacağı, hangi düzeyde olacağı ve bu noktadan sonra tüketimin ne kadar hızlı düşeceği gibi önemli sorular hala varlığını sürdürmektedir⁷⁹. Dünya'daki kömür rezervlerinin, 135 yıllık bir ömrü kaldığı belirtilmektedir⁸⁰.

Petrol, Latince "petro (taş)" ve "oleum (yağ)" sözcüklerinden oluşmaktadır ve taşıyıcı manasındadır, karbon ve hidrojenlerden oluşur, işlenmemiş haline ham petrol, gaz hali doğal gaz, katı ise katran, asfalt, zift, katrandır, petrol ve doğalgazın bileşenleri hidrojen ve karbon olduğundan hidrokarbonlar olarak da isimlendirilmektedir, petrol; organiklerin bozulmasından türemiştir⁸¹. Kömürün yerini petrole bırakmasıyla önemi anlaşılmıştır ve dünya savaşlarında etkin bir rol oynamıştır⁸². İçten yanmalı motorların keşfi ile petrole olan ihtiyaç artmıştır, 1950 tarihine geldiğinde petrol artık kömürün yerini almış ve ilk tercih edilen enerji kaynağı olmuştur⁸³. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD, petrol rezervlerinin üçte birini savaşa harcayarak, kalan kaynakların ömrünü 13 yıla indirmiş ve buradan itibaren petrol kaynaklarına haiz olmak bir dış politika haline gelmiştir⁸⁴.

Bugün yaklaşık 100 ülkede petrol üretimi gerçekleştirilmektedir, ABD 2018-2022 tarihleri arasında en çok ham petrol üreten ülke olmuştur, 2022 tarihinde 98 ülke yaklaşık 80,75

⁷⁷

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/68242/mod_resource/content/0/SED%C4%B0MANTER%20KAYA%C3%87LAR.pdf, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁷⁸ <https://enerji.gov.tr/bilgimerkezi-tabii-kaynaklar-komur>, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁷⁹ <https://www.iea.org/reports/coal-2023/>, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁸⁰ Erkan, <https://tr.al-ain.com/article/komur-rezervlerinin-135-yil-omru-kaldi>, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁸¹ <https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/petrol-nedir/>, (22.03.2024).

⁸² Acar, 2013: 2.

⁸³ Beşergil, <https://bilsenbesergil.blogspot.com/p/2-hampetrol.html>, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁸⁴ Pamir, 2017: 87-88.

milyon varil ham petrol üretmiştir ve beş ülkenin toplamı toplamın yaklaşık %52'ni oluşturmuştur, bu ülkeler ise; %14,7 ile ABD'nin ardından sırasıyla %13,2 ile Suudi Arabistan, %12,7 ile Rusya, %5,6 ile Kanada, %5,5 ile Irak olmuştur⁸⁵. Dünya petrol rezervlerine bölgesel açıdan bakıldığında, Orta Doğu'da %48,3'lük rezerv miktarı, Orta ve Güney Amerika'da %18,7'lik rezerv miktarı, Kuzey Amerika'da %14'lük, Avrasya'da %8,4, Afrika'da %7,2, Avrupa'da ise %0,8'lik bir rezerv payı vardır, petrol rezerv ömrüne bakıldığı zaman ise, 2020'nin sonu itibari ile dünya ham petrol rezerv miktarının 1,73 trilyon varil, ham petrol üretimi de 88,4 milyon varil olarak kaydedilmiştir ve küresel petrol rezerv ömrü neredeyse 54 yıl olarak hesaplanmıştır⁸⁶.

Doğal gaz, fosil yakıtlardan birisidir ve petrolden sonra önem sıralamasında ikinci sırada yer almaktadır. Doğal gaz ilk olarak, 1816 tarihinde Maryland, Baltimore sokaklarını aydınlatmak amacıyla ABD'ye getirilmiştir⁸⁷. Fosil yakıtların en temizisi olarak görülmektedir ve bulunduğu şekli ile kullanılabilir ve sürdürülebilir değildir. Doğal gaz, 1973 tarihinde yaşanan petrol krizi sonrasında petrole olan bağımlılığı azaltmak amacıyla ve petrole bağımlı kalmak istemeyen ülkeler için bir alternatif olmuştur⁸⁸. Yer kabuğunun altında tek başına veya petrole de bulunabilen doğal gaz, elektrik üretimi, konut, sanayi ve hizmet sektöründe yaygın olarak kullanılmaktadır⁸⁹.

2019 tarihinde, 190,3 trilyon metre küp olan dünya doğal gaz rezervleri, 2020 tarihinde %1,2 azalarak 188,1 trilyon metre küp olmuştur, dünya doğal gaz rezervlerinin %40,3'ü Orta Doğu'da, %30,1'i Avrasya'da, %8,8'i Asya-Pasifik bölgesinde, %8,1'i Kuzey "Amerika'da, %6,9'u Afrika'da, %4,2'si Orta ve Güney Amerika'da ve %1,7'si Avrupa'da olmak üzere "Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD)" ülkelerinin doğal gaz rezervleri ise 20,3 trilyon metre küp olup, bu da toplam rezervin %10,8'ine tekabül etmektedir, 2020 tarihinde en fazla doğal gaz rezervine haiz ilk üç ülke sırasıyla "Rusya, İran ve Katar" olurken küresel rezerv ömrünün 48,8 yıl olduğu saptanmıştır⁹⁰. Doğal gaz, ülkeler arasında boru hatlarıyla veya kara yoluyla taşınmaktadır. "LNG (liquefied natural gas-sıvılaştırılmış doğal gaz)" ve "CNG (compressed natural gas- sıkıştırılmış doğal gaz)" olarak da ticari kullanıma açılmaktadır⁹¹.

⁸⁵ <https://www.eia.gov/kids/energy-sources/oil/>, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁸⁶ TPAO, 2022: 9-10.

⁸⁷ Ağaoğlu, <https://www.bilgiustam.com/dogal-gazin-tarihi/>, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁸⁸ Karabulut, 2016: 38.

⁸⁹ <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-dogalgaz>, (erişim tarihi: 22.03.2024).

⁹⁰ TPAO, 2022: 21-22.

⁹¹ Bayraç, 2018: 15.

Fosil yakıtlar, bahsedildiği üzere kendi içerisinde ‘‘yenilenebilir enerji kaynakları ve yenilemez enerji kaynakları’’ biçiminde gruplandırılmaktadır. ‘‘Yenilenemez enerji kaynaklarının’’, dünyada dağılımı eşitsizdir. Yani kimi ülkeler sahip olabilirken kimi ülkeler ithal etmek durumunda kalmaktadır. Ayrıca yenilemez enerji kaynaklarının maliyeti ve elde ediliş kolaylığından dolayı devletler için ilk sırada tercih edilmektedir. Fakat, kullanım ömürleri vardır ve kullanım süreleri dolduğu zaman neler olacağı yönünde endişeler mevcuttur⁹². Nitekim, bu endişeler üzerine alternatif enerji kaynaklarına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Alternatif enerji kaynakları ise, nükleer enerji, biyokütle, hidrolik, rüzgâr, su, güneş enerjisi gibi enerji kaynaklarıdır. Bu sayılanlar arasında sadece nükleer enerji çekirdek kökenlidir, diğerleri ise yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. Yenilenebilir enerji kaynakları ve alternatif enerji kaynakları terimleri, zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsalar da aslında iki terim birbirinden farklıdır⁹³. Yenilenebilir enerji kaynakları doğada var olan ve doğa tarafından devamlı olarak takviye edilen enerjidir ve tükenmeyendir⁹⁴. Alternatif enerji kaynakları ise, çekirdek kaynaklı nükleer enerjiyi de kapsamaktadır⁹⁵.

Nükleer enerji, alternatif enerji kaynaklarından. Nükleer, sözcük anlamı ile atom çekirdeği ya da atom çekirdeği ile ilgili olayları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır, nükleer; bir atomun proton ve nötronlardan oluşan, neredeyse bütün kütleini kapsayan pozitif yüklü merkezi çekirdeği olarak da tanımlanmaktadır ve nükleer enerji için atom çekirdeğinden elde edilen enerji şeklinde tanımlama mevcuttur, atom çekirdeğinden yayılan radyoaktif enerjidir ve dolayısıyla dünya üzerinde elde edilebilecek en büyük enerji türüdür, bu yüzden kontrollü reaksiyonlar sonucu elde edilmelidir⁹⁶. Nükleer enerji, 1789 tarihinde Uranyum ’un icadıyla başlayan ve 1934 tarihinde atomun ayrılması sonrasındaki süreçte siyasetçiler, akademisyenler ve sanayicilerin ilgi alanına girmiştir, ilk etapta askeri amaçlarla başlayan çalışmalar ticari olarak sürmüştür, pek çok ülke nükleer enerjiden yararlanılması doğrultusunda sıkı çalışmışlardır ve bu çalışmaların sonucunda atomların parçalanmasından sonra açığa çıkan sıcaklık gücünü elektrik enerjisine dönüştürecek sistemler geliştirilmiştir, nükleer santraller, nükleer enerjinin güvenli ve sürdürülebilir kullanımını sağlamaktadır⁹⁷.

1942 tarihinde günümüzdeki nükleer santrallere benzer bir biçimde uranyum ve test çubukları kullanılarak ilk kontrollü, sürdürülebilir nükleer enerji üretim düzeneği

⁹² Congar, <https://tr.euronews.com/green/2021/08/25/fosil-yak-tilar-n-sonu-geliyor-mu-dunyada-sondaj-ve-kuyu-acmay-yasaklayan-ulkeler-hangileri>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

⁹³ Pekmezci, 2020: 10.

⁹⁴ https://yenader.org/tr_tr/blog/service/yenilenebilir-enerji-nedir/, (erişim tarihi: 23.03.2024).

⁹⁵ Pekmezci, 2020: 10.

⁹⁶ https://www.allianz.com.tr/tr_TR/seninle-guzel/nukleer-enerji-nedir.html, (erişim tarihi: 23.03.2024).

⁹⁷ <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-nukleer-enerji>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

oluşturulmuştur ve bu yeni hızla gelişen değişen teknolojinin gücünün fark edilmesinin akabinde ABD’de 1945 tarihinde New Meksiko çöllerinde ilk nükleer silah denemesi gerçekleştirilmiştir⁹⁸. Washington, Manhattan Projesi’nin ilk atom bombası olan ‘‘Little Boy’u (Küçük Çocuk)’’ 6 Ağustos 1945 tarihinde Hiroşima’ya, ikincisi olan ‘‘Fat Man’i (Tombul Adam)’’ ise 15 Ağustos’ta Nagazaki’ye fırlatmıştır, ilk nükleer reaktörler, ABD’nin Idaho eyaletinde bulunan ‘‘Experimental Breeder Reactor I’’ isimli test santrali, Soğuk Savaş döneminde ABD ile SSCB arasındaki mücadele sayesinde 20 Aralık 1951 tarihinde nükleer temelli elektrik enerjisini üretmiştir⁹⁹. Dünya’da ilk sivil amaçlı nükleer santral 1954 tarihinde Rusya’da *Obninsk Nükleer Santrali* ismiyle kurulmuştur ve bu tarihten sonra nükleer santraller dünyanın çeşitli bölgelerinde yayılım göstermiştir¹⁰⁰. ‘‘Mark 1’’ model denizaltı reaktörü Mart 1953 Idaho’da çalıştırılmış ve ilk nükleer denizaltı ‘‘USS Nautilus’’ 1954 tarihinde çalışmaya başlamıştır, 1956 tarihinde ilk ticari nükleer güç santrali olan ‘‘Calder Hall 1’’ İngiltere Sellafield’de işletilmeye başlanmıştır¹⁰¹. Yaşanan bu hızlı gelişmelerden dolayı ortak bir düzenleyici kuruluşa ihtiyaç duyulmuştur ve 29 Temmuz 1957 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM-United Nations) içerisinde uluslararası bağımsız bir örgüt olarak ‘‘Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA- International Atomic Energy Agency- IAEA)’’ kurulmuştur.’’¹⁰²

1960’lı yıllarda on ülke ve bunun ardından 1970’lerde on ülke daha nükleer esaslı elektrik üretimine başlamıştır, 1970’lerin ilk yarısında petrol krizleri nükleer güç santraline olan yönelimi arttırmıştır ve santrallerin kurulma dalgasını başlatmıştır¹⁰³. 1979 tarihinde ABD’de Three Mile Island Nükleer Santralinde yaşanan kazada tehlikeli bir sızıntı nüksetmese bile nükleer enerjiye bakış açısı farklılaşmaya başlamıştır, 1986 tarihinde Rusya’nın Chernobyl nükleer santralinde olan kaza, nükleer enerji için olumsuz bir etki oluşturmuştur fakat 2000’li yılların başında nükleer enerji tekrar popülerite kazanmıştır¹⁰⁴. Nükleer enerji santrallerinden yüksek miktarda enerji üretildiği için birçok ülke için vazgeçilmez olarak görülmektedir fakat son yıllarda düşüş göstermektedir, düşüş göstermesindeki temel etken ise 2011 tarihinde Japonya’da gerçekleşen Fukushima kazasıdır ve kaza sonrası birçok ülke nükleer enerji politikalarını gözden geçirme gereği duymuşlardır¹⁰⁵.

⁹⁸ <https://www.nukleer.web.tr/tarihce/tarihce.html>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

⁹⁹ Yıldırım ve Örnek, 2007: 33.

¹⁰⁰ Çelik, Çeker ve Belge, 2015: 56.

¹⁰¹ Öztürk, 2019.

¹⁰² [https://bmviyana-dt.mfa.gov.tr/Mission/About#:~:text=Uluslararası%C4%B1%20Atom%20Enerjisi%20Ajansı%C4%B1%20\(UAEA,29%20Temmuz%201957%20y%C4%B1%C4%B1nda%20kurulmu%C5%9Ftur](https://bmviyana-dt.mfa.gov.tr/Mission/About#:~:text=Uluslararası%C4%B1%20Atom%20Enerjisi%20Ajansı%C4%B1%20(UAEA,29%20Temmuz%201957%20y%C4%B1%C4%B1nda%20kurulmu%C5%9Ftur), (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹⁰³ <https://www.tenmak.gov.tr/2016-06-09-00-43-55/135-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/862-bolum-01-gunumuzde-nukleer-enerjiye-genel-bakis.html>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹⁰⁴ Yıldırım, 2013: 82.

¹⁰⁵ Çelik, Çeker ve Belge, 2015: 28.

Nükleer enerji ilk etapta askeri amaçlı kullanılmıştır ardından sivil amaçlı kullanımına yönelinmiştir. Fakat, uluslararası sistemde devletler arası ilişkilerde nükleer bir güç unsuru olarak kullanılmaktadır. Zira, ilk kullanımı savaş sonlandırma özelliği taşımaktadır. Yenilenebilir, temiz ve uygun fiyatlı olmasının yanı sıra iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azalttığı için nükleer enerjiyi cazip olmaktadır¹⁰⁶ fakat zaman zaman ülkelerin tartışma konularına girmektedir.

Biyokütle enerjisi, canlı veya canlılığını yitirmiş organizmalardan elde edilen biyolojik gereçlerin tamamının dahil olduğu bir tanımdır, biyokütledeki enerjinin esası güneş enerjisidir, bitkiler ve algler gibi fotosentetik canlılar, güneş ışığından yararlanarak karbondioksit ve suyu glikoza çevirirler, fotosentez olarak isimlendirilen bu süreç sonucunda güneş enerjisi kimyasal bağ enerjisine dönüşmüş olur ve böylece biyokütle üretimi sağlanır¹⁰⁷. Biyokütle enerjisinin geleneksel kullanımı, odun ve kömür gibi biçimlerdeki biyokütlenin yanmasını belirtmektedir, çağdaş biyoenerji teknolojileri ise bitkilerden meydana gelen sıvı formlardır, özellikle kırsal alanlarda üretilmektedir¹⁰⁸.

Hidrolik enerji, en eski enerji kaynaklarından biridir, insanlar akan sudan yararlanabilmek amacıyla tahtadan oluşan bir tekeri döndürüp tahıl öğütmüşlerdir, teknolojinin ilerlemesiyle hidrolik enerji kaynağından daha fazla yararlanılmaya başlanmıştır¹⁰⁹. Hidroelektrik santraller; çevreyle ahenkli, temiz ve yakıt gideri olmayan yerli kaynaktır¹¹⁰. 2022 tarihinde küresel hidroelektrik kapasitesi ilavelerinin neredeyse dörtte üçü Çin'de gerçekleşmiştir ve yine söz konusu yılda neredeyse 70 TWh (%2'ye yakın) artarak 4.300 TWh'ye ulaşmıştır, hidroelektrik; diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının toplamından daha fazlasını üreterek en büyük yenilenebilir elektrik kaynağı olmayı sürdürmektedir, Kanada, Çin, Türkiye ve ABD gibi hidroelektrik zengini ülkeler ile Batı Avrupa'da devam eden kuraklıklar sebebiyle küresel kapasite kullanımı tarihi seviyelerinin altında seyretmektedir ama planlanan tarzda gelişmeler olursa 2023-2030 arası dönemde %4'lük bir büyüme sağlanabilecektir¹¹¹.

Su enerjisi, suyun akarken açığa çıkardığı mekanik enerjidir ve bu mekanik enerji çeşitli araçlar aracılığıyla elektrik enerjisine dönüştürülür, su enerjisi elde edebilmek ve elde edilen enerjiyi elektriğe dönüştürebilmek için Hidroelektrik santralleri kurulmaktadır¹¹². Su enerjisi, çevreye uyumlu ve sürdürülebilir olduğundan dolayı tercih edilmektedir. Ayrıca

¹⁰⁶<https://www.iaea.org/topics/energy>, (23.03.2024).

¹⁰⁷<https://www.socar.com.tr/blog/arge-ve-inovasyon/biyokutle-ve-biyokutle-enerjisi>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹⁰⁸https://yenader.org/tr_tr/biyokutle-enerjisi-nedir/, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹⁰⁹<https://kojenturk.org/tr/hidrolik-enerji-87>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹¹⁰<https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-hidrolik>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹¹¹<https://www.iea.org/energy-system/renewables/hydroelectricity>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹¹²<https://www.enerji.gen.tr/su-enerjisi.html>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

hidroelektrik enerji ile uyumlu bir yapısı vardır. Bu minvalde, barajların önemli olduğunu ve suyun olduğu her alanında bir altın değerinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

Rüzgâr enerjisi, güneş radyasyonun yer yüzeyini farklı şekilde ısıtması sonucu oluşur, bu farklı ısınma sıcaklık, nem ve basınç değişikliklerine yol açar ve bu basınç farkları havayı hareket ettirir, dünyayla temas eden güneş enerjisinin neredeyse %2'si rüzgâr enerjisine dönüşür¹¹³. Günümüzde dünyanın en büyük kurulu rüzgâr gücü enerjisi 37 Gigavat ile Çin'dir¹¹⁴. Rüzgâr enerjisi, çevreye uyumlu ve sürdürülebilir olduğu için tercih edilmektedir.

Güneş enerjisi, gün ışığından elde edilen bir enerji formudur. Güneş enerjisi, iki yöntemle üretilmektedir. İlk yöntem; güneş pilleri olarak da adlandırılan fotovoltaiklerdir, bu yöntemle elektronik cihazlar güneş ışığını doğrudan elektriğe dönüştürür ve panellerde yer almaktadır, 1954 tarihinde ABD'de Bell Telephone Laboratories'de icat edilmiştir, ikinci yöntem ise; Konsantre güneş enerjisi yöntemidir ve güneş ışınlarını konsantre etmek için aynalar kullanılır¹¹⁵. Dünyada güneş enerjisinden en çok yararlanan lider ülke Çin'dir¹¹⁶. Güneş enerjisi, çevreye uyumlu, temiz ve sürdürülebilir olmasından dolayı tercih edilmektedir. Ayrıca maliyeti yoktur. Güneşli gün sayısı fazla olan ülkeler, güneş enerjisinden daha fazla yararlanmaktadır fakat güneş enerjisini diğer enerji türlerine dönüştüren teknolojiler %100 verimle çalışmamaktadır ve dolayısıyla güneş enerjisinden tam olarak faydalanılamamaktadır¹¹⁷.

2.3.2. İkincil Enerji Kaynakları

Birincil enerji kaynaklarının enerji üretiminde kullanılması sonucunda açığa çıkan enerji ikincil enerji kaynaklarını oluşturmaktadır, elektrik, benzin, mazot, hava gazı, motorin, gibi enerji kaynaklarından oluşmaktadır¹¹⁸.

Benzin, renksiz ve kendine has bir kokusu olan hidrokarbon karışımıdır, petrolün keşfinden sonra ilk rafineri işlemlerinden sonra elde edilen yakıtlardandır, fazla uçucu olmasından dolayı mali açıdan dezavantajlıdır¹¹⁹.

¹¹³ <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-ruzgar>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹¹⁴ <https://www.iea.org/energy-system/renewables/wind>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹¹⁵ https://yenader.org/tr_tr/gunes-enerjisi-nedir/, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹¹⁶ <https://www.iea.org/energy-system/renewables/solar-pv>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹¹⁷ <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/alternatif-enerji-kaynaklari-ve-turkiye>, (erişim tarihi: 23.03.2024).

¹¹⁸ Koç ve Kaya, 2015: 37.

¹¹⁹ Demir, <https://www.tesisat.org/benzin-nedir-yapisi-ve-ozellikleri.html>, (erişim tarihi: 24.03.2024).

Mazot, motorin olarak da isimlendirilmektedir ve dizel motorlarda kullanılmaktadır ve ham petrolün damıtma ürünlerinden biridir, 1892 tarihinde Rudolf Diesel icat etmiştir¹²⁰.

Elektrik, elektron yüklerinin akışı esasının dayandığı bir dizi fiziksel fenomene verilen addır, elektrik sözcüğünün kökeni Antik Yunan'dan gelmektedir ve kehribar gücü anlamına gelmektedir, 1600 tarihinde Elektrik nosyonunu ele alan ilk bilim insanı William Gilbert tarafından electrius kelimesi kullanılmıştır, 1753 tarihinde Franklin uçurtma deneyi sonucunda yıldırımın elektriksel bir olay olduğunu, artı ve eksi yüklerden oluştuğunu saptayıp isimlendirmiştir, 18. yüzyılda sürtünme ve elektriklenme gibi durumların sebepleri açığa çıkartılmıştır¹²¹. Günümüzde elektrik, su gibi hava gibi vazgeçilmezlerimizdendir. İnsan ömrünü uzatmak, doğayı korumak gibi birçok istek ve beklentiyi elektrik sayesinde gerçekleştiririz ve günümüzde elektrik hayatın neredeyse her alanında vardır.

Hava gazı, %50 hidrojen, %20-%30 metan gazından, %7-%17 karbonmonoksitten ve çeşitli hidrokarbonlardan oluşan yanabilen zehirli bir gazdır, taş kömüründen üretilmektedir¹²². 18. yüzyılın sonlarında farklı ülkelerde yanıcı bir gaz üretme çabaları fark edilmiştir ve bu bahse konu ülkelerden birisi olan Fransa'da Lebon testere talaşını ısıtmış ve yanıcı bir gaz elde etmiştir ve bu gazı hem aydınlatmada hem de ısıtma da kullanılabileceğini düşünmüştür, hava gazının ilk kullanım alanı aydınlatma kısmıdır ve 1800'lerin başında görülmüştür¹²³.

2.4. Enerjinin Önemi Üzerine Bir Analiz

Enerji, çok yönlü bir olaydır. Yaşamın birçok yerinde neredeyse her alanında vardır. İnsanlık tarih boyunca enerjiden çeşitli şekillerde yararlanmıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte, enerji alanında yaşanan dönüşümler kaçınılmaz sonuçlar doğurmuştur. Özellikle yenilenemez doğal kaynakların keşfi ile devletler strateji geliştirmeye gitmişlerdir. Uluslararası sistemde, enerjiye sahip olan ülkeler bunun bilincinde hareket etmişlerdir. Çünkü enerjiye sahip olan ülkeler ekonomik açıdan refah içindedirler.

Enerji, bir ülkenin kalkınmışlık ve gelişmişlik derecelerini ölçmede en önemli faktörlerden birisidir, halkın ve devletin faaliyetlerinde enerji vazgeçilmez bir girdidir, ilk başlarda ateşin ve mıknatısın keşfi ile insanlar enerjinin günlük hayata kattığı konforun farkına

¹²⁰ Bulut, <https://www.milliyet.com.tr/molatik/teknoloji/mazot-dizel-nedir-mazot-dizel-nasil-bulundu-89096>, (erişim tarihi: 24.03.2024).

¹²¹ <https://greenenerji.com.tr/pages/akademidetay/59>, (erişim tarihi: 24.03.2024).

¹²² <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?jsessionid=+vvbxH7k78oBEgDdhvSBxheO?dergiKodu=4&cilt=8&sayi=90&sayfa=46&yaziid=1415>, (erişim tarihi: 24.03.2024).

¹²³ <http://www.lumieredeloeil.com/lumiara/tr/gastr.htm>, (erişim tarihi: 24.03.2024).

varmıştır, sonrasında ise buhar, elektrik, kibrit, petrol gibi enerji kaynaklarının keşfi ve bulunması insanların enerjiye alışmasına ve insan hayatının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur¹²⁴.

21. yüzyılda Uluslararası İlişkiler, ülkelerin milli güvenliğini tehdit etmesi sebebiyle çok dinamiklik ve karmaşık yapılı olan enerji sorunları tarafından yönlendirilmektedir. Enerjiye sahip olmak, enerji kaynaklarının maliyeti, çeşitliliği, ulaşımı, kullanım süresi devletlerin önem verdikleri meselelerin ilk gündem maddeleri haline gelmiştir.

İnsan hayatını, neredeyse her alanda etkileyen enerji aynı şekilde ulus-devletlerinde etkilemektedir. Zira, tıpkı devletlerde bir insan gibidir¹²⁵, temel ihtiyaçları vardır ve bu temel ihtiyaçların başında enerji gelmektedir. Enerji kaynaklarının varlığı ya da yokluğu devletler için hayati derecede önemlidir. Enerji, dünya ekonomisine yön vermektedir. Bugün, petrol dolara endeksli ve sanayi devam ettiği sürece insan nüfusu arttığı sürece ihtiyaç artacak ve bu gıdadan barınmaya kadar her şeyi ilgilendirmektedir. Gıda üretirken ısı enerjisine sahip olunması gereklidir, fabrikaya ihtiyaç vardır. Yani enerji, hayatın içinde zorunlu bir maddedir.

Enerji, ülkeler arasında savaş çıkarabilecek bir potansiyele sahiptir. ABD'nin, Irak ve Afganistan'ı işgali¹²⁶, Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt gibi ülkelerin ABD ile sıkı ilişkilerinin olması, Rusya'nın ekonomisinin enerjiye bağımlı olması, Avrupa'nın Rusya'nın enerjisine bağımlı olması, Türkiye'nin Rusya'nın enerjisine bağımlı olması verilebilecek örneklerdendir. Enerji, jeopolitik olayları tetiklemektedir.

Barack Obama; ‘*Enerji kaynaklarına hükmedemeyen bir millet kendi geleceğine de hükmedemez!*¹²⁷’ demiştir. Enerji kaynaklarına hükmetmek, bir devlet açısından oldukça önemlidir. Büyük Dünya Savaşlarını, enerji tetiklemiştir.

Enerji, hayatın devam edebilmesi açısından temel bir gerekliliktir. Beslenme, ulaşım, ısınma ve iletişim gibi günlük yaşam faaliyetleri enerjiye dayanmaktadır. Endüstriyel üretim, tarım gibi alanlarda enerji, üretkenliği arttıran ve ekonomik kalkınmayı destekleyen bir etken olarak kritik bir öneme sahiptir. Endüstriyel süreçler için enerji temel gerekliliktir ve ekonomik büyümeyi destekler. Petrol, doğal gaz ve elektrik gibi enerji kaynakları, araçların ve taşıtların hareket etmesi için temel kaynaklardır. Ayrıca enerji, modern ekonominin yapı taşlarından birisidir. Ekonomik büyüme, enerji talebiyle doğrudan ilişkilidir. Bu durumda, ulusal ve uluslararası ticareti etkilemektedir.

¹²⁴ Çakmak, <https://tesamstrateji.com/yazi.php?link=enerji-ve-uluslararasi-iliskiler>, (erişim tarihi: 26.03.2024).

¹²⁵ Öztaş, <https://ilkadimdergisi.net/gencadam/yazi/devletler-de-bizim-gibidir-ibn-i-haldun-4109>, (erişim tarihi: 26.03.2020).

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Korkmaz, 2016.

¹²⁷ Tuzcu, <https://gaziantepsabah.com/index.php/makale/2492/enerji-kaynaklarini-elinde-tutan-dunyayi-elinde-tutar>, (erişim tarihi: 26.03.2024).

Enerji kaynaklarına olan erişim, Uluslararası İlişkilerde önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler arası enerji ticareti ve kaynakların kontrolü, ulusal güvenlik ve jeopolitik dengeler açısından stratejik bir öneme sahiptir. Tüm bu sebeplerden dolayı, enerji, modern toplumların işleyişi ve gelişimi için vazgeçilmez bir unsurdur. Ayrıca enerji kaynaklarının etkin ve kontrollü bir şekilde kullanımı hem insanlar için hem de gezegen için hayati derecede bir öneme sahiptir. Sonuç olarak, enerji günümüz dünyasında vazgeçilmez bir unsurdur.

2.5. Enerji-Coğrafya İlişkisi Üzerine Bir Analiz

Endüstri Devriminden itibaren, dünyada enerji kaynaklarına hükmedebilmek adına müthiş bir rekabet nüksetmiş ve pek çok savaşa sebebiyet vermiştir, dünyada başat güç olabilme ile enerji kaynaklarına sahip olma arasında bir ilişki vardır ve son yüzyıl içinde yaşanan gerginlik yaşanan durumların çatışmaya vararak doğurduğu çatışmalar, ‘‘Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı’’, bu çatışmaların en geniş kapsamlısıdır, ‘‘Küba Krizi, Kore Krizi, Arap-İsrail Savaşları, Süveyş Krizi, Birinci Körfez ve İkinci Körfez Operasyonları’’ bu ikili arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır, çünkü bu krizlerin oluşumunda bazen başrolde bazen de yan rolde net bir şekilde enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği kavramları yer almıştır¹²⁸.

Geride bıraktığımız yüzyılda kömür döneminden petrol dönemine geçiş sürecinin sıkıntıları yaşanmıştır. Bahsi geçen dönemde, petrol rezervleri ve bu rezervlere sahip olup kontrol edebilme çabaları pik yapmıştır. Dünyadaki politik ve iktisadi güç petrol hammadde çevresinde ve esasta İngiltere ve sonrasında ABD’nin oluşturduğu politikalar neticesinde şekillenmiştir. Yani enerji ve uluslararası ilişkiler iç içe geçmiştir.

1950’li yıllardan itibaren enerji jeopolitiğinde başta ‘‘Avrasya ve Ortadoğu’da’’ yer alan enerji kaynaklarını kapsayan jeopolitik spekülasyonlarda klasik jeopolitik kuramlardan Mackinder’in ‘‘Kara Hakimiyeti Teorisi’’, kara parçasını mühim hale getirmiştir, Mahan’ın ‘‘Deniz Hakimiyeti Teorisi’’, dünya sularını öne çıkartarak denizleri önemli kılmıştır, Spykman’ın ‘‘Kenar Kuşak Teorisi’’, kara ve limanları öne çıkartarak geniş alanları hakimiyet sahası için mühim kılmıştır ve çağdaş jeopolitik teorilerden Brzezinski’nin ‘‘Büyük Satranç Tahtası Kuramı’’ etkili olmuştur, Mahan’ın 1902’de kaleme aldığı ‘‘*Persian Gulf and International Relations*’’ makalesinde ‘‘Ortadoğu’’ tanımını da meşrulaştırmıştır ve ‘‘Deniz Hakimiyeti kuramı’’ çerçevesinde Orta Doğu’yu dünya hakimiyetini elde edebilmek için stratejik bir yer olarak belirlemiştir¹²⁹.

¹²⁸ Sevim, 2012: 4379.

¹²⁹ A.g.e., 2012: 4380.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar, başta Almanya ve Anglo-Sakson sahasında, jeopolitik kavramlar oldukça geniş kapsamlı bir şekilde kullanılmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, jeopolitik bilimi Avrupa'da belirli bir dönem boyunca kısmen dışlanmış. Bu dışlanmanın temel nedenleri arasında, Jeopolitik kavramının, savaş sonrasında Almanya'nın dünya hakimiyeti için stratejik bir plan olarak algılanması bulunmaktadır. Yani, jeopolitik bilimine yönelik olumsuz bir algı, Almanya'nın saldırgan eğilimleriyle ilişkilendirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında jeopolitik, Avrupa'da Nazi Almanya'sından dolayı dışlanmış fakat ABD açısından durum tam tersi olmuştur, bu bağlamda öne çıkan isimlerden birisi olan Amerikalı diplomat ve tarihçi George Kennan'dır, Kennan Sovyetler Birliği'ne karşı "çevreleme" politikasını öneren kişiydi, bir diğer isim ise ABD eski Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'dır ve jeopolitiğe atfettiği en mühim nosyon "bağlantı" olmuştur, nosyon dünyanın herhangi bir yerindeki problemin süper güçler arasındaki dengeyi etkileyecek seviyede alakalı olduğunu ifade etmekteydi, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, 1986 tarihinde kaleme aldığı "Game Plan: A Geostategic Framework for the Conduct of the U. S. -Soviet Contest" başlıklı kitabında çevreleme üzerinde durarak jeopolitik konumlarından dolayı bazı devletlerle ilişkilerin özellikle iyi tutulmasına dair çıkarımlarda bulunmuştur¹³⁰.

Enerji jeopolitiği, enerji kaynaklarının konumlarının yanı sıra, enerjiyle ilgili arz-talep ilişkilerinden ve ilgili faktörlerden etkilenen bütün coğrafi bölgeleri içermektedir, bu sebeple enerji jeopolitiği, küresel jeopolitik ile ilgili yaşanan tüm gelişmeleri ve ilerlemeleri de kapsamaktadır, küresel bir enerji kaynağı olan kömürden petrole doğru geçiş uluslar için ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir ve özellikle jeopolitik nosyonu enerji siyasetlerinin bir araya getirilmesinde ve çözümlemesinde söz konusu jeopolitik nosyonundan yararlanılmaya başlanmıştır ve jeopolitik alanda yeni değişimler yaşanmıştır, bu değişimlerden en fazla etkilenen alanda enerji jeopolitiği olmuştur, bunun en önemli nedeni enerji kaynaklarının rezerv seviyelerindeki değişimler ve yeni enerji teknolojileri ile ilgili gelişmelerdir, enerji jeopolitiğinin ilk halkası kaynak coğrafyasıdır, kaynaklar global kadranda çeşitli alanlarda bulunmaktadır ama enerji jeopolitiği bakımından ehemmiyeti olan kaynak coğrafyası, global seviyedeki isteği karşılama potansiyeline ait rezerv büyüklüklerinden bir araya gelmektedir, yeni rezervler keşfedildikçe bahsi geçen rezervlerin etkinleştikleri alanlara göre enerji jeopolitiğinde modernize edilmektedir, bu nedenle enerji jeopolitiği genellikle kömür, petrol ve

¹³⁰ <https://www.globacademy.org/topic/ders-3-soguk-savas-donemi-jeopolitik-teorileri/>, (erişim tarihi: 27.02.2024).

doğalgaz rezerv alanları ve bu kaynakların iletilmesinde yararlanılan ulaşım coğrafyası ve enerji kaynaklarının istek coğrafyası üzerinde durmaktadır¹³¹.

Doğu Akdeniz bölgesi, enerji jeopolitiği bağlamında ele alınacaktır. Doğu Akdeniz, yüzyıllarca bölgesel ve küresel ölçekli güç rekabeti sahası olarak jeopolitik çekişmeleri bünyesinde barındırmıştır, önemli ticaret güzergahlarına sahip olan bölge bilhassa Birinci Dünya Savaşı ile enerji kaynaklı güç rekabetlerinin sahnelendiği yere dönüşmüştür, zengin enerji rezervlerini barındıran “Orta Doğu ve Kafkaslara” olan yakınlığından dolayı bölge 20. yüzyıldan beri hidrokarbon jeopolitiği bakımından stratejik bir öneme haiz olmuştur¹³². Yani Doğu Akdeniz’de yaşanan güç mücadelelerin çekirdeğini aslında enerji oluşturmaktadır ve çalışmanın çıkış noktası budur. Bu bağlamda, Doğu Akdeniz bölgesi, enerji jeopolitiği bağlamında değerlendirilecektir.

Çalışmada ele alınacak teori, Enerji Jeopolitiğidir. Bu yüzden Enerji Jeopolitiği teorisini detaylı bir şekilde incelemek gerekmektedir. Genel olarak incelenilerek sonra özel olarak Doğu Akdeniz bağlamında ele alınacaktır. Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarının çıkış noktaları hakkında bilgi edinilecektir.

Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler ne kadar önemli ise enerji kaynaklarına bağımlı ve çok miktarda enerji tüketen ülkeler arasında aracı olan ülkelerin coğrafi pozisyonu sebebi ile sahip olduğu jeopolitik durumu önemli hale gelmiştir¹³³. Yani, uluslararası sistemde enerji bir çeşit silah olarak düşünülebilir. Silahın hangi aktör/ler de bulunduğu ve aktör/lerin coğrafi açıdan birbirlerine olan uzaklık-yakınlık mesafeleri ve konumları önem haiz etmektedir. Bu minvalde, uluslararası ilişkiler teorisyenlerinden Berry Buzan ve Ole Wæver’ın, “*Bölgesel Güvenlik Kompleksi*” teorisine dayanarak belirttikleri dünyadaki tüm devletlerin güvenlik açısından birbirine bağımlı oldukları savıdır¹³⁴. Teorinin, günümüz küreselleşen dünyasında enerji jeopolitiği açısından yerinde bir tespit olduğu iddia edilebilir. Zira, coğrafi yakınlıkların aktörlerin dış politika uygulama kararlarında oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Enerji jeopolitiğinin, küreselleşen dünyada aktörlerin ilişkilerini belirlemede oldukça etkili bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

Avrupalı ülkelerin enerji kaynakları üzerinden politika kurgulama alışkanlığı eskidir. 19. yüzyılda başlayan sanayi devrimi ile birlikte hızlı bir şekilde artan gereksinimleri sonucunda enerji kaynaklarına ulaşmayı öncelikli amaç olarak belirlemişlerdir ve o dönemde öncelikli enerji kaynağı olan kömür için sanayileşmiş emperyalist ülkeler kömür elde

¹³¹ A.g. e., 2012: 4380-4381.

¹³² Özekin, 2020: 2.

¹³³ Karagöl, <https://turkic.world/tr/articles/economy/202229>, (erişim tarihi: 12.03.2024).

¹³⁴ Akbayır ve Savaş, 2021: 229.

edebilmek için günümüzde olduğu gibi askeri, politik, diplomatik ve ekonomik araçları kullanmışlardır, yirminci yüzyılda ise simetrik dağılımı olan kömür yerini asimetrik bir dağılıma sahip olan petrole devretmiştir, yirminci yüzyıl enerji ve jeopolitik kavramlarının iç içe geçmiş olduğu bir dönem olmuştur¹³⁵. Petrol, uluslararası politikada ilişkileri etkileyen bir nitelik kazanmıştır, zira geçmişte yaşanmış olan savaşların ve pratikleşen politikaların arkasındaki bir sırdır.

1900-1914 yılları arasında kömür üretimi hızla ikiye katlanarak önemli bir artış yaşamıştır, bu artışın sonucunda 1870’li yıllarla özellikle İngiltere olmak üzere Avrupa’da belirginleşen endüstrileşmenin gereksinim duyduğu enerjiyi tedarik etmek için gerçekleşmiştir ama yüksek miktarda kömürün tahsisi sorunu dünyaya 1914 tarihinde bedeli ağır olan bir savaş yaşatmıştır, paralel bir şekilde 1930’lu yıllardan itibaren kömürden liderlik rolünü alan petrol ve petrol yataklarının keşfi başlamıştır ve yine İngiltere’nin adalarındaki zengin kömür yataklarına karşın kendine ait olan donanmasını başka ülkelerdeki petrol kaynaklarına tabi hale getirmesinin ardındaki stratejik hamle daha fazla güç, hız ve yüksek ateş gücüdür ve bunun sonucunda da artan petrol varili sonucu İkinci Dünya Savaşı yaşanmıştır bu kez de enerji politik sebebi petrol paylaşım sorunudur ve iki büyük dünya savaşı ardından başka çatışma alanları doğmuş ve kilit isim Orta Doğu bölgesi olmuştur¹³⁶.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Orta Doğu’nun petrol açısından sahip olduğu zenginlik anlaşılmıştır, anlaşılan bu değerli kaynağa hükmeden taraf ise uzun bir süre çok uluslu petrol şirketler olmuştur ve söz konusu bu şirketlerin uluslararası arenadaki aktörleri siyasi hamlelerle şekillendirdikleri görülmüştür, zira bunun karşılığında Orta Doğu ülkeleri birleşerek 1960 tarihinde OPEC’i kurmuşlardır ve takip eden dönemlerde günümüzde etkilerini hala gördüğümüz Arap-İsrail Savaşı, bölge ülkelerinde ki iktidar değişikliklerinin askeri darbelerle gerçekleşmesi, petrolün uluslararası arenada bir silah aracı olarak kullanılmasına vesile olan İran-Irak Savaşı, Washington’un müdahaleci tavrının bir göstergesi olarak gerçekleşen Basra Harekatı ve körfez savaşları gibi pek çok çatışma yaşanmıştır, sebebi açıktır ki petrole ev sahipliği yapmaktadır¹³⁷.

1970’lerde yaşanan petrol krizleri sonucunda Batı’nın enerji üzerine olan zayıflığı anlaşılmış ve enerji jeopolitiği üzerine çalışmalar başlamıştır, bunlar arasında Melvin A. Conant, erken bir dönemde enerji konularını jeopolitik açıdan ele alan ilk sistematik çalışmalardan birini yapmıştır, Conant ve Fern Gold 1978 tarihinde enerji jeopolitiği çalışmalarının merkezi olarak kabul gören *The Geopolitics of Energy* başlıklı çalışmayı

¹³⁵ Çakmak, <https://tesamstrateji.com/yazi.php?link=enerji-ve-uluslararasi-iliskiler>, (28.02.2024).

¹³⁶ Olçar, 2010: 100.

¹³⁷ Nugay ve Altay, 2013: 4.

yayınlanmışlardır, enerji kaynaklarına erişim uluslararası siyasi ilişkilerin en önemli önceliğidir, bu temel hammaddeyi elde etme kabiliyeti artık geleneksel sömürge ilişkilerine ya da askeri korumaya bağlı değildir, coğrafi faktörlere ve devletlerin farklı siyasi koşullar esasında siyasi kararlarına bağlıdır, kaynaklar üzerinde egemen olan ülke, kaynaklara ihtiyacı olanları kontrol edecek ve uluslararası ilişkilerde yoğun bir dönüşüme sebep olacaktır¹³⁸. Enerjinin, uluslararası ilişkileri yönlendirdiğini ifade etmek mümkündür.

21. yüzyılda uluslararası ilişkiler ve ulusların dış politika stratejilerinde enerji kaynakları önemli bir belirleyici haline gelmiştir. Enerjiye olan bağımlılık, ülkelerin dış güvenlik stratejilerini şekillendiren önemli bir faktördür. Bu minvalde, ülkeler uluslararası hamle ve hareketlerini enerji kaynaklarına hükmetme, enerji lojistiğinin güvenliğini tesis etme ve dünya enerji kaynaklarına hükmetme arzusu belirlemektedir. Özellikle petrolün 20. yüzyılda önemli bir gündem maddesi olduğu Ortadoğu'ya ek olarak, 21. yüzyılın münakaşalı alanlarından biri olarak Hazar bölgesi de öne çıkmıştır. Ortadoğu'da petrol üzerindeki egemenlik mücadeleleri sürmektedir. Bu durum, uluslararası ilişkilerde enerjinin stratejik bir unsura dönüşmesine ve ülkelerin dış politika kararlarını etkilemesine yol açmıştır.

2020 yılının son diliminde petrol için global rezerv süresi yaklaşık 54 yıl olarak hesaplanmıştır aynı şekilde doğal gaz küresel rezerv ömrünün ise 48,8 yıl olduğu hesaplanmıştır¹³⁹. Dünya görünür kömür rezervlerinin ise yaklaşık 118 yıllık bir ömrü kaldığı belirtilmiştir¹⁴⁰. Bu tahminler, yapılan değişikliklerle beraber değişim gösterebilir.

1859 tarihinde Amerika'nın Pennsylvania eyaletinde girişimci Edwin Drake tarafından petrol işletilmeye başlanmıştır, o zamanlar gaz yağı olarak kullanılmış daha sonra içten yanmalı motorların icat edilmesiyle otomobillerde araba olarak kullanılmaya başlanmıştır¹⁴¹. O dönemde J. Rockefeller tarafından Standard Oil şirketi kurulmuştur ve 1911 tarihinde Amerikan Meclisi tarafından Sherman Antitröst Kanunu'nda dayanarak şirketler bölünmüştür, bu şirketlerin günümüzde en çok tanınanları Exxon, Mobil, Chevron, Amoco'dur¹⁴². Standard Oil'in kısa bir süre zarfında rakip şirketleri ekarte ettiği bilinmektedir.

Britanya 1908 tarihinde İran'da keşfedilen petrol rezervlerinden üretim gerçekleştirebilmek adına Anglo-Pers Petrol şirketini kurmuştur, şirketin kurulmasının temel

¹³⁸

<https://www.globacademy.org/lessons/enerji-jeopolitigi-ve-guvenlik/#:~:text=Bunlar%20aras%C4%B1nda%20Melvin%20A.%20Conant,of%20Energy%20ba%C5%9Fl%C4%B1kl%C4%B1%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmay%C4%B1%20yay%C4%B1nlad%C4%B1lar,> (erişim tarihi: 28.02.2024).

¹³⁹ TPAO, 2021: 9-18.

¹⁴⁰ <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1161175-dunyanin-118-yillik-komur-rezervi-kaldi>, (erişim tarihi: 28.02.2024).

¹⁴¹ Harford, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49838331>, (erişim tarihi: 29.02.2024).

¹⁴² Yıldız, <https://www.petroturk.com/makale/petrol-baronu-rockefeller>, (erişim tarihi: 29.02.2024).

nedeni İngiliz Donanmasının gemilerinde enerji kaynağı olarak kullanılan kömür yerine petrole geçiş yapmıştır ve böylece Ortadoğu bölgesinde petrol için harekete geçen ilk ülke İngiltere olmuştur¹⁴³.

Almanya'nın petrole olan ilgisi sanayileşmek isteği ile doğru orantılı olarak gelişmiştir, zira 1900'lü yılların başında Osmanlı Devleti'nin Berlin-Bağdat Demiryolu projesi için Almanya'ya imtiyaz vermesi II. Wilhelm'i çok memnun etmiştir, Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi hattı Mezopotamya petroleri üzerinden geçmektedir ve o dönemlerde o bölgeye henüz dokunulmamıştır, proje için Almanya Berlin'den Basra Körfezi'ne uzanacak olan projeye başlamıştır, bu proje sayesinde demiryolu inşaatının yapılacağı yerlerde rahatlıkla petrol sondajı yapılabilecek olunmasıydı, Almanlar projeye başlamış ve dengeleri değiştirecek olan Musul ve Kerkük'te petrol tespit etmişlerdir, Osmanlı Devleti ile Türk Petrol Şirketini kurmuşlardır fakat bu gelişmelerden Britanya ciddi anlamda rahatsızlık duymuştur¹⁴⁴.

Birinci Dünya Savaşı'ı süresince özellikle Britanya tarafından bir takım gizli anlaşmalar yapılmıştır, savaş sonrasında ise Almanya ve Osmanlı Devleti'nin mağlup olması sonucu zengin petrol rezervlerinin bulunduğu Ortadoğu bölgesi jeopolitik açıdan yeniden şekillendirilmiştir, savaş sonrası dört yeni devlet kurulmuş ve ikisi Fransa'nın kontrolünde olan Suriye ve Lübnan iken diğerleri İngiltere'nin denetimindeki Irak ve Ürdün'dür, bu devletler yapaydır çünkü sosyolojik yapı dikkate alınmaksızın sadece sahip oldukları petrol rezervlerine göre haritalarda çizilmişler ve pay edilmişlerdir ayrıca Türk Petrol Şirketi Britanya, Fransa ve ABD arasında paylaştırılmıştır bu paylaşım sonucunda da Irak Petrol Şirketi kurulmuştur¹⁴⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkma sebeplerinden en azından birinin enerji kaynaklarıyla ilgili olduğunu oluşturulan yapay devletler yolu ile açık bir şekilde okumak mümkündür. Zira günümüzde sosyolojik açıdan hiçbir etmen dikkate alınmadan oluşturulan yapay devletlerde çatışma hali mevcuttur. Türk Petrol Şirketi Britanya tarafından Irak Petrol Şirketi'ne dönüştürülmüştür ve şirketin dört partneri vardır, bu partnerlerden biri "Fransız Petrol Şirketi", diğerleri de "Anglo-Pers Petrol Şirketi, Shell ve Amerikan Petrol Şirketleri" konsorsiyumudur, hisse dağılımında pastanın en büyük dilimi Britanya'ya aittir¹⁴⁶. ABD'li petrol şirketleri bölgedeki keşif sonuçlarına göre Suudi Arabistan'a yoğunlaşmak istemişlerdir ve 1933 tarihinde ABD'ye petrol açısından imtiyazlar verilmiştir ve 1938 tarihinde bölgede ilk petrol üretimi gerçekleştirilmiştir, Suudi Arabistan'da ilk kurulan petrol şirketi olan CASOC (California-Arabian Standard Oil Company) daha sonra ARAMCO (Arabian-American Oil

¹⁴³ Tatlısu, <https://siyasalhayvan.com/petrol-endustrisinin-olusumu-1859-1911/>, (erişim tarihi: 29.02.2024).

¹⁴⁴ Büyükdag, 2021: 125-128.

¹⁴⁵ A. g. e., 2021: 129.

¹⁴⁶ Kaymaz, 2013: 563-567.

Company) ismini almıştır ve ARAMCO'nun Suudi Arabistan üzerinde eğitim, sosyal ve ekonomik etkisi büyük vardır ¹⁴⁷.

1917 tarihinde Meksika benimsediği anayasaya dayanarak millileştirme kararı almıştır böylece petrol şirketlerine karşı ilk tepki gösteren ülkelerden birisi olmuştur, 1935 sonrasında ise Meksika'dan ders alan ülkeler millileştirme yerine ağır vergi uygulama yolunu tercih etmişler ve bunun sonucunda da “*fifty-fifty*” rejiminin ilk uygulaması Venezüella'da gerçeklemiştir¹⁴⁸. Amerika ile Venezüella arasında gerçekleşen bu yarı-yarıya rejimi, petrol rezervlerine sahip olan ülkeler arasında etkili olmuş ve petrol şirketleri ile devletler arasında değişim ve jeopolitik dengelerin değişmesine neden olmuştur. Böylece artık petrol, uluslararası ilişkilerde ulus-devletlerin politikalarını belirlemede öncü bir rol üstlenmektedir.

1960 tarihinde ise önde gelen petrol şirketleri üretici olan ülkelere gerçekleştirilen ödenmeye dayalı olan afişe fiyatta yüzde onluk bir indirim yapmışlar, bu fiyat indiriminden sonra “*Yedi Kız Kardeşten* biri olan Exxon şirketi” Ağustos ayında ilişkide bulunduğu ülkeye yaptığı ödemedeki afişe fiyatta yüzde yedilik indirim uygulamayı tercih etmiştir, bu tavrı diğer petrol şirketleri de uygulamaya başlamışlardır, yapılan bu ödemeler başka bir gelir kaynağı olmayan ülkeler için kritik derecede önem arz etmekteydi böyle bir ortamda Eylül ayında beş petrol üreticisi Suudi Arabistan, Venezüella, Irak, İran ve Kuveyt tarafından Bağdat Konferansı'nda OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries) kurulmuştur ve ilk kurulduğu dönemde etkisi fazla olmasa da giderek büyümüştür ve kuruluşunun ardından Katar, Cezayir, Nijerya, Endonezya, Libya, Gabon, Ekvator ve Abu Dabi Emirliği'nde (Birleşik Arap Emirlikleri) katılmışlardır¹⁴⁹. Bu bağlamda, petrol üreticisi olan ülkelerin petrol fiyatlarının belirlenmesinde rol almak istediklerini ifade etmek mümkündür. Çünkü, OPEC'in kuruluş amacı da petrol fiyatlarının belirlenmesinde üretici olan ülkelerin de söz hakkı alabilmesidir. Bu olay, uluslararası enerji arenasında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Zira, 1967 tarihinde Arap-İsrail Savaşları sırasında, kaybeden taraf olan Araplar petrolü bir etki ve güç yaratmanın güçlü bir aracı olarak algılamışlar ve Batı'ya petrol satımını durdurmuşlardır ardından 1973 tarihinde Kippur Savaşı'nda Arap ülkeleri İsrail'e arka çıkan ülkelere misilleme yapmak için petrolü stratejik bir araç olarak kullanmıştır ve petrol ücretlerini yükseltmişlerdir, o dönemde uluslararası enerji piyasası alt üst olmuştur ve ciddi dalgalanmalar yaşanmıştır, Batı Avrupa ülkeleri olumsuz bir şekilde etkilenmişlerdir ve Orta Doğu ülkelerine karşı bağımlılıkları artmıştır bunun sonucunda ise alternatif enerji kaynaklarına yönelim artmıştır ve

¹⁴⁷ Bulut, <https://www.indyturk.com/node/535636/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/abd-suudi-arabistan-ili%C5%9Fkilerinin-tarihi-ve-perde-arkas%C4%B1>, (erişim tarihi: 29.02.2024).

¹⁴⁸ Tatlısu, <https://siyasalhayvan.com/petrol-endustrisinin-olusumu-1859-1911/>, (erişim tarihi: 29.02.2024).

¹⁴⁹ Demir, 2008: 232.

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) kurulmuştur¹⁵⁰. Yani, petrol üreticisi olan ülkeler kaybettikleri herhangi bir masada petrolü silah olarak kullanmayı tercih etmeye başlamışlardır. 1979 tarihinde İran'da meydana gelen *İran Devrim'i*, bunun en iyi örneğidir¹⁵¹. İran Devrimi, ABD ve İran'ın arasının açılmasıyla sonuçlanmıştır. Devrimin ayak sesleri Anglo-Pers Petrol şirketinin imtiyazları ve bu imtiyazlara artık dur demek isteyen milliyetçi şahıslarla başlamış *Humeyni* ile keskin dönüşler olmuştur. 1979 tarihli İran Devrimi, Uluslararası İlişkilerde bir dönüm noktasıdır.

Uluslararası politikada, ulus-devletleri ciddi bir şekilde etkileyen enerji kavramı jeopolitikle her zaman iç içe geçmiştir. Orta Doğu merkezli olan enerji, en çok o bölgede kontrol edilmek istenmiştir ve uluslararası aktörler arasında bir rekabet alanı olmuştur.

I.Kısım Değerlendirmesi

Anlatılanlar ışığında, Uluslararası İlişkiler ve enerji arasındaki ilişkinin oldukça derin ve karmaşık olduğunu ifade etmek mümkündür. Uluslararası sistemde birçok ülke, enerji kaynaklarına güvenli ve kolay bir şekilde erişim sağlamak için stratejik politikalar üretmektedir. Söz konusu stratejik politikalar, enerji kaynaklarının arzı, dağıtımı ve ticareti üzerindeki kontrolü kapsamaktadır. Bazı ülkeler, enerjiyi kolayca temin edebilmek için uluslararası iş birliği yaparlar, ancak bazıları mücadele ve çatışmayı tercih etmektedirler. Zira, geçmişte ve günümüzdeki çatışma alanlarının çoğunun temeli enerjiye dayanmaktadır.

Dünya genelinde enerji kaynaklarının düzensiz bir şekilde dağıldığını ifade etmek mümkündür. Enerji kaynakları, coğrafi olarak farklı bölgelerde bulunmaktadır. Bazı ülkelerin zengin petrol, doğal gaz veya kömür rezervleri vardır, fakat diğerleri ise bu kaynaklara bağımlıdır. Bu durum, enerji ithalatı ve ihracatı üzerinde etkili olmaktadır ve Uluslararası İlişkilerde güç dengelerinin etkilemektedir.

Enerji ithalatı ve ihracatı, ülkeler arasındaki ticaret ilişkilerini etkilemektedir. Enerji ihraç eden ülkeler, enerji kaynaklarını pazarlayarak gelir elde ederken, enerji ithal eden ülkeler, enerji güvenliğini sağlamak için farklı yollar izler ve buna bağlı olarak da stratejiler geliştirir. Bu durum, ülkeler arasında ticari anlaşmaların yanı sıra diplomatik ve stratejik ilişkilerinde şekillenmesine sebep olmaktadır.

Enerji fiyatları, uluslararası piyasalarda oldukça önemli bir faktördür. Petrol, doğal gaz ve elektrik gibi enerji kaynaklarının fiyatları, küresel ekonomiyi etkilemektedir. Yüksek enerji fiyatları, enerji ithalatı yapan ülkelerin ekonomisini olumsuz etkileyebilirken, enerji

¹⁵⁰ Yılmaz ve Kalkan, 2017: 184-185.

¹⁵¹ Uçar, <https://medyaveiletisim.kulup.tau.edu.tr/iran-1979-islam-devrimi/>, (erişim tarihi: 4.03.2024).

ihracatı yapan ülkeler için gelir artışına neden olabilir. 1973 tarihinde Arap-İsrail savaşı esnasında Batılı ülkelerin İsrail'e olan yardımlarını pasifleştirmek için önemli petrol ihraç eden ülkelerin oluşturduğu bir organizasyon olan OPEC'in, petrol üretimini kısıtlayıp petrol fiyatlarını %130 arttırarak hem petrol yetersizliğine hem de endişeye yol açması¹⁵² bahsedilenleri açıklar niteliktedir.

Uluslararası enerji politikalarının çoğunlukla fosil enerji kaynakları üzerinde yoğunlaştığını ifade etmek mümkündür. Çünkü fosil enerji kaynakları dışındaki yenilenebilir enerji kaynakları ülkelerin kendi üretimleri ile elde edebildikleri kaynaklardır ve uluslararası düzeyde herhangi bir etkiye yol açmazlar. Ama fosil enerji kaynaklarının dünyadaki dağılımı eşitsiz olduğu için kaynakların zengin olduğu bölgeler dünya siyasetine konu olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tüm bu etmenler, uluslararası ilişkilerde enerjinin rolünü anlamak adına önemli bir çerçeve sunmaktadır. Enerji politikaları, uluslararası güç dengelerini etkileyebilir ve küresel politika, ekonomi ve güvenlik üzerinde derin etkilere sahiptir. Büyük Dünya Savaşlarının çıkmasında enerji faktörü, mühimdir. Petrol ve doğal gazı sahip olan ülkeler, jeopolitik açıdan avantaj elde edebilir ve bu kaynakları kullanarak diğer ülkeler üzerinde etkili olabilirler. Bu durum, enerji zengini bölgelerdeki çatışmaya ve rekabete yol açabilir. Genel manada tarihsel seyrini ele aldığımız enerji jeopolitiğin, Doğu Akdeniz bölgesindeki gelişim seyri ele alınacaktır.

II.KISIM: Doğu Akdeniz Bölgesi Üzerine Genel Bilgilendirme

Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının birleşiminde konumlanan Doğu Akdeniz sahip olduğu konum nedeni ile tarihin her zaman diliminde oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Bölge, jeopolitik ve ekonomik açıdan oldukça önem taşımaktadır, nitekim ticaret yolu üzerindedir ve günümüzde enerji kaynakları açısından dikkatleri üzerine çekmektedir. Doğu Akdeniz'in stratejik konumu, üç kıtanın kesişim alanı olması ve uluslararası ticaret, enerji taşımacılığı ve kültürel kesişim merkezi haline getirmektedir. Bu minvalde, bölgenin coğrafi olarak konumu, önemi ve enerji kaynakları ele alınmıştır.

2.6. Doğu Akdeniz Bölgesinin Tanımı, Yeri ve Haritası

“Akdeniz için ‘‘*Mediterranean*’’ söyleyişisi, Latince ‘‘*Mediterraneus*’’ kelimesinden kaynaklanmaktadır, Latince 'deki ‘‘*Medius*’’ sözcüğü Türkçe 'de ‘‘orta,

¹⁵² Lorasdağı, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/petrol_ihrac_eden_ulkeler_orgutu_opec, (erişim tarihi: 26.03.2024).

arasında'' anlamlarına gelirken, ''terra'' ise ''dünya, toprak, yer'' anlamlarında ifade edilmektedir, bu ifadelerden fark edilebileceği gibi Akdeniz ''dünyanın merkezi'' ya da ''ülkelerin ortasındaki yer'' olarak benimsenmektedir¹⁵³. Bu bağlamda, Akdeniz bölgesinin genel anlamda dünyanın merkezi olarak görüldüğünü ifade etmek mümkündür. Amerikalı bir yazar olan Frank Gervasi Ocak 1975 tarihinde kaleme aldığı ''Thunder Over the Mediterranean'' isimli kitabında adeta zamana meydan okuyacak şekilde Akdeniz'in önemini şu cümlesi ile ''Akdeniz'i etkilemeyi başarabilen uluslar Avrupa'yı, Afrika'yı ve Asya'yı kontrol etmiş, Pasifik ve Atlantik'te ise büyük etkiler bırakmışlardır¹⁵⁴'' belirtmiştir.

Akdeniz, Atlas Okyanusu'na sınırların olan, kuzey tarafında Avrupa, güney tarafında Afrika, doğu tarafında ise Asya kıtalarının yer aldığı denizdir, 2,5 milyon kilometre kare yere tekabül olan deniz ''Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'ndan; Süveyş Kanalı ile de Kızıldeniz'den'' ayrılmaktadır¹⁵⁵. Akdeniz Bölgesi üç kısma ayrılarak tanımlanmıştır, ''Cebelitarık-Malta arasında olan bölgeye Batı Akdeniz, Malta Adası ile 27 derece boylam arasında olan bölgeye Orta Akdeniz, bu boylamın doğu tarafında kalan bölgeye ise Doğu Akdeniz¹⁵⁶'' denilmiştir.

Doğu Akdeniz Bölgesi, dünya tarihinde ilklere sahne olmuştur, bu vaziyetin oluşmasındaki ana etken ''Mümbit Hilal'' olarak nitelenen verimli topraklara haiz olmasından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür, dünya ticareti ilk olarak bu bölgede gelişim göstermiştir ve bu ticarete deniz yolları kilit bir rol oynamıştır¹⁵⁷. Yani, Doğu Akdeniz bölgesi insanlık tarihinde hep ilklerin yaşandığı bir bölge olması açısından oldukça önemlidir. Doğu Akdeniz'in, ''Kuzey ve Güney uzunluğu 340 mil, Doğu ve Batı uzunluğu 450 milden'' meydana gelmektedir, kapladığı alan ise neredeyse 90.000 mil kare olarak saptanmıştır¹⁵⁸.

Doğu Akdeniz, ''Tunus'un Bon Burnu ile Sicilya Adası'nın batı kolundaki Lilibeo Burnu'' arasında çizilen çizginin arasındaki alanı belirtmektedir, genel ifadesiyle ''Hırvatistan, İtalya, Karadağ, Yunanistan, Arnavutluk, Türkiye, Kıbrıs, Lübnan, Suriye, İsrail, Filistin, Mısır, Libya ve Tunus kıyıları ile çevrili yeri'' kapsamaktadır, Levant olarak da isimlendirilmektedir, tarih boyunca çeşitli medeniyetleri ağırlamıştır ve doğu-batı eksenli gerçekleşen ticaret, kavşak görevi görmesi ile ulaşım ve enerji rotalarını potasında barındırmasıyla merkezi bir yere sahiptir¹⁵⁹. Bu bağlamda, Doğu Akdeniz bölgesi tarihin ilk aşamalarında önemli ulaşım

¹⁵³ Doğan, <https://docplayer.biz.tr/18935211-Dogu-akdeniz-de-enerji-stratejileri-ve-bolgesel-guvenligin-gelecegi-nejat-dogan.html>, (erişim tarihi: 10.02.2024).

¹⁵⁴ Gervasi, 1975: 7.

¹⁵⁵ Ak, 2018: 41.

¹⁵⁶ Gökçekuş, <https://slideplayer.biz.tr/slide/2749218/>, (erişim tarihi: 26.03.2024).

¹⁵⁷ Baysoy, 2015: 4.

¹⁵⁸ Kocamanoğlu, 2005: 18.

¹⁵⁹ Özekin, 2020: 5.

rotalarına sahip olması ve bu ulaşım rotalarından dolayı çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapma görevini üstlenmesi sonucu bölge ticaretin bir merkezi haline gelmiştir ve bölge ticaret ile anılmıştır.

Levant kelimesi, köken olarak Fransızcanın “*Lever*” kelimesinden türetilmiştir, “doğmak ve doğu” manalarına gelmektedir ve Doğu Akdeniz ülkelerini belirtmek için kullanılmaktadır, yani Levant Avrupalı bir aileye mensup olarak Doğu Akdeniz ülkesi olan “Türkiye’de İzmir’e-İstanbul’a” konumlananları belirtmektedir¹⁶⁰. Ayrıca Doğu Akdeniz bölgesi, 1497 tarihinden beri Levant olarak isimlendirilmektedir¹⁶¹. Levant, Doğu ve Batı arasındaki mühim bir köprü vazifesi görme hususiyeti ve ticareti gerçekleştirilen malların kalitesiyle günümüze kadar ehemmiyetini korumuştur, bölge 21. yüzyılın başlarından beri, “Orta Doğu ve Hazar Bölgesi’nin” enerji kaynaklarının Avrupa’ya taşınmasına aracı olan mühim bir ticaret merkezi pozisyonunu elde etmiştir¹⁶².

Doğu Akdeniz kuzey yarım kürede yer alan “39°49’K ile 36°56’K enlemleri ve 016°30’D ile 036°12’D boylamları” arasındaki alan olarak tanımlanmaktadır¹⁶³. Doğu Akdeniz’de kışlar ılık, yağışlı, yazlar ise sıcak ve kurak geçmektedir, ilkbahar değişken bir hale sahiptir, sonbahar ise kısa sürmektedir, bölgede büyük sıcaklık farkları görülmemektedir ve yıllık ortalama sıcaklık 18.1 derecedir, hava akımı Tunus’un doğusunda yer alan güney kıyıları dışındaki sıra dağları yaran vadi ve boğazlardan gelmektedir¹⁶⁴.

Harita 2.1: Doğu Akdeniz

¹⁶⁰ Çakıcıoğlu, 2007: 338.

¹⁶¹ Katman, 2013: 17.

¹⁶² Ediger, Devlen ve McDonald, 2012: 74.

¹⁶³ Çakırca, 2022: 5.

¹⁶⁴ Kocamanoğlu, 2005: 20.

¹⁶⁵ <https://www.setav.org/perspektif-dogu-akdenizde-yunanistan-misir-deniz-siniri-antlasmasi-ve-turkiye/> (erişim tarihi: 18.03.2024).

Akdeniz, iç denizlerin en derinidir, 3000 metreden ve Doğu Akdeniz’de 4000 metreden daha fazla derinlikte çukur mevcuttur, Tunus kıyılarında derinlik nispeten daha azdır ve doğuya doğru artmaktadır, deniz altı topografyası engebelerdir, suyun tuzluluk oranı yüksektir¹⁶⁶.

2.7.Doğu Akdeniz Bölgesinin Önemi

Doğu Akdeniz, coğrafi açıdan sahip olduğu kıyı şeridinde “Mısır, Mezopotamya, Ege, Anadolu ve Arabistan” arasındaki mühim bir kara yolu köprüsü görme işlevini üstlenmiştir ve bununla birlikte denizciliğin gelişmesiyle önemli bir deniz ticaret merkezi ve ulaşım koridoru işlevine haiz olmuştur, tarihsel argümanlara göre Nil ırmağında denizcilik yeteneklerini ilerleten Mısırlı denizcilerin Akdeniz kıyılarına yelken açmalarıyla beraber Doğu Akdeniz’de ilk deniz canlanması nüksetmiştir ve ardından “Fenikelilerin, Makedon ve Roma İmparatorluğu’nun” hakimiyetleri görülmüştür, “Selçuklu Devleti’nin” ortaya çıkmasıyla Türk egemenliği başlamış ve Osmanlı Devleti’nin Doğu Akdeniz’deki ticari işlevlerde ehemmiyetli adalara hakim olmasıyla beraber Akdeniz’de ticaret monopolü Türklere geçmiştir, 15. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler sonucunda zayıflayan Osmanlı Devleti’nin Akdeniz’deki gücü azalmıştır ve 18. yüzyıldan başlayarak Fransa, Hollanda ve İngiltere’nin egemenliği bölgede kendini göstermiştir, Osmanlı Devleti’nin egemenliğinin zayıflamasıyla birlikte Doğu Akdeniz’in egemenliği Avrupalılara geçmiştir ve söz konusu dönemde Süveyş Kanalı’nın işleve geçmesinde uzun dönemde Osmanlı Devleti için ağır problemlere sebep olmuştur ve yine bu dönemde petrolün iktisadi açıdan yükselişinin ve stratejik bir kaynak olarak kıymetlenmeye başlamasıyla zayıflama sürecinde olan Osmanlı Devleti Afrika’daki egemenlik alanları olan Tunus, Mısır ve Libya’yı kaybetmiştir ve petrol yataklarına olan yakınlığından dolayı Dünya Savaşları Doğu Akdeniz’e sıçramıştır¹⁶⁷.

Doğu Akdeniz bölgesi, jeopolitik konumundan dolayı zaman içinde global güçlerin çekim merkezi olmuş ve odak noktası haline dönüşerek ilgi odağında yer almıştır ve büyük bir ilerleme göstererek imparatorlukların sıçrama tahtası olmuştur, ama 18. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen ve ardından tüm dünyaya derinden tesir eden Sanayi Devrimi’yle bölgenin ilerlemesi, kayda değer ölçüde olmamıştır, 20. yüzyıla doğru ilerlerken insanoğlunun enerji nosyonunu keşfetmesi ve Kömür Çağı’ndan Petrol Çağı’na geçmesi, Akdeniz Coğrafyasını tekrar değerlendirmiştir, bu esnada tezahür eden Birinci Dünya Savaşıyla Doğu Akdeniz’in

¹⁶⁶ <https://www.sabah.com.tr/sozluk/cografya/akdenizin-dikkat-cekten-ozellikleri>, (erişim tarihi: 26.03.2024).

¹⁶⁷ Aşçı, 2020: 4.

ehemmiyeti, dünya ticaret noktasından enerji çizgisinin nüksettiği bir çekim merkezine dönüşmüştür¹⁶⁸. Zira, Birinci Dünya Savaşı sonucunda, Doğu Akdeniz'in jeopolitik değerinde değişiklik olmuştur. Yani, jeopolitik açıdan dünya ticaret merkezinden hidrokarbon kaynaklı bir rekabete evrilerek mücadele sahası değişikliğinin mihenk taşıdır, esasen kömürden petrole geçiş savaşı olan savaşın Orta Doğu'yu hidrokarbon jeopolitiğine entegre etmesiyle, Doğu Akdeniz 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren global jeopolitiğin de önemli bir kısmı olmuştur, 1916 yılında "Sykes-Picot Antlaşması"¹⁶⁹ ile başlayıp 1926 yılında "Ankara Antlaşması"na¹⁷⁰ kadar ki süreçte, İngiltere, Fransa, Amerika ve Osmanlı arasında gelişen çekişmeler, 1927 tarihinde Kerkük'teki Babagürgür alanındaki petrol keşfi ile son bulmuştur¹⁷¹. Doğu Akdeniz'in enerji pazarında yer alması, Irak'taki hidrokarbon kaynaklarının Akdeniz'e bir boru hattı ile taşınması sonucu olmuştur. 1934'te 1 milyon ton olan "Kerkük petrol üretimi", 1938'de 4,4 milyon tona çıkmış ve 2,2 milyon tonu Trablus'tan, 2 milyon tonu "Hayfa Boru Hattı'ndan" olmak üzere üretimin %95'i Avrupa'ya ihraç edilmiştir¹⁷².

Akdeniz'in doğu kısmı çeşitli medeniyetlerin kavşak noktası olup, Hititler, Mısırlılar, Kartacalılar, Romalılar, Osmanlılar gibi onlarca uygarlık bu topraklarda yayılmıştır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam burada doğmuş, savaşılmış ve gelişmiştir, bu dinlerin kutsal yerleri Doğu Akdeniz'dedir¹⁷³.

Dünya siyasi tarihinde Doğu Akdeniz büyük güçler için egemen altında tutulması gereken bir bölge olarak görülmüştür, Roma İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'i "*Mare Nostrum*" (Bizim Deniz) olarak isimlendirmesi bu yüzden anlamlıdır, Osmanlı Devleti 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar bölgenin tek egemen gücüdür, ayrıca Deniz Hakimiyeti Teorisi mimarı olan Barbaros Hayrettin Paşa "*Eğer denizlere hakim olursanız, dünyaya hakim olursunuz*"¹⁷⁴ sözüyle denizlerin önemini vurgulamıştır, Osmanlı Devleti'nden sonra ise İngiltere ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Washington ile Moskova bölgeye hükmetmek istemişlerdir, Doğu Akdeniz bölgesi "Avrupa-Asya-Afrika kıtalarını" birleştiren bir kavşak görevi görmektedir, "Cebelitarık Boğazı'ndan Atlas Okyanusu'na, Türk Boğazı'ndan Kızıldeniz'e ve Süveyş Kanalı'ndan Hint Okyanusu'na" kadar açılarak stratejik kara bölgelerini ve deniz yollarını birbirine bağlayarak, Doğu Akdeniz'i mühim bir yer haline

¹⁶⁸ Kedikli ve Çalağan, 2017: 121.

¹⁶⁹ Keyman, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/sykes_picot_anlasmasi, (erişim tarihi: 13.03.2024).

¹⁷⁰ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-antlasmasi-1926/#:~:text=5%20Haziran%201926%20tarihinde%2C%20Milletler,ve%20Irak%20aras%C4%B1nda%20imza%20antla%C5%9Fmad%C4%B1r.,> (erişim tarihi: 13.03.2024).

¹⁷¹ Ediger, Devlen ve McDonald, 2012: 77.

¹⁷² A.g.e., 2012: 77.

¹⁷³ Erbaş, <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/perspektifte-dogu-akdenizin-stratejik-onemi-2491100>, (erişim tarihi: 27.03.2024).

¹⁷⁴ Kurumahmut, 1998: 35.

getirmektedir, ‘‘Kuzey-Güney, Doğu-Batı yönünde’’ dünyanın mühim bir kesişim noktası ve stratejik bölgesidir ve Avrupa ticaretinin %40’ının bölgeden geçtiği bir kavşak dolayısıyla önemli bir ticaret merkezidir; ‘‘Bağımsız Devletler Topluluğu’nun’’ ithalatının neredeyse %60’ı ve ihracatının %50’si bölgeden geçmekte olup, deniz trafiği açısından da önem taşımaktadır ve dünya deniz ticaretinin %30’u ve dünyada deniz yolu ile gerçekleştirilen petrol ticaretinin de %25’i Doğu Akdeniz vasıtasıyla gerçekleşmektedir¹⁷⁵.

Kuzey Atlantik Örgütü’nün (NATO), ‘‘choke-point’’ olarak tanımladığı ‘‘Cebelitarık Boğazı, Sicilya Kanalı, Süveyş Kanalı ve Türk Boğazları’’ gibi önemli ilişki içinde olan noktaları barındırması bölgeye ekonomik imtiyazlar sağlamaktadır ve günümüzde artan enerji ticaretine bağlılık ve bu dar deniz rotaları üzerinden gerçekleştirilen gemi ticareti, jeopolitik açıdan bölgeyi popüler hale getirmiştir¹⁷⁶.

Dünyadaki denizlerin sadece %3’ü gibi bir kısmı kaplamasına karşın dünya ticaretinin üçte biri Doğu Akdeniz’de gerçekleşmektedir, Doğu ile Batı arasındaki kilometreyi azaltması açısından en ucuz ticaret yoludur ve deniz yolunu süre bakımından kazançlı bir duruma getirmektedir, ayrıca önemli enerji nakil rotalarını barındırmaktadır bunlardan ilki; Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı (BTC), Azerbaycan petrolünü Gürcistan’dan Türkiye’ye ardından da dünya pazarlarına ulaştırmaktadır, Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı 1976 tarihinde işletilmeye başlanmıştır, SuMed Petrol boru hattıdır ve bu hat aracılığıyla Kızıldeniz’den Akdeniz’e doğrudan petrol sevkiyatı yapılmaktadır, ve hidrokarbon keşifleri sonucunda AB Rusya’ya olan enerji bağımlılığını azaltabilmek, bölgedeki doğalgazdan faydalanmak ve Rusya’nın da AB’nin bağımlılığı azaltma girişimlerini önlemek amacıyla bölge çatışma alanına dönüşmüştür¹⁷⁷. Bu bağlamda, bölgede küresel aktörlerin kendi menfaatleri doğrultusunda ve özellikle de enerji üzerinden bölgeye kıyası olan ülkeler aracılığıyla rol oynadıklarını belirtmek mümkündür.

Akdeniz’de yılda ‘‘220.000’den fazla gemi’’ hareket halindedir, bu da dünyadaki toplam deniz trafiğinin 1/3’üdür, Akdeniz dünya denizlerinin %1’ine haizdir ve oldukça kritik bir ehemmiyete sahiptir¹⁷⁸.

Pangaea’nın¹⁷⁹ çökmesiyle kapanan Tethys okyanusunun güney ve kuzey kesimleri, dünya’da üretilen petrol ve doğal gazın %60’tan fazlasına ev sahipliği yapmaktadır, ‘‘Cezayir,

¹⁷⁵ <https://docplayer.biz.tr/18935211-Dogu-akdeniz-de-enerji-stratejileri-ve-bolgesel-guvenligin-gelecegi-nejat-dogan.html> (erişim tarihi: 10.03.2024).

¹⁷⁶ Keser ve Akgün, 2015: 7.

¹⁷⁷ Özçelik, Çüngen, 2022: 96-97.

¹⁷⁸ Yayıcı, 2012: 7.

¹⁷⁹ Kırdök, <https://arkeofili.com/pangea-nedir-eski-bir-superkita-hakkindaki-gercekler/>, (erişim tarihi: 27.03.2024).

Mısır ve Libya petrol ve doğal gaz alanları, İsrail ve Kıbrıs sularındaki doğal gaz keşifleri” bu bakımdan oldukça önemlidir¹⁸⁰.

Avrupa petrol ihracatının %70’inin ve ticaretinin %40’nın geçtiği bölge olan Doğu Akdeniz; kıyısı olan devletlerin deniz güçleri, sahil güvenlikçiler ve NATO’nun destekleyici görev gruplarını misafir etmektedir¹⁸¹.

Doğu Akdeniz bölgesi, Orta Doğu’ya açılan bir penceredir ve Orta Doğu’nun zengin enerji kaynaklarını bünyesinde barındırması göz önüne alındığında, Doğu Akdeniz’in önemi yadsınamayacaktır. Ayrıca, Orta Asya ve Kuzey Afrika’da güç savaşı adına stratejik bir önemdedir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz bölgesi, çatışma alanına dönüşebilme potansiyeline sahip bir güçtedir ve bu gücünün jeopolitik öneminden kaynaklandığını belirtmek mümkündür.

2.8. Mavi Vatan Doktrini

“Mavi Vatan” kavramı, 1947 öncesinde ABD başkanı Truman’ın gündeme getirdiği “Kıta Sahranlığı” meselesiyle ortaya çıktı, bu ülkelerin, deniz bölgeleri üzerindeki egemenliğini yeniden tanımladı ve denizi bir ulusun ayrılmaz bir parçası olarak kabul etti, “Mavi Vatan” kavramının resmi olarak kuruluşu 1958 yılında Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir, bu kavram özellikle Türkiye gibi etrafı suyla çevrili ülkeler için önem arz etmekte ve “Münhasır Ekonomik Vatan” kavramının uygulamaya konulması 1982’deki bölge anlaşmazlığının temelini oluşturmuş olabilir, Cem Gürdeniz’e göre, “Mavi Vatan”, gelişen küreseller koşullar altında karaya yakın su kaynaklarının vazgeçilmez kullanımını temsil ediyor, Vatan yanında yer alan deniz, “Mavi Vatan” kavramını simgelemektedir, Türk karasularında geçmişte yaşanan usulsüzlükler bu kavramın benimsenmesinin önemini vurgulamaktadır, ayrıca “Mavi Vatan”, Türkiye’nin denizcilik gelişiminin önemli bir simgesi olarak hizmet vermektedir¹⁸².

Türkiye “Mavi Vatan” sınırlarını 1982 BMDHS’ne taraf olmasa da taşıdığı şartlara uygun bir şekilde belirlemiştir ve söz konusu bu şartlar ise; hakkaniyet, coğrafyanın üstünlüğü, oransallık ve kapatmama ilkelerini barındırmaktadır, bu şekilde Türkiye’nin Cihat Yayıcı tarafından çizilen “Mavi Vatan” haritası 462 bin kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır, Türkiye’nin sınırlarını saran deniz kaynakları da toprak parçası kadar önem taşımaktadır ve vatanın birer parçası olarak kabul edilmektedir ve bu da “Mavi Vatan” olarak isimlendirilmektedir¹⁸³.

¹⁸⁰ Ergün, 2013: 771-772.

¹⁸¹ Şanlı, 2012: 23.

¹⁸² <https://mavivatan.net/mavi-vatan-kavrami-ve-onemi/>, (erişim tarihi: 26.07.2024).

¹⁸³ Aslan, <https://www.kibristurk.com/mavi-vatan-doktrini-nedir-1>, (erişim tarihi: 26.07.2024).

2.9.Doğu Akdeniz Bölgesinde Bulunan Enerji Kaynakları

Belirtildiği üzere Doğu Akdeniz, iktisadi ve politik taraflarının yanı sıra enerji ulaşım rotaları ve yeni icat edilen petrol ve doğalgaz rezervleriyle önemli bir yerdir, “Orta Doğu ve Hazar Bölgesi’nin” yer altı kaynakları buradan deniz güzergahıyla veya transit olarak indirilebilmesiyle, Doğu Akdeniz bir enerji istasyonuna dönüştürmüştür, Dünya’nın enerji gereksiniminin bir kısmı bu bölgeden geçen güzergahlarla karşılanmaktadır ve değişen koşullar paralelinde artan enerji isteği ve bu bölgeden geçmesi tasarlanan yeni enerji hatları ve güzergahları planlamaktadır¹⁸⁴.

Harita 2.2: Doğu Akdeniz Enerji Dağılımı

Doğu Akdeniz bölgesi, hem önemli ticaret merkezlerine sahip olması hem de önemli enerji nakil yolları ve enerji rezervlerine sahip olması açısından jeopolitik açıdan oldukça önemlidir. Doğu Akdeniz bölgesinde, 2000’li yıllarla keşfedilen enerji kaynakları ile bölgenin önemi bölgesel ve küresel açıdan artmıştır, aktörler enerji kaynaklarına egemen olmak için çeşitli politikalar üretmişlerdir ve bu vaziyette bölgede her an bir çatışma çıkabilme ihtimalini güçlendirmiştir¹⁸⁶. Bu bağlamda, bölgede bulunan enerji kaynakları ile jeopolitik açıdan enerji jeopolitiğinin devreye girdiğini belirtmek mümkündür. Zira, bölgedeki çatışma gücünün şiddetini enerji ve enerjiye olan bağımlılığı arttırmaktadır.

Doğu Akdeniz bölgesi, Orta Doğu ve Hazar Denizi Bölgesindeki enerji kaynaklarının denetlemesini sağlaması nedeniyle enerji jeopolitiği açısından oldukça büyük önem taşımaktadır, BTC petrol boru hattı Hazar Denizi’nin doğu kıyısında yer alan ülkeler için dış ticaret açısından hayati önem taşıyan İskenderun Körfezi ile dikkat çekmiştir, 2017 tarihinde BTC boru hattı, 252,7 milyon varil ham petrol taşımış; bu aynı yıl dünyanın tüketmiş

¹⁸⁴ Turhan, 2016: 21.

¹⁸⁵ Henderson, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/east-mediterranean-energy-and-middle-east-peace>, (erişim tarihi: 14.05.2024).

¹⁸⁶ Topcu, 2021: 39.

olduğu petrolün %1'ne tekabül gelmiştir, böylece Doğu Akdeniz, Batı için enerji ve ticari mallar bakımından uluslararası ticaretin mühim bir bölümünü oluşturmaktadır¹⁸⁷.

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde her ne kadar 2000'li yılların başında hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmeye başlanmış olduğu ifade edilse de aslında ilk çalışmalar 1968 tarihinde Nil Deltası üzerinde başlamıştır¹⁸⁸. 1969 tarihinde, Mısır doğalgaz keşfetmiştir¹⁸⁹. Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki "Abu Madi sahasında" doğal gaz kaynakları keşfetmesi sonucu 1975 tarihinde sahayı işletmeye açmış olması, İsrail'i kendi kaynak taramalarını başlamaya sevk etmiştir¹⁹⁰. İsrail, bölgede enerji arama çalışmalarını 1960'lı yıllardan itibaren yapmaya başlamıştır¹⁹¹. 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında hidrokarbon üretiminde büyük ölçüde başarısız olan açık deniz sondajları, Doğu Akdeniz'in başlangıç çerçevesini şekillendiren temel jeolojik verileri sağlamıştır, 1970'lerin ortalarından 1980'lerin ortalarına kadar süren ikinci bir araştırma dalgası, Sina bölgesindeki birkaç açık deniz kuyusunda, ticari açıdan yeterli olmasa da çeşitli yerlerde mütevazı miktarlarda petrolün ortaya çıkarılmasıyla daha umut verici sonuçlar vermiştir¹⁹².

1999 ve 2000 yıllarında İsrail'in Aşkelon bölgesinde bir dizi önemli doğal gaz keşfi yapılmıştır. Bu keşifleri 2009 ve 2010 tarihlerinde İsrail sularında Tamar ve Leviathan sahalarının tespit edilmesi izlemiştir, ayrıca 2011'de yapılan kapsamlı araştırmalar, Kıbrıs'ın güney bölgesinin açıklarında bulunan Afrodite gaz sahasının keşfedilmesine yol açmıştır ve bu arama çalışmalarından elde edilen bulgular, Doğu Akdeniz bölgesindeki doğal gaz rezervlerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmuştur¹⁹³. 1999 tarihinde İsrail Münhasır Ekonomik Bölgesinde (MEB) özellikle de Filistin MEB hududunda yer alan Noa gaz sahasında, totalde 1,2 milyar metreküplük etkileyici doğal gaz rezervi keşfedilmiştir, ardından 2000 tarihinde yine Aşkelon şehri yakınında, Filistin MEB sınırından yaklaşık 30 km uzaklıkta bulunan Mari-B rezervi, daha da önemli bir toplam olan 45 milyar metreküp doğal gazı açığa çıkarmıştır¹⁹⁴. 1999 ve 2000 yıllarındaki bu keşifler, Doğu Akdeniz açısından oldukça önemlidir, çünkü bu keşiflerden sonra keşif çalışmaları hızlanmıştır.

2009 tarihinde Maria-B sahasının keşfinin verdiği itici bir güç ile İsrail doğal gaz arama çalışmalarını çoğaltmış ve enerji şirketleri "Noble Energy, Avner ve Delek" o zamana kadar bulunan en büyük doğal gaz rezervi olan "Tamar doğal gaz rezervini" keşfetmişlerdir,

¹⁸⁷ Yaycı, 2020: 25-26.

¹⁸⁸ Ceylan, 2018: 13.

¹⁸⁹ Yorulmaz, 2019: 80.

¹⁹⁰ Yaşar, 2019: 47.

¹⁹¹ Kedikli ve Deniz, 2015: 409.

¹⁹² Yaşar, 2019: 45.

¹⁹³ Kalyoncuoğlu, 2022: 22.

¹⁹⁴ Çınar, 2019: 56.

elde edilen verilere göre bahsi geçen sahada totalde 318 milyar metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır, aynı dönemde Tamar ile birlikte 8 milyar metreküp doğal gaz rezervi barındıran ‘‘Dalit doğal gaz sahası’’ da keşfedilmiştir, her iki doğal gaz sahası da 2013 tarihinde üretime başlamıştır, 2010 yılına kadar İsrail’in enerji güvenliğini artırmak amacıyla ‘‘Noa, Mari-B, Tamar ve Dalit doğal gaz’’ sahalarından yapılan imalatın büyük kısmı iç tüketime ayrılmıştır¹⁹⁵. ‘‘Noble Energy’nin’’ Tamar sahasında yaptığı aramalar sonucunda 283 milyar metre küplük önemli bir gaz rezervi saptanmıştır, bu rezervin önümüzdeki 20 yıl boyunca İsrail’in gaz taleplerini etkili bir şekilde karşılaması beklenmektedir¹⁹⁶.

2010 tarihinde, ABD Jeoloji Araştırmaları Merkezinin basıma verdiği iki farklı analizde ‘‘Filistin, İsrail, Lübnan, Suriye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)’ni ile GKRY topraklarını kapsayan’’ ‘‘Levant Havzası’nda’’ neredeyse 1.7 milyar varil çıkarılabilir petrol rezervinin olduğu tahmin edilmiştir ve yaklaşık 3.45 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır; ayrıca ‘‘Nil Havzası’nda’’ 1.8 milyar varil çıkarılabilir petrol rezervi, 6 milyar varil sıvılaştırılabilir doğal gaz olmak üzere çıkarılabilir 6.3 trilyon metreküp doğal gaz rezervlerinin olduğu ileri sürülmüştür¹⁹⁷. Bir diğer rapor ise, Kıbrıs, Suriye, Lübnan ve İsrail topraklarını kapsayan Levant Havzasında tahmini 1,7 milyon varil elde edilebilir petrolün yanı sıra 3,45 trilyon metreküp doğal gaz ve 3 milyar varil doğal gaz sıvıları varlığı öngörülmektedir¹⁹⁸.

Böylece Doğu Akdeniz, enerji nakil rotaları üzerinde bulunmasının yanı sıra enerji merkezi haline gelme potansiyeline sahip bir bölge olmuştur. Doğu Akdeniz bölgesinin, hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda stratejik önemde olan aktif, pasif veya bakım halinde 14 petrol ve doğal gaz boru hattını bünyesinde barındırdığı bilinmektedir¹⁹⁹ ve bu yüzden çıkarılan rezervlerin dünya pazarlarına boru hatları ve deniz taşımacılığıyla bölgeden gerçekleştiriliyor olması Doğu Akdeniz bölgesine enerji nakil olma özelliği kazandırmıştır²⁰⁰.

Bir sonraki büyük keşif ise 2015 tarihinde, Mısır kenarlarında, dev Zohr gaz sahasında gerçekleşmiştir ve böylece Doğu Akdeniz bölgesi yükselen bir popülerite elde etmiştir²⁰¹. Mısır’ın 2015 tarihinde, şimdiye kadar ki Zohr sahasında keşfedilen 845 milyar metreküp gaz, en büyük gaz keşfi olarak kabul edilmektedir, ‘‘Zohr sahasında’’ 845 milyar

¹⁹⁵ A.g.e., 2019: 56.

¹⁹⁶ Özekin, 2020: 16.

¹⁹⁷ Yorulmaz, 2019: 80-81.

¹⁹⁸ USGS, 2013.

¹⁹⁹ Erdoğan, 2007: 82.

²⁰⁰ Özekin, 2020: 8.

²⁰¹ A.g.e., 2022: 22.

metreküp gaz keşfetmesi sonucu enerji açısından oldukça avantajlı bir konum elde ettiğini belirtmek mümkündür²⁰². Ayrıca, Lübnan, Filistin, Ürdün ve Suriye'nin açık deniz bölgelerinde önemli hidrokarbon rezervleri tespit edilmiştir, bölgede süren arama çalışmalarının muhtemel yeni sahaların keşfedilmesine ve dolayısıyla Doğu Akdeniz'deki toplam rezervlerin artması öngörülmektedir. Bu rezervlerin ortaya çıkarılması, bölgenin jeopolitik önemini arttırmakla kalmamış, aynı zamanda bölgeyi küresel ve bölgesel güç rekabetlerinin merkezine dönüştürmüştür, bu durum AB olmak üzere, ABD, Rusya, İsrail, Türkiye, Yunanistan, Mısır ve GKRY gibi kilit paydaşların Doğu Akdeniz'e olan ilgisinin artmasına neden olmuştur, ardından kaynak kontrolü ile stratejik önem arasındaki bağın etkisiyle bölgede gözle görülür bir kontrol mücadelesi ortaya çıkmıştır, bu enerji kaynaklarının belirlenmesi, bölgesel uyumu teşvik etmek ve mevcut zorluklara çözüm sağlamak yerine, bölgesel gerilimlerin artmasına katkıda bulunmuştur, dahası enerji kaynaklarının tespiti bölgedeki kıyı ülkeleri arasında kaynak tahsisi ve deniz alanları paylaşımı için rekabeti tetiklemiş, kıyı dışı aktörler de bu mücadeleye dahil olmuştur, sonuç olarak "Doğu Akdeniz, Malakka Boğazı, kutup bölgeleri, Doğu Afrika ve Kafkaslar gibi "sıcak bölge" (hot spot) tanımlamasını kazanmıştır²⁰³".

2.10. Doğal Gaz

Doğal gaz, fosil yakıtlar kümesinden hidrokarbon temellidir, yer altında gözenekli kayalara sıkışmış veya petrol yataklarında gaz halinde büyük hacimler biçiminde bulunmaktadır ve fosil enerji kaynaklarının önem sırasında petrolden sonra ikinci sırada gelmektedir²⁰⁴.

Doğal gaz, ilk dönemlerden beri geleneksel olarak bilinen ve kullanılan bir enerji kaynağı olmuştur, tarihte doğal gaz sızıntısının ilk örnekleri M.Ö. 6000-2000 yılları arasında İran'da belgelenmiş, M.Ö. 900'lerde Çin'de kullanılmaya başlanmıştır, Antik Roma'daki Uesta Tapınağı M.Ö. 50 yıllarında, doğal gaz yakılarak aydınlatılırken, Eski Yunan ve Mısır'da doğal gaz, "yanan gaz" veya "kutsal ateş" olarak adlandırılmıştır, 17. yüzyılda İtalyanlar doğal gazı ısıtma ve aydınlatma için kullanmıştır, doğal gazın üretim sektöründe bilinen ilk kullanımı, 1815 tarihinde ABD Batı Virginia Charleston bölgesindeki tuz madeninde kullanılmış ve 1883 yılında ABD'de boru hatlarıyla taşınmasına başlanmıştır²⁰⁵.

²⁰² Kalyancuoğlu, 2022: 24.

²⁰³ Mevlütoğlu, 2014: 12.

²⁰⁴ UGETAM, 2016: 7.

²⁰⁵ Bayraç, 2018: 16.

Doğal gaz kullanımı, Marco Polo'nun seyahatleri sırasında Bakü'deki Zerdüşt ateş tapınağında doğal gazla beslenen sürekli alevleri gözlemlemesine kadar uzanabilir, doğal gaz ilk olarak 1659 tarihinde İngiltere'de keşfedildi ve 1790'da ticari olarak kullanılmıştır; böylece İngiltere doğal gazın ticari kullanımında öncü ülke haline geldi, doğal gazın ilk endüstriyel uygulaması ABD'nin Batı Virginia eyaletinde tuz üretimi amacıyla görülmüştür, daha sonra 1821'de William Hart, doğal gazı şehir aydınlatması için kullanmıştır ve bu onun ilk endüstriyel uygulaması oldu, doğal gazın ilk yurt içinde kullanımı, 1855 tarihinde Robert Wilhem Bunsen'in gaz sobasını geliştirmesiyle başlamıştır, 1920'li yıllarda boru hattı nakliyeciliği tekniklerinin uygulanmaya konması, doğal gaz kullanımı hızlandırmış ve gelişimi İkinci Dünya Savaşı'nın ardından istikrarlı bir şekilde devam etmiştir²⁰⁶.

1859 tarihinde Albay Edwin Drake ilk kuyuyu kazmıştır ve dünya yüzeyinden 69 feet aşağıda bulunan petrol ve doğal gaz çıkmıştır, ilk büyük boru hatlarından birisi 1891 tarihinde kurulmuştur, 120 mil uzunluğundadır doğal gaz Indiana merkezindeki kuyulardan Chicago şehrine taşınmıştır, 1938 tarihinde ABD hükümeti doğal gaz endüstrisini düzenlemiştir ve Doğal Gaz Yasası kabul edilmiştir²⁰⁷.

1951 tarihinde 1840 mil uzunluğunda 30 inçlik, ilk uzun menzilli kıtalararası boru hattı yapılmıştır, 1950'lerden sonra dünyanın birçok bölgesinde ve bilhassa SSCB'de kayda değer gaz yatakları saptanmış ve yararlanılmıştır, bu yıllardan itibaren de uluslararası doğal gaz piyasası doğmuş, soğutma ve teknolojilerdeki ilerlemeler neticesinde sıvılaştırma problemi çözülerek, metan gazı tankerleriyle doğal gazın denizaşırı nakli 1960'lı yıllardan sonra sağlanmıştır²⁰⁸.

Doğal gaz, organik maddelerin yani bitki ve hayvan kalıntılarının yeryüzünün alt tabakalarında binlerce yıl süren kimyasal ayrışmadan oluşmuştur, doğal gazın kullanılabilmesi için önce arındırma, bileşenlerine ayırma gerçekleştirilir ve sonrasında gazın büyük hacimlerde taşınmasını destekleyen kompresör istasyonları aracılığıyla dağıtım şirketlerine ve tüketicilere ulaştırılır²⁰⁹.

Doğal gazın çıkarılması için önce yeraltında arama çalışmaları yapılır ve söz konusu çalışmalar yani doğal gazın var olup olmadığının tespiti sondaj yapılarak belirlenebilir, sondajla doğal gazın varlığı kanıtlandıktan sonra, doğal gaz üretim kuyularına alınır²¹⁰. Doğal

²⁰⁶ Demir, <https://www.tesisat.org/dogal-gaz-nedir-dogal-gazin-tarihi-ve-olusumu.html>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²⁰⁷ <http://www.kimbuldu.net/dogalgazi-kim-buldu.html>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²⁰⁸ Bayraç, 2018: 16.

²⁰⁹ <https://www.corumgaz.com.tr/page.aspx?Sayfalcerik=7>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²¹⁰ <https://www.fortes.com.tr/medya/fortes-bilgilendiriyor/dogalgazin-olusumu-ve-cikarilmasi/>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

gaz, çoğunlukla evlerde kullanılmaktadır, endüstriyel olarak da kullanılmaktadır ve çoğunlukla elektrik enerjisi üretiminde kullanılır²¹¹.

Doğal gaz, zehirsizdir ama havaya %15-%20 civarında karışması sonucu boğulmalara sebep olabilir, borularla transfer edilir ve bu yüzden yatırım maliyetinden sonra, dağıtım için ekstra maliyet gerektirmez, temiz bir yakıttır ve devamlı olarak enerji üretilebilir, stok yapmayı gerektirmez, ham petrole alternatif bir kaynak olduğu için enerji çeşitliliğini sağlar, doğal gazın olumlu özellikleri yanında olumsuz özellikleri vardır; sınırlıdır ve belirli miktarda rezervi vardır, sızıntılar ve yanlış uygulamalar sonucu patlamalara neden olabilir, yatırım maliyeti yüksektir ve rezervi olmayan ülkeler çoğunlukla dışa bağımlıdır²¹².

Doğal gaz, LNG veya CNG araçlarla da kullanıma sürülmektedir. LNG, doğal gaz atmosfer basıncında -162 dereceye kadar soğutulduğunda yoğunlaşarak sıvı baza geçmektedir, kokusuz, renksiz, sıvı fazda bir yakıttır ve sıvı fazında taşınmakta ve depolanmaktadır ve genellikle sanayi tesisleri, ticari işletmeler, turistik tesislerde kullanılmaktadır²¹³.

CNG, doğal gazın 200 bar basınca kadar sıkıştırılarak çelik tüp içerisinde toplanmış halidir²¹⁴. Doğal gaz boru hattının ulaşmadığı yerlerde doğal gazın ulaştırılması ve depolanması uygun hale getirilmiş olur.

2021 yılı verilerine göre, dünya toplam doğal gaz rezervi neredeyse 188,1 trilyon metreküptür ve Rusya %19'luk pay ile dünya doğal gaz rezerv sıralamasında ilk sıradadır, ardından %16 ile İran, %12 ile Katar, %10 ile Türkmenistan, %6 ile ABD %4 ile Çin, %3 ile Suudi Arabistan, %1 ile hem Kanada hem de Norveç gelmektedir, %27 ile diğer ülkeler dahildir, en büyük doğal gaz üreticisi ise ABD'dir ve dünya üretiminin %23'ünü karşılamaktadır²¹⁵.

Dünyadaki gelişmelerle ve global enerji gereksiminin artmasıyla doğal gaz, global enerji piyasaları için vazgeçilmez hale dönüşmüştür, 1973 tarihinde doğal gazın birincil enerji arzındaki payı %16'dır, 2010 tarihinde ulaşım ve yenilenebilir enerjideki gelişmelere karşın doğal gazın birincil enerji arzındaki payı %21,4'e ulaşmıştır²¹⁶.

Doğal gaz geleneksel olarak boru hattıyla taşınıyordu, ancak Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinden dolayı Avrupa'nın arzında meydana gelen kesintiler, sıvılaştırılmış doğal gaz terminallerine yönelik büyük yatırımları teşvik etmiştir ve bu sonundan gazın da petrol gibi ticaretinin yapılmasına olanak tanıyacaktır, ayrıca 2023 yılının ilk çeyreğinin sonunda Avrupa

²¹¹ <https://www.ucay.com.tr/blog/dogal-gaz-nedir-dogal-gaz-kullanim-alanlari/>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²¹² <https://www.maktoloji.com/2018/04/dogalgazn-avantajlar-ve-dezavantajlar.html>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²¹³ <https://www.tesisat.org/lng-cng-nedir-ozellikleri-nelerdir.html>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²¹⁴ <https://www.habas.com.tr/Category/Alias/cng>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²¹⁵ <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-dogalgaz>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²¹⁶ Engin, 2014: 8.

merkez ve Asya'daki LNG fiyatları, tarihi ortalamalarının oldukça üzerinde olsa da 2021 yazındaki seviyelerinin altına düşmüştür²¹⁷.

Doğu Akdeniz'de tespit edilen veya tespit edilmemiş ama varlığı tahmin edildiği doğal kaynaklar içerisinde doğal gaz nedeniyle uluslararası anlaşmazlıklar doğmaktadır²¹⁸. Doğal gaz, uluslararası ilişkilerde geniş bir yelpazede etkiye sahip olan bir stratejik bir kaynaktır. Doğu Akdeniz, doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi ile birlikte önemli bir bölge haline gelmiştir. Bu bölgedeki doğal gaz potansiyeli, çevresindeki ülkeler arasında rekabeti arttırmış ve bölgesel tansiyonu yükseltmiştir.

2.11.Enerji Bağlamında Doğu Akdeniz Bölgesinin Bölge Ülkeleri Açısından Önemi

Günümüzde Doğu Akdeniz kıyılarındaki ülkeler, ‘‘Türkiye, Yunanistan, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin-Gazze Yönetimi, Mısır, Libya, KKTC ve GKRY’’dir²¹⁹’’. Doğu Akdeniz öyle bir bölge ki kıtalararası lokomotif kimliğine sahiptir ve söz konusu kimlik sebebi ile Doğu Akdeniz kıyısındaki milletlerin yanı sıra, ‘‘ABD, Rusya, İran, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Suudi Arabistan, BAE’’ gibi birçok aktörün bu bölge üzerinde bir çıkar hesabı bulunmaktadır²²⁰. Çalışmanın ana karakteristiği de bu noktadadır, zira Doğu Akdeniz’de söz hakkı sahibi olmamasına rağmen söz hakkı sahibi olmak isteyen aktörler mevcuttur. Uluslararası arenada Doğu Akdeniz üzerinde bir çatışma mevcuttur.

Türkiye, Doğu Akdeniz’in kuzeyinde yer almaktadır ve bölgedeki gelişmeler siyasi ve ekonomik bakımdan olduğu kadar enerji-politik bakımdan da oldukça önem arz etmektedir, çünkü Türkiye Doğu Akdeniz’in ayrılmaz bir parçasıdır ve doğrudan Türkiye’yi etkilemektedir, bölgede yer alan aktörler ve bölgede etkin olmak isteyen aktörlerin durumu Türkiye için oldukça önemlidir²²¹.

Türkiye’nin enerji konusunda dış kaynaklara olan bağımlılığı, Doğu Akdeniz’de keşfedilen ve henüz keşfedilmemiş doğal gaz ve petrol rezervlerinin önemini vurgulamaktadır, Türkiye, yeni doğal gaz veya petrol kaynakları keşfederek enerji bağımlılığını azaltmak amacıyla deniz sınırları içerisinde arama çalışmalarını aktif olarak sürdürmektedir, zira bulunacak olan zengin bir doğal gaz veya petrol kaynağının ülkemizin enerji açısından dışa olan bağımlılığını azaltarak enerji üreticisi ülkeler ligine katılmasını mümkün kılabilir Türkiye’nin bölgede kendisinin ve KKTC’nin haklarını koruması giderek hayati hale gelmiştir,

²¹⁷ <https://www.iea.org/reports/gas-market-report-q2-2023>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²¹⁸ Türkeş, 2020: 90.

²¹⁹ Al, Kaya ve Harrouche, 2022: 851.

²²⁰ Ertuğral, 2022: 37-39.

²²¹ Tuğrul, 2018: 22.

ayrıca Yunanistan, Mısır, İsrail, GKRY ve dış aktörlerden oluşan bir koalisyon, Türkiye'ye karşı çıkmayı ve söz konusu deniz alanlarındaki haklarına sahip çıkmayı amaçlamaktadırlar²²².

GKRY, 2003 tarihinde Mısır, 2007 tarihinde Lübnan, 2010 tarihinde ise İsrail ile Türkiye açısından bir karşılığı olmayan MEB imzalamıştır, Türkiye ve KKTC'nin uyarıları sürmüştür, uyarılara rağmen GKRY Batılı şirketlerle Türkiye ve KKTC'nin hak sahibi olduğu alanlarda kesişen biçimde hidrokarbon arama faaliyetlerini sürdürmüştür²²³. Bu minvalde, Türkiye karşıtı ittifakın oluşmaya başladığını ve yok saymaya çalışıldığını ifade etmek mümkündür. GKRY'nin Mısır ile gerçekleştirdiği anlaşmaya karşılık olarak Türkiye, 2 Mart 2004 tarihinde BM'ye, "32° 16' 18" doğu boylamı, 34° 00' 00" kuzey enlemi ve 28° 00' 00" doğu boylamı" arasındaki deniz alanlarının Akdeniz'de kendi kıta sahanlığı içinde dikkate alındığını belirten bir nota sunmuştur²²⁴. Rum yönetiminin adanın diğer sahibi KKTC ve Türkiye'yi yok sayarak giderek artan bir şekilde tek taraflı hamleleri sonucunda Türkiye tarafından "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO)" ada yakınlarında arama izniyle lisans istekleri 9 Ağustos 2007 tarihinde Resmî Gazete 'de yayınlanmıştır²²⁵.

Söz konusu karşıt ittifakın tohumları, 2007 tarihine dayanmaktadır. 2007 tarihinde GKRY hidrokarbon arama amacıyla çevresindeki alanları tek taraflı olarak 13 parsel ayırmıştır, bu parsellerin bir bölümünün Türkiye'nin MEB'i ile bir bölümünün ise kıta sahanlığı çakışmıştır ve böylece Doğu Akdeniz bölgesinde sorun oluşturan tohumlar toprağa dikilmiştir, ardından anlaşmazlıklara, 2011 tarihinde GKRY belirli parselleri tek taraflı olarak belirlemişken, buna karşın olarak KKTC'de doğal gaz arama amacıyla kendi parsellerini saptamıştır, sonuç olarak, KKTC tarafından belirlenen parsellerin, GKRY tarafından belirlenen parsellerle kesiştiği tespit edilmiştir²²⁶. 2011 tarihinde Türkiye, KKTC ile deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşması yapmış ve TPAO'ya Kıbrıs Adası çevresinde araştırma, sondaj ve işleme için ruhsat vermiştir²²⁷.

Sorunun ateşlenmesi ise, GKRY'nin 2010 tarihinde Doğu Akdeniz'de doğal gaz keşfini duyurması ve ardından bu bloklarda "Noble Energy, Eni, Total, Kogas, ExxonMobil, Shell" gibi çok uluslu enerji şirketlerine arama ve sondaj lisansı vermiş olmasıdır²²⁸. 9 Şubat

²²² İnat, <https://kriterdergi.com/dosya-dogu-akdenizde-ne-oluyor/turkiyenin-dogu-akdeniz-politikasi-hedefler-aracilar-yontemler>, (erişim tarihi: 28.03.2024).

²²³ Durul, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-soruda-dogu-akdenizde-neler-oluyor/1973679>, (erişim tarihi: 29.03.2024).

²²⁴ Başeren, <https://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren/>, (erişim tarihi: 30.03.2024).

²²⁵ Peker, Oktay ve Şensoy, 2019: 98.

²²⁶ Sarıcı, 2022: 22.

²²⁷ Turan, 2022: 56.

²²⁸ Tiryakioğlu, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/dogu-akdenizde-enerji-denklemleri-1/1474137>, (erişim tarihi: 29.03.2024).

2018 tarihinde ise, İtalyan menşei enerji şirketi ENİ'ye ait olan ‘‘Sapiem 12000’’ isimli sondaj gemisinin GKRY'nin tek taraflı olarak ilan ettiği MEB dahilinde 3'üncü parsele doğru ilerlerken Türkiye'nin savaş gemilerince engellenmesi tansiyonu yükseltmiştir ve gemi 23 Şubat 2018 tarihinde adanın güneydoğusundaki bölgeden ayrılmıştır²²⁹. GKRY'nin saptadığı 6. Parselin bir bölümü Türkiye'nin MEB'ine dahil olduğundan dolayı, Türkiye GKRY'nin bu hamlesini kendi egemenlik haklarına dair bir ihmal olarak görmüştür ve bu bölgede çalışmalar yürütülmesine izin vermediğini belirtmiştir, ardından GKRY'nin sondaj çalışmaları için onay verdiği ABD'ye ait olan enerji şirketi ExxonMobil'in 2018'in son diliminde Kıbrıs yakınlarında çalışmalara başlamıştır ve üçüncü büyük doğal gaz rezervini tespit ettiğini duyurmasından sonra gerginlik yükselmiştir²³⁰.

Ekim 2018 tarihinde, ‘‘Doğu Akdeniz Gaz Forumu (EastMed Gas Forum-EMGF)’nun’’ temelleri, Mısır, GKRY ve Yunanistan tarafından atılmıştır, forum esasında bölgedeki devletlerin çalışmalarının tek bir çatı altında birleştirilmesine dayanmaktadır ve forumun kurulma aşamasında yer alacak devletler için Doğu Akdeniz’de gaz üreten ve geçiş ülkesi olarak hizmet veren devletler belirlenmiştir, Washington’un desteklediği EMGF projesine İsrail öncülük etmektedir, proje bölgedeki geri kazanılabilir gaz kaynaklarının çıkartılması ve pazarlaması üzerine karakterize edilmiş gibidir, forumun üyeleri ise ‘‘İsrail, GKRY, Filistin-Gazze Yönetimi, Yunanistan, Mısır, Lübnan ve İtalya’dır’’; bölgedeki gazın çıkartılıp ‘‘Avrupa ve Doğu Asya pazarına’’ sunulması hedeflenmektedir ve ayrıca Doğu Akdeniz ülkesi olan Libya, Türkiye ve KKTC'nin de dahil olması, Suriye foruma dahil edilmemiştir²³¹. Forumu özellikle Türkiye ve Libya'nın dahil edilmemesi iki ülkeyi saf dışı bırakmak istediklerini kanıtlar niteliktedir.

Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye ile Libya 27 Kasım 2019'da Akdeniz’de, ‘‘Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Dair Mutabakat Muhtırasını’’ imzalamıştır, anlaşma bölgedeki Türkiye karşıtı ittifaka bir cevap niteliği taşımaktadır, Libya Başbakanı Fayiz es-Serrac ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın görüşmesi sonrasında Libya'da kalıcı barışın sağlanmasına yönelik gerçekleştirilen anlaşma, 2020 tarihinde BM Genel Sekreteri Antonio Guterres tarafından BM Şartı'nın 102. maddesince onaylanmıştır, Doğu Akdeniz'deki hak ve menfaatlerini muhafaza etmeyi hedefleyen anlaşma, iki ülkenin Doğu Akdeniz’de belirlenen sınırlar içinde doğal kaynaklarda hak talep edebileceklerini meşrulaştırmaktadır²³².

²²⁹ Pınar, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43161555>, (erişim tarihi: 29.03.2024).

²³⁰ Yılmaz, 2020: 32.

²³¹ Erdemir, <https://mavivatan.net/dogu-akdeniz-gaz-forumu-ve-turkiyenin-durumu/>, (29.03.2024).

²³² Tarhan ve Çetinkaya, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-libya-deniz-yetki-anlasmasi-her-iki-ulkenin-egemenlik-haklarini-korudu/2748607>, (erişim tarihi: 29.03.2024).

Anlaşmanın ardından, başta Fransa olmak üzere Mısır ve Yunanistan anlaşmaya tepki göstermişler ve “*yasa dışı*” olduğunu ifade etmişlerdir²³³. Bu bağlamda Doğu Akdeniz’deki aktörlerin Türkiye’yi saf dışı bırakma hamlelerinin açıkça belirgin olduğunu ifade etmek mümkündür.

Türkiye Libya ile yapılan anlaşmanın ardından, daha önce KKTC’nin Türkiye’ye verdiği ruhsatlardan yararlanarak sismik araştırma gemisi “Barbaros Hayreddin Paşa’yı” Doğu Akdeniz’de doğal gaz araması yapmak üzere göndererek önemli bir hamle yapmıştır, kıyı devletlerinin eleştirilerine ve AB’nin mali yardım kesintisi tehditlerine rağmen Türkiye kararlılığını sürdürmüştür, ayrıca Türkiye Mayıs 2019’da Fatih ve Haziran 2019’da Yavuz sondaj gemilerini Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) tam desteğiyle bölgeye göndererek taahhüdünü göstermiştir²³⁴.

Türkiye’nin Libya ile gerçekleştirmiş anlaşma haricinde karşıt ittifaka karşı bir diğer hamlesi de 30 Aralık 2019’da “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM)” onanan Libya ‘ya asker yollama tezkeresidir, bu konuşlandırma, Türkiye ve Libya arasında imzalanan “*Güvenlik ve Askeri İş birliği Anlaşması*” doğrultusunda 325 lehte ve 184 aleyhte oyla onaylanmıştır²³⁵. Türkiye’nin son hamlesi, Kasım 2019 anlaşmasıyla güvence altına alınan Doğu Akdeniz’deki karasuları ve enerji rekabetindeki kazanımların muhafaza edilmesinin hedeflenmesidir, nitekim kazanımların muhafaza edilmesi, Başbakan Mustafa Faye al-Sarraj liderliğindeki “Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH)’nin” özellikle Halife Hafter karşısında devam eden liderliğine karmaşık bir şekilde bağlantılıdır²³⁶.

Türkiye, Doğu Akdeniz’e en uzun kıyısı olan bir ülkedir ve bölgedeki gelişmeler Türkiye’yi doğrudan etkilemektedir, Türkiye enerjide %70 oranında, doğal gaz açısından ise %99 oranında dışa bağımlıdır dolayısıyla Doğu Akdeniz’deki yüksek doğal gaz potansiyeli gelecek yıllarda Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yapacaktır bu bağlamda da Türkiye, Doğu Akdeniz’deki rekabette pay sahibi olabilmek adına araştırma ve sondaj çalışmalarını gerçekleştirmek için yeni gemileri envanterine dahil etmiş ve saha araştırmalarına başlamıştır, ayrıca bölgenin enerji transferi için önemli bir güzergah olması Türkiye açısından önemli bir faktördür²³⁷.

Tüm bu gelişmeler ışığında Doğu Akdeniz’in, Türkiye açısından son derece önemli olduğunu ifade etmek mümkündür. Doğu Akdeniz, Türkiye’nin ekonomik ve bölgesel gücü

²³³ <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2eq524lveyo>, (erişim tarihi: 29.03.2024).

²³⁴ Öztopal, Yiğittepe, 2020: 267-268.

²³⁵ Kurt, <https://www.setav.org/5-soru-turkiyenin-libyaya-asker-gonderme-tezkeresi/>, (erişim tarihi: 30.03.2024).

²³⁶ Kekilli, <https://kriterdergi.com/dosya-turkiyenin-libya-hamlesi/libyaya-neden-asker-gonderiliyor>, (30.03.2024).

²³⁷ Demirhan, 2022: 331-333.

açısından kritik derecede önemlidir. Ayrıca uluslararası hukuk açısından yaklaşıldığında, Türkiye'nin tüm hamlelerinin meşru olduğunu ifade etmek mümkündür. Aksine Doğu Akdeniz'deki enerji mücadelesinde Türkiye'nin yok sayılması meşru değildir. Uluslararası ilişkiler açısından, bölgede hiçbir söz hakkı olmamasına rağmen enerji ve güç elde etmek isteyen aktörler bulunmaktadır. Bölgede en uzun kıyısı bulunan ülke olan Türkiye ise yok sayılmaktadır. Böyle bir ortamda Türkiye'nin hamlelerinin diplomatik bakımdan oldukça isabetli olduğunu ifade etmek mümkündür. Türkiye, kendisine karşı oluşturulan ittifaka yönelik yerinde diplomatik teşebbüslerde bulunmuştur. Sonuç olarak, Doğu Akdeniz bölgesi jeopolitik açıdan Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmelidir ve Türkiye açısından son derece kritik bir öneme sahiptir.

Mısır, Doğu Akdeniz bölgesinde önemli stratejik, ekonomik ve jeopolitik ehemmiyete sahiptir, ülke, uluslararası deniz hukuku sözleşmelerine ehemmiyet vermekte ve ilgili konferanslara aktif olarak katılmaktadır, Mısır, 1958'de Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmesi uyarınca karasularını 12 mil olarak saptamıştır, ayrıca Mısır, 1982'de Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku (BMDH) Sözleşmesine de taraf olmuş ve anlaşmanın şartlarıncı MEB ilan etme ve kıyı ülkelerinin haklarına saygı gösterme niyetini duyurmuştur; Mısır, Kıbrıs konusunda tek meşru temsilcisinin GKRY olduğunu belirtmiştir ardından 17 Şubat 2003 tarihinde GKRY ile Mısır arasında MEB imzalamıştır, Türkiye'nin Mısır'a konu hakkındaki endişelerini beyan etmesi anlaşmaya engel olamamıştır, 8 Eylül 2005 tarihinde ise Mısır GKRY ile Petrol Arama Araştırmaları İş Birliği Protokolünü imzalamış ve bir kez daha Türkiye'nin karşısında yer almıştır ve özellikle Mısır için 2015 tarihindeki ENI'nin Port Said şehrinin 200 kilometre uzaklığında tespit etmiş olduğu doğal gaz rezervidir, Zohr isimli bu bölgede 2019 tarihinde günde 2.7 milyar metre küp feet doğal gaz çıkarılmaktadır ve denizin altından yaklaşık 216 km uzunluğundaki borularla taşınan doğal gaz Mısır mali refahına katkıda bulunmaktadır²³⁸.

Kahire yönetimi, Doğu Akdeniz konusunda fazla dikkat çekmemeye çalışmaktadır ve Yunanistan, GKRY ile temaslarını sessizce devam ettirirken İsrail ile de temaslarını sürdürmektedir, Türkiye'nin yalnız bırakılması için de adımlarını DAGF'de gibi sessiz bir şekilde atmaktadır çünkü Türkiye'yi doğal gaz konusunda rakip olarak görmektedirler²³⁹.

Kahire, 1886'da petrol üretimine başladı ve 1930'larda doğal gaz üretimine girişti, Mısır OPEC dışında Afrika'nın üçüncü büyük doğal gaz üreticisidir, petrol üretiminin %70'ini sağlayan bölge, "Süveyş Kanalı ve Süveyş-Akdeniz Boru Hattı'nın (SUMED)" varlığı

²³⁸ Özçelik ve Çüçen, 2022: 110-111.

²³⁹ Kalabalık, <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/dogu-akdeniz-rekabetinde-misirin-konumu-3497805>, (erişim tarihi: 31.03.2024).

nedeniyle stratejik öneme sahiptir, bu bölge ‘‘Körfez’’den Avrupa ve Kuzey Amerika’ya ayrıca, Kuzey Afrika’dan Asya’ya’’ petrol ve LNG için önemli bir geçiş yolu görevi görmektedir ve transit geçiş ücretlerinden elde edilen gelir Mısır’ın maliyesi için hayati bir kaynaktır, Mısır ayrıca Doğu Akdeniz’deki enerji kaynaklarından faydalanmak istemektedir, Mısır Arap Gaz Boru Hattı aracılığıyla İsrail, Ürdün ve Suriye’ye doğal gaz ihraç etmektedir ve bu boru hattını stratejik olarak siyasi amaçlar için kullanmaktadır²⁴⁰.

Kahire ile GKRY arasındaki MEB anlaşması Doğu Akdeniz’de bir dizi sorunu tetiklemiştir, başlangıçta Rum yönetimince tanınan anlaşma, Abdül Fettah El-Sisi’nin idareye gelmesiyle geçersiz kılınmıştır, sonra GKRY ile yapılan anlaşmadan kaynaklanan zorlukların ardından, 6 Ağustos 2020’de Yunanistan ile MEB anlaşması imzalanmıştır, Mısır, Türkiye’nin Libya ile imzalamış olduğu ‘‘Deniz Yetki Alanları Anlaşması’na’’, bunun Mısır’ın toprak haklarını ihlal ettiği iddiasıyla itiraz etmiştir, bu itiraz Yunanistan’ın GKRY’yi Kıbrıs adasının tamamının temsilcisi olarak görmesi gibi bakış açısına yakın bir çizgidedir²⁴¹. Anlaşma Türkiye-Libya sınırını geçersiz kılmak üzerine kurulu olmuştur ve bu durum Türkiye için olumlu bir yönde etki yapmıştır çünkü Türkiye savunma mekanizmasını arttırmıştır ve anlaşmadan bir sonraki gün Oruç Reis sismik araştırma gemisi faaliyetlerini sürdürmüş ve Türk Dışişleri Bakanlığı Oruç Reis’in çalışma alanını içeren sahanın haritası yayınlanmıştır²⁴².

Kahire’nin Doğu Akdeniz’deki diğer kilit paydaşlarla olan işbirliği çabaları, Abdül Fettah El-Sisi’nin önderlik ettiği uyumlu çabaların doğrudan bir sonucudur, Sisi yönetimi liderliği üstlendiğinden bu yana Kıbrıs ve Yunanistan ile ilişkilerini geliştirme konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir ve bu fırsatları Mısır’ın Avrupa ile bağlarını güçlendirmek için kullanmıştır, özellikle bu çabalar, bu önemli ilişkilerin güçlendirilmesine hizmet eden üst düzey zirvelerin düzenli olarak düzenlenmesiyle vurgulanmıştır, Sisi’nin 2015’te Lefkoşa’ya yaptığı ziyaret, Kıbrıs-Mısır arasındaki ortaklığı canlandıran ve Mısır’ın Doğu Akdeniz’deki etkili konumunu pekiştiren belirleyici bir an olarak öne çıkmaktadır, dahası Yunanistan ile derinleşen işbirliği, bu stratejik duruşun daha da güçlendirilmesine, iki ülke arasındaki ekonomik ortaklığın sağlamlaştırılmasına ve Mısır’ın Yunanistan’ın altıncı en büyük küresel ortağı olarak konumlandırılmasına hizmet etmektedir²⁴³.

Mısır’ın, Doğu Akdeniz politikalarındaki etkin rolü ve enerji ihracatında merkez olma arzusu uyguladığı politikalara ve stratejilere yansımaktadır, ‘‘Asya ve Afrika kıtalarının’’ birleşme noktası olması, Akdeniz’deki doğal gaz sıvılaştırma tesisleri, ‘‘Süveyş Kanalı’nın’’

²⁴⁰ Kızılay, <https://www.dsjournal.org/dogu-akdenizin-guney-ulkesi-misir/>, (erişim tarihi: 31.03.2024).

²⁴¹ Acer, 2020: 3.

²⁴² Lika, 2020: 17.

²⁴³ Samir, <https://www.egypttoday.com/Article/1/33551/Egypt-Greece-Cyprus-Model-for-successful-international-cooperation>, (erişim tarihi: 31.03.2024).

sağladığı stratejik önem ve Mısır'ı Doğu Akdeniz ticaretinde mühim bir merkez haline getirme hedefi, bölgesel jeopolitik ve enerji ticaretini şekillendirmedeki proaktif yaklaşımına katkıda bulunmaktadır²⁴⁴.

Kahire'nin Doğu Akdeniz politikalarını ve ilişkilerini etkileyen temel değişkenlerden biri de Türkiye ile olan bağlarıdır, Sisi idaresinin ardından Türkiye'nin Mursi'yi desteklemesi, Sisi idaresinin darbe olarak algılanması üzerine Türkiye'nin Kahire büyükelçisinin, ‘*persona non grata/istenmeyen kişi*’ ilan edilmesi ve Ankara büyükelçisinin Mısır'a çağrılması iki ülke arasındaki gerilimin seviyesini göstermektedir, bu bağlamda Mısır'ın tutumlarında Türkiye karşıtlığının olduğunu söylemek mümkündür ve Mısır-Yunanistan-GKRY ortak askeri tatbikatların Türkiye'ye yönelik olduğunu belirtmek mümkündür²⁴⁵.

Sonuç olarak Kahire Yönetimi, Doğu Akdeniz bölgesine oldukça önem vermektedir. Doğu Akdeniz bölgesinde, Türkiye'den sonra uzun kıyıya sahip ülkesi olarak²⁴⁶ etkin olmak istemektedir.

Libya için Doğu Akdeniz'in önemi, enerji kaynaklarına erişimi ve bölgesel güvenlikle ilgili faktörlerin yanı sıra jeopolitik konumu açısından oldukça kritik bir faktöre sahiptir. Libya, Afrika'nın kuzeyinde, Akdeniz'e uzun bir kıyısı olan ülkedir²⁴⁷. Söz konusu stratejik konum, ticaret yolları üzerinde olmasını sağlamış ve enerji kaynaklarının ve deniz aracılığıyla gerçekleştirilen ticaretin hakimiyeti açısından Libya'yı önemli bir aktör haline getirmiştir.

2011 Arap Baharı sonrasında siyasi karmaşıklığa yuvarlanan Libya, 2014 seçimleri ile de düzen sağlayamamıştır, Libya'da iç aktörler arasındaki rekabet nedeniyle ülke yönetimi ikiye bölünmüştür, BM'nin tanıdığı ‘‘Trablus merkezli UMH’’ ve ‘‘Hafter’in liderliğinde Libya Ulusal Ordusu’nun desteklediği Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi’’ iki farklı yapıyı temsil etmektedir ve bunlara bağlı uluslararası ve bölgesel güçlerce desteklenen başka güçler mevcuttur, Tobruk idaresi Mısır, Rusya, Fransa, Suudi Arabistan, Yunanistan tarafından destek görmektedir, Türkiye ve Katar UMH'yi desteklemektedir, 2020 tarihinde iki taraf arasında ateşkes sağlanmasına rağmen Trablus ve Tobruk merkezli idareleri bütünleştiren geçici Ulusal Birlik Hükümeti istikrar sağlayamamıştır ve bu iki yapı bölge dışı aktörlerin desteğini

²⁴⁴ Shama, 2016: 103.

²⁴⁵ Kurt ve Tamçelik, 2015: 457.

²⁴⁶ Şahanoğlu, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/03/01/dogu-akdenizde-dengeler-degisiyor-misirin-yunanistani-panikleten-hamlesi-ne-anlama-geliyor>, (erişim tarihi: 31.03.2024).

²⁴⁷ <https://www.cnnturk.com/ajanda/libya-nerede-iste-libya-haritasi-nufusu-ve-para-birimi>, (erişim tarihi: 1.04.2024).

almaktadırlar, Doğu Akdeniz'in enerji aktörlerinden olan "Mısır ve Türkiye", Libya'da etkili olmaktadır, Mısır Hafter'e desteklerken, Türkiye UMH'yi desteklemektedir²⁴⁸.

Libya'nın enerji kaynaklarına sahip olması ve hem enerji ihtiyaçlarını karşılaması hem de potansiyel bir enerji ihracatçısı olmasından dolayı bölge ve bölge dışı aktörler Libya üzerinden Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına dair amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar²⁴⁹. Libya, Avrupa'nın petrol ve arz zincirinde çok kritik bir alanı kapsamaktadır ve Avrupa Doğu Akdeniz gazlarını kullanabilmek için East Med projesini hayata geçirmeye çalışmaktadır, söz konusu bu proje ile Avrupa Rusya'ya olan gaz bağımlılığını azaltmaya hesaplamaktadır²⁵⁰. Bu bağlamda, Libya'nın Doğu Akdeniz'deki konumu, Akdeniz üzerinden Avrupa'ya açılan bir köprü gibidir ve Libya AB ile ilişkilerinde bir kart olarak kullanabildiğini söylemek mümkündür.

Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarının keşfi ile bölge, birçok farklı aktörün çatıştığı bir yere dönüşmüştür. Bu yüzden, Libya bölgesel ve küresel politikalarda önemli bir oyuncuya dönüşmüştür, özellikle enerji kaynakları ve güvenlik konularında yapılan uluslararası anlaşmalar ve iş birlikleri, Libya'nın uluslararası arenadaki ağırlığını arttırmaktadır²⁵¹. Zira, Libya'nın oynadığı rol hem bölgesel hem de küresel dinamikleri etkilemektedir.

Sonuç olarak Libya, 2011 tarihinden bu yana başarısızlıkları ile gündeme gelmiştir ve Arap Baharının ardından gelen iç savaş sebebi ile bölgedeki gelişmelere karşı etkisiz kaldığından dolayı kıyısı olduğu Akdeniz'deki olası kazanımlarını maksimize etmek ve uluslararası arenada faaliyetlerini arttırmakla beraber ülke istikrarına katkıda bulunmak amacıyla Doğu Akdeniz'de 2000'lerle birlikte filizlenen enerji rekabetine BM tarafından tanınan UMH aracılığı ile dahil olmuştur ve bu rekabette Mısır, İsrail, GKRY ve Yunanistan ortaklığında geliştirilen enerji iş birliğine yasal hakların ihlal edilmesine itiraz eden Türkiye'nin safında yer almıştır, iki ülke arasında "2019 tarihli mutabakat" kabul edilmiştir, anlaşma deniz yetki alanlarının saptandığı ve enerji kaynakları noktasında iş birliğinin öngörülmesi hususunda Mısır, İsrail, GKRY ve Yunanistan'ın menfaatlerini tehlikeye atmaktadır ve bahsi geçen ülkelerin bölgede uygulamaya çalıştıkları politikaları gözden geçirmelerini mecburi kılmaktadır, mutabakat ile Türkiye'nin bölgedeki konumu sağlamlaştırmıştır ve Libya

²⁴⁸ Parlar, 2022: 96.

²⁴⁹ Domazeti, https://insamer.com/tr/akdeniz-enerji-denkleminde-libya-krizi-ve-turkiye_1945.html, (erişim tarihi: 1.04.2024).

²⁵⁰ Yıldız, <https://www.petroturk.com/makale/dogu-akdeniz-bir-daha-eskisi-gibi-olmayacak>, (erişim tarihi: 1.04.2024).

²⁵¹ ULİSA, 2020: 19.

Akdeniz’de diğerk kıyı devletlerinin çıkarlarını hiçe sayan tek taraflı girişimlere karşı çıkarak etkili ve ilkeli bir tavır sergilemiştir²⁵².

Libya, mühim bir petrol ülkesidir, Kaddafi iktidarında gelişmiş bir petrol sektörü vardı, 2018 tarihinde 48.4 milyar varil petrol ve 50.5 Tcf doğal gaz rezervi vardı fakat Libya iç savaşıla uğraştığından bu yana petrol ve doğal gaz sahaları ciddi yara almıştır, yıllık 8 milyar metre küp kapasiteli Mellitah’ı (Libya)- Gela’ya (Sicilya-İtalya) bağlayan Greenstream boru hattının, ihracatında %75’lik bir azalma olmuştur ve ayrıca İspanya’ya LNG satışları 2011’den beri tahribatlı olduğu için gerçekleştirilememiştir ve iç savaş sebebi ile arama çalışmaları durmuştur, bu yüzden Libya’da aranacak geniş, el değmemiş kara ve deniz alanları vardır²⁵³.

Libya için Doğu Akdeniz’in önemi tüm bu etmenlerin bir karışımı olarak değerlendirilebilir. Libya’daki istikrarsızlığın giderilmesi, Doğu Akdeniz’deki ekonomik jeopolitik kazanımları için hayati derece önemlidir.

İsrail için Doğu Akdeniz hem jeopolitik hem de enerji kaynakları açısından son derece önemlidir. İsrail, karasularını 12 deniz mili olarak ilan etmiştir. İsrail, devam ettirmiş olduğu enerji politikalarını 21. yüzyılda yeniden şekillendirmiştir, komşuları ve AB ile olan enerji iş birlikleri ve enerji anlaşmaları ile aktif bir politika izlemektedir, DAGF ve Eastmed Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’ndeki konumu ile, enerji iş birlikleri peşindedir, neredeyse son 10 yılda keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının Doğu Akdeniz’deki taraf devletlerin tavrı ve birbiri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri farklı bir noktaya taşımıştır, İsrail enerji ihtiyacının %60’nı kendi rezervlerinden karşılayabilen bir devlet olarak, enerji bakımından zengin bir bölge olan Doğu Akdeniz’deki ilan etmiş olduğu MEB alanında Leviathan ve Tamar, başta olmak üzere birçok önemli gaz sahalarına sahiptir²⁵⁴.

İsrail, keşfedilen petrol ve doğal gaz sonucunda kendi enerji ihtiyacını uzun vadede karşılayabilecek duruma gelirken aynı zamanda hidrokarbon kaynaklarını işleyip dünya piyasasına sürmeyi amaçlamaktadır ve bu minvalde potansiyel alıcı olarak AB’ni düşünen İsrail hem Yunanistan hem de GKRY ile bağlantı halinde bulunmaktadır²⁵⁵. Bu bağlamda, AB’ne doğal gaz ihracatı, İsrail için hem ekonomik hem de jeopolitik bir araç olarak görüldüğünü ifade etmek mümkündür.

İsrail Doğu Akdeniz’deki konumu sebebi ile jeopolitik kazanımlar ve bölgesel ittifaklar kurma fırsatına sahip olmuştur. Yunanistan ve GKRY ile enerji başlığı altında ittifaklar geliştirmiştir, söz konusu ülkeler için bu ittifaktan elde edilen kazanımlar, başta ABD

²⁵² Parlar, 2022: 105.

²⁵³ Yıldız, <https://www.petroturk.com/makale/dogu-akdeniz-bir-daha-eskisi-gibi-olmayacak>, (erişim tarihi: 1.04.2024).

²⁵⁴ Öztürk, 2021: 4.

²⁵⁵ Özçelik ve Çüen, 2022: 108.

ve NATO ülkeleri ile yakınlaşma imkânı sunmaktadır, İsrail için ise ilk etapta enerji ittifakı olarak görülse de arka planda askeri bir ittifakın söz konusu olduğunu anlamak mümkündür ve İsrail bu şekilde bölgedeki etkisini artırma yoluna gitmekle beraber 20. yüzyıldaki damgasından bertaraf etmeyi amaçlamaktadır²⁵⁶. Bu bağlamda, İsrail'in bölge ülkeleri ile ilişkileri normalleştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarının keşfedilmesinden önce İsrail önemli güvenlik sorunlarıyla boğuşuyordu, coğrafi konumu onu düşman Arap devletleri arasına yerleştirdi ve 1967'den bu yana Filistin toprakları Golan Tepeleri'nin kontrolü güvenlik kaygılarını arttırmıştır, İsrail'in 1982-2000 yılları arasında güney Lübnan'ı işgal etmesi ve 2006 tarihinde Hizbullah'la çatışmaya girmesi Lübnan'la ilişkileri gerginleştirmiştir, Mısır ve Ürdün ile yapılan barış anlaşmalarına ve son yıllarda bazı Körfez ülkeleri ile de gayri resmi şeklinde ilişkiler geliştirebilmesine rağmen İsrail, İran, Suriye, Lübnan ve Filistin'i tehdit olarak algılamaya devam ederek güvenlik bakış açısını şekillendirmektedir, dış ticaretinin çoğunluğu deniz yollarına bağlıyken, İsrail'in sınırlı kıyı şeridi ve düşman olarak algılanan ülkeler de deniz gücünün bulunmaması, donanmasına yapılan yatırımları sınırlandırmaktadır ama değişen konjonktür İsrail'in MEB'ni ve bu bölgelerde bulunan offshore yataklarının korunması noktasında yeni tedbirler almasını gerekli kılmıştır, bu yatakların kıyıya uzaklıkları, değerli doğal kaynakları barındırmaları sebebi ile bu bölgelerin güvenliği kırılgan hale gelmektedir²⁵⁷.

İsrail, deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi gerektiği konusunda karar kılmıştır ve son yıllarda donanmaya büyük yatırımlar yapmıştır, Doğu Akdeniz'de kayda değer bir şekilde üstünlük elde eden İsrail'in asıl amacı Türkiye'yi zayıflatmak ve çevrelemektir, bu noktada Almanya'dan donanmasını güçlendirmek amacı ile çeşitli türlerde birçok denizaltı ve savaş gemisi almıştır, ayrıca Türkiye ile kronikleşmiş problemleri olan Yunanistan ve GKRY ile ilişkiler geliştirmesinin yanı sıra söz konusu ülkeleri silahlandırarak Türkiye'yi sınırlandırmaya çalışmıştır, zira İsrail medyasında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e kıyısı olan Libya gibi ülkelerle geliştirdiği ilişkileri sebebi ile kendisine doğrudan bir tehdit olarak algıladığını yansıtmıştır, Türkiye ile ilişkilerin kopmasının arka planında 2009 tarihindeki Davos zirvesi ve 2010 tarihindeki Mavi Marmara krizlerinin etkili olduğunu belirtmek mümkündür²⁵⁸. Bu bağlamda, Türkiye ile ilişkileri kopan İsrail'in Yunanistan ve GKRY ile ilişkiler geliştirerek yakınlaştığını ifade etmek mümkündür. 2013 tarihinde Mısır'da gerçekleşen yönetim değişikliği sonrasında İsrail, Sisi yönetimi ile yakın temaslarda bulunmuştur ve Mısır'ı kendi ittifakına çekmeyi

²⁵⁶ Çiçekçi, 2021: 148.

²⁵⁷ Oruç, 2020: 214.

²⁵⁸ Kurt, <https://www.cihannuma.org/dergilerimiz/cihannuma-dergi-7-sayi/dogu-akdeniz%E2%80%99in-bir-parcasi-olarak-israil-sorunu/>, (erişim tarihi: 1.04.2024).

başarmıştır, bu minvalde İsrail, ABD, AB ve Körfez ülkeleri ile ilişkiler geliştirmiştir²⁵⁹. Bu bağlamda, bölgedeki enerji kaynakları ve altyapısı üzerindeki hakimiyet, İsrail güvenlik stratejisinin temel belirleyici olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sonuç olarak, bu etmenlerden dolayı Doğu Akdeniz İsrail için stratejik bir öneme sahiptir. Jeopolitik kazanımlar, ekonomik fırsatlar ve güvenlik konularının yanı sıra enerji kaynaklarına erişim, İsrail'in Doğu Akdeniz politikalarını şekillendirmektedir. Bölgedeki gelişmeler doğrultusunda, uluslararası arenada İsrail dış politikasında ve bölgesel dinamiklerinde önemli bir rol oynayacaktır.

Lübnan, yaşamış olduğu iç savaş dönemi ve hala yaşamakta olduğu siyasi ekonomik karışıklıklardan dolayı derin bir şekilde yaralanmıştır. Neredeyse 15 yıl süren Lübnan iç savaşı 1990 tarihinde sonlansa da Beyrut o dönemden beri 1975 öncesindeki refah seviyesini elde edememiştir, güney sınırlarında süren İsrail saldırıları, dış müdahaleler, ‘‘Arap Baharı’’ ile başlayan bölgesel krizler, Suriyeli mültecilerin oluşturduğu sosyoekonomik sorunlar ve 4 Ağustos 2020’de Beyrut Limanı’nda gerçekleşen patlamalar Beyrut’u çözülmesi zor sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır, bu noktada en büyük fırsat Doğu Akdeniz olarak görülmüştür²⁶⁰. Özellikle bu yaralarını sarmak için adımlar atan Lübnan, son 10 yılda Doğu Akdeniz’deki enerji kaynaklarının keşfedilmesi ile birlikte, ekonomik açıdan rahatlayabilmek adına ciddi adımlar atmıştır, GKRY ile deniz yetki alanı anlaşması yapmış ve 2018 tarihinde bölgedeki arama faaliyetleri için ihale açmıştır, Lübnan bir dönem enerji ihtiyacını Mısır’dan karşılamıştır fakat kesintiye uğradığından dolayı doğal gaz kullanımını bırakmak durumunda kalmıştır ama Doğu Akdeniz’deki enerji rezervlerinin keşfedilmesi ile Lübnan’da ciddi adımlar atmıştır²⁶¹.

1970 ve 1975 tarihleri arasında Lübnan kendi egemenliği altındaki deniz alanlarında enerji kaynaklarının araştırılması açısından çalışmalar yürütmüştür, Rus, İngiliz ve Amerikalı uzmanların gözetimi altında kaynak araştırılması yapılmış ama elde edilecek muhtemel enerji kaynaklarının gelirin arama ve çıkarma işlemleri sırasındaki giderleri karşılamayacağı ve Lübnan’ın zararına olacağı için çalışmalar durdurulmuştur²⁶². 2000’li yıllarla Doğu Akdeniz’de enerji rezervlerinin keşfedilmesiyle birlikte hareketlenmeye başlayan bölge ülkeleri gibi Lübnan’da GKRY ile 17 Ocak 2007 tarihinde MEB alan sınırlandırması anlaşması yapmıştır ve anlaşma GKRY tarafından onaylanmış fakat Lübnan Bakanlar Kurulu anlaşmanın 1/c maddesince ve İngiltere Hidrografik Ofisinin saptadığı orta çizgiyi temel alan sınırın kabul edilemez olduğunu ve MEB sınırının tekrardan çizilmesi gerektiğini bildirerek imzalanan

²⁵⁹ Gidemmen ve Ateş, 2022: 979.

²⁶⁰ Haşıl, 2022: 66.

²⁶¹ Çetinkaya, 2020: 1.

²⁶² Çelik, 2020: 142.

anlaşmayı onaylamamıştır, ardından Lübnan Bakanlar Kurulu MEB sınırının saptanabilmesi için bir komite oluşturmuş ve güneydeki deniz sınırını çizerken daha önceden saptanmış olan var olan altı noktaya ek bir nokta daha eklemiştir, Nokta 23 olarak adlandırılan bu nokta GKRY, İsrail ve Lübnan'ın sınırlarının kesiştiği üçlü ortak noktaya dair farklı bir noktadır, İsrail üç tarafın ortak noktasının GKRY-Lübnan Antlaşması'nın saptadığı sınırın 1 numaralı nokta olması gerektiğini iddia etmiştir²⁶³. Deniz yetki alanlarının saptanması konusunda, İsrail ile anlaşmazlıklar vardır, iki devlet arasındaki sınır İsrail'in saptadığı çizgiye göre yaklaşık olarak 860 kilometrekarelik bir alanda Lübnan'ın MEB'den alınmaktadır, Lübnan ise bu alanın kendine ait olduğunu öne sürmektedir²⁶⁴.

2009 tarihinden önce petrol ve doğal gaz kazancı olmayan Lübnan, enerji kaynaklarını keşfetmemiştir, 2009 tarihinde Akdeniz'de keşfedilen petrol, doğal gaz ve hidrokarbon yataklarından Tamar ve Leviathan ise Lübnan ve Filistin topraklarının ortak deniz sınırında yer almaktadır, bahsi geçen toprakların işgal edilen Filistin topraklarından 4 km uzaklıkta olması ve İsrail merkezli bloğun petrol ve doğal gaz gereksinimi, Tel Aviv ve Beyrut arasında bulunan parsellerdedir ve Lübnan'a ait olan parseller sebebi ile Doğu Akdeniz'de ana ülke rolündedir²⁶⁵. Araştırmacılar, Lübnan'ın neredeyse 22 bin kilometrekarelik deniz alanının yaklaşık 96 trilyon metreküp doğal gaz rezervine ve yıllık 865 milyon varil petrol rezervine haiz olduğunu öngörmektedir, 2017 tarihinde Lübnan'ın 1, 4, 8, 9 ve 10 numaralı arama bloklarını uluslararası şirketlere satma kararı tansiyonu yükseltmiştir, Beyrut'un bu adımı, özellikle 9. Blok'un tahsisi, İsrail sınırına paralel olması nedeniyle İsrail'in tepkisine yol açmış ve 9. Blok'un bir kısmının İsrail karasuları içerisinde kaldığı iddialarına yol açmıştır, ayrıca İsrail ile Lübnan'ın deniz sınırları arasında kalan 860 kilometrekarelik 3 blokla ilgili anlaşmazlıklar sürmektedir, iki ülke 2012'de bu anlaşmazlıkların bir sonuca bağlanması için çabalar başlatmış ve 2020 tarihinde hızlanan ABD'nin uzlaştırıcılık ettiği bir diyalog süreci başlatılmıştır²⁶⁶.

Lübnan'da ilk petrol kuyusu, Fransız petrol şirketi Total'in araştırma gemisi Tungsten Explorer ile 27 Şubat 2020 tarihinde açılmıştır, Fransız petrol şirketi Total'in araştırma gemisi Tungsten Explorer, 4 numaralı blokta ilk petrol kuyusu deliğini açmıştır ve Lübnan Cumhurbaşkanı Aoun, Lübnan halkının kara ve suda petrol ve doğal gaz çıkarma

²⁶³ Acer ve Şimşek, 2022: 10.

²⁶⁴ Özçelik ve Çüngen, 2022: 109.

²⁶⁵ Ezgi, <https://oncugenclik.org.tr/busra-ezgi-yazdi-dogu-akdeniz-denklemi-ve-lubnan/>, (erişim tarihi: 1.04.2024).

²⁶⁶ Geldi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-ile-israilin-deniz-siniri-anlasmazligi-yine-gundemde/1670413>, (erişim tarihi: 1.04.2024).

hayalinin gerçekleşmesinden memnuniyet duyduğunu ifade ederek gelişmelerin ülke ekonomisine olumlu yönde etkileyeceğini belirtmiştir²⁶⁷.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda, Doğu Akdeniz bölgesinin Lübnan için oldukça kritik bir öneme sahip olduğunu belirtmek mümkündür. Lübnan, Doğu Akdeniz'deki enerji rezervlerinin keşfedilmesi için gerekli çabayı sarf etmemiş olarak gözükebilmektedir fakat Lübnan'ın bölgedeki başka aktörler tarafından bastırıldığını belirtmek mümkündür. Bu bağlamda Doğu Akdeniz Lübnan'ın hem uluslararası arenadaki konumu hem de ekonomik düzeyini geliştirmesi açısından önemlidir. Ayrıca, Doğu Akdeniz denklemiindeki dinamikleri değiştirebilecek bir rol oynamaktadır.

Suriye, bir taraftan Orta Doğu bölgesinin açılış kapısı niteliğinde diğer taraftan ise Akdeniz'e olan uzun sahil şeridiyle jeopolitik konum açısından önemli özelliklere sahiptir²⁶⁸. Suriye, karasularını 2013 tarihinde ilan ederek belirlemiştir. Suriye belirlediği deniz yetki alanları ile hem Türkiye hem de İsrail ile ihtilaflı bir duruma düşmüştür²⁶⁹.

Suriye Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetinde, Rusya'nın öncülüğünde ilerlemektedir, 2011 tarihinde nükseden Arap Baharı döneminde kapatılan Libya'nın Şam Büyükelçiliği tekrardan açılmıştır, elçi ataması bir süre önce kendisini Libya Devlet Başkanı ilan eden General Haftar'ın Dışişleri Bakanı Abdülhadi el-Huveyc tarafından gerçekleştirilmiştir, benzer girişimler Yunanistan tarafından da gerçekleştirilmiştir²⁷⁰. Bu minvalde, Suriye'deki krizin sonlanmasına doğru Doğu Akdeniz'de pay sahibi olmak isteyen aktörlerin çeşitli girişimlerde bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Benzer bir şekilde, Suriye'nin Doğu Akdeniz bölgesindeki jeopolitik konumunun oldukça önemli olduğunu ifade etmek mümkündür.

Suriye, Doğu Akdeniz'de hidrokarbon arama çalışmalarına 2005 tarihinde başlamıştır ve 2018 tarihinde kendi alanında sismik harita çalışması yapılmıştır, 2007 tarihinde ilk ihale ilanını açıklamıştır ardından "Suriye Petrol ve Mineral Kaynakları Bakanlığı"; başta doğal gaz beklentisi vaat eden alanlar için, 24 Mart 2011'de ikinci ihalenin ilanını yayınlamıştır ve tam bu zaman diliminde Suriye'de iç karışıklıklar başlamıştır ve Suriye bu konudan vazgeçmeyerek 2013 tarihinde doğal gaz potansiyelini geliştirmek için ihale açmıştır ve söz konusu bu ihaleyi Rus menşeli Soyuzneftgaz şirketi kazanmıştır, ama güvenlik problemleri çalışmaların sürdürülmesine engel olmuştur, ABD'nin "Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

²⁶⁷ <https://www.aljazeera.com/news/2023/8/16/drilling-rig-arrives-in-lebanons-block-9-to-begin-exploration>, (erişim tarihi: 1.04.2024).

²⁶⁸ Akengin ve Yaşar, 2018: 26.

²⁶⁹ Özçelik ve Çüngen, 2022: 111.

²⁷⁰ Ahmet, <https://turkish.aawsat.com/home/article/2286781/%C5%9Ferif-egemen-ahmet/do%C4%9Fu-akdeniz%E2%80%99de-yeni-merkez-suriye-mi>, (erişim tarihi: 1.04.2024).

(SSI)’, Suriye kıyılarında 1,7 milyar varil petrol ile 3,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervi olabileceğini öngörmektedir ve bu söz konusu rezervlerin ‘Doğu Akdeniz Havzasındaki’ toplam rezervlerin neredeyse üçte biri olduğu öne sürülmektedir, Beşer Esad 21 Nisan 2017’de ‘‘Rus şirketleriyle, petrol ve doğal gaz anlaşmaları imzalıyoruz²⁷¹’’ demiştir. Esad’ın bu ifadesi, Doğu Akdeniz deki enerji rekabetinde masaya oturduğunu destekler niteliktedir.

Sonuç olarak Suriye açısından, Doğu Akdeniz enerji rezervleri ve jeopolitik bakımdan önemlidir. Suriye’nin hem bölgesel hem de küresel iş birliklerini sağlama konusunda avantaj elde etmesine olanak sağlamaktadır. İlk etapta bölge ülkeleri arasındaki rekabette adı hiç geçmeyen Suriye, son yıllardaki faaliyetleri ile masaya resmen oturmuştur.

Filistin-Gazze Yönetimi’nin hem BM tarafından tanınmaması hem de İsrail’in uzun dönem devam ettirdiği izolasyon politikaları sebebi ile bir Doğu Akdeniz politikası olduğu söylenemez, çünkü 1948’den bu yana İsrail’in işgali altındaki topraklar sebebiyle Filistin’in Doğu Akdeniz’e ulaşımı yalnızca Gazze şeridi ile sınırlıdır, 1967’den 2005’e kadar Gazze’nin de işgal altında tutulması, kıyı şeridinin kullanımı büyük ölçüde engellemiştir, 1999 tarihinde Filistin ve İsrail arasında imzalanan anlaşma, Doğu Akdeniz’de ilk hidrokarbon keşfinin yapıldığı ‘‘Gazze Marine sahasının’’ kullanım hakkı 35 yıllığına Filistin’e devredilmiştir, 2000 tarihinde Gazze idaresi bölgenin işletme ruhsatını, ‘‘İngiliz gaz şirketi British Gas (BG)’’ liderliğindeki bir konsorsiyuma 25 yıllığına bırakmıştır söz konusu sahada kıyıda neredeyse 36 km mesafede yapılan aramada 28 milyar metreküplük bir rezerv keşfedilmiştir²⁷². Bu keşif, Filistin için önemli bir ekonomik potansiyel oluşturmaktadır. Söz konusu saha, Filistin’in enerji bağımsızlığını destekleyebilir ve bölgesel ekonomik kalkınmayı teşvik edebilir.

BG, Gaza Marine-1 ve Gaza Marine-2 isimli kuyu açarak sahanın keşfedilmesini sağlamıştır, BG’ye imtiyaz verilmesinin ön koşulu, fazla gazın İsrail’e sağlanmasıydı ama ülke gaz için piyasa fiyatını ödeme konusunda isteksizdi, bu İsrail ile alanın geliştiriciler arasında alanın gelişimini engelleyen bir çıkmaza neden oldu, BG 2007 tarihinde sahadan üretilcek gazın satışı konusunda İsrail ile görüşmelerini sonlandırmıştır²⁷³.

2011 tarihinde İsrail, Filistin’e yönelik bir operasyon daha gerçekleştirmiştir ve ‘‘Gazze Deniz Sahası’’ 1999’da keşfedilmesine karşın, aradan geçen 12 yıl içinde bu gaz rezervleri hala çıkartılmamıştır, bu durumun temel nedeni, İsrail’in Filistinlilere ait doğal gaz sahalarının geliştirilmesini ve Filistin’in enerji güvenliğinin sağlanmasını devamlı olarak engellemesidir, İsrail’in bu engelleyici tutumu, Filistin’in kalkınmasını ve enerji bağımsızlığını

²⁷¹ Yıldız, <https://turkish.aawsat.com/home/article/2286781/%C5%9Ferif-egemen-ahmet/do%C4%9Fu-akdeniz%E2%80%99de-yeni-merkez-suriye-mi>, (1.04.2024).

²⁷² Oruç, 2020: 222.

²⁷³ <https://www.offshore-technology.com/projects/gaza-marine-gas-field/?cf-view&cf-closed>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

ciddi şekilde olumsuz etkilemektedir, bölgedeki siyasi ve askeri gerilimler, doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasına yönelik çabaları baltalamakta ve Filistin'in enerji sektöründe dışa bağımlılığını arttırmaktadır, 2014 tarihinde İsrail Hamas'a karşı tekrar bir operasyon gerçekleştirmiştir ve keşiflerden 16 yıl sonra gaz hala çıkartılmamıştır, 2015 tarihinin orta döneminde Filistin, Gazze açık deniz sahası için BG ile görüşmelere başlamıştır, yeni anlaşmada, "Filistin Yatırım Fonu" gaz sahalarındaki hissesini %10'dan %17,5'a çıkarmıştır, Lübnanlılara ait olan "Consolidated Contracting Company" ise %27,5 hisseye sahiptir, Nisan 2016'da Shell, BG'nin Gazze Gaz Sahasındaki %55 oranındaki hissesini devralarak BG'yi satın almıştır, bu değişiklikler yatırım ve işletme yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır, Filistin'in bu stratejik enerji kaynağı üzerindeki kontrolünü ve kazancını artırmasına yönelik olarak sağlamaktadır, yani İsrail'in engellerine karşılık olarak BG hisselerini Shell'e satmıştır, ardından İsrail ve Filistin arasındaki anlaşmazlıktan dolayı Shell'de 2017 tarihinde konsorsiyumdan çıkma talebini Filistin'e iletmıştır ve 2018 yılında çekilmiştir, bunun üzerine "Filistin Yatırım Fonu" hisselerini devralacak yeni bir grup arayışına girmiştir ve 2021 tarihinde Mısır menşeli "gaz şirketi olan Mısır Doğal Gaz Holding Şirketi (EGAS)" ile görüşmelere başlamıştır, Şubat 2021 tarihinde iki ülke mutabakat zaptı imzalamıştır, ancak İsrail tarafı olmadığı için gelişme kaydedilememiştir, 16 Haziran 2023 Tel Aviv Yönetimi, bu mutabakata ön onay verdiğini açıklamıştır²⁷⁴. Ayrıca, Filistin DAGF'na katılmıştır²⁷⁵.

Filistin Büyükelçisi Faed Mustafa 2020 tarihinde, sahip oldukları doğal gaz kaynaklarını İsrail'in uyguladığı ablukasyondan dolayı kullanamadıklarını ve Türkiye ile gerçekleştirilebilecek anlaşmalara sıcak baktıklarını ifade etmiştir²⁷⁶.

7 Ekim 2023 tarihinde İsrail ve Filistin arasında sıcak çatışma başlamıştır ve hala devam etmektedir²⁷⁷. Bu bağlamda, Gazze Gaz Sahalarında herhangi bir ilerleme kaydedilemeyeceğini söylemek mümkündür. Zira, belirtildiği üzere İsrail tarafından gaz sahası çalışmaları engellenmektedir.

Sonuç olarak Filistin-Gazze Yönetimi açısından Doğu Akdeniz, hem çeşitli fırsatlar sunacak bir alan hem de mevcut zorlukları olan bir alan olarak değerlendirilebilir. Filistin, uluslararası hukuk açısından ele alındığında kendi sahip olduğu bölgede herhangi bir faaliyet gerçekleştirememektedir. Sebep olarak İsrail'in tutumlarının bu çalışmaları engelleyici yönde

²⁷⁴ Yıldız, <https://supolitikalaridernegi.org/2023/10/19/israilin-akdenizdeki-gazze-dogalgazina-iligisi-stratejik/>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

²⁷⁵ Ataman, <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/savasin-golgesinde-kalan-dogu-akdeniz-forumu/713060>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

²⁷⁶ <https://tgb.gen.tr/turkiye/filistin-den-turkiye-ye-dogu-akdeniz-cagrisi-30040>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

²⁷⁷ Dursun ve Semiz, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-gazgede-bir-ayi-geride-birakan-siddetli-saldirilarina-savas-suclari-damga-vurdu/3046263>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

olmasıdır fakat DAGF'na katılmayı da yine İsrail'in tutumu neticesinde gerçekleştirmiştir. Söz konusu foruma, Türkiye, Libya, Lübnan ve Suriye davet edilmemiştir. Bu minvalde, İsrail'in Doğu Akdeniz enerji rekabetinde çift yönlü oynadığı oyunları açıkça görmek mümkündür.

Kıbrıs adası jeostratejik konumundan dolayı tarih boyunca küresel güçler için çekim merkezi olmuştur ve egemenlik mücadelelerinin sıklıkla yaşanan stratejik bir ada haline gelmiştir, Akdeniz üzerindeki iş faaliyetleri güzergahlarının kontrolünü sağlama ve Doğu-Batı arasında gerçekleştirilen deniz ticaretinin merkezi olmasından dolayı, Kıbrıs adası önemini hep devam ettirmiştir, zira Akdeniz'e hükmetmek isteyen gücün mutlaka Kıbrıs'a hükmetme zorunluluğu tarih boyunca devletler açısından kritik derecede mühim bir mesele olmuştur ve ada belirli sürekli olarak dönemlerde devletler tarafından deniz lojistiği ve askeri üs olarak kullanılmıştır, stratejik öneminden dolayı "yüzen uçak gemisi" olarak anılan ve halihazırda bazı ülkeler tarafından, askeri hedefli işlevler için kullanılmakta ve bu devletlerin istihbarat üssü olarak birçok operasyonun gerçekleştirildiği stratejik bir konumdadır²⁷⁸.

Doğu Akdeniz bölgesindeki 2000'li yıllardaki enerji keşifleri ile birlikte Kıbrıs zaten var olan önemini daha da arttırmıştır²⁷⁹. Kıbrıs adasının tarihine kısaca değinilmezse bugün yaşanan çeşitli sorunlar anlaşılmayabilir ve eksik bir çalışma olur. Uzun bir süre Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde olan Kıbrıs Adası tarihi, kültürel ve evi olarak Türkiye'nin bir parçasıdır, Kıbrıs'ın 1878'de İngilizlerin denetimine girmesinden sonra Rumlar, "Enosis" düşü ile birçok teşebbüslerde bulunmuşlardır, 1950'li yıllardan itibaren Kıbrıs Türk'ünde kanlı fiiller gerçekleşmiştir, Türkiye'nin 1974'teki askeri müdahalesi ile ada ikiye bölünmüş, kuzey tarafında bağımsız KKTC kurulmuştur, güney tarafında ise GKRY kurulmuştur²⁸⁰.

1983 tarihinde KKTC bağımsızlık ilan etmiştir ve sadece Türkiye tarafından tanınmıştır, bağımsızlık bildirgesinin ardından BM Güvenlik Konseyi bir araya gelerek durumla ilgili 541 nolu kararı alarak bildirgenin 1960 yılı antlaşmalarını geçersiz saydığı durumda olduğundan dolayı geçersiz olduğunu, bu şekilde devlet kurma girişiminin durumu kötüleştireceğini belirtmiştir, bu karar GKRY'ni güçlendirmiştir çünkü karar sonrasında GKRY adanın tümünde egemenlik hakkı olduğunu öne sürmüş ve pek çok devlet tarafından tanınmıştır ve GKRY, 1 Mayıs 2004'te tüm Kıbrıs adası adına AB üyeliğine başvurmuş ve kabul edilmesi ile KKTC yok sayılmıştır, mevcut durumda KKTC'nin sadece Türkiye tarafından tanınması ve BM'nin desteklememesi Doğu Akdeniz'de savunmasız bırakmaktadır, GKRY ve Yunanistan'ın istekleri doğrultusunda Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanları konusunda uzun

²⁷⁸ Kedikli ve Çalağan, 2017: 128.

²⁷⁹ Sağsen, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-kktc-dogal-gaz-boru-hatti-dogu-akdenizde-jeopolitik-dengeleri-degistirecek/1682833>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

²⁸⁰ Orhun, 2017: 36.

bir süredir uyuşmazlıklar mevcuttur ve deniz yetki alanlarının saptanmasında temel hukuki çözüm devletler arası anlaşma ilkesidir, 1958 tarihli ‘‘Kıta Sahanelığı Sözleşmesi’’nin 6. Maddesine’’ göre, ortak ve bitişik kıyı şeridinde sahip ölkelerin kıta sahanlıkları anlaşmayla saptanacaktır, farklı sınırların gerekli olduğu durumlarda eşit uzaklık ilkesine göre sınırlamalar yapılacaktır²⁸¹.

Doğu Akdeniz, ‘‘Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’’nin (BMDHS) 122. maddesinde ‘‘yari kapalı’’ bir deniz alanı’’ olması nedeniyle, Türkiye-GKRY ve KKTC’nin ‘‘deniz sınırları örtüşen’’ bir alanıdır ve Türkiye-GKRY ve KKTC-GKRY dahildir ve bu durumda enerji kaynaklarının keşifleriyle daha da çözülemez bir hal almıştır, ‘‘Doğu Akdeniz’de GKRY ile Türkiye arasındaki deniz yetki alanlarını sınırlandırma sorunu’’, GKRY’nin 17 Şubat 2003 tarihinde Mısır ile imzaladığı MEB anlaşmasıyle tetiklenmiştir, çünkü GKRY tüm ada adına ‘‘Kıbrıs Cumhuriyeti’’ ismi ile Mısır devleti ile ‘‘MEB Sınırlandırma Antlaşması’’ nı yapmıştır ve 7 Mart 2004’te yürürlüğe girmiştir, söz konusu bu antlaşma sadece Türkiye-GKRY arasında gerilim yaratmakla kalmamış, aynı zamanda Lübnan ve İsrail arasındaki anlaşmazlıklara da yol açmıştır, Türkiye, bu duruma tepkisini BM Genel Sekreterliği’ne sunulan ‘‘Bilgi Notu’’ ile resmi kayıtlara geçirmiştir²⁸². KKTC’nin, 2002 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla, kendi karasularını 12 deniz mili olarak belirlediği ve ayrıca Kıbrıs Adası yakınlarında keşfedilen doğal kaynakların yarısının KKTC’ye haiz olduğunu ilan ettiğı bilinmektedir, bu kararlar KKTC’nin deniz yetki alanlarını ve bölgedeki doğal kaynakların kullanımı konusundaki iddialarını yansıtmaktadır²⁸³.

Türkiye ve KKTC, GKRY’nin 2003 tarihinden itibaren bölge ölkeleri ile deniz yetki anlaşmaları yapmasını kaygılı bir şekilde izlemiştir, Türkiye ve KKTC yaptıkları resmi beyanlarda, Kıbrıs adasının tek sahibinin GKRY olmadığını ve GKRY’nin diğer devletler ile gerçekleştirdiğı anlaşmaların yok hükmünde olduğunu belirtmiştir, buna karşılık GKRY adanın tamamında ‘‘tek devlet’’ olmasından dolayı hareket etme yetkisinin kendinde bulunduğunu öne çıkarmıştır, Türkiye 2007 tarihinde GKRY’nin ilan ettiğı MEB’nde saha çalışması yapılması için uluslararası ihale açmasına karşı çıkmış ama itiraza karşın GKRY Ağustos 2011 tarihinde 12. parsel için kısa bir süre sonra ABD menşeli Noble Energy tarafından sondaj çalışmalarının başlayacağını ifade etmiştir hemen ardından KKTC, 17 Ağustos 2011 tarihinde GKRY’nin çalışmaları durdurmazsa kendisinin de başlayacağını belirtmiştir ancak GKRY uyarıları dikkate almayarak saha çalışmalarına devam ettiğini paylaşmıştır²⁸⁴. Bunun üzerine, 66. BM Genel

²⁸¹ Aydoğu, <https://turkdegs.org/icerik/dogu-akdeniz-ve-kibris>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

²⁸² Gözügüzelli, 2019: 2.

²⁸³ Özçelik ve Çüen, 2022: 104.

²⁸⁴ Şahin, 2020: 58-59.

Kurulu oturum aralarında görüşmek üzere New York'ta bulunan KKTC Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu ile Başbakan Recep Tayyip Erdoğan arasında 21 Eylül 2011 tarihinde “KKTC-Türkiye Kıta Sahanelığının Sınırlandırma Anlaşması” imzalanmıştır ve GKRY'nin eylemlerine karşılık bir tedbir olduğu belirtilmiştir ardından TPAO'ya arama izni verilmiş ve “Koca Piri Reis gemisi” petrol kuyusunda sismik veri çalışmalarına “G” noktası olarak vasıflandırılan noktada başlanmıştır²⁸⁵.

Türkiye, Doğu Akdeniz bölgesinde yaşanan tüm gelişmelere karşılık olarak kendisinin ve KKTC'nin haklarını gözetmeye devam etmektedir. Türkiye Enerji Ekonomisi Derneği ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi iş birliği ile “Birinci Doğu Akdeniz Uluslararası Enerji Sempozyumu” düzenlenmiştir ve söz konusu sempozyumda KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanı Hasan Taçoy, “Türkiye-KKTC doğal gaz boru hattının” kurulmasına dair bir projeden söz ederek, boru hattının 2025 tarihinde “Türkiye'den KKTC'ye” doğal gaz iletebileceğini belirtmiştir, proje Doğu Akdeniz'deki denklemleri derin bir şekilde etkileme potansiyeline sahiptir²⁸⁶.

Sonuç olarak Kıbrıs için Doğu Akdeniz, stratejik, ekonomik ve diplomatik bakımdan son derece önemli bir bölgedir ve KKTC'nin bölgesel aktör olarak rolünü şekillendirme etkisine sahiptir. Ayrıca Kıbrıs, coğrafi olarak Doğu Akdeniz'in ayrılmaz bir parçasıdır.

GKRY açısından Doğu Akdeniz'deki gaz keşifleri oldukça önemlidir ve iktisadi bakımdan büyük bir ekonomik potansiyel sunmaktadır. GKRY'nde, 1964 tarihinde “Karasuları Kanunu” kabul edilmiştir, 1974 tarihinde “Cumhuriyet kıta sahanlığının araştırılması ve faydalanılması ve ilgili diğer konuları düzenlemek maksadıyla” Kıta Sahanelığı Kanunu kabul edilmiştir ve yine aynı dönem 1974/25 sayılı Petrol Kanunu da kabul edilmiştir, GKRY 1982 tarihli BMDHS'ne 1988 tarihinde taraf olmuştur ve Akdeniz enerji politikasına uluslararası desteğin sağlanması hususunda katkıda bulunmuştur, sonraki dönemlerde komşu ülkelerle yaptığı deniz yetki alanlarını sınırlandırma anlaşmaları bu sözleşmeden güvence olarak meşrulaştırılmıştır, 2000'li yıllarda gerçekleştirilen keşiflerle GKRY bölgedeki hidrokarbon kaynaklarından pay almak için hemen fiile geçmiştir, bu doğrultuda 17 Şubat 2003'te Mısır ile deniz yetki alanları sınırlandırılması anlaşması imzalanmış ve artık Akdeniz'de ciddi sorunların ilk hamlesi olan MEB ilanı gerçekleşmiştir²⁸⁷.

17 Ocak 2007'de Lübnan ile, 17 Aralık 2010'da ise İsrail ile MEB anlaşmaları imzalanmıştır, “Yunanistan'da Girit, Kaşot, Çoban, Rodos, Meis hattını” ilgili kıyı olarak

²⁸⁵ Kısacık, <https://politikaakademisi.org/2013/08/16/dogu-akdenizde-hidrokarbon-yataklari-yeni-bir-jeopolitik-mucadele-sahasi-mi/>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

²⁸⁶ Sağsen, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-kktc-dogal-gaz-boru-hatti-dogu-akdenizde-jeopolitik-dengeleri-degistirecek/1682833>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

²⁸⁷ Kökyay, 2021: 146-147.

kabul etmiş ve bu sayede Türkiye’yi Doğu Akdeniz’de dışlamıştır, GKRY ile birlikte ortay hatları temel alarak Türkiye’yi sadece ‘‘Antalya Körfezi’’ ile sınırlı, çok az bir kıta sahanlığı ve MEB alanına mahrum etme gayreti içindedirler, 11-19 Mart 2002 tarihlerinde, GKRY menşei Northern Access adlı gemi Türkiye’nin MEB kısmında araştırmalar yapacağını ilan etmiş, hemen ardından Türkiye, bölgedeki varlığını yok sayarak hareket eden GKRY’ye karşı Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’na bağlı gemilerle uyarılmış ve bu bölgenin kendi MEB alanı olduğunu belirtmiştir, 26 Ocak 2007 tarihinde GKRY, Kıbrıs’ın güney tarafında 13 adet petrol arama için lisansı vermiştir ve bu alanlardan 12 numaralı sahaya ait haklar ABD menşei ‘‘Noble Energy şirketince’’ alınmıştır ardından ABD, 19 Eylül 2011’de Noble Energy şirketine verdiği arama çıkartma ruhsatı kapsamında, Türkiye açısından bir karşılığı olmayan 12 numaralı parselde sondaj faaliyetlerine yönelmiştir, 2012 tarihinde başlanan sondaj çalışmalarında, ABD 12 numaralı parselde dikkate değer miktarda doğal gaz kaynaklarının bulunduğunu bildirmiştir ve GKRY ile İsrail MEB anlaşması yapması ile Doğu Akdeniz’deki sorunlar gün yüzüne çıkmıştır²⁸⁸.

GKRY, uluslararası enerji şirketlerine sahalarda ruhsat vermek koşulu ile arama çalışmalarını başlatmıştır, söz konusu uluslararası şirketler, ExxonMobil, ENI, Total, Shell, Kogas, Delek’tir ve GKRY uluslararası enerji şirketleri ile anlaşarak Doğu Akdeniz enerji meselesinin uluslararası bir boyuta dönüşmesine sebep olmuştur, bu şirketler aracılığıyla farklı alanlarda enerji keşifleri yapmış ve birçok aktörü arkasına alarak bölgedeki eylemlerini hızlandırmıştır, GKRY’nin uluslararası enerji şirketleri ile çalışmasındaki en önemli amaç Türkiye ile yaşanan ihtilaflara karşı destek alabilmektir, GKRY’nin bölgeyi 13 parçaya ayırması ve küresel enerji şirketlerini dahil etmesi, Türkiye ve KKTC’nin sert tepkisine neden olmuştur, çünkü bahsi geçen 13 parsel içerisinde 5 tanesi Türkiye’nin hak iddia ettiği sahalarda çakışmaktadır, geri kalan sahalarda ise KKTC’nin de hak ve çıkarları bulunmaktadır, enerji kaynakları GKRY’nin ekonomik kazanç sağlaması bakımından oldukça önemlidir ve bunun için çeşitli adımlar atmıştır²⁸⁹. AB’ne yakın olmak ve çıkarılan gazın satışı ile ekonomik açıdan kazanım elde edecek olan GKRY, 2016 tarihinde Yunanistan’ın öncülüğünde oluşturulan EastMed projesi olarak bilinen EastMed boru hattı projesine 2 Ocak 2020 tarihinde İsrail ile birlikte imzalamıştır, Türkiye bu projeye itiraz etmiş ve 29 Eylül 2021 tarihinde GKRY tarafından EastMed boru hattı için olası rotayı araştırmak için gönderilen Nautical Geo

288

Ceyhun,

[https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni-deniz-guvenligi-ekosistemi-ve-dogu-akdeniz_EKT_y_\(7\)_pdf_f3d17076-8cb2-482d-8e03-70dfc683474d.pdf](https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni-deniz-guvenligi-ekosistemi-ve-dogu-akdeniz_EKT_y_(7)_pdf_f3d17076-8cb2-482d-8e03-70dfc683474d.pdf), (erişim tarihi: 2.04.2024).

289 İmamoğlu, Uygun, 2021: 193.

araştırma gemisinin faaliyet alanını kapsayan bir NAVTEX ilan etmiş ve böylece geminin bölgeye girişini engellemiştir²⁹⁰.

Belirtildiği üzere GKRY, Türkiye ve Kıbrıs'ın tüm itirazlarına rağmen usulsüz bir şekilde doğal gaz kaynaklarını aramaya devam etmiştir, bunu yaparken de bölgedeki diğer aktörlerin ve bölge dışı aktörlerin desteğini almayı amaçlamıştır. GKRY günümüzde de Türkiye açısından bir karşılığı olmayan kendisine ait deniz alanlarında doğal gaz arama faaliyetlerini devam ettirmektedir. 2023 tarihinin sonunda, ABD menşeli “enerji şirketi Chevron’un” Doğu Akdeniz’de GKRY’nin Türkiye açısından bir karşılığı olmayan “MEB bölgesinde Aphrodite sahasından” doğal gaz çıkarma konusunda anlaşmaya varıldığı öne sürülmüştür, 4,2 trilyon fit küp doğal gaz rezervine sahip olduğu öngörülmektedir²⁹¹.

Sonuç olarak GKRY için Doğu Akdeniz önemli bir getirisi olan bölge olarak görülmektedir. KKTC ile olan ihtilaflı anlaşmazlığından dolayı bölgede enerji açısından aktörler oluşturarak güç elde etmek istemektedir. Enerji faktörünü kullanarak, bölgesel örgütlerle yakınlaşma elde etmektedir. Doğu Akdeniz, GKRY için ekonomik, stratejik ve jeopolitik açıdan oldukça önemlidir.

“Yunanistan için Doğu Akdeniz, stratejik, ekonomik ve siyasi açılardan büyük önem taşımaktadır, Yunanistan’ın dış politikasının ve ekonomik stratejilerinin merkezinde yer almaktadır. Doğu Akdeniz enerji rekabetinde Türk-Yunan ilişkilerine kısaca değinilmelidir aksi takdirde bugün yaşanan gelişmeler eksik kalabilir. “1829 tarihli Edirne Antlaşması” ile bağımsızlığını edinen Yunanistan ili ilişkiler Yunanistan’ın “*Megali İdea*” emeline göre biçimlenmiştir, yayılmacı bir politika izlemiş ve Batılı ülkelerin desteğini almıştır, Yunanistan ile yaşanan bir dizi soruna Doğu Akdeniz’de eklenmiştir, 2000’li yıllarla GKRY’nin Doğu Akdeniz’deki faaliyetleri sonucu Yunanistan’ın desteklemesi ile ilişkiler oldukça kötü bir şekilde etkilenmiştir²⁹².

Yunanistan Doğu Akdeniz bölgesinde çeşitli kazanımlar elde edebilmek adına GKRY ile iş birliği halindedir. Önceki sayfalarda bahsedildiği üzere GKRY’nin hamlelerinin çoğunda Yunanistan vardı. 6 Ağustos 2020’de Yunanistan, Mısır ile deniz yetki alanlarının benimsenmesi konusunda MEB anlaşması imzalamıştır ve Yunanistan, anlaşmayı BM’ye bildirmiştir, buna dayanarak Yunanistan geçmişte öne sürdüğü Rodos ve Girit gibi birkaç bölgenin de MEB alanlarından ödün vermek zorunda kalmıştır, 9 Haziran 2020’de ise İtalya ile

²⁹⁰ Acer, 2022: 2-3.

²⁹¹ Akcan, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gkrynin-chevron-ile-dogu-akdenizde-dogal-gaz-cikarmak-icin-anlastigi-iddiasi/3070605>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

²⁹² Erdem, 2022: 53-54.

İyon Denizi'nde MEB anlaşması imzalamıştır ve bu anlaşmada da Yunanistan'ın taviz verdiği kısımlar mevcuttur"²⁹³.

Yunanistan ve GKRY, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki uzun kıyılarını ve kıta sahanlığını göz ardı ederek Antalya Körfezi yakınlarında dar bir deniz alanına sınırlamayı planlamaktadır, bu çabalar sonucunda Yunanistan ve GKRY'nin girişimleriyle "8 Kasım 2012'de İsrail, 24 Eylül 2013'te Mısır ve 18 Ocak 2016'da Ürdün ile üçlü iş birliği mekanizmaları" oluşturulmuştur ve mekanizmalar sayesinde 28 Ocak 2016'da "İsrail-GKRY-Yunanistan su altı elektrik kablo hattı döşenmesini hedefleyen Avrasya Enterkonnektörü projesinin" oluşturulacak ortak bir komisyonca araştırılacağı belirtilmiştir, bahse konu proje, Doğu Akdeniz'den Avrupa'ya doğal gaz ihracatını İsrail-Yunanistan-GKRY aracılığıyla temin etmek amacıyla rota altyapısı oluşturmak hedeflenmektedir²⁹⁴.

Türkiye ile Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'deki tansiyonu çoğaltabilecek girişimlerden ilki Girit Adası'nın kara sularının 12 mile çıkarılması, ikincisinin ise Girit'in güneybatısında süregelen hidrokarbon kaynakları arama işlevlerinin adanın güney tarafına doğru genişletilmesi olacağı öngörülmektedir, Yunanistan Girit çevresinde çalışmalara başlamıştır ama 2019 tarihinde Türkiye-Libya arasındaki anlaşmadan dolayı herhangi bir sorun doğurmamıştır²⁹⁵.

Yunanistan GKRY ile aynı stratejiyi izleyerek askeri ve ekonomik güç açısından Türkiye ile aynı konumda olmamalarından dolayı sorunları dış devletler başta AB olmak üzere çözüme yoluna gitmektedir, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki girişimleri uluslararası hukuka aykırıdır, fakat AB enerji güvenliğini temin etmek ve Rusya'ya olan gaz bağımlılığını düşürmek için Yunanistan'ı desteklemektedir²⁹⁶.

Sonuç olarak Yunanistan için Doğu Akdeniz enerji açısından ekonomik fırsat olarak görülmektedir. Yunanistan'ın NATO ve AB ülkesi olması açısından Doğu Akdeniz'deki konumu ayrı bir önem taşımaktadır. Türkiye ile olan anlaşmazlıklarını Doğu Akdeniz bölgesine de taşıyarak uluslararası arenada kendini haklı gösterme girişimlerine girmeyi bir görev gibi görmektedir. Zira, deniz yetki alanı uyuşmazlıklarında GKRY ile hareket ederek Türkiye'yi kısıkaç altında tutmaya çalışmaktadır. Bu minvalde Yunanistan için Doğu Akdeniz ekonomik, siyasi ve jeopolitik açıdan oldukça önemlidir.

²⁹³ Bostancı, <https://www.ankasam.org/dogu-akdenizde-yunanistanin-faaliyetleri-1/>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

²⁹⁴ Şeker, 2020: 195.

²⁹⁵ Acer ve Okumuş, 2022: 16.

²⁹⁶ Özçelik ve Çüngen, 2022: 106.

II. Kısım Değerlendirmesi

Genel olarak ele alınan Doğu Akdeniz bölgesi asırlar boyunca jeopolitik açıdan önemini korumuştur. Üç kıtanın kesişim noktası olması, doğu-batı ticaretini sağlaması, çeşitli medeniyetleri bünyesinde barındırması ve üç kutsal dine ev sahipliği yapması ve tüm bu özellikleri potasında eritmesi oldukça önemli faktörlerdir. Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi'nin odak noktasında olması ve aslında jeopolitik açıdan taşıdığı özellikler Doğu Akdeniz'i değerli kılmaktadır.

2000'li yıllarla birlikte yaşanan gelişmelerle yani hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesi ile tarih boyunca önemini korumuş olan Doğu Akdeniz değerine değer katmıştır. Birinci kısımda ele alınan enerjinin, insan yaşamı için vazgeçilmez bir unsur olduğu aşikardır. İnsanların oluşturduğu devletler için de aynı durum söz konusudur. Enerji, devletlerin sahip olması gerekli olan bir araçtır ve dünya genelinde eşit bir şekilde dağılmamıştır. Nitekim, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları da önemli olmuştur.

Bölgeye kıyısı olan devletlerin, keşfedilen enerji kaynaklarından yararlanabilmek adına girdikleri mücadelenin, komşuculuk geleneklerine aykırı olduğunu belirtmek mümkündür. Çünkü bölgeye kıyısı olan devletler kendi ulusal çıkarları doğrultusunda kamplaşmaya gitmişlerdir ve kıyısı olan bölgeleri yok saymışlardır. Ayrıca, bölgede hiçbir söz hakkı olmamasına rağmen var olmak isteyen aktörler de mevcut olmuştur. Bölge ülkelerinden GKRY, uluslararası enerji şirketlerini de bölgeye müdahil etmiştir. Yani, bölgede çoklu bir karmaşanın olduğunu belirtmek mümkündür. Kıyısı olan ülkeler, mevcut ekonomik koşulları için Doğu Akdeniz'i bir cevher olarak görmektedirler.

Doğu Akdeniz'deki gaz çalışmaları, bölge ülkeleri arasındaki gerginliklere sebebiyet vermektedir. Fakat bazı ülkeler açısından da durum farklılaşmaktadır. İsrail, genel olarak Doğu Akdeniz'in tek aktörü gibi tutumlar sergilemektedir. Kendi menfaatleri doğrultusunda anlaşmalara gitmişler, anlaşmış gibi görünmüşler fakat anlaşmamışlardır. Aslında bölgeye kıyısı olan ülkelerin çoğu ihtilaflıdır. Geçmişten kalan sorunlar, Doğu Akdeniz'deki gelişmelerle daha da yoğunlaşmıştır.

Türkiye açısından Doğu Akdeniz, oldukça önemlidir. Çünkü oluşturulan ya da oluşturulmak istenilen ateş çemberinin hedefi Türkiye'dir. Bölgeye en uzun kıyısı olan ülke olarak Türkiye, Doğu Akdeniz'de yalnız bırakılmak istenmiştir. Bu girişimlere karşılık olarak Türkiye, yerinde karşı hamlelerde bulunmuştur ve yeri geldiğinde de “*Gambot Diplomasisi*”²⁹⁷ uygulamıştır. Türkiye, Doğu Akdeniz'deki gelişmelere karşı aktif bir politika izlemektedir.

²⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.gencdiplomatlar.com/masalar/gambot-diplomasisi-gunboat-diplomacy.html>, (erişim tarihi: 2.04.2024).

Doğu Akdeniz deki enerji jeopolitiği, çoklu denklemler oluşmasına yol açmıştır. İplerin birbirine karıştığı gibi bölgede de çoklu aktörlerin bulunmasından dolayı bir karışıklık söz konusudur.

Bölüm Değerlendirmesi

Enerji, insan yaşamı için vazgeçilmez bir unsurdur. Devletler için de enerji vazgeçilmezdir. Uluslararası İlişkiler açısından enerji faktörü, jeopolitiğe göre şekillenmektedir. Uluslararası arenada, enerji hangi bölgede ise aktörlerin o bölgeye yöneldiklerini söylemek mümkündür. Kaleme alındığı gibi, enerji kaynaklarının keşfedilmesi ile uluslararası arenada köklü değişimler meydana gelmiştir. Büyük Dünya Savaşları'nın çıkmasının ardında enerji kilit bir rol oynamıştır.

Jeopolitik, enerji ile iç içedir ve birbirlerini şekillendirdiklerini söylemek mümkündür. Uluslararası sistemde, aktörlerin ilişkileri esasen enerji üzerinden şekillenmektedir. Bu doğrultuda jeopolitik faktörü devreye girmektedir. Çünkü önemli jeopolitik bölgede bulunan aktör, ya hâkim güç olarak sistemi şekillendirmekte ya da maşa olarak kullanılmaktadır. Bahsedildiği üzere, geçmişte enerji keşiflerinin öncüleri olan aktörler bir zamanlar dünyada başat güçtüler ya da günümüzde başat güçlerdir.

Doğu Akdeniz deki enerji keşifleri, 21. yüzyılda hızla tükenmekte olan petrol ve doğal gaz açısından bir umut ışığı olmuştur, çünkü kullanım sürelerinin dolması her geçen gün yaklaşmaktadır. Özellikle doğal gaz, petrole göre daha kullanışlı olması açısından avantajlıdır. Keşifler, başta bölgeye kıyısı olan ülkelerin olmak üzere bölgede var olmak isteyen aktörlerin dış politikalarını şekillendirmektedir.

Doğu Akdeniz bölgesinde, kamplaşma mevcuttur. İsrail, GKRY, Yunanistan ve Mısır kendi aralarında bir koalisyon oluşturmuşlardır. İsrail, bölgenin tek aktörü gibi hareket etmektedir ve Filistin-Gazze Yönetiminin haklarını gasp etmektedir. Türkiye, bu koalisyona karşılık dik bir duruş sergilemektedir. Libya ile 2019 tarihinde imzaladığı mutabakat sonucunda önemli kazanımlar elde etmiş ve koalisyona gerekli cevabı vermiştir.

Bölge ülkeleri açısından Doğu Akdeniz, oldukça önemlidir. Geçmişte kronikleşen sorunlar, keşiflerle beraber bölgeye de yansıtılmaktadır ve bu durum en fazla Türkiye'ye karşı sergilenmektedir. Fakat bahsi geçen koalisyon kendi aralarında da dönem dönem anlaşmazlıklar yaşamaktadır. İsrail-Mısır ikilisi, Filistin Sorunundan kaynaklı anlaşmazlıklar yaşamaktadır²⁹⁸.

²⁹⁸ Taha, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cyr1vp2kgzgo>, (erişim tarihi: 3.04.2024).

Sonuç olarak enerji jeopolitiği bağlamında Doğu Akdeniz bölgesi oldukça önemlidir. Bölge lkelerinin ve söz hakkı sahibi olmak isteyen ülkelerin dış politikalarını şekillendirmektedir. Enerji önemli bir faktördür ve jeopolitik ile i içedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ JEOPOLİTİĞİNDE ENERJİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

I. Kısım: Türkiye-Libya İkili İlişkileri Üzerine Bir Analiz

Türkiye ve Libya arasındaki ilişkiler, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanmaktadır ve bu ilişkiler sosyal, kültürel ve ekonomik bağlarla güçlendirilmiştir. İki ülke ilişkileri, dostane çizgide gelişim göstermiştir. Çalışmada, iki ülke ilişkilerinin tarihsel arka planı analiz edilmiş, ikili ilişkilerdeki neden faktörü incelenmiş ve mevcut durumun analizi yapılmıştır.

3.1. Tarihsel Arka Plan Analizi

M.Ö. Fenikelilerin liman ve ticaret merkezleri olarak kurduğu Libya bölgesi, M.S. (Milattan Sonra) dönemde Roma hakimiyetine girmiştir, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi ile birlikte Bizans hakimiyetinde bulunan bölgenin idaresi, 643 tarihinde Hz. Ömer tarafından fethedilmesi ile Müslümanlara geçmiştir ve zamanla bölge halkı da İslamiyet'i benimsemiştir, stratejik öneminden dolayı Libya, tarihin her döneminde birçok başat gücün hakimiyet geliştirmeyi arzuladığı bir alan olmuş ve bu durum bölgede yoğun rekabetler ve siyasi karmaşıklığın aşırı bir şekilde meydana gelmesine neden olmuştur, zira bölgede uzun dönemler boyunca gerek İslam Devletleri ve Roma/Bizans arasında gerekse de bölgedeki yerel Arap hanedanlar arasında egemenlik mücadelesi görülmüştür²⁹⁹.

Kuzey Afrika, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden önce, 14. yüzyılda küçük Müslüman idarelerinin egemenliğindedir, 15. yüzyılın başlarında, Kuzey Afrika'yı idare eden devletler değişmeye başlamıştır ve Müslüman devletlerin yerini Hristiyan devletler almıştır, 14. yüzyılın sonunda "Cezayir'in Tlemsan bölgesinde Beni-Zeyyan devleti, Fas'ta Beni-Merin devleti, Tunus ve Trablus'ta³⁰⁰ Beni-Hafs devleti" hakimiyet kurmuştur, aynı zaman diliminde İspanya'da Kral Ferdinand'ın egemenliği sürmektedir ve İspanyollar, çevrelerini saran Kuzey Afrika sahillerindeki ve Endülüs'te ki Müslüman devletlerin

²⁹⁹ Demir, 2020: 151.

³⁰⁰ Trablus ismi Yunanca üç şehir anlamına gelen Tripoli sözcüğüne karşılık gelmektedir, Arapçaya geçen hali Trablus'tur ve Osmanlı Devleti Trablus'un batıda bulunduğu belirtmek için "garp" sözcüğünü ekleyerek Trablusgarp demişti ve bugünkü Libya topraklarıdır. Ayrıntılı bilgi için bknz: Özyurt, <https://www.gzt.com/mecra/mare-nostrumda-iki-trablusun-hikyesi-3673298>, (erişim tarihi: 11.04.2024).

egemenliklerinden rahatsızlık duymuşlardır, bölgeye sürekli akınlar düzenlemiş almaya çalışmışlardır, İspanyolların rahatsızlık duymalarının tek sebebi Müslümanlardan kaynaklanmamıştır, ayrıca bölgedeki ticaret yollarına da egemen olma istekleri mevcuttu, bu doğrultuda ilk etapta 1492’de Endülüs’teki Müslümanları İspanya’dan çıkararak tüm İspanya’ya hakim olmuşlardır, bu durum Avrupalı korsanların Kuzey Afrika sahillerine ve limanlarına düzenledikleri baskınların artmasına neden olmuştur, Kuzey Afrika’daki küçük hükümetlerin saldırılara uzun süre dayanamayacağı açıldı, Hristiyanlar aşama aşama ilerlemiş ve 1509 tarihinde Tunus’un Buji bölgesini almışlardır ve 1510 tarihinde İspanya V. Ferdinand’ın Trablus’a ‘‘Don Pedro Navarro komutasında’’ bir donanma göndererek deniz seferi düzenlemiş ve Trablus, Hafsi egemenliğinden İspanyol egemenliğine geçmiştir³⁰¹.

İspanyolların bahsi geçen dönemde ki amaçları *reconquistayı* gerçekleştirmek, yani İspanya’yı yeniden fethetmekti, bu amaçla Müslüman Granada Devleti’ne yönelmişlerdir ve 1492 tarihinde Granada’yı ele geçirerek *reconquistayı* gerçekleştirmişlerdir, 1492 tarihinde İspanya’yı terk eden bazı müdecceller bölgedeki ilk korsan neslini oluşturmuşlardır, İspanyollar *reconquistayı* Kuzey Afrika sahillerine de taşımak istemişlerdir ve Kuzey Afrika kıyılarında korsanlar tarafından kullanılan limanlar ve önemli yerleşimler İspanyollarca askeri güç ile ele geçirilmiş ve tahkim edilerek bir kale yani presidio sistemi kurulmuştur, Oruç ve Hızır kardeşler ile diğer Doğu Akdeniz kökenli denizcilerin bölgeye gelmesi ile İspanyollar ile olan mücadeleyi kızıştırırken, Osmanlı Devleti’nin denkleme dahil olması dengeleri tamamen değiştirmiştir³⁰². Osmanlı Devleti’nin Akdeniz politikasının öncelikli hedefi Osmanlı kıyıları ve Doğu Akdeniz’in korunmasıydı bu amaçla Suriye ve Mısır’ın alınmasıyla Doğu Akdeniz kıyılarının korunması sağlanmıştır, Kanuni’nin 1522 tarihinde Rodos’u alması Akdeniz’e yönelik yeni politikaların göstergesiydi³⁰³.

‘‘1510’da İspanyollar, Mersa’l-Kebir ve Oran limanlarının kontrolünü ele geçirdiler ve daha sonra nüfuzlarını Tunus kıyısı boyunca Buji’yi (Becaye) kadar genişlettiler, daha sonra Trablus’un kontrolünü ele geçirdiler, halkını ağır cezalara maruz bırakmışlar ve sürgüne zorlamışlardır, Osmanlı Devleti, yardım taleplerine yanıt olarak ‘‘Kemal Reis, Piri Reis, Kara Hasan Reis ve daha sonra Oruç Reis’’ gibi Türk denizcileri yerel halka yardım sağlamaya teşvik edildi, bu denizciler kurtarılan Müslüman ve Yahudi nüfusunu Endülüs’ten Kuzey Afrika ve Anadolu’ya taşımışlardır, 1516’da Oruç ve Hızır kardeşler, Cezayir’i fethetmişler ve Oruç Reis saltanat ilan etmiştir, Oruç Reis’in 1518’de şehit olmasının ardından selefi Hızır Reis (Barbaros Hayreddin) Paşa, Cezayirlilerin desteğiyle 1519’da Yavuz Sultan Selim’den destek istemiştir,

³⁰¹ Üstün, 2020: 6-7.

³⁰² İmrag, 2020: 17-18.

³⁰³ A.g.e., 2020: 24.

bunun üzerine Osmanlı Devleti, Cezayir’e iki-üç bine yakın yeniçeri askerini göndermiştir ve Barbaros Hayreddin Paşa’ya Anadolu’dan asker alma yetkisi verilmiştir, padişahın adına hutbe okunmasıyla Cezayir, Osmanlı Devleti’nin egemenliğine girmiştir³⁰⁴.

Trablusgarp, 1510 tarihinde İspanyol işgali altına girmiş ve 1530 tarihinde de Saint Jean Şövalyeleri’ne geçmiştir³⁰⁵, işgale karşı gelen Trablusgarplılar 1519 tarihinde İstanbul’a bir heyet yollamış ve ülkelerinin işgalden arındırılarak Osmanlı Devleti’ne katılmasını istemişlerdir³⁰⁶.

1519 tarihinde Trablusgarplılar, İspanyollar tarafından işgale uğradıklarını ve bu istilaya karşı korunmak istedikleri için belirtildiği üzere Osmanlı Devleti’nden yardım istemişlerdir, bunun üzerine bir donanma hazırlanmış ve Divan-ı Hümayun Enderun ağalarından Hadım Murat Ağa komutasındaki askerlerle bölgeye gönderilmiştir, Murat Ağa yaklaşık 30 sene Tacura’da fetih için hazırlık yapmıştır ve 1551 tarihinde Trablus’u fethetmiştir, ilk valisi olmuştur³⁰⁷. Libyalı tarihçi Ali es-Salabi, Osmanlı Devleti’nin Libya’ya halkın isteğiyle geldiğini ve ülkenin iyileşmesine destek verdiğini dile getirmiştir, ayrıca I. Selim’in selefi olan Kanuni Sultan Süleyman’ın Murat Ağa’yı bir filo ve bir miktar askerle Tacura’ya yerleştirdiğini belirterek, bunun Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika kıyılarına gelişlerinin, halkın isteği neticesinde gerçekleştirdiği argümanını desteklemiştir³⁰⁸. Bu açıklama oldukça önemlidir, zira İtalyan işgalini meşrulaştırmak isteyenler zaman zaman Osmanlı Devleti’nin de aynı hareketi gösterdiğini öne sürmektedirler.

Murat Ağa’nın 30 yıllık hazırlık süreci içerisinde de gelişmeler olmuştur. Malta Şövalyelerinin Trablus’a yerleşmesiyle birlikte işgalden sonraki güçsüz direniş görünür bir hale gelmiştir, Hızır Reis 1531 tarihinde Trablus’a saldırmış ve zarar verdikten sonra geri çekilmiştir ve güvendiği adamlardan biri olan Barbaros Hayreddin Paşa’yı Trablus’ta bırakmıştır³⁰⁹.

1534 tarihinde Barbaros Hayreddin Paşa tarafından Trablus ele geçirildi fakat Şarlıken geri alarak Hristiyan papazlara vermiştir, 1551 tarihinde şehir “Turgut Reis ve Kaptan-ı Derya Sinan Paşa” tarafından alınarak Osmanlı Devleti’ne katılmıştır, Trablus’un da

³⁰⁴ Kurt, 2021: 81-82.

³⁰⁵ Saint Jean Şövalyeleri veya Malta Şövalyeleri, dini-askeri bir gruptur, kökleri haçlı savaşlarına kadar eskiye giden Kudüs’te Hristiyan hacılara yardım etmek amacıyla kurulan bu örgüte yerine getirdikleri görev sebebi ile Hospitalier (Hastabakıcı, Konuklayıcı) Saint-Jean/John (Aziz Yuhanna) Şövalyeleri denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Altan, 2002.

³⁰⁶ Alkan, 2014: 24.

³⁰⁷ Kavas, 2011: 47.

³⁰⁸ <https://www.sde.org.tr/afrika/libyalı-tarihciden-osmanlı-devleti-ile-ilgili-onemli-aciklamalar-haberi-14607>, (erişim tarihi: 13.04.2024).

³⁰⁹ Taş, 2016: 49.

dahil olduğu Garp Ocakları³¹⁰, Osmanlı Devleti ve İslam dünyasının muhafaza edilmesinde karakol görevi görüyordu, Türk soyundan gelen yeniçeri ve leventler harblerde İstanbul'dan gelen komutlara göre devletin yanında olmakla görevliyidiler, evlenmeleri yasak olan yeniçerilerin yerli kadınlarla hayatlarını birleştirmeleri sonucu dünyaya gelen erkek evlatlarının "kuloğlu" ismi verilen bir Türk-Arap karışımı, melez bir neslin ortaya çıkması da kaynaşmaya mühim katkı sunmuştur, Libyalı tarihçi İbn Galbun'a göre, bölge Türk egemenliğiyle bolluk ve rahat bir ortama kavuşmuştur, 16. yüzyılın iktisadi şartları gereği Libya, yerinden yönetiliyordu, böylece Beylerbeyiler ve ocaklıların temsilcisi "dayı"lar arasında denge oluşmaya başlamıştır ve yönetimde dayılar söz ağırlığına sahipti, İngiliz, Fransız ve İspanyol yönetimleri bölgedeki ticari gemilerin muhafaza edilmesi için doğrudan dayılar ile anlaşma yapmaya başlamışlardır ve bunun sonucunda 1711 tarihinde Karamanlı Ahmed Bey Trablusgarp'ın başına geçerek Osmanlı Devleti'nin vali gönderme uygulamasını sonlandırmış ve babadan oğula geçen kalıcı bir yönetim şekline dönüşmüştür, sonuç olarak Trablus iç ve dış bağımsızlığını kazanmıştır, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eyaletleri kontrolü zayıflamaya başlamıştır, buna Karamanlı ailesindeki iktidar mücadeleleri yoğunlaşınca Trablus'un gücü zayıflamıştır, 19. yüzyılın başlarında "İsveç, Amerika, Sardunya, Napoli, İngiltere ve Fransa" ile nükseden çatışmalar sonucunda Trablus'a haraç ödemelerinin durdurulmasına yol açmıştır, bu ulusların modern ve iyi donanımlı filoları mevcuttu, Trablus'un iktisadi bakımdan gerilemesiyle birlikte şehrin iç işleri İngiliz, Fransız ve Sardunya konsoloslarının yönetimine girdi, 1802'de Amerikayla yapılan savaş³¹¹ ve Mısır'a saldırı sırasında Fransa'ya bağlılığı, eyaletin gücünü zayıflatmıştır, bu sebeplerle şehrin nüfuz sahipleri 1832'de İstanbul'a dilekçe vererek Karamanlı ailesinin valilikten alınmasını sağlamışlardır ve 1856'ya kadar sürecektir olan ikinci Karamanlılar devri başlamıştır³¹².

Trablus'taki iç karışıklıklardan faydalanan Fransa, 1830 tarihinde Cezayir'i işgal etmiştir bunun üzerine Osmanlı Devleti, Libya ve Tunus'a bir donanma göndermiş imtiyazları

³¹⁰ Garp Ocakları, Afrika'da nükseden Osmanlı-İspanya mücadelesi neticesinde Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletlerinin bu mücadelenin bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmesi ile Akdeniz hakimiyeti için stratejik bir noktada olan üç eyalete denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kuzucu, 2015: 166.

³¹¹ 1783'teki bağımsızlığının ardından Amerika, Akdeniz'in önemli bir ilgi alanı olmasıyla küresel ticaret faaliyetlerini genişletmeye odaklanmıştır, 1800'de Yusuf Karamanlı, Tunus beyine gösterilen iyi muamelenin kendine gösterilmediği gerekçesiyle düşmanca bir tavır sergilemiş ve Trablus korsan gemisi, New York'tan gelen meta yükleri bulan Amerikan gemisini Trablusgarp'a getirerek Amerikan sancak gönderini indirmiştir ve bunun karşılığında Washington yönetimi deniz filolarını bölgeye göndermiştir, 1802'de Amiral Edward Preble komutasındaki Amerikan donanması bölgede güçlü bir filo yapmak amacıyla Trablusgarp'a savaş ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Güher, 2017: 574-575.

³¹² Ceviz, 2011: 82.

kaldırmıştır ve doğrudan merkeze bağlamıştır, bunun sonucunda sıranın kendisine geleceğini fark eden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı başlamıştır³¹³.

1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgali ve Mehmed Ali Paşa'nın ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin onaylamadığı politikalarda farklılaşmayı hızlandırmıştır, daha sonra 1835'te Sultan II. Mahmut, Karamanlı ailesinin iç sorunlarından yararlanarak Trablus'u merkezi otorite altında birleştirmeyi amaçlayan bir filo gönderdi; bu Fransa'nın Cezayir'den Tunus'a yayılmasını önlemek için tasarlanmış bir harekettir, Necip Paşa'nın Libya'ya atanması gerçekleşmiş ve burada düzen sağlayarak vali olmuştur, Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca Trablusgarp'taki idari kontrolü sağlamlaştırarak Kuzey Afrika ile etkileşimini sürdürmeye çalışmıştır, bu durum "1864 Vilayet Nizamnamesi" ile Trablusgarp yeniden düzenlenmiştir, 1877'de Bingazi ve Derne İstanbul'a bağlı bir sancağa dönüştürülmüştür, "Trablusgarp Eyaleti, Cebel-i Garbiye, Bingazi, Trablusgarp merkez, Hums ve Fizan olmak üzere beş liva ve kırk kazadan" oluşan bir idareyle 20. yüzyıla geçmiştir, fakat 1870'lerle sömürgecilik rekabetine giren İtalya, Habeşistan'dan istediğini alamayınca gözünü Kuzey Afrika'ya çevirmiştir³¹⁴.

İtalyanların Libya için düşünceleri aslında Afrika kıtasının sömürgeleştirilmeye başladığı 19. yüzyıla kadar geriye gitmektedir, sömürgecilik faaliyetlerine geç başlayan İtalyanlar, 1869 tarihinden itibaren Akdeniz'i Antik Roma'nın *Mare Nostrum*'u (iç deniz) olarak tanımlamışlardır, bu niyetin bir neticesi olarak Libya İtalya'nın doğal bir yayılma alanı olarak değerlendirilmiştir ve İtalya Libya hakkındaki işgalci isteğini ilk kez 1878 tarihinde gerçekleşen Berlin Konferansı'nda dile getirmiştir, Fransa'nın Cezayir'i işgaline karşı bir tepki olarak önce Tunus'u ele geçirmeye çalışmışlar ancak başarısız olunca Libya'ya yönelmişlerdir³¹⁵. Berlin Konferansı Afrika kıtası için Avrupalı devletlerin tasarladıkları planların kâğıda dökülmesini ifade etmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında olaylar farklı bir boyuta evrilmiştir çünkü sömürgecilik rekabetine giren Avrupa devletleri "1884-1885 Berlin Konferansı" ile kıtayı paylaşmışlardır ve literatüre "*Scramble for Africa*" olarak geçmiştir³¹⁶. Berlin Konferansı'na giden süreçte Afrika'da sömürge hareketleri "sözlü işgale" dayanarak ilerliyordu, yani belli bir kıyıya ayak basan Avrupalı güçlerden herhangi birisi toprağı egemenliği altına kolaylıkla alabiliyordu fakat bazen de sömürgeci güçler arasında anlaşmazlıklar ve savaşlar çıkabiliyordu, bu tür anlaşmazlıkları ortadan kaldırabilmek amacıyla 1884-1885 tarihlerinde Berlin'de gerçekleşen konferansla sözlü işgal ilkesi yerine fiili işgal

³¹³ Ekinci, <https://www.ekremlugraekinci.com/article/?ID=1050&100-sene-sonra-t%C3%BCrkler-yeniden-libya%E2%80%99da-mi->, (erişim tarihi: 11.04.2024).

³¹⁴ Toprak, 2012: 233-234.

³¹⁵ Caner ve Şengül, 2018: 47.

³¹⁶ Kutlu, <https://afam.org.tr/afrika-talaninin-uzun-vadede-kita-ulkelerine-etkileri/#prettyPhoto>, (erişim tarihi: 20.02.2024).

ilkesi standart olarak belirlenmiştir ve Afrika'nın sömürgeleşme süreci hızlanmıştır, konferansa göre belirli bir toprak parçasının egemenlik altına alınabilmesi için o toprağın askeri anlamda egemenlik altına alınması gerekiyordu³¹⁷. Berlin Konferansına, Afrika'dan hiçbir ülke ve o dönemde Kuzey Afrika'da eyaletleri bulunan Osmanlı Devleti davet edilmemiştir, zira bu kıta üzerinde yağmalama faaliyetleri yapılmak istenmesinin en somut göstergesidir³¹⁸.

Libya, Doğu Akdeniz ticaret yolunun rotasında bulunmaktaydı ve zengin maden rezervlerine sahipti, ayrıca Orta Afrika'ya giriş bileti pozisyonuyla da artan İtalyan sanayisi için coğrafi olarak rahat ulaşılabilir bir pazar durumundaydı ve çoğalan İtalyan nüfusu için mühim bir yerleşim alanıydı, savaştan önce İtalyanlarca yapılan bir ölçümle 12 milyon kişiyi doyurabilecek yeterlikte geniş vahalar ve zengin topraklar bulunmaktaydı, Fabio Grassi'ye göre, “*İtalyan'ın sömürge siyaseti Trablusgarp'ı sömürgeleştirmenin aksine yerleşim için kullanmayı hedeflemişti*”, bu aynı dönemin İtalyan gazetelerinde de kaleme alınmıştır, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde bulunması, bölgeyi elde etme ihtimalini daha da kuvvetlendiriyordu çünkü Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ile bir kara erişimi yoktu ve Fransa'nın Tunus'u, İngiltere'nin de Mısır'ı işgal etmesinden dolayı Trablusgarp'a asker gönderme ihtimali de yoktu, bunun için İtalya 1890'lı yıllarda Trablusgarp'a göçmenler göndermeye başlamıştır, 1902 tarihinde ise işgal için İngiltere, Rusya, Fransa ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun desteğini ve onayını almayı başarmıştır (İtalya, 1900-1902 yıllarında Fransa ile diplomatik anlaşmalar yaparak çıkarlarını taktiksel olarak güvence altına aldı ve Fransa'nın Libya'yı kendisi için güvence altına alması karşılığında Fas'ı ele geçirmesine izin vermiştir, İtalya ayrıca Avusturya'nın Balkanlar'daki genişlemesini engellemek için boğazların Rus gemilerine açılmasını destekledi ve 1909'da Rusya ile Libya'yı ele geçirmesini onaylamak için Recconigi Anlaşması'nı imzaladı, söz konusu anlaşma ile Üçlü İtilaf Bloğuna yakınlaşmayı uman İngiltere'de İtalya'yı onaylamıştır³¹⁹), 1910 tarihinde diplomatik hazırlıkları tamamlamıştır, işgal için fırsatlar aramaya başlamıştır, aynı dönem Osmanlı Devleti, stratejik bir ihmalkarlık yaparak Trablusgarp'ı askeri olarak boşaltmıştır, devamlı bulunan bir tümen askeri 1910 tarihinde yükselen Yemen ayaklanmasına göndermiş ve jandarma görevini görece kadar bir kuvvet bırakmıştır, depolardaki silahları da “yenilenme” nedeni ile İstanbul'a almıştır, tüm bu olayları gözlemleyen İtalya Osmanlı Devleti tarafından göz ardı edilerek, medeniyet açısından geri kalmış olduğu, ülkedeki İtalyanlara ve diğer yabancılara kötü davranıldığını iddia ederek, 28 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne nota göndermiştir³²⁰.

³¹⁷ Sander, 2005: 229-230.

³¹⁸ Gençoğlu, <https://www.indyturk.com/node/402501/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/afrikada-i%C3%87ngiliz-talan%C4%B1>, (erişim tarihi: 13.04.2024).

³¹⁹ Temel, 1998: 134.

³²⁰ Macar, 2017: 949-950.

Üç buçuk asırdan fazla Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Libya, 19. yüzyılın sonlarında İtalya'nın etkisine yenik düşmüştür, İtalya'nın 1911'de Libya'yı işgal etmesi, devletin iç çekişmeler ve "Balkan Savaşları"yla boğuşurken, Osmanlı Devleti'nin kontrolünün sona erdiğinin sinyalini vermiştir, (Osmanlı Devleti için hiç hesapta olmayan bu savaş için "Enver Bey, Mustafa Kemal Bey, Süleyman Askeri Bey ve Fethi Bey" yerel kuvvetleri teşkilatlandırmak için bölgeye gönderilmiştir³²¹.) "18 Ekim 1912 tarihinde Uşi Antlaşması'nın" imzalanması ile Osmanlı Devleti'nin egemenliği fiilen sonlanmıştır, Osmanlı Devleti'nin Libya'daki varlığı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tamamen bitmiş ama Ömer Muhtar liderliğinde yerli direniş 20 yıl sürmüş ve büyük başarılar elde edilmiştir, İtalyanlara karşı büyük başarılar elde eden bu direniş, ancak 1931'de Ömer Muhtar'ın idam edilmesiyle sonlanmış ve Libya'nın tamamen İtalyan yönetimine geçmesinin yolu açılmıştır³²².

İtalyanlar için Libya, "Dördüncü Sahil" olarak adlandırılmaktaydı ve Libya'nın kolonizasyon süreci uzun ve baskıcıydı, çünkü Libyalılar İtalyanları kurtarıcı olarak görmediler ve 1932 tarihine kadar İtalyanlara direniş göstermişlerdir, bunun kökenleri Osmanlı Devletiydi, ama bu direniş hareketi olan *Senusi*³²³ saldırıları bastırılmış ve camiler kapatılmıştır, Ömer Muhtar bahsedildiği üzere idam edilmiştir, 100 binden fazla Libyalı toplama kamplarında³²⁴ hapsedilmiştir, 1928 tarihinden itibaren şehirler zehirli gazla bombalanmıştır, 1925 tarihinde İtalya'nın "Cenevre Sözleşmesi'ni" imzalamasına karşın bazı İtalyan tarihçiler bu durumu "temizlik" olarak adlandırmıştır, İtalya Libya'da *Tripolitania* ve *Sirenayka* isimli iki koloni kurmuştur, 1934 tarihinde bu koloniler İtalyan Libya sömürgesi olarak birleştirilmiştir, 1937'de bu sömürge dört eyalete bölünmüş, 1939 tarihinde kıyı eyaletleri ve büyükşehir İtalya'nın bir parçası olmuştur, 1942 tarihinde yani İkinci Dünya Savaşı esnasında Libya, İngiliz-Fransız kondominyumuna girmiştir³²⁵, 1943 tarihinde müttefik kuvvetler tarafından işgal edilmiştir, "1947 Paris Barış Antlaşması'na" kadar İtalya'nın Libya üzerindeki tüm savlarından resmen vazgeçmesi ile sona ermiştir³²⁶. Roma yönetimi, 1932 tarihinden itibaren karışıklığı

³²¹ Çolak, 2013: 154.

³²² <https://www.ainsamer.com/tr/ulke-profil-libya/>, (erişim tarihi: 13.04.2024).

³²³ "Senusilik, Muhammed Bin Ali Senusi'nin kurduğu bir tarikattır, "Libya Sudan, Tunus, Mısır, Yemen, Hicaz ve Cezayir'de" halkınca benimsenmiştir, tüm mezhep ve tarikatların aynı amaç için çalıştığını savunmuştur, kuruluşundan itibaren Batılı ülkelerin yayılmacı siyasetlerine karşı çıkmışlardır, Senusi liderleri Halifelik'in tesiriyle padişahlara hep bağlı kalmışlardır, 1911 Trablusgarp Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı başta olmak üzere sömürgeci devletlere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıp savaşmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Çabuk, 2019: 221."

³²⁴ İtalya diktatör lideri olan Benito Mussolini hem kendi ülkesinde hem de Libya'da 100'den fazla toplama kampı inşa ettirmiştir, kampların bazılarının isimleri; Abyar, El Maqrun, Suluq ve benzeri şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bulut, <https://www.indyturk.com/node/246296/t%C3%BCrkiyeden-sesler/libyada-kurulan-mussolininin-toplama-kamplar%C4%B1>, (erişim tarihi: 13.04.2024).

³²⁵ Kuşoğlu, 2013: 104.

³²⁶ Gençoğlu, <https://www.indyturk.com/node/436916/t%C3%BCrki%C4%B1n-afrikadaki-s%C3%B6m%C3%BCrge-sesleri>

engellemeye çalıştığı Libya’da imar faaliyetleri de yapmıştır. Zira, 1934-1940 yıllarında Libya’yı idare eden İtalyan General Italo Balbo adı günümüzde hala hatırlanmaktadır. Balbo, Mısır sınırı ile Libya arasında asfalt yol inşa ettirmiştir, doğu Libya’yı batısına bağlamıştır, hastaneler, çeşmeler, kanalizasyon, su ve gaz şebekeleri inşa ettirmiştir, İtalyan okulları, sinemaları, tarım alanlarını genişletmiştir, cami ve kilise inşa ettirip, iş imkanlarını çoğaltmıştır³²⁷. Fakat bahsedildiği üzere, İtalyan egemenliği 1947 tarihinde fiilen sona ermiştir.

İtalyanlar, amaçlarına ulaştıklarından sonra Türkleri andıran ve Türklere ait herhangi bir etmenin bulunmasını istememişlerdir ve bu doğrultuda 1934 tarihinde, Mısır hariç tüm Kuzey Afrika topraklarını tanımlayan ve Latin kökenli “Libya” adını seçmişlerdir, adının değişmesiyle Libya artık İtalyan köylülerinin ve işsizlerinin yerleşeceği bir çiftliğe dönüşmüştür, İkinci Dünya Savaşıyla birlikte Libya’da savaştan etkilenecek 1939-1941 tarihine kadar iki yıl süresince “Mihver devletleri olan İtalya ve Almanya’nın” birlikleriyle Müttefik devletlerin güçleri arasında savaş alanı olmuştur, 1941’in sonunda Müttefikler, Libya’nın kontrolünü eline geçirerek ülkeyi, İngiliz ve Fransız işgaline sokmuştur³²⁸.

1943 tarihinde Seyyid İdris es-Senusi Mısır’dan dönerek Bingazi’ye halkın sevinç içerisinde karşılaması ile girmiştir, Sireneyka’nın bağımsızlığını ilan etmiştir ve ardından İngilizlerden ülkenin tamamının yönetiminin kendisine verilmesini istemiştir ve böylece 1943’ten 1948’e kadar İngilizlerin hakimiyetinde olan Trablusgarp’ta faaliyete geçen partiler, 1948 tarihinde “Milli Cephe” çatısında birleşmiş ve Seyyid İdris’e desteklerini ilan etmişlerdir³²⁹, 1949 tarihinde İngilizlerin daveti ile bir Anayasa hazırlanmıştır, sivil İtalyan kolonisinin Libya’yı terk etmesi 1950 tarihine kadar sürmüştür, 1950 tarihinde BM Libya’nın bağımsız bir devlet olarak teşkilatlandırılması kararını almış ve “7 Ekim 1951 tarihinde Libya Birleşik Krallığı’nın anayasası” kabul edilmiştir, 27 Kasım 1951 tarihinde ise BM Libya’nın bağımsızlığını resmen tanımıştır³³⁰.

Ayrıca, İkinci Dünya Savaş’ının ardından uluslararası güç dengeleri değişmiştir, İngiltere ve Fransa harpten sonra güçlerini kaybetmişlerdir ve dünya gücü olma statüsünü ise Sovyetler Birliği’ne ve ABD’ye kaptırmışlardır, savaş sonrası oluşturulan yeni dünya düzeninin iki başat gücü, kurdukları dominyonları ile güçlenen devletlerin gücünü kırmak için kendi menfaatleriyle uyumlu olacak şekilde dominyon ülkelerin sözde hak hamiliğini yaparak

[politikalar%C4%B1#:~:text=%C4%B0talya'n%C4%B1n%20Libya%20i%C5%9Fgali,ad%C4%B1nda%20iki%20koloninin%20kurulmas%C4%B1yla%20sonu%C3%A7land%C4%B1](#), (erişim tarihi: 13.04.2024).

³²⁷ Şalkam, <https://www.indyturk.com/node/620911/d%C3%BCnyadan-sesler/i%C4%B1nda-general-italo-balbo-hala-libyada>, (erişim tarihi: 13.04.2024).

³²⁸ Üstün, 2020: 57.

³²⁹ Turan ve Turan, 2011: 197.

³³⁰ Ceviz, 2011: 86.

bağımsız birer devlet olmalarını desteklemişlerdir, Libya'da da durum bu şekilde gelişmiştir, 1941 sonrasında belirtildiği gibi İngiliz ve Fransız egemenliğindeki Libya'nın durumu ABD ve Sovyetler Birliği'nin hoşuna gitmediğinden bölgenin mevcut durumunun irdelenerek geleceği için bir karar alma vaktinin geldiği dile getirilmiştir, Temmuz-Ağustos 1945 tarihinde Postdam Konferansı'nda bir karar çıkmayınca aynı yıl Eylül ve Ekim ayında organize edilecek "Londra Konferansı'nda" tekrar görüşülmesi kararlaştırılmıştır, fakat bir sonuç elde edilememiştir, Temmuz 1946 tarihinde Paris Barış Görüşmelerinde İtalya ile yapılacak olan anlaşma metni hazırlanmış ve 10 Şubat 1947'de imzalanmıştır, anlaşmaya göre; Libya'daki İtalyan sömürgeciliği sonlandırılmıştır ama İngiliz ve Fransız sömürgeciliği sürmekteydi, dört büyük devletin bu konu da bir sonuca varılması için 15 Eylül 1948'e kadar anlaşmaya varılması kararlaştırılmıştır, ama anlaşma sağlanamamış ve 6 Nisan 1949 tarihinde BM'ye taşınmıştır³³¹.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ilişkilerdeki ana konjonktür, Washington liderliğindeki demokratik Batı dünyası ile Moskova liderliğindeki Komünist Blok arasındaki dünya üzerinde her anlamda nüfuz kurma adına yapılan mücadele ve kamplaşma dönemidir³³². Türkiye ve Libya açısından, bu dönemde Batı bloğuna yakın olma eğilimi mevcuttur. Çünkü Türkiye, Sovyetler Birliği'nin tavrını tehdit edici bir unsur olarak değerlendirmeye almıştır. Libya'da ise henüz Arap Milliyetçiliği ivme kazanmamıştır. Söz konusu bu etmenler, iki ülkeyi Batı bloğuna yakınlaştırmıştır.

1942-1951 yılları arasında yani İngilizlerin yönetimde söz hakkına sahip olduğu dönemlerde Libya ekonomik, siyasi alandaki belirsizlik ve sosyal yönden bir durgunluğun içine girmiştir, İtalyan kolonizasyon dönemlerindeki dış yardımı kesilmiştir, 1943'ten itibaren İtalyan bankaları kapanmıştır, kolonilerin yaşadığı araziler verimsizleşmiştir, Libya halkının kolonizasyon döneminde eğitimden yararlanamaması sebebiyle eğitim seviyesi oldukça düşük kalmıştır, BM Teknik Yardım Heyeti ve Amerika-Libya Teknik Yardım Enstitüsü vasıtasıyla yardımlar yapılmaya çalışılmıştır, 29 Mart 1951 tarihinde Libya Geçici Hükümeti kurulsa da "İngilizlerin ve Amerikalıların Bingazi ve Trablus'tan, Fransızların da Fizan'dan" çekilmesi hemen olmamıştır, İngiliz ve Fransız temsilcileri bir süre daha danışmanlık yapmışlardır³³³.

Libya, 24 Aralık 1951 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir ve sonradan Kral İdris idaresinde anayasal bir monarşi inşa edilmiş siyasi partilerde yasaklanmıştır³³⁴. Libya'da durumlar bu şekilde gelişmiştir.

³³¹ Üstün, 2020: 58.

³³² Göktepe ve Seydi, 2015: 197.

³³³ A.g.e., 2011: 86.

³³⁴ Kuşoğlu, 2013: 105.

Türkiye’de Kurtuluş Savaşı Türk milletinin zaferiyle sonuçlanarak 24 Temmuz 1923’te ‘‘Lozan Antlaşması’nın’’ imzalanmasıyla Türkiye’nin bağımsızlığı tüm dünya tarafından tanınmıştır, bu süreçten sonra 29 Ekim 1923’te Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur, Atatürk’ün liderliğinde, Türkiye Cumhuriyeti’nde birçok alanda kapsamlı reformlar yapılmıştır, bu reformlar ülkenin kalkınmasını ve uygar bir dünya devleti olmasını hedeflemiştir, bu dönemde iç meselelere odaklanıldığı için Libya ile ilişkilerde herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir, Atatürk’ten sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü zamanında İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve Türkiye’nin savaşa dahil olmaması öncelikli politika olmuştur, 1945 tarihinde ‘‘Milli Kalkınma Partisi’nin (MKP)’’ kurulmasıyla Türkiye, çok partili siyasi hayata geçiş yapmıştır, Libya’nın bağımsızlık kazandığı 1950’li yıllarda Türkiye’de hükümet değişikliği olmuş ve 14 Mayıs 1950 tarihinde ‘‘Demokrat Parti (DP)’’ idareye geçmiştir, ve Libya ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki ilk temaslar da bu dönemde gerçekleşmiştir³³⁵.

Kral İdris’in 24 Aralık 1951 tarihinde, Bingazi’de yapmış olduğu açıklama ile bağımsızlığını ilan eden Libya Hükümeti, 27 Aralık’ta BM’ üyelik için başvurmuştur, 19 Şubat 1952’de Libya’da, ilk kez seçimler gerçekleştirilmiştir, seçimlerde Libya Parlamentosundaki Temsilciler Meclisi için 55 üye seçilmiştir, parlamentonun Kral İdris tarafından 25 Mart 1952’de Bingazi’de açılması planlanmıştır ve yeni parlamento açılmıştır, parlamento 2 bölümden oluşmuştur, senato; 8 yıllığına seçilen 24 üyeden oluşmuştur, temsilciler meclisi ise; 4 yılda bir , her 20 bin vatandaşa bir temsilci ilkesiyle seçilen 55 üyeden oluşmuştur³³⁶.

Birleşik Libya Krallığı kurulduğu ilk dönemlerde, dünyanın en fakir ülkesi olarak tanınmıştır ve önemli bir gelire sahip değildir, devlet dış yardımlarla kendini idare ettirebilmiştir ve bu doğrultuda 1953 tarihinde İngiltere ile Bingazi’de ‘‘Dostluk ve İttifak Antlaşması’’ imzalanmıştır, antlaşmada; askeri ve ekonomik maddeler mevcuttur, İngiltere, Libya finansal açıdan kendine yetebilecek konuma gelene kadar finansal yardım da bulunacaktı, İngiltere bu antlaşma ile ülkenin doğu kesiminde yer alan Tobruk ve El-Adem şehirlerinde askeri tesis kurma imtiyazı elde etmiştir³³⁷.

1954 tarihinde ABD-Libya Dostluk ve İttifak Antlaşması imzalanmıştır, ABD; Libya’daki hava üslerinden faydalanabilmek adına Libya’ya yıllık 3 milyon dolar ödeyecekti, Musftasa bin Halim 30 Ağustos 1954 tarihindeki beyanında, ABD’nin kullanımına verilecek havaalanının Trablus yakınlarındaki Wheelus Field Havaalanı olacağını ve Libya yönetiminin

³³⁵ Üstün, 2020: 60.

³³⁶ Turan ve Turan, 2011: 197.

³³⁷ Önder, 2020: 138.

rızası olmadan ABD'nin yeni bir üs yapamayacağını belirtmiştir³³⁸. İtalya tarafından 1923 tarihinde Trablusgarp dolaylarında Mellaha Hava Üssü inşa ettirilmiştir, ikinci dünya savaşı esnasında İngiltere'nin hakimiyetinde bulunan üs ABD'ye devredilmiştir, 1954 tarihinde Albay John L. Tappin Libya'ya ilk ABD Büyükelçisi olarak atanmış ve aynı yıl bahsedildiği üzere ikili antlaşma yapılmıştır, ABD Mellaha Hava Üssü'ne "Wheelus" Hava Üssü adını vermiştir, Wheelus Akdeniz bölgesine ABD'nin en büyük ve donanımlı üssü haline getirilmiştir, ABD'nin bölgeye olan motivasyon ve ilgisinin altında yatan sebep Sovyetler Birliği'nin bölgeye olan ilgisinin artmasıdır ve stratejik olarak Libya'nın bulunduğu coğrafyayı ele geçiren ülke Doğu Akdeniz'in egemenliğini sağlama da avantaj elde etmektedir³³⁹. Bu bağlamda jeopolitiğin devreye girdiğini ifade etmek mümkündür.

1953 tarihinde Libya, Arap Birliği'ne üye olmuştur, ABD ve Birleşik Krallıkla yapılan antlaşmalar Mısır önde gelmek üzere Arap ülkelerinin karşı çıkmasına rağmen gerçekleşmiştir, halihazırda Libya'da 45.000 vatandaşının hak ve menfaatlerini korumak için İtalya Trablus'ta tekrar büyük elçiliğini açmıştır ve ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır, Türkiye'ye duyduğu sevgiyi ve bağlılığı göstermek amacıyla Milli Savunma Bakanı Ankara'yı ziyaret etmiş, ancak ikili ilişkilerin başlaması biraz gecikmiştir, nihayet Ekim 1953 tarihinde elçiliğimiz açılır³⁴⁰. Ayrıca Türkiye'den uzmanlar Libya'ya gitmiştir ve söz konusu uzmanlar arasında olan Sadullah Koloğlu³⁴¹ başbakanlığa kadar yükselmiştir aynı zamanda Türkiye ile ilişkilerin kurulduğu ve karşılıklı davetlerin gerçekleştirildiği, Muammer Kaddafi dahil olmak üzere 25 öğrencinin eğitim için Türkiye'ye gönderildiği bir süreç başlamıştır³⁴². 29 Ekim 1953 tarihinde düzenlenen Cumhuriyet Bayramı kabul törenine Libya devlet takımı katılmış ve elçiliğin bulunduğu caddeye "Türkiye Caddesi" adı verilmiştir, ayrıca Trablus Belediyesi, dört önemli ana caddeye "İstanbul, Ankara, Atatürk ve Fatih Sultan Mehmet" adını vermiştir, "Türkiye-Libya Dostluk ve Kültür Cemiyeti" de aynı zamanda işleve geçmiştir ve 1954 tarihinde Libya Başbakanı Mustafa b. Halim Ankara'yı ziyaret etmiştir³⁴³.

Libya'nın "Arap Birliği'ne" üye olmasıyla birlikte Mısır hükümetiyle kurulan ilişkiler gelişme göstermiştir, Mısır'da doğan "Arap Milliyetçiliği" Libya'da da çekim uyandırmıştır, Mısır lideri Cemal Abdülnasır'ın fikirleri Libyalı gençler tarafından dikkate alınır olmuştur³⁴⁴.

³³⁸ Turan ve Turan: 2011: 198.

³³⁹ Tör, 2023: 19.

³⁴⁰ Ceviz, 2011: 87.

³⁴¹ Bürokrat, kamu yöneticisi, vali, Libya'nın ilk Başbakanı. <https://www.biyografya.com/biyografi/19393>, (erişim tarihi: 15.04.2024).

³⁴² Şeker, 2022: 37.

³⁴³ Geniş, 2021: 423.

³⁴⁴ Ceviz, 2011: 87.

1955 tarihinde Libya, BM'ye üye olmuştur³⁴⁵, 1956 tarihinde Kral İdris Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir, 1957 tarihinde ise Başbakan Adnan Menderes iade-i ziyaret yapmıştır ve Menderes ziyareti sırasında eski Osmanlı valilerinden olan Karamanlı ailesinden Ali Karamanlı ile de görüşmüştür³⁴⁶. 3 Şubat 1958 tarihinde Celal Bayar Libya'yı ziyaret etmiştir, Türk heyeti samimi bir tavırla karşılanmıştır ve 10 Şubat 1958 tarihinde iki ülke arasında iş birliği ve kültür anlaşması imzalanmıştır³⁴⁷. Türkiye'nin Kuzey Afrika ülkeleri arasında DP döneminde en iyi ilişkilere sahip olduğu ülke Libya'dır, bunun temel sebebinin Arap ülkelerinde nüksetmiş olan Arap Milliyetçiliğinin Libya'da henüz büyük etki oluşturmamasıdır³⁴⁸.

Libya'nın fakirlik açısından değişimi 1959 tarihinde Zelten Dağı eteklerinde bulunan zengin petrol yatakları ile ekonomik, siyasi, toplumsal alanlarda gerçekleşmiştir³⁴⁹. İtalyan sömürgeciliği döneminde jeologlar bölgedeki su kuyularında gaz (1914) ve petrol (1926) izlerine rastlamışlardır ve ardından Sirte havzasında keşif çalışmalarına başlamışlardır ama savaş yıllarında petrol arama çalışmaları durdurulmuştur ve savaşın ardından İngilizler çalışmalara devam etmiştir, Amerikan firmaları da çalışmalara dahil olmuştur, 1947 tarihinde petrol şirketlerinin çoğu Libya'nın yüksek miktarda siyah altına sahip olduğu sonucuna varmıştır, Libya'nın petrolü Süveyş Kanalı'nın batı tarafında bulunmuştu ve petrol yüksek kaliteydi, 1959 yılında petrol şirketlerinden ESSO, Zelten'de büyük bir petrol rezervi tespit ettiğini açıklamıştır, Libya'daki ilk petrol keşfi olarak bilinen Zelten yatağı, aslında Libya'daki altıncı keşiftir fakat Libya durumdan habersizdir, çünkü Birleşik Krallık ve Washington şirketleri bilgi vermemişlerdir, Libyalı politikacıların durumu öğrendiklerinde kendilerine karşı gelebileceklerini düşünmüşlerdir, Libya'ya göre petrol çok fazla avantaj sağlayacaktı belki de tam bağımsızlığa ulaşacaktı fakat durum tam tersi yönde gelişmiştir, bilgi eksikliğinden dolayı Batılı güçlerden yardım talep etmişlerdir ve Batılı güçler fırsattan istifade ederek kendi idarecilerini ayrıcalıklı bir hale getirmeye çalışmışlardır, Birleşik Krallık tüm imtiyazların önce kendi şirketlerine verilmesi yönünde isteklerde bulunmuştur fakat Libya kabul etmemiştir, Zelten rezervini Standart Oil işletmeye açmıştır ve yaklaşık olarak 32.000 varil çıkıyordu, üstelik ucuzdu, böylece Libya batılı güçler için sadece stratejik üsler için değil artık petrol

³⁴⁵ Güdekli, 2022: 79.

³⁴⁶ Taş, <https://afam.org.tr/ii-dunya-savasinin-ardindan-turkiye-libya-iliskilerinin-yeniden-tesisi/#prettyPhoto>, (erişim tarihi: 15.04.2024).

³⁴⁷ Arslan, 2019: 82-83.

³⁴⁸ Ceylan, 2023: 877.

³⁴⁹ Önder, 2020: 138.

kuyusu özelliğine de sahip olmuştur³⁵⁰. Ayrıca Libya, 1962 tarihinde OPEC'e üye olmuştur³⁵¹. Bu bağlamda, enerji jeopolitiğinin tam olarak devreye girdiğini belirtmek mümkündür. Zira, artık enerji Libya'nın uluslararası sistemdeki konumunu belirleyecektir ve diğer aktörler için bir yarış başlayacaktır.

Libya için artık yeni bir dönem başlamıştır. Libya'yı o zamana kadar dikkate almayan Arap Birliği artık dikkatli davranmaya başlamıştır, toplumsal refah yükseldikçe ve savaşın yanı sıra zor dönemler geçirmiş olan nesiller üredikçe, Nasır ve büyüttüğü Arap Milliyetçiliği, toplumu derinden tesir altına almaya başlar ayrıca Filistin'de Yahudiler karşısında alınan mağlubiyetlere tepkisiz kalan yönetime karşı sesler yükselir, Birleşik Krallık ve Washington ile gerçekleştirilen anlaşmaların ihanetin kanıtı olduğunu ifaden eden Nasır Libya'ya karşı kapsamlı bir propaganda başlatır, bu söz konusu propagandaya karşılık "Libya, Fas, Tunus ve Cezayir" gibi Batı'yı benimseyen Arap ülkelerine yakınlaşır, Washington ve Birleşik Krallık destekler, 1959 tarihinde Nasır'a karşı olumsuz tavrı ile tanınan Burgiba'nın ülkesi olan Tunus ile "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanır, bu antlaşma Nasır karşıtı bir kart olarak değerlendirilir, Nasır iki ülkeyi Arap Birliği'ni dağıtmakla itham ederek saldırıya geçer, Mısır-Libya ilişkileri oldukça zayıflar, 1964 tarihinde Kahire'deki Arap Zirvesi lehine, Libya'da gösteriler düzenlenir ve çatışmalar çıkar, olaylar geliştikçe Kral İdris zor durumda kalır ve baskı üzerine ülkedeki Amerikan ve İngiliz üslerinin kapatılmasını ister, 1967 tarihindeki Arap-İsrail savaşının ardından Nasır, üslerin Mısır'a karşı kullanıldığı ve İsrail'e destek verildiği iddialarını öne sürer ve Libya halkını ayaklandırıp çatışmalar çıkar, ordu içinde örgütlenmiş "Özgür Subaylar Hareketi"ne dahil olan askerler yönetiminde tavrından rahatsız olmuşlardır, Kral; "Mısır-İsrail savaşına" katılanları sessizce görevden alır, Başbakan'ı değiştirir fakat olayların önüne geçemez, Washington ve Londra istihbaratı darbe girişimi yönünde haber alsalar da gerçekleşebileceğine ihtimal vermezler fakat 31 Ağustos/1 Eylül 1969 gece saatlerinde genç subaylar darbe ile idareyi ele geçirirler ve Libya Arap Cumhuriyetini ilan ederler³⁵².

Libya'daki olayların bu seyrinde seyretmesinin bazı sebepleri vardır. Petrol bulunduktan sonra, gelir eşitsizliği bir sorun olarak ortaya çıkmıştır, yönetimde "neopotizm" benimsenmiştir, yolsuzluğun yükselişe geçmesi Kral İdris'in aleyhine muhalefetler oluşturmuştur, Kraliyet ailesinin zenginleşmesi ve halkın fakir olması yönetime karşı sesi yükseltmiştir³⁵³. Öyle ki 1960'lı yıllardan itibaren Libya'da petrolün ihraç edilmesi ile birlikte 1969 yılında geline nokta da ülkede kişi başına düşen milli gelir 1500 dolara ulaşmıştır ve ülke

³⁵⁰ Üstün, 2020: 88.

³⁵¹ Kangal, <https://www.evrensel.net/haber/14693/libya-tarihinde-petrolun-siyasi-iktisadi>, (erişim tarihi: 17.04.2024).

³⁵² Ceviz, 2011: 88.

³⁵³ Şeker, 2022: 37.

zenginleşmeye başlayınca kral ve idareciler için söylentiler artmıştır³⁵⁴. Libya'da gelişmeler, 1960'lı yılların sonunda olurken Türkiye'de de darbe aynı yılın başında gerçekleşmiştir.

1958 tarihinde Türkiye ile Libya arasında imzalanan Kültür Antlaşmasının işlerliğini kolaylaştırmak amacıyla 6 Ağustos 1962 tarihinde İzmir'de yer almak üzere Türk-Libya Kardeşlik Derneği'nin kurulmasına onay verilmiştir, iki ülke arasında 1968 tarihinde Ticaret Anlaşması'nın imzalanması ile ikili ilişkiler hareketlenmiştir³⁵⁵. 27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri darbe sonrası DP kapatılmıştır³⁵⁶. Bahsedildiği üzere, 1960 sonrası ikili ülke ilişkileri olumlu yönde ivme göstermiştir.

Libya'da gerçekleşen darbe sırasında Kral İdris Türkiye'de iyileştirilmek için tedavi görmekteydi, Albay Muammer el-Kaddafi'nin liderliğindeki 62 subay tarafından 1 Eylül 1969 tarihinde gerçekleştirilen kansız askeri darbe ile idareden uzaklaştırılmıştır³⁵⁷.

Libya'da gerçekleşen darbe sonrası, Kaddafi iktidarı Arap Birliği'ne karşı derin bir bağlılık içerisindeydi, Ortadoğu'da İsrail'in Araplara yaşattıkları zulümlere karşı sessiz kalmıyordu ve bu durumdan dolayı İsrail'in acımasız politikalarını destekleyen ABD'ye karşı mesafeliydi, Türkiye'de ise 1969-1971 yılları arası çok yönlü bir dış politika aktifti, bunun sebebi ise 1964 tarihinde Washington'dan gelen "Johnson Mektubu" ile Türk-Amerikan ilişkileri donma noktasındaydı, Libya ve Türkiye'nin ABD ile ilişkileri sorunluydu ancak Türkiye ile Libya'nın ilişkilerinde de bir sessizlik hakimdi, sebebi ise Kaddafi'nin kuvvetle savunduğu Arap Birliği fikri üzerine çalışmasıydı, iki ülke arasındaki asıl gelişmeler Mısır lideri Nasır'ın vefatının ardından, Mısır'ın Washington taraflı bir dış politika izlemesi ve Libya ile birleşme girişimlerinin bir sona kavuşmaması üzerine Kaddafi "Arap Birliği" hayalinden vazgeçerek yerine "İslam Birliği" olarak değiştirmesi ile gerçekleşecektir, 1971-1973 tarihleri arasında ise Türkiye, yeniden Washington taraflı bir dış politika izleme eğilimine girmiştir ve Washington'un haşhaş ekimine getirdiği yasağı yasalaştırmıştır, bu nedenle 1973 tarihine kadar iki ülke arasında yine temas olmayacaktı aynı yıl Türkiye'de gerçekleşen ara seçimler sonucu Ecevit hükümeti, Washington taraflı dış politika izlemeyi bırakarak çok yönlü siyaseti aktifleştiriyordu, bu yüzden Arap ülkeleri ile ilişkileri iyileşiyordu, özellikle 1973 tarihinde "4. Arap-İsrail" savaşı sırasında İsrail'e Türkiye'deki İncirlik Üssü'nden destek talebinde bulunan Washington'ı onaylamaması ve Araplara yardım götüren Sovyet uçaklarına izin vermesi tüm

³⁵⁴ Turan ve Turan, 2011: 198.

³⁵⁵ Üstün, 2020: 101.

³⁵⁶ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/27-mayis-1960-darbesi/>, (erişim tarihi: 15.04.2024).

³⁵⁷ Okumuş, <https://fikircografiyasi.com/makale/turkiye-libya-iliskilerinin-tarihi-derinligi>, (erişim tarihi: 16.04.2024).

Arap dünyasında olumlu karşılanmıştır ve bu durum Kaddafi'nin dikkatini çekmiştir, zira Kaddafi de zor dönemlerde Türkiye'nin yanında olmuştur³⁵⁸.

Muammer el-Kaddafi yönetime başladığında 27 yaşındaydı, ihtilalin üç esas prensibini; özgürlük, sosyal adalet ve birlik şeklinde belirtmiştir, özgürlük; yoksulluktan ve sömürülmekten kurtulmayı, sosyal adalet; İslam'a uygun bir bölünmüşü, birlik; Arap milletinin bütünselliğini ifade etmektedir³⁵⁹. Kaddafi, Mısır lideri Nasır'dan ve onun benimsetmeye çalıştığı Arap Milliyetçiliği düşüncesinden derin bir şekilde etkilenmiştir ve iktidarının ilk 20 yılında Arap birliğini hayata geçirmek için çabalamıştır³⁶⁰. Kaddafi ilk adım olarak ülkenin merkezini Bingazi'den Trablusgarp'a taşımıştır ve beraberinde yabancılara ait tüm arazileri kamulaştırmıştır, Londra üslerini ülkeden çıkarmış ve petrol kaynaklarını millileştirmiştir, petrol gelirleriyle sağlamlaşan Libya'da eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlar için ücret talep edilmemiş, halktan vergi alınmayarak; elektrik, su ve doğalgaz herhangi bir ödeme istenmeden dağıtılmıştır, halk bankalardan faizsiz kredi çekebilmiş ve kolaylıkla ev sahibi olabilmıştır, Libya Kaddafi döneminin ilk on yılında iktisadi bakımdan hızlı bir şekilde kalkınmıştır³⁶¹.

Türkiye-Libya ilişkilerinin 1969'dan sonraki genel çerçevesi, ekonomik düzeyde gelişime göstermiştir, Libya'da devrim esnasında ve sonrasında da Türkiye'nin Libya halkına karşı takındığı tavır hep dostane çizgide kalmıştır, 1970'li yıllarda petrol ve petrol esaslı yan ürün pazarına olan gereksinimini Libya ile kapatan Türkiye, Libya'nın devlet yatırımları, altyapı ve konut gibi inşaat alanlarındaki gereksinimlerini karşılamıştır³⁶². Öyle ki bu durumu Libya'ya giden ilk müteahhitlerden birisi olan Ersin Takla şu şekilde ifade etmiştir: *‘‘26 Aralık 1972’de bir sözleşme imzalamaya davet edildik ve uluslararası tecrübesi sınırlı bir grup Türk mühendis olarak Trablus Limanı’nın inşaatını üstlendik. 1974’te Kıbrıs meselesinde ambargoyla karşılaşıldığında uçagımızın yedek lastik ve parçasının bulunmaması Libya’da bir girişime yol açtı. Libya, Türk havayolları üzerinden gerekli parçaları Türkiye’ye göndermeye başladı. Bunu bizzat şahit oldum. Libya’nın yardımı unutulmayacak bir şeydir’’*³⁶³. Bu durumun arkasında 1970'li yıllarda İmar ve İskân Bakanı olan Muhammed Ahmet Manguş vardır, eğitiminin önemli kısmını Türkiye’de tamamlamış olan Manguş 1973 tarihinde Türklerin uluslararası alandaki ilk inşaat faaliyetlerinin başlamasına sebep olmuştur³⁶⁴.

³⁵⁸ Üstün, 2020: 114.

³⁵⁹ Doğan ve Durgun, 2012: 65-66.

³⁶⁰ Bölme, ve vd., 2011: 11.

³⁶¹ Düzsöz, 2021: 299.

³⁶² Yorulmaz ve Akıncı, 2020: 5.

³⁶³ Şeker, 2020: 9-10.

³⁶⁴ <https://www.ensonhaber.com/tarih-haberleri/bir-vefa-ornegi-muhammed-el-mangus>, (erişim tarihi: 17.04.2024):

Kaddafi bahsedildiği üzere başa geldiğinde ilk yaptıkları arasında İngiliz ve Amerikan üslerini kapatmak olmuştur. Yönetime geldiğinde Kaddafi, %20’lerde olan okur-yazarlık %90’lara ulaşmıştır, kamulaştırılan araziler ucuz fiyatla halka verilmiş, çiftçilere karşılıksız kredi desteği sağlanmış ve yurt dışına okumak isteyen öğrencilere destek sağlanmıştır, Yahudi ve İtalyan azınlıkların mal varlıklarına el koyulmuş ve ülkeden ihraç edilmiştir, “komünizm, Marksizm, dinsizlik ve Müslüman Kardeşler Propagandası” yapanların cezalandırılacağı ve hapsedileceği belirtilmiştir, Kaddafi, hiçbir hukuk sisteminin “demokratik” olmadığını düşünmektedir ve asıl geçerli olan olanın gelenekler ve dine bağlı olan doğal hukuk olduğudur, 1972 tarihinde ve 1974 tarihinde Tunus’a birleşme teklifinde bulunmuştur en büyük amaçlarından biri “Arap Birliği’nin” sağlanmasıdır fakat Arap liderlerin çoğu teklifi reddetmiştir, 1 Ocak 1972 tarihinde formalite icabı yürürlüğe giren; “Libya, Mısır ve Suriye’nin” dahil olduğu “Arap Cumhuriyeti” Kaddafi’nin tüm emeklerine karşın etkinleşmemiş ve işlevsiz kalmıştır, ayrıca 15 Nisan 1973’te “Zawara Beyanı” olarak tanınan beyanını yapmıştır, söz konusu beyan ile bürokrasiye karşı direniş, toplumsal ve siyasal alandan yeniden örgütlenme ve İslam fikrini kabul ettirmek hedefiyle “Kültür Devrimi” başlattığını duyurmuştur böylece devrim olarak tanımladığı dikta rejimini benimsetmeye çalışmıştır³⁶⁵. Kaddafi, “Zawara Beyanı”ndan önce, “Üçüncü Evrensel Teori” ismini verdiği, esasında Arap Milliyetçiliği ve Nasır’a olan hayranlığını ve kendi deyimiyle “İslamiyet ile Sosyalizmi” entegre eden bir ideolojiyi benimsemiş ve sonrasında rejimin önündeki yasal engelleri aşmıştır³⁶⁶. Teoriyi aslında, kapitalizm ile komünizm dışında üçüncü bir yol sunduğunu düşündüğü “Arap Milliyetçiliği fikriyle İslam dini” üzerine temellendirmiştir³⁶⁷.

Kaddafi, Kral İdris’in dış politika çizgisinden farklı olarak Avrupa yerine Arap Yarımadası ve Sovyetler Birliği ile yakınlaştı, bu gelişmelerin ardından, Türkiye ile ilişkiler “1974 Kıbrıs Barış Harekatı’na” kadar pasifleşmiştir, “Kıbrıs Barış Harekâtı” sırasında Türkiye’ye en büyük desteği Libya vermiştir, iki ülke ilişkileri gelişirken, Türkiye’den iş adamları gitmiştir ama Türkiye’nin İsrail’le olan olumsuz ilişkileri sebebiyle ilişkiler gerginleşmiştir³⁶⁸. Aynı dönemlerde Kaddafi medyanın kontrolünü yapmaya başlamıştır ve otellerde yabancı kanalların izlenmesini engelleyerek barınan yabancıların Libya kanallarını izlemesine izin vermiştir.

Kaddafi, 1975 tarihinde Mao Zedong’un “Küçük Kırmızı Kitap” ve Nasır’ın “Devrimin Filozofisi” isimli eserlerden etkilenererek “Yeşil Kitap’ı” bölümler halinde

³⁶⁵ Düzsöz, 2021: 300.

³⁶⁶ Önder, 2020: 139.

³⁶⁷ Bölme ve vd., 2011: 11.

³⁶⁸ Burke, (çev.) Baygöl, 2020: 159.

yayınlamaya başlamıştır, kitabın birinci bölümünde “*Demokratik Problemlerin Çözümü: İnsanların Otoritesi*”, ikinci bölümde “*Ekonomik Problemin Çözümü*”, üçüncü bölümünde ise “*Üçüncü Evrensel Teorinin Sosyal Temeli*” bölümleri yer almaktadır, kitabın ilk bölümünde Kaddafi demokrasiye karşıtlığı ile eleştiride bulunmuştur, ikinci bölümünde ekonomiyi ele almıştır, üçüncü bölümde ise millet, aile kavramına yer vermiştir³⁶⁹.

Türkiye-Libya ilişkileri 1975-1980 arası dönemde, 1974 tarihinde Libya’nın Kıbrıs Barış Harekatı’na verdiği destekten dolayı olumlu bir şekilde özellikle ticari anlaşmalarla gelişim göstermiştir. 5 Ocak 1975’te Türkiye ve Libya arasında “İktisadi İş Birliği ve Ticaret Anlaşması” imzalanmıştır ve ticaret hacmi 1975’te 105 milyon dolarken 1977 tarihinde 289 milyon dolara yükselmiştir³⁷⁰. 1975 tarihinde Başbakan Callud Türkiye’ye gelmiştir ve ikili ilişkilerin güçlendirilmesi niyetinde oldukları yönünde açıklama yapmıştır, 1976 tarihinde Ecevit, Libya’yı ziyaret etmiştir³⁷¹.

Kaddafi, devlet için “*cemahiriye*” yani kitlelerin devleti ismini verdiği bir yapı oluşturmuştur, pratikte Kaddafi tek başına ülkeyi yönetmektedir³⁷². Kaddafi liderliğini garantiye alarak, 1977 tarihinde ülkenin ismini “*Libya Arap Halk Sosyalist Büyük Cemahiriyesi*” olarak değiştirmiştir³⁷³. Kaddafi, İsrail’e olan düşmanlığı ve Arap Milliyetçiliğine olan bağlılığından dolayı uluslararası sistemde yer alan birçok terör örgütüne destek vermiştir, terör örgütlerinin Libya’da barınma ve eğitim gibi faaliyetlerini onaylamış, “*El-Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütü’ne*” mali destek vermiştir, Filistin Sorununun sorumlusu olarak gördüğü İngiltere’ye karşı “*İrlanda Kurtuluş Ordusu’na (IRA)*” destek vermiştir³⁷⁴. Ayrıca Libya, 1969 tarihinde “İslam Konferansı Teşkilatı’na”, 1975 tarihinde ise “Arap Ekonomik Birliği Konseyi’ne” katılmıştır³⁷⁵. 1980’li yıllar, Kaddafi’nin uluslararası sistemde imajını kaybettiği yıllar olmuştur.

1980’li yıllarda Kaddafi’nin ismi, çeşitli terör örgütlerine destek vermesi gerekçesi ile kötü anılmıştır. 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Washington’ın ambargo uyguladığı Türkiye’de destek veren Kaddafi’nin ilerleyen yıllarda bir terör örgütüne silah desteği vermesi iki ülkenin ilişkilerini zayıflatmıştır³⁷⁶.

Tunus, Ocak 1980 tarihinde Libya’yı Tunuslu karşıtçıların silahlandırmakla suçlamış ve Tunus’un güney kesimindeki Gafsa’da Tunuslu karşıtçıların organize ettiği saldırıda 48 kişi

³⁶⁹ Doğan ve Durgun, 2012: 67-69.

³⁷⁰ Yorulmaz ve Akıncı, 2020: 7.

³⁷¹ Ceviz, 2011: 89.

³⁷² https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2011/10/111020_profile_gaddafi, (erişim tarihi: 17.04.2024).

³⁷³ Kuşoğlu, 2011: 105.

³⁷⁴ Düzsöz, 2021: 301.

³⁷⁵ Kavas, <https://islamansiklopedisi.org.tr/libya>, (erişim tarihi: 17.04.2024).

³⁷⁶ Baltalı, 2019: 25.

ölmüştür, Suriye ve Libya Eylül 1980 tarihinde, birleşmek üzere bir anlaşma imzalamıştır fakat bu gerçekleşmemiştir³⁷⁷. Libya belirtildiği üzere, Arap dünyasında arzuladığı birleşmeyi sağlayamadığının yanı sıra tepkilere de sebep olarak uluslararası sistemde yalnız kalmıştır. Washington ile de ilişkileri oldukça kötü bir seyir izlemiştir, zira 1981, 1983 ve 1984 tarihlerinde Washington Libya'yı bombalamıştır, bazı Arap ülkeleriyle de ilişkileri sağlam olmayan Libya, Afrika'nın iç bölgelerinde uluslararası arenada güçlenmek istemesinden dolayı Çad ve Fas ile başarısız birleşme girişimlerinde bulunmuştur³⁷⁸. Washington'ın Libya'yı bombalamasının ardında "Teröre Sponsor Devlet" suçlaması yer almaktadır ve diplomatik ilişkiler kesilmiştir, Kaddafi'ye suikast düzenlemiş, Avrupa'ya ticaret kısıtlaması için baskı yapılmıştır³⁷⁹.

Dönemin konjonktürüne bakıldığı zaman Soğuk Savaş döneminin sürdüğünü belirtmek mümkündür. Kaddafi, Nasırcı dış politika çizgisinden dolayı Sovyet yanlısı bir politika izleme yönünde bir eğilime girdiği için Washington ile ilişkiler kötüleşmiştir, zira 1979 tarihinde Washington Büyükelçiliğine düzenlenen saldırı sonrasında, personel geri çekilmiş ve misyon tamamen kapatılmıştır, İran ile Washington arasında çıkan rehine krizi³⁸⁰ olayında da Washington, Libya'yı terörü finanse etmekle suçlamış ve Mayıs 1981 tarihinde Libya'nın Washington Büyükelçiliğini kapatmıştır³⁸¹.

Washington 2 Mayıs 1980'de Libya ile her türlü ilişkisini kesmesinden dolayı diğer devletlerin de Libya ile ilişkilerinde olumsuz gelişmeler olmuştur, Türkiye ile 1981 tarihinde ilk defa büyük bir ilerleme olmuşsa da aynı yılın sonunda ilişkiler gerilemiştir, 1980'li yıllarda dünyada petrol fiyatlarında yaşanan aşırı düşüş Libya'da ciddi sıkıntılara yol açmıştır, Türk iş adamları da bu gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir, 15 Nisan 1986 tarihinde Washington'ın Libya'ya havadan saldırı düzenlemesi sonucu uluslararası sistemdeki aktörlerin çoğu Türkiye'de dahil olmak üzere olumsuz bir şekilde etkilenmiştir³⁸². 5 Nisan 1986 tarihinde Libya, Berlin'de 9 Washington askerinin hayatını kaybettiği bir gece kulübü saldırısında mesul tutulmuştur ve 14 Nisan 1986 tarihinde Washington, Trablus ve Bingazi'yi bombalamıştır, bombalamada Kaddafi'nin evlatlık kızlarından birinin de yer aldığı 101 kişi ölmüştür³⁸³. 21

³⁷⁷ Kaleli, <https://bianet.org/haber/kaddafi-ve-libya-kronolojisi-133574>, (erişim tarihi: 17.04.2024).

³⁷⁸ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kaddafinin-devrilmesinin-uzerinden-11-yil-gecti-717417.html>, (erişim tarihi: 17.04.2024).

³⁷⁹ Kablan, 2017: 23.

³⁸⁰ İran'da 1979 tarihinde gerçekleşen devrim sırasında aynı yıl İran'da bulunan ABD'li diplomatların tutuklanması üzerine çıkan bir krizdir. 1979 tarihi uluslararası ilişkiler tarihinde ABD ve İran arasındaki ikili ilişkilerin kırıldığı bir yıldır. Ayrıntılı bilgi için bkznz: <https://tr.euronews.com/2021/11/04/rehine-krizinin-40-yil-donumu-abd-iran-iliskilerinde-tarihe-gecen-olayda-neler-yasandi>, (erişim tarihi: 17.04.2024).

³⁸¹ Özkan, 2020: 173.

³⁸² Kavas, 2011: 51.

³⁸³ Özkan, 2020: 173.

Aralık 1988 tarihinde, Londra'dan New York'a uçan Pan-American Havayollarına haiz 103 numaralı uçağın, İskoçya'nın güney kesiminde Lockerbie'de patlamasıyla 259 kişinin ölümüne neden olan tarihi "Lockerbie faciası" olarak geçen olaydan, Libya sorumlu tutulmuştur, 14 Kasım 1991 tarihinde soruşturma sonucunda, eylemi yapanların Libya vatandaşı "Abd-al-Bassit Ali al-Magrahi ve al-Amin Khalifah" olduğu saptanmıştır, ardından Washington, Londra ve Paris, Libya'ya BM Güvenlik Konseyi'nden Ocak 1992 tarihinde yaptırım kararı almışlardır³⁸⁴. Uluslararası kamuoyunda, Aralık 1988 tarihinde gerçekleştirilen bu saldırının, Nisan 1986 tarihinde Washington'a bir misilleme olarak değerlendirilmiştir.

1989 tarihinde "Cezayir, Libya, Tunus, Fas ve Moritanya; Mağrib Arap Birliği'ni" kurmuşlardır, söz konusu birlik; gelecekte siyasi birleşmeyi hedefleyen ekonomik bir ittifaktı, aynı yıl Eylül ayında Fransa'ya ait bir uçak Nijer'de bombalanmıştır ve 170 kişi ölmüştür, Fransa bombalamadan Libya'yı sorumlu tutmuştur³⁸⁵.

Türkiye-Libya ilişkileri, 1980'li yıllar boyunca Libya'nın birçok ülke ile gerginlik yaşaması ve Washington'la arasındaki gerginlik mevcut olsa da iki ülke ilişkilerini fazla etkilememiştir, Türkiye bu durumdan kısmen etkilenmiştir, 13 Mayıs 1980 tarihinde Türkiye'deki Libya Büyükelçiliğinde Libyalı öğrenciler, ülkelerindeki Cemahiriye sistemine dayanarak Libya Büyükelçiliği'ni Halk Bürosuna dönüştürmüşlerdir fakat Türkiye Libya'nın iç işlerini ilgilendirdiği için müdahalede bulunmamıştır, Libya'da çalışmakta olan "Türkiyeli işçiler" çatısında Halk Komiteleri kurulmuştu ama o yıllara damgasını vuran sağ-sol grupları orada bölünerek çatışmışlardı, aynı şekilde Kaddafi iktidarı Libya devrimini desteklediklerine inanarak müdahale etmemiştir, Türkiye'de gerçekleşen 12 Eylül 1980 darbesi sonrası Kaddafi Kenan Evren'i tebrik ederek iki ülke ilişkilerinin dostane şekilde devam etmesi yönündeki dileklerini iletmiştir, 1981 tarihinde Libya ile Washington'un gerilimli olduğu dönemlerde Papa'ya suikast girişiminde rol oynadığı iddia edilen Mehmet Ali Ağca'nın, suikast öncesi Kaddafi ile görüştüğü öne sürülmüştür ama herhangi bir delile rastlanmamıştır, aynı dönem Kaddafi, Washington'un Akdeniz'deki filolarının Libya için tehlikeli olduğunu ve Türkiye, Yunanistan ve İtalya içinde bir tehdit unsuru olarak görülmesi yönünde açıklamaları olmuştur, fakat Türkiye bu durumun üzerinde durmamıştır, Kaddafi'nin Türkiye'deki sol terör örgütlerini desteklediği yönünde savlar ileri sürülmüş fakat herhangi bir delil bulunulamamıştır, yani Libya'nın uluslararası sistemdeki aktörlerle gerilimli ilişkileri zaman zaman Türkiye ile olan ilişkilerine de yansımaktaydı, Kaddafi 1983 tarihinde Mümtaz Soysal'a verdiği röportajında iki ülke ilişkilerinin ümitli olduğunu, Türk müteahhit ve iş adamlarının Libya'nın gelişmesinde

³⁸⁴ Akgül, 2011: 54.

³⁸⁵ Kaleli, <https://bianet.org/haber/kaddafi-ve-libya-kronolojisi-133574>, (erişim tarihi: 17.04.2024).

önemli bir rol oynadıklarını belirtmiş ve Türkiye-Washington ilişkilerinin yanlış bir çizgide olduğunu, Washington'un haçlı zihniyetinde olması ve Türkiye'nin NATO üyeliğinin hatalı olduğunu belirtmiştir, 24 Mayıs 1984 tarihinde Başbakan Turgut Özal, Libya'yı ziyaret etmiş ve sanayi alanında "Libya ile İş Birliği Anlaşması" yapılması hakkında mutabakata vardıklarını ifade etmiştir³⁸⁶. Yani ikili ilişkiler, Libya'nın uluslararası sistemdeki diğer aktörlerle olan ilişkilerine karşılık iyi bir dinamizm içerisindeydi.

1980'li yılların sonuna gelindiğinde, SSCB dağılmaya başlamıştır ve Washington Soğuk Savaş Sonrası ortaya çıkan tek kutuplu sistemde daha geniş hareket etme imkanına sahip olmuştur, fakat Libya uzun bir süre daha 'haydut devlet' olarak kalmıştır³⁸⁷.

Lockerbie faciasından sonra, Batılı ülkeler yargılanmak üzere iki Libya vatandaşının Hollanda'ya teslimi istemiş fakat Kaddafi bunu reddetmiştir ve bunun üzerine BM 1992 tarihinde yaptırım kararı almıştır³⁸⁸. Libya, uluslararası sistemde yalnızlığa itilmiştir. Libya, 1994 tarihinde "Aozou Şeridi'nin" Çad'a ait olduğunu ilan etmiştir, Eylül 1995 tarihinde Kaddafi, "Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)" ve İsrail arasındaki "Oslo Görüşmelerini" protesto etmek için 30 bin Filistinliyi sınır dışı edeceğini açıklamıştır, 10 Mart 1999 tarihinde Fransa, Nijer'de organize edilen saldırıların mesulü olarak itham edilen 6 Libyalı gizli ajanı müebbet hapse mahkûm etmiştir³⁸⁹. Uluslararası sistemde, yalnızlaşmanın yükünü taşıyamaz hale gelen Libya 1998 tarihinin sonunda Washington ve Londra'nın şüphelilerin Lahey'de yargılanması önerisini kabul ederek Lockerbie faciasının sorumlularını 1999 tarihinde İskoçya'ya teslim etmiştir, söz konusu facia Libya'nın dış politika çizgisini değiştirmiş ve yüzünü Afrika'ya dönmüştür³⁹⁰.

1990'lı yıllarda Türkiye-Libya ilişkilerinin genel çerçevesi ise, yeniden bir yakınlaşma dönemi içerisine girme yönünde olmuştur. Başbakan Necmeddin Erbakan 4-6 Ekim 1996 tarihleri arasında Libya'ya üst düzey bir ziyaret gerçekleştirmiştir, 6 Ekim'de imzalanan Ticaret Anlaşması'yla ilişkiler düzelmiştir fakat yapılan toplantılar sırasında Libya tarafından bazı ifadeler medyanın yayınlarında kötüye kullanılarak işlenmesiyle, aniden gerilmiştir ve gerilim ilerleyen aylarda da devam etmiştir öyle ki ikili ilişkilerde Türkiye ilk defa Libya'daki büyükelçi Ateş Balkan'ı 13 Haziran 1997 tarihinde bir daha geri gönderilmemek üzere geri çekmiştir, yeni büyükelçi görevine ancak Şubat 1998 tarihinde başlayabilmiştir, terör örgütü 1 Eylül 1998 tarihinde kutlanan milli bayram sırasında yürüyüş yapmıştır bunun üzerine iktidar Trablus'taki elçi Müfit Özdeş'i Türkiye'ye geri çağırmıştır ve Ankara'daki Libya büyükelçisi

³⁸⁶ Üstün, 2020: 146.

³⁸⁷ Özkan, 2020: 174.

³⁸⁸ Bölme ve vd., 2011: 13.

³⁸⁹ Kaleli, <https://bianet.org/haber/kaddafi-ve-libya-kronolojisi-133574>, (erişim tarihi: 17.04.2024).

³⁹⁰ Bölme ve vd., 2011: 13.

Mansur Muhammed'e Türkiye'nin bu konudaki hassaslığını yenileyerek iki ülke arasındaki bağlara zarar verebileceği uyarısında bulunmuştur, kısa sürede güven ortamı inşa edilmiş ve Türk elçisi Libya'ya dönmüş, terör örgütü tekrar yürüyüş yapamamıştır, 5 Nisan 1999'da BM, Libya üzerindeki uluslararası ambargoyu askıya almıştır ve bu durumda özellikle Libya'nın Türkiye ile ilişkilerini yeniden düzenlemesine yol açmıştır, ambargo zaten 11 Eylül 2000 tarihinde tamamen kaldırılmıştır, ikili ilişkileri etkileyen önemli bir olay ise 1-3 Mayıs 2000 tarihlerinde Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Uğur Ziyalın Libya ziyareti olmuştur, söz konusu ziyaret Türkiye'nin Afrika'ya açılımı için bir başlangıç olarak değerlendirilmektedir³⁹¹.

Kaddafi, 2000'li yılların başından itibaren Washington ile iyi ilişkiler geliştirme çabasına girmiştir, 11 Eylül 2001 tarihli saldırıyı kınaması ve Washington'un Afganistan işgalini onaylaması, Washington ile Cemahiriye arasındaki buzları eritmiş ve sonuçta Washington'un uyguladığı tek taraflı ambargo kaldırılmıştır³⁹². 11 Eylül sonrası Irak ve Afganistan'ın tepkiyle karşılaşması Kaddafi'nin iç ve dış politikasını değiştirmesine, ekonomik ve sosyal reformlar başlatmasına ve Arap-İsrail çatışmasında arabuluculuk teklif etmesine yol açmıştır, Kaddafi ayrıca çeşitli ülkelerle (İtalya, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)) yoğun temaslarda bulunarak, geçmişteki terör saldırıları için tazminat ödeyerek ve kitle imha silahları projelerini tasfiye ederek Libya'nın uluslararası sistemdeki imajını düzeltmeye çalışmıştır, bu hamleleri Washington ve Afrika'dan gelen olumlu tepkiler takip etmiştir, 2007'den itibaren Batı ile ilişkilerini geliştirmiştir, Kaddafi 2008 tarihinde 1999'dan beri hapiste olan Filistinli doktorların ve Bulgar hemşirelerin serbest bırakılmasını sağlamıştır, ayrıca İtalya, İngiltere ve diğer ülkelerle iş birliği anlaşmaları imzalamıştır ve geçmişteki saldırıların kurbanlarına tazminat ödemiştir, fakat Kaddafi'nin Arap ve İslam dünyasına yönelik ideolojik ve müdahaleci yaklaşımı, ülke içindeki sert tutumu ve yerel ulema ile çatışması, radikal İslamcılığın yükselmesine ve Kaddafi'nin Arap ve İslam dünyasındaki prestijinin erozyona uğramasına neden olmuştur, Kaddafi daha sonra dikkatini Afrika'ya çevirerek "Afrika Birliği'ne (AfB)" katıldı ve 2008 tarihinde "Kralların Kralı" oldu, Libya 2009 tarihinde Arap dünyasına sırtını dönerek AfB'nin başkanlığını devralmıştır³⁹³. Haziran 2009'da Kaddafi, İtalya'ya ilk üst düzey ziyaretini yapmıştır ve Libya ile İtalya ticari anlamda mühim mesafeler kat etmişlerdir, Ocak 2010'da Rusya ile 1,8 milyar dolarlık bir silah ticareti anlaşması imzalamıştır, Mayıs 2010'da Trablus'a giden Afriqiyah Havayolları'na ait bir uçağın düşmesi neticesinde 103 kişi ölmüştür, Haziran 2010'da "BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)" temsilcileri sınır dışı edilmiştir, Ekim 2010'da AB ve Libya arasında yasadışı göçü kontrol edebilmek için bir

³⁹¹ Kavas, 2011: 51.

³⁹² Baltalı, 2019: 31.

³⁹³ Caner ve Şengül, 2018: 61.

anlaşma imzalanmıştır, Kasım 2010'da Kaddafi'yi değerlendiren bir grup gazeteci tutuklanmış ancak Kaddafi'nin emri üzerine serbest bırakılmıştır³⁹⁴.

Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Ocak 2001'de gergin olan iki ülke ilişkilerini düzeltmek amacıyla Libya'yı ziyaret etmiştir, Siyasi dayanışma işbirliğini tesis etmek üzere bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır, 19. Ortak Ekonomik Toplantının 2001 tarihinde yapılması planlanmıştır, Libya, Türkiye'den AfB'ye gözlemci olmasını istemiştir; bu teklif, Afrika'ya açılmayı planlayan Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır, Libya ayrıca Türkiye'nin Manavgat ilçesinden su alma ve Turgut Reis'in mezarını restore etme konularına ilgi duyduğunu ifade etmiştir, Mutabakat Zaptının imzalanmasına rağmen siyasi ilişkiler istenen düzeye ulaşamamıştır, Libya'nın geçmişte sorumlu tutulduğu suçlamalardan dolayı 2003 tarihinde ilişkiler nefes almıştır, 2004 yılında Türk Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in Libya ziyareti 8 yıllık bir aradan sonra ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamıştır, hedef, ticaret hacmini 4 milyar dolara çıkarmak ve bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalamaktır, Libya'nın stratejik konumu ve OPEC ve AfB gibi uluslararası örgütlere üyeliği onu cazip bir ortak haline getirmektedir, Türkiye'nin 2005 tarihinde başlattığı 'Afrika'ya Açılım Yılı' ve Türkiye'yi AfB'ye katılmaya teşvik etmek gibi olumlu siyasi adımlar ilişkileri geliştirmiştir, Libya'nın Sahil ve Sahra Devletleri Topluluğu'nun (SİN-SAD) gözlemlenmesine verdiği destek de ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur³⁹⁵.

Libya'nın iç ve dış politikasındaki gelişmeler kaleme alındığı gibidir. Türkiye-Libya ilişkileri ise, milenyum yılının başlarında olumlu yönde gelişme ivmesi göstermiştir. Uluslararası sistemde ise durumlar enerji jeopolitiği açısından, geçiş yollarına ve zengin enerji kaynaklarına ev sahipliği yapan Orta Doğu ve Kuzey Afrika, hakimiyet mücadeleleri nedeniyle siyasi coğrafyada çok önemli bir yere sahip olmuştur, sömürgeciliğin 20. yüzyılda yükselişiyle birlikte, mekânsal olarak zengin ülkelerin enerji kaynaklarını kontrol etmek için askeri girişimler artmıştır, son zamanlarda Washington ve Avrupalı müttefikleri, isyanlar ve mekânsal yeniden yapılanma yoluyla halk desteğini harekete geçirerek daha ucuz ve daha güvenli bir enerji tedariki sağlayabilmiştir, bir değişim ve mekânsal örgütlenme girişimi olan 'Arap Baharı' siyasi coğrafya temelli bir vurgu yapmaktadır³⁹⁶.

Tunuslu bir adamın kendini yakmasıyla ateşlenen Arap Baharı, yoksulluk, işsizlik, gelir eşitsizliği ve insanların diktatör Zeynel Abidin Bin Ali rejiminden bıkmaları sonucu ortaya çıkmıştır ve hızlıca yayılmıştır³⁹⁷.

³⁹⁴ Kaleli, <https://bianet.org/haber/kaddafi-ve-libya-kronolojisi-133574>, (erişim tarihi: 18.04.2024).

³⁹⁵ Kavas, 2011: 52.

³⁹⁶ Deniz, 2013: 67.

³⁹⁷ Güvenç, 2021: 358.

Kaddafi 42 yıl boyunca Libya'nın kendisine ait olduğunu düşünmüştür, Tunus'ta başlayan olaylara bir anlam verememiş hatta, *“ülkeyi mahvettiler, Zeynelabidin'den daha iyisini mi bulacaklar?”* sözleriyle şaşkınlığını belirtmiştir, fakat Kaddafi'ye karşılık Libya'da insan hakları ihlalleri ve tutuklularla yıllarca süren bir muhalif oluşmuştur, Şubat 2011 tarihinde Bingazi'de nükseden protestolar 17 Şubat'ta Kaddafi'nin sonunun başlangıcı olan *“Öfke Günü”* ne yol açmıştır, binlerce kişi güvenlik güçlerinin şiddetine rağmen protesto gösterileri düzenlemiştir, Libya'daki bu kargaşa Arap Baharının öncesine dayanmaktadır, 17 Aralık 2010 tarihinde Libya'da Kaddafi rejiminin devrilmesi için muhalif gösteriler düzenlenmiştir, muhalefeti birleştirmek ve uluslararası örgütlerle ilişki kurmak amacıyla 27 Şubat 2011 tarihinde Trablus'un da aralarında bulunduğu şehirlerden 31 temsilcinin katılımıyla Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) kurulmuştur, söz konusu konsey çoğunlukla Kaddafi dönemi bürokratlarından oluşuyordu ama reformcu Muhammed Cibril tarafından yönetiliyordu, protestoların yayılması ve silahlı çatışmalara dönüşmesi üzerine Kaddafi hava kuvvetleriyle müdahalede bulunmuştur, BMGK 17 Mart 2011 tarihinde Libya'da ateşkes ve çatışmaların bastırılması çağrısında bulunan *“1973 sayılı”* kararı kabul etmiştir, ancak Kaddafi muhaliflere yönelik baskısını sürdürmüştür ve 19 Mart'ta Fransa, İngiltere ve BM³⁹⁸ Libya'da bir operasyon başlatarak muhaliflere havadan ve denizden destek sağlamıştır, çatışmalar yaz boyunca devam etmiştir ve 28 Ağustos'ta Trablus'ta çatışmalar şiddetlenmiştir ve 20 Ekim 2011'de Kaddafi'nin *“Cemahiriye”* sistemi olarak bilinen 42 yıllık iktidarı memleketi Sirte'de sona ermiştir, devrimin en akılda kalan yönü ise kendi yetiştirdiği genç neslin ağır muamelesi ve linç edilmesi üzerine hayatını kaybetmiş olmasıdır³⁹⁹.

Kaddafi'nin düşüşü iç savaşa yol açmıştır; NATO Ekim 2011'de operasyonlarını durdurmuş, 8 ay sonra genel seçimler yapılmış, Abdülcélil iktidarı işadamı Abdurrahim El-Kib'e devretmiştir, El-Kib döneminde aşiretlere silahsızlanma emri verilmiştir ancak aşiretler direnmiştir, Kaddafi'nin ayrıcalıklı aşiretleri ve destekçileri hala etkilidir, silahları geri vermeyen kabileler daha da güçlenmiş, demokrasinin inşasına tehdit oluşturacak duruma gelmişlerdir, kabilelerle yapılan anlaşmalar sonucu Libya Savunma Bakanlığı'na *“Zintan Kabilesi'nden”* Usame El Cuvali gelmiş, İçişleri Bakanlığı'na ise Kaddafi'yi yakalayan *“Mısralı milislerin”* önderi Fevzi Abdelal geçmiştir, aşiretlerin etkisinde olan Libya bölünmüş bir ülke olma sinyalleri vermektedir, 17 Kasım 2011 tarihinde UGK Başkanı Abdülcélil'in Müslüman Kardeşler'in 9. Toplantısına katılarak şeriat rejimini savunması demokrasi inşası endişelerini arttırmıştır, Libya'da 7 Temmuz 2012 tarihinde siyasi kargaşanın

³⁹⁸ BMGK'nın aldığı 1973 sayılı karar neticesinde NATO, Fransa önderliğinde Libya'ya askeri müdahalede bulunmuş ve muhalifleri desteklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yılmaz, 2012: 2.

³⁹⁹ Kekilli, 2014: 9-10.

ortasında yapılan seçimler sonucunda UGK, tüm yetkilerini ‘‘Milli Genel Kongreye (MGK)’’ bırakmıştır ve 200 milletvekili seçilmiştir, Kaddafi karşıtı Yusuf Magariyef MGK başkanı seçilmiştir, laik Mahmud Cibril ve Müslüman Kardeşlere bağlı Mustafa Ebu Şagur başbakanlık için yarışmış; Şagur kazanmış ancak hükümet kuramamıştır, Laik Ali Zeydan ve Müslüman Kardeşlere bağlı olan Abdullah Harari yeni hükümet olarak seçilmiştir, Cibril hükümeti kuramamasına rağmen Kaddafi’nin eski diplomatlarına karşı oluşan güvensizlik ve Müslüman Kardeşler ile devrimci İslamı kesimlerin muhalefeti nedeniyle genel seçimlerde en fazla milletvekilini kazanmıştır, Beni Velid’de Mısırlı bir subayın öldürülmesi üzerine yükselen gerilim ABD’nin askeri müdahalesine yol açmıştır, askerlere yönelik suikast, Kaddafi’nin üst düzey yetkililerinin bölünmüşlüğü’nün körüklediği kabileler arasındaki silahlı çatışmaları tırmandırmıştır, Kaddafi sonrası Libya’yı onun dönemindeki siyasetçiler yönetmiş ancak 2013 tarihinde laikleri hedef alan ‘‘Siyasi Tecrit Yasası’’ tepkilere neden olmuştur, Magariyef istifa ederken Müslüman Kardeşler destekli Nuri Ebu Suheyman MGK’nın başına geçerek sağ kanadı güçlendirmiştir⁴⁰⁰.

10 Ekim 2013 tarihinde Libya Başbakanı Ali Zeydan’ın Trablus’ta silahlı gruplarca kaçırılması, uluslararası kamuoyu için bir sürpriz olmuştur, Zeydan serbest bırakıldıktan sonra açıklama yapmış ve olayın arkasında Müslüman Kardeşler’in olduğunu ima etmiştir fakat çok ses olmamıştır, ülkedeki güvenlik krizlerinin ortasında seçim propagandası yapılmış ve seçimler 20 Şubat 2014 tarihinde yapılmıştır, Ali Tarhuni UGK’nin Ekonomi ve Petrol Bakanı olarak seçilmiştir, 16 Mayıs 2014 tarihinde emekli Tümgeneral Halife Hafter Libya’da bir darbe gerçekleştirerek MGK’yı feshetmiştir ve Libya Askeri Geçiş Konseyi’ni ilan etmiştir, Hafter müdahalesinin devrimin değerlerini korumak ve geçiş sürecini istikrarsızlıktan kurtarmak için olduğunu iddia etmiştir, Libya’daki siyasi partiler Hafter’in çıkışına karşı birleşmiş ve siyasetle ilgilenmeden kurulu düzeni tanıdı, Libya Genelkurmay Başkanlığı kurulu düzeni tanıyan ve Hafter’in eylemlerini askeri darbe girişimi olarak kınayan bir açıklama yayınlamıştır⁴⁰¹.

Libya’da 2014 seçimlerinden bu yana Mısır ve BAE tarafından desteklenen ‘‘Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi ve Trablus merkezli Genel Ulusal Kongre’’ olmak üzere iki siyasi/askeri yapı bulunuyor, eski bir Kaddafi dönemi ordu subayı olan Hafter, Tobruk grubuna liderlik etmiştir ve Mısır ile BAE’den destek almıştır, Hafter’in terörle mücadele de dahil olmak üzere Libya’nın sorunlarını çözmeye yönelik güç odaklı yaklaşımı bu destekle güçlenmiştir ve meşru hükümetin taleplerini reddedip askeri bir çözüm arayışına girerek krizi daha da derinleştirmiştir, Hafter, Libya’nın tamamının kontrolünü ele geçirmek için BM öncülüğündeki

⁴⁰⁰ Uzunöner ve Çıkrıkçı, 2023: 21-22.

⁴⁰¹ Kekilli, 2014: 16.

çabalara ve diplomatik çözümlere karşı çıkmaktadır, 17 Aralık 2015 tarihinde BM destekli Libya Siyasi Anlaşması, Libya'nın tek meşru yönetimi olarak "Ulusal Mutabakat Hükümeti"ni (UMH)" kurmuştur, ama "BAE, Mısır, Suudi Arabistan, Fransa ve Rusya" tarafından arka çıkılan General Hafter ve ona bağlı güçler UMH'nin altını oymaya ve ülkenin kontrolünü eline geçirmeye çalışmışlardır, Hafter'in Nisan 2019'da Trablus'a saldırması Türkiye'nin UMH'yi desteklemesine yol açarak askeri dengeyi UMH lehine çevirmiştir, bu destek, bölgesel ve küresel ülkeleri Libya'daki çatışmaya askeri bir çözüm sağlanmasının pek mümkün olmadığına ikna etmiştir ve siyasi bir çözüm bulunması için diplomatik girişimler hızlandırılmıştır⁴⁰². 2023 tarihinin sonunda da Libya'daki siyasi durum belirsizliğini korumaktadır, BM elçileri çözüm arayışları bulmakta fakat iki grup arasında uzlaşma sağlanamamaktadır⁴⁰³.

Libya'daki bu kaos ortamında, Türkiye ilk etapta bölgede bulunan 25.000 civarı Türk vatandaşını çıkarmak ve mali yatırımlarını garantiye almak amacıyla olaya entegre olmuştur, sonraki aşamada ise Arap Bahar'ının genel gidişatına uygun olarak KAOD (Kuzey Afrika ve Ortadoğu) Bölgesi'ndeki istikrarsızlıklara karşı çıkmak doğrultusunda gelişmiştir, askeri müdahaleye karşı bir duruş almıştır ve barışçıl yöntemleri öncелеmek amacıyla muhalifler ve rejim arasında aracı bir rol üstlenmiştir, NATO operasyonu için müzakere süreçlerinde temaslarda bulunmuştur ve söz konusu temaslar doğrultusunda 9 Mart 2011 tarihinde gerçekleşen Londra Konferansı'nda bir forum kurulması gerektiğini önermiş ve Libya Temas Grubu kurulmuştur, 2014 tarihinde Hafter'in darbesi ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Libya Meclisi'nin Tobruk'ta toplanmasını kabul edilebilir değil", yönündeki beyanları ile Tobruk Hükümet'inin bölgede bulunan Türk vatandaşlarını ülkeyi terk etme çağrısında bulunmaları üzerine 2014-2017 yılları arası elçilikler faaliyetlerine ara vermiştir⁴⁰⁴.

Türkiye-Libya ilişkileri 17 Şubat 2011 devriminin sonrasında Türkiye, UGK'yı "Libya halkının tek temsilcisi" olarak tanımıştır, Trablus'un UGK'nın tam kontrolüne girmesinden sonra, 2 Eylül 2011'de Trablus'a Büyükelçi atayan ilk ülke olmuştur, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 16 Eylül 2011 tarihinde Trablus ve Bingazi'yi ziyaret etmiştir, 2014'de Libya'nın bozulan güvenlik durumu nedeniyle Bingazi Başkonsolosluğumuz 14 Haziran 2014 tarihinde, Trablus Büyükelçiliğimiz ise 25 Temmuz 2014 tarihlerinde geçici olarak çalışmalarını durdurmuştur, Trablus Büyükelçiliğimiz faaliyetlerine tekrar 2017 yılında başlamıştır, 2015 yılında BM'nin Libya için Siyasi Anlaşması'nı desteklemiştir⁴⁰⁵. Bu bağlamda ikili ilişkilerde, Libya'nın güvenlik krizleri ile meşgul olduğu zamanlarda bile bir

⁴⁰² Karaaslan, 2023: 236-237.

⁴⁰³ Kökçam, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/siyasi-belirsizlik-icindeki-libyada-son-durum-ne-823930.html>, (erişim tarihi: 18.04.2024).

⁴⁰⁴ Çüngen, 2023: 5-6.

⁴⁰⁵ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (erişim tarihi: 18.04.2024).

şekilde bağlantının devam ettiğini söylemek mümkündür. Tarihsel bağlar, ilişkileri genellikle kuvvetlendirmiştir.

Çalışmanın ana karakteristiğini oluşturan Doğu Akdeniz jeopolitiği bağlamında enerji denklemi üzerine Türkiye-Libya ilişkileri, ikili ilişkilerdeki durum detaylı bir şekilde ilerleyen bölümde ele alınmıştır.

3.2. İkili İlişkilerde Neden Analizi

Türkiye-Libya ilişkilerinde, bir neden sorusu açılmaktadır. Çalışmada ele alındığı üzere, aslında Türkiye-Libya ilişkilerinde tarihten kaynaklanan bir bağlantı söz konusudur. İkili ilişkiler Osmanlı Devleti döneminden günümüze kadar gelmiştir. Türk askeri Libya'ya ilk olarak 1500'lü yıllarda Osmanlı Devleti döneminde gelmiştir, Libya'nın Osmanlılar için önemi, Akdeniz'deki stratejik konumu nedeniyle artmıştır, Gazi Mustafa Kemal 1911 yılında İtalyan işgaline karşı Libya'da görev yapmıştır, Libya'yı İtalyanlara kaptırmasına rağmen Osmanlı Meclisi'nde Libyalı milletvekilleri vardı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Libya'nın ilk başbakanı Kral İdris El-Senusi'nin isteği üzerine bir Türk olan Sadullah Koloğlu olmuştur⁴⁰⁶. Akdeniz'in güvenliği için Trablusgarp'a önem atfedilmiştir. Avrupalı güçlerin 1815 Viyana Kongresi'nde aldıkları yeni kararlar neticesinde Yusuf Paşa yüzünü Osmanlı Devleti'ne çevirmiştir⁴⁰⁷. Yani, uluslararası sistemde ikili ilişkilerin birbirlerini destekleme niyeti ile geliştiğini ifade etmek mümkündür.

Günümüz penceresinden yaklaşıldığında ise, Türkiye'nin Libya'daki varlığı, Libya'yı Afrika'ya açılan bir anahtar olarak görmek ve Doğu Akdeniz'de bir müttefik aramak gibi dış politika önceliklerinden kaynaklanmaktadır, Mısır ile gerilen ilişkiler ve Libya'da farklı taraflara verilen destek, her iki ülkenin de buradaki çıkarlarını gerçekleştirmesini engellemiştir, ama Mısır, batılı ülkelerle ilişkiler kurmaya başlamıştır ve Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir, bu da Libya'da birlikte çalışma, politikalarını ve önceliklerini hayata geçirme fırsatı yaratmıştır, Washington'un Türkiye'ye F-16 satışı da Yunanistan ile gerilimin azalması ve Türkiye'nin şartları kabul etmesi açısından önemlidir, bu dönem Türkiye'nin Mısır ve Libya ile daha yakın iş birliği ve çalışma içinde olmasını ve Akdeniz, Ege ve Kuzey Afrika'da çatışmasızlık dönemine girmesini gerektirecektir⁴⁰⁸.

Libya, Doğu Akdeniz'de stratejik bir konuma sahip olup, Türkiye'yi dışlayan enerji denklemi oluşturma girişimlerine rağmen önemli bir rol oynamaktadır, "Doğu Akdeniz'de

⁴⁰⁶ <https://www.cnnturk.com/video/dunya/libya-turkiye-icin-neden-onemli>, (18.04.2024).

⁴⁰⁷ İmrag, 2020: 79.

⁴⁰⁸ Tol, (ed.) Özdemir, <https://medyascope.tv/2024/02/07/transatlantik-libya-turkiye-icin-neden-onemli-abdde-turkler-trumpa-daha-mi-yakin-blinken-yine-ortadoguda/>, (erişim tarihi: 18.04.2024).

Mısır, Yunanistan, İsrail, Ürdün, İtalya, Filistin ve GKRY Doğu Akdeniz Gaz Forumu'' kurarak yeni bir oluşum için adımlar peşindelerdi, Libya ve Türkiye'nin iş birliği ve deniz sınır anlaşması, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de sıkışmasını önleyerek, Türkiye'nin enerji aramalarına karşı muhalefeti zayıflatmıştır ve doğal gaz taşımacılığı için yeni bir durum yaratmıştır, anlaşma aynı zamanda Türkiye'yi dışlayan East-Med projesinin önemini de azaltmıştır, Yunanistan ve Mısır diğerlerinin itirazlarına rağmen, Türkiye Doğu Akdeniz'de hakkı olan kaynaklardan faydalanacak ve bir enerji merkezi olarak konumunu güçlendirecektir⁴⁰⁹.

Türkiye'nin Libya ve Doğu Akdeniz'e sessiz kalması jeopolitik konumuna zarar verebilir, zira Osmanlı Devleti'nin gerilemesi Akdeniz'deki deniz egemenliğini kaybetmesine bağlıydı⁴¹⁰. Türkiye ve Libya, Yunanistan'ın Girit yakınlarındaki arama ruhsatları nedeniyle Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki konumunu güçlendiren deniz hattı üzerinde anlaşmıştır, her iki ülke de Yunanistan'ın saldırgan tutumu nedeniyle yetki alanları için yasal zemine yönelmiştir⁴¹¹.

Türkiye'nin Libya'daki stratejik hedefleri arasında Kuzey Afrika'daki varlığını arttırmak, ekonomik çıkarlarını korumak, enerji ithalatını azaltmak ve Akdeniz'deki nüfuzunu genişletmek yer almaktadır⁴¹².

Doğal gaz ve petrol, küresel enerji politikalarında önemli bir rol oynamaktadır, uluslararası krizleri şekillendirmektedir ve küreselleşme için ekonomik/askeri güç gerektirmektedir, enerji politikası teknoloji, ekonomi, kısa vadeli arz/talep yönetimi ve uzun vadeli planlama konularında karar vermeyi içermektedir, Libya doğal gazda küresel bir enerji kaynağıdır ve 2019 yılı itibarıyla 14 milyar metreküp/gün üretim gerçekleşmektedir, bu üretim Türkiye'nin TANAP ile taşıdığı doğal gazın %45'ni oluşturmaktadır, Doğu Akdeniz'in son on yılda doğal gaza odaklanmasının nedeni Libya'nın Yeşil Akım Boru Hattı ve LNG ihracatıdır⁴¹³.

Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'deki en uzun kıyı çizgisine haiz ülke olarak, kıta sahanlığına dair politikalarını ve Kıbrıs Türklerinin Ada etrafındaki haklarını uluslararası

⁴⁰⁹ Karagöl, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/erdal-tanas-karagol/libya-turkiye-icin-neden-onemli-2055456>, (erişim tarihi: 18.04.2024).

⁴¹⁰ <https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/analiz-libya-turkiye-icin-neden-onemli-osmanli-libyayi-korumak-icin-seferber-oldu>, (18.04.2024).

⁴¹¹ <https://www.aksam.com.tr/guncel/turkiyelibya-mutabakati-neden-bu-kadar-onemli-iste-dikkat-cekten-detaylar/haber-1028299>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴¹² Polat, <https://carnegieendowment.org/sada/90195>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴¹³ İncekara, 2020: 179.

hukuka uygun şekilde korumaya çalışmaktadır, bu çerçevede, Libya ile ilişkileri oldukça önemlidir⁴¹⁴.

İki ülke ilişkilerinde neden analizinin cevabı çoklu yanıtlarla açıklanmaktadır. Neden analizi yapıldığı zaman, Doğu Akdeniz jeopolitiğinin elzem bir şekilde önemli olduğunu söylemek mümkündür. Doğu Akdeniz’e kıyısı bulunan Libya’nın da kritik öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye, bölgede pasifleştirilmek istenmiştir. Ancak, Libya ile geliştirilen ilişkiler bölgede planlanan oyunların sonunu getirmiştir. Bu yüzden Türkiye-Libya ilişkileri iş birliği ve dostane çizgide devam ettirilmelidir.

3.3. İkili İlişkilerde Mevcut Durum Analizi

Doğu Akdeniz bölgesi, uzun zamandır bir mücadele alanıdır ve yeni enerji kaynakları ve çakışan MEB’ler nedeniyle şu anda tartışmalıdır, proaktif dış politikalar izleyen ve doğrudan veya dolaylı olarak müdahale eden bölge dışı aktörler söz konusudur, buna ek olarak, bölgede yargı yetkisi, ilan edilmiş MEB’ler ve askeri tatbikatlar konusunda ikili anlaşmalar var ve bu da Doğu Akdeniz’in paylaşımı konusunda kafa karışıklığına neden olmaktadır, Türkiye bölgeyi “Mavi Vatan”ı olarak görmektedir ve bölge jeopolitik ve stratejik öneme sahiptir⁴¹⁵.

Asya, Afrika ve Avrupa arasında yer alan Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Türk Boğazları gibi kritik bağlantı noktaları ile stratejik öneme sahiptir, kritik geçiş yollarına sahiptir ve enerji kaynakları nedeniyle jeostratejik ve Akdeniz jeopolitiğini etkileyen devam eden bir çatışma dinamiğine neden olmaktadır, Kıbrıs yakınlarında hidrokarbon kaynaklarının keşfi bölgenin önemini artırmış, yeni enerji keşifleri kıyıdaş ülkeler arasında sorunlara neden olmuştur⁴¹⁶.

“BOP⁴¹⁷ (Büyük Ortadoğu Projesi)” dahilinde 2011 tarihinde Kaddafi’nin düşürülmesiyle iç savaşa dönüşen Libya’da, “İŞİD⁴¹⁸e (Irak Şam İslam Devleti)” karşı pek çok operasyon düzenlenmiştir, 13 Şubat 2015’te 21 Hristiyan’ı öldürdükleri videoyu yayınlayan İŞİD, Mayıs 2015’te Sirte’yi⁴¹⁹ ele geçirmiştir, aylarca devam eden çatışmalar sonrasında Kaddafi’nin memleketi Sirte, Libyalı muhaliflerin denetimine geçmiştir, İŞİD’in yok edildi, “Hafter liderliğindeki Libya Ulusal Ordusu” ve merkezi Trablus olan UMH olmak

⁴¹⁴ Altun, 2020: 14.

⁴¹⁵ Yılmaz, 2020: 29.

⁴¹⁶ Altun, 2020: 4.

⁴¹⁷ BOP’un, çıkış noktası 11 Eylül saldırılarıdır, söz konusu saldırı sonrası küresel terörizmin boyutları anlaşılmıştır, Washington; “terörist üreten bataklıklar nasıl kurutulur” arayışları içerisine girmiş ve BOP’un temelleri atılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Günel, 2004: 157.

⁴¹⁸ 11 Eylül saldırılarının ardından Afganistan’a ve Irak’a yönelik yapılan müdahaleler, Irak’ta 2003 tarihinden sonra İŞİD’in büyümesini sağlamıştır, söz konusu müdahaleler çözümü getirmesinin aksine Batı karşıtlığını ve radikalizmi tetiklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Dağdeviren, 2020: 301.

⁴¹⁹ Sirte, çok önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine haiz bir yerdir, “Petrol Hilali” bölgesinde yer almaktadır. <https://tr.euronews.com/2020/06/22/libya-sirte-sehrinin-onemi-ne-neden-tum-taraflar-icin-kirmizi-cizgi>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

üzere iki taraflı yönetim problemi türemiştir, ‘‘UMH; BM, bazı AB ülkeleri, Türkiye, Katar ve diğer ülkeler’’ tarafından desteklenirken, ‘‘Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi Rusya, Mısır, BAE ve Fransa’’ tarafından desteklenmektedir, Hafter’in ordusu 30.000 asker, 20 savaş uçağı, 20 saldırı uçağı, 5 kargo uçağı, 530 zırhlı araç, 75 mobil fırlatıcı ve 4 devriye gemisinden oluşturmaktadır, Misrata Tugayları, 2014’te Zintan Tugaylarını mağlup eden ve IŞİD’i Libya’dan silen güç olarak bilinmektedir, UMH’yi destekleyen Zintan Güçleri de diğer mühim silahlı güçtür, petrol ve doğal gaz açısından zengin olan Libya, iç savaş sonrası emperyalizmin çekişme noktası haline gelmiştir, Dünya enerji talebinin %33’ü petrol ve %25’i doğal gaz ile karşılanmaktadır, dünya doğal gaz rezervinin yaklaşık %1’ine haiz olan Libya’nın toplam rezervi 1,5 trilyon metreküptür, Türkiye’nin yıllık yaklaşık 60 milyar metreküp doğal gaz ithalatı vardır ve %52 oranında Rusya’ya bağımlıdır⁴²⁰. Libya, Vefa ve Bori gibi doğal gaz sahalarına sahiptir ve toplamda yaklaşık 1,5 trilyon metreküp doğal gaz kaynağı ile dünyada 22. Sıradadır, ülkedeki iç savaşta birden fazla bölgesel ve küresel aktörün taraf olmasının, ülkedeki enerji kaynakları ile yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür⁴²¹.

2000’li yıllarda, Doğu Akdeniz ülkeleri ve GKRY doğal gaz ve petrol yatakları keşfederek MEB anlaşmaları yapmıştı, Türkiye bu anlaşmaları yasa dışı olarak nitelendirmişti ve TPAO’ya ihtilafli bölgelerde arama ruhsatı vererek krizi tırmandırmıştır, ExxonMobil’in Kıbrıs açıklarında büyük bir doğal gaz keşfi yaptığını duyurması ve Türkiye’nin İtalyan menşeli ENI’ye ait bir sondaj gemisini engellemesiyle 2018 tarihinde gerilim tırmanmıştır⁴²². GKRY 2017 sonunda İtalyan ENI ve Fransız TOTAL şirketlerine doğal gaz arama ruhsatı vererek gerginliği tırmandırmıştır, GKRY’nin saptadığı 6.parselin bir kısmı Türkiye’nin MEB’ne aittir ve Türkiye burada çalışmalar yapılmasını onaylamadığını belirtmiştir, 9 Şubat 2018’de ENI’nin Saipem 12000 sondaj gemisi, (6. Parseldeki arama çalışmaları sonrası 3. Parsele geçmesiyle) Türk savaş gemilerince durdurulmuş ve çalışmalarını sürdürmesine müsaade edilmemiştir⁴²³.

13 Şubat 2018 tarihinde Ak Parti Grup Toplantısı’nda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, “ (...) Ayrıca Kıbrıs açıklarındaki doğal gaz aramaları ve Ege’deki kaya oluşumlarıyla ilgili fırsatçı manevraların gözden kaçırıldığı da sanılmamalı. Kıbrıs ve Ege’de sınırları aşanları, ülkemizin güneyindeki gelişmelere odaklanmasından yararlanarak yanlış hesaplamalar yapmamaları konusunda uyarıyoruz. Fırat Kalkanı Harekâtı ve Zeytin Dalı

⁴²⁰ Çiçek, <https://www.linkedin.com/pulse/2020ye-girerken-t%C3%BCrkiye-libya-ili%C5%9Fkileri-dr-dursun-%C3%A7i%CC%87%C3%A7ek/>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴²¹ Kısacık ve Helvacıköylü, 2020: 95.

⁴²² Arslan, <https://tr.euronews.com/2019/07/19/dogu-akdeniz-sondaj-faaliyetleri-bilmeniz-gereken-her-sey-dogal-krizi-turkiye-kibris-ab>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴²³ Yılmaz, 2018: 4.

*Harekatı ile güney sınırlarımızda yanlış hesap yapanların planlarını bozduğumuz gibi, Münbiç ve diğer bölgelerde de hesaplarını bozmaya devam edeceğiz*⁴²⁴. Erdoğan, 13 Şubat 2018 tarihinde kamuoyuna tepkisini sözleriyle ifade etmiştir.

Avrupa Komisyon sözcüsü, “Türkiye, iyi komşuluk ilişkilerini sürdürme taahhüdünü yerine getirmeli ve bir AB üyesi ülkeyle çatışmaya yol açabilecek her türlü kaynak, tehdit ve eylemden kaçınmalı⁴²⁵”, şeklinde ifadelerde bulunmuştur, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı da “AB ayrıca üye devletlerin deniz ve hava sahalarındaki egemenliklerine saygı duyulması gerektiğini de vurguluyor. Türkiye’yi, hukuka aykırı eylemlerini durdurmaya ve uluslararası hukuk çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmeye çağırıyoruz⁴²⁶” açıklamasını yapmıştır. Bu bağlamda, karşıt ittifakın kendilerini haklı yönde gösterme çabası içerisinde olduğunu belirtmek mümkündür.

11 Şubat 2018 tarihinde Dışişleri Bakanlığı yazılı açıklamasında, “Kıbrıs Adası’nın ortak sahibi olan Kıbrıslı Türklerin meşru haklarını göz ardı eden Kıbrıs Rum Yönetimi, tüm uyarılarımıza rağmen Doğu Akdeniz’de tek taraflı hidrokarbon faaliyetlerini sürdürmektedir⁴²⁷ (...)” bulunmuştur.

Türkiye, yaşanan bu gelişmeler sonrasında MEB çalışmalarını devam ettiren Türk savaş gemilerinin Navtex ilanını 22 Şubat’tan 10 Mart’a kadar uzatmıştır, bunun üzerine GKRY lideri N. Anastasiadis, Bakanlar Kurulu’nu ‘acil’ toplamıştır ve Türkiye’yi uluslararası alanda şikayet etmek için çalışma başlatılması hükmü çıkmıştır, Cumhurbaşkanı N. Anastasiadis, Türkiye’nin Navtex ilanını Brüksel’e taşımak ve Türkiye’yi BM’ye şikayet etmek için çalışmalar başlatmıştır, BM’den de Rum kesimine tepki gösterilmiştir⁴²⁸.

28 Şubat 2018 tarihinde, GKRY ve Amerikan menşeli ExxonMobil, 10’uncu parselde yaklaşık 226 milyar metreküp bugüne kadar keşfedilen en büyük doğal gaz rezervini Kıbrıs’ta keşfettiğini açıklamıştır⁴²⁹. ExxonMobil ve Katar Petrollerine ait 2 adet araştırma gemisi 5 Mart 2018 tarihinde Kıbrıs’a gelmiştir⁴³⁰. Bu gemilere “USS Iwo Jima amfibi” hücum gemisi eşlik etmiştir⁴³¹. Fakat daha sonra “Pentagon Avrupa Kuvvetler Komutanlığı (EUCOM)” sözcüsü

⁴²⁴ <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/90412/ak-parti-grup-toplantisinda-yaptiklari-konusma>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴²⁵ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43030884>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴²⁶ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43030884>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴²⁷ https://www.mfa.gov.tr/no_-43_-gkrynin-dogu-akdenizdeki-hidrokarbon-faaliyetleri-hk.tr.mfa, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴²⁸ Aktaş, <https://www.yenisafak.com/bilgi/2018in-dogu-akdeniz-ajandasi-3165099/rum-kesimine-tepkiler-516553>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴²⁹ <https://anlatilaninotesi.com.tr/20190228/guney-kibris-sondaj-exxonmobil-onuncu-parselde-dunyanin-en-buyuk-gaz-rezervlerinden-birini-buldu-1037933330.html>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴³⁰ Tanır, <https://ahvalnews.com/turkey/exxonmobils-cyprus-gas-search-could-flare-us-turkey-tension>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴³¹ <https://anlatilaninotesi.com.tr/20180306/exxonmobil-sondaji-korumak-icin-altinci-filo-kibris-aciklarinda-1032519114.html>, (20.04.2024).

Johny Michael, korumak iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir⁴³². Böylece 2018'in ilk çeyreği Doğu Akdeniz için oldukça gerilimli gelişmiştir.

İsrail'in eski enerji şefi Zemach, siyasi açıdan gergin olan Doğu Akdeniz bölgesi için güven inşa etmek ve bölgesel istikrarı artırmak için doğal gaz iş birliğini savunmuştur, gaz piyasası entegrasyonunu teşvik etmek ve geçmişteki hatalardan kaçınmak için "Arap Doğal Gaz Boru Hattı", "El-Arish-Ashqelon Boru Hattı" ve "Trans Arap Boru Hattı" örneklerinden yararlanılarak, "Doğu Akdeniz Entegre Gaz Altyapısı (The Eastern Mediterranean Integrated Gas Infrastructure- EMIGI)" gibi ortak altyapı projesi önermiştir, ortak altyapı tesisleri için bir fizibilite çalışması ve gaz akışı için bir Doğu-Batı, Mısır-Türkiye eksenini, ölçek ekonomileri ve esnek gaz akışlarını hedefleyen ilk adımlardır, profesyonel entegrasyon açısından bölgesel gaz uzmanlaşması da önerilmiştir, enerji bakanlıkları, bölgesel hidrokarbon iş birliği için 1952 Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'ndan esinlenilerek, düzenleme ve iletim operatörlerini koordine edecek, ortak ağ kodları oluşturacak ve uygulamayı denetleyecek bir forum olarak sunulmuştur, İsrail-Mısır ilişkileri güçlenerek 2018 tarihinde İsrail'in Akdeniz gaz ihracatı 15 milyara ulaşan bir anlaşma yapmışlardır, Ekim 2018 tarihinde Mısır, Yunanistan ve merkezi Kahire'de bulunan GKRY'nin de dahil olduğu gaz üreticisi, ithalatçısı ve transit ülkeler için Doğu Akdeniz Gaz Forumu kurulmuştur⁴³³. Türkiye, Libya, KKTC dahil olmak üzere, Suriye Forum kapsamına dahil edilmemişlerdir⁴³⁴.

24 Temmuz 2018 tarihinde Mısır, ABD, Suudi Arabistan ve BAE'nin hava ve deniz kuvvetlerinin katılımıyla Kızıldeniz'de "Kartal Cevabı 2018" tatbikatı gerçekleştirilmiştir, 30 Temmuz 2018 tarihinde ise "ABD ve Mısır; Kartal Selamı" isimli bir başka tatbikat yapmıştır, 3 Ağustos 2018 tarihinde 100 günlük eylem planı dahilinde Türkiye, Fatih'ten sonra ikinci bir sondaj gemisi alımını planlamıştır, 21 Ağustos 2018 tarihinde Washington Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Mark Alexander Milley, GKRY'ye gelmiş ve askeri üs için kolaylık zorluk çıkarılmamasını talep etmiştir, 25 Ağustos 2018 tarihinde Rus Deniz Kuvvetleri Akdeniz'de yüzer birlik konuşlandırma niteliğini arttırmıştır, 28 Ağustos 2018 tarihinde Türk Dışişleri Bakanlığı'na Türk Silahlı Kuvvetleri KKTC'ye üs kurulmasını bildirmiştir, 7 Eylül 2018 tarihinde Mısır ve ABD terörle mücadele tatbikatı yapmış ve Fransa GKRY'nin Larnaka'daki üssünü kullanabileceğini belirtmiştir, 11-17 Eylül 2018 tarihlerinde Rusya Zapad-1981 Tatbikatından bu yana en büyük askeri hareketi olan Vostok-2018 tatbikatını gerçekleştirmiştir, 14-28 Eylül 2018 tarihleri arasında Türk gemisi "TCG Erdemli" Batı

⁴³² İleri, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pentagon-dan-6-filo-iddialarina-yalanlama/1083782>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴³³ Kökyay, 2021: 223-224.

⁴³⁴ <https://mavivatan.net/dogu-akdeniz-gaz-forumu-ve-turkiyenin-durumu/>, (19.04.2024).

Akdeniz’de gerçekleştirilen ‘‘OLIVES NOIRES-18’’ tatbikatına katılmıştır, 16 Eylül tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ‘‘Oradaki varlığımız çok önemli. Biz oradaki asker sayımızı azaltmayı reddediyoruz. Arttıracağız. İhtiyaç halinde yeni bir üs kurmaya hazırız’’⁴³⁵, açıklamasını yapmıştır. 17-19 Eylül 2018 tarihlerinde Deniz Kuvvetleri Komutanlığınca Ege ve Doğu Akdeniz’de ‘‘Fiili Silah Atış Eğitimleri’’ gerçekleştirilmiştir⁴³⁶.

Türkiye aynı dönem, 29 Ekim 2018 tarihinde ‘‘Fatih sondaj gemisinin’’ Doğu Akdeniz’de sismik faaliyetlere ve sondaja başlatmıştır⁴³⁷. Fakat Alanya-1 ismi verilen alanda, GKRY’nin hak iddiası bulunmamaktadır⁴³⁸.

ExxonMobil ve Katar Petrollerinin ortak sondaj gemisi olan ‘‘Stena IceMax’’, 12 Kasım 2018 tarihinde Kıbrıs’ın güney kanadındaki 10’uncu parselde ulaşmış ve sondaj faaliyetlerine başlamıştır, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ‘‘Türkiye’nin denize erişimini engellemeye yönelik hiçbir çabaya izin vermeyeceğiz. Ülkemizin ve KKTC’nin Doğu Akdeniz’deki doğal kaynaklardan faydalanmasının engellenmesine yönelik her türlü girişimi de kabul etmeyeceğiz’’⁴³⁹, açıklamasında bulunmuştur. Aynı doğrultuda Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy, ‘‘ExxonMobil’in Kıbrıs Adası açıklarındaki, ihtilaflı 10. Blok’ta doğal gaz arama çalışmalarına başlaması, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin açıkladığı gibi bölgenin vaat edilen istikrarına katkıda bulunmamaktadır (...’’⁴⁴⁰, ifade etmiştir.

Washington’un Doğu Akdeniz’deki Türkiye’ye yönelik hareketlerine karşılık olarak, Doğu Akdeniz’in tüm kuzeyini neredeyse Türkiye’nin kapladığı ve Doğu Akdeniz’de NATO’nun aktif olabilmesi için Washington’un Türkiye’yi dışlama hakkının olmadığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur⁴⁴¹. Nitekim, bir NATO üyesi olarak Washington’un Doğu Akdeniz bölgesindeki Türkiye karşıtı oluşturulmak istenilen kampta yer alması veya desteklemesinin soru işaretlerine neden olduğunu belirtmek mümkündür.

Savunma Bakanı Akar, Kasım 2018’de Libya’ya bir ziyarette bulunmuş, Akar’ın ziyaretinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler, Türkiye Libya Cumhurbaşkanı Serdar Cam, Türkiye’nin Libya Özel Temsilcisi ile Adalet ve Kalkınma Partisi’nden bazı temsilcilerde hazır bulunmuştur, BM tarafından resmi olarak tanınan Trablus hükümetinin

⁴³⁵ Özkaya, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/dogu-akdeniz-de-isinan-sular-ve-kibris-denklemi/1278755>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴³⁶ <https://turkdeniz.com/ege-ve-dogu-akdenizde-fiili-silah-atis-egitimleri-yapildi>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴³⁷ Kaya, <https://kritergici.com/dosya-dogu-akdenizde-soguk-savas/dogu-akdenizin-hukuki-boyutu>, (erişim tarihi: 19.04.2024).

⁴³⁸ <https://www.sozcu.com.tr/unlu-jeoloji-profesordan-fatih-iddiasi-yanlis-yerde-arama-yapiyor-wp2716006>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴³⁹ Top, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/exxonmobilin-sondaj-gemisi-rum-yonetimi-icin-bolgede/1309158>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁴⁰ <https://anlatilaninotesi.com.tr/20181118/disisleri-kibris-exxon-mobil-uyari-1036204564.html>, (20.04.2024).

⁴⁴¹ Ataman, <https://www.setav.org/karadeniz-ve-dogu-akdenizde-natonun-etkin-olmasi-icin-abdnin-turkiyeyi-otekilestirme-luksu-yok/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

Savunma Bakanı ve Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez al-Sarraj ve Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Abdulrahman Omran Tawil ile görüşmüştür, beyanda iki ülke arasındaki askeri iş birliğinin ehemmiyeti vurgulanmıştır, toplantıda Hulusi Akar, Libya hükümetine Akdeniz'deki yargı yetkisini hatırlatmış, Yunanistan'ın Kaddafi sonrası kaosu kullanarak 39 bin kilometrekarelik Libya sularında egemenlik iddiasında bulunmasına karşı birlikte hareket etmeleri yönünde çağrıda bulunmuştur, masanın üzerinde Türkiye ile Libya'nın deniz komşusu olduğunu bildiren bir harita vardır⁴⁴².

1 Ocak 2019 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, Fatih sondaj gemisinin ilk sondaj faaliyetine başladığını ifade ederek, *“2-3 ay içinde ilk neticeyi almayı ümit ediyoruz”*⁴⁴³, 6 Ocak 2019 tarihinde Türkiye Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama sahasını genişletmiştir, bu doğrultuda *“Barbaros Hayrettin Paşa”* sismik araştırma gemisi beraberliğindeki *“Tanux-1 ve Apollo Moon”* gemileriyle Kıbrıs MEB'nin büyük bir bölümü dahil olacak şekilde araştırma için seyre başlamıştır, 9 Ocak 2019 tarihinde Rusya NOTAM ilan etmiş ve Doğu Akdeniz'de 4 kez fiili atış eğitimleri düzenleyeceğini duyurmuştur, ExxonMobil ve Katar Petrolleri ortaklığındaki GKRY sularındaki 10'uncu parseldeki petrol arama çalışmaları 9 Ocak'ta ilk sondajını tamamlamıştır⁴⁴⁴.

14 Ocak 2019 tarihinde Mısır'da Akdeniz'e kıyısı olan 7 ülkenin katılımları ile *“Doğu Akdeniz Gaz Forumu”* toplantısı gerçekleşmiştir, söz konusu 7 ülke ise Mısır, GKRY, Yunanistan, İsrail, Filistin ve Ürdün enerji bakanlıklarına ek birçok yetkili katılmıştır, söz konusu toplantıya Türkiye, Libya ve KKTC temsilcilerinin katılmaması dikkat çekmiştir⁴⁴⁵.

Söz konusu bu toplantıda, Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon rezervlerinin paylaşımı konusunda mücadelelerin ve iş birliklerinin gün yüzüne çıktığı belirginleşmiştir, özellikle doğal gaz konusunda bölgesel mutabakatların ele alındığı toplantıda ikili ve çoklu diyalogların ilerletilmesi amaçlanmıştır, en önemli konu ise; Doğu Akdeniz bölgesinde kaynak sahibi ülkelerin uluslararası örgüt oluşturma hükmü bulunmaktadır, uluslararası bir örgütün kurulması olumlu bir hava oluştururken potansiyel hak sahiplerinin toplantının dışında tutulması eleştiri toplamıştır, bölgede enerji kaynaklarının transferi ve üretimi konusunda iş birliği yapılmak isteniyorsa tüm paydaşların katılması gerekmektedir, toplantıda yer verilen konular; bölgede doğal gaz piyasası oluşturmak, kaynak sahibi ülkelerin enerji arz ve güvenliğini tesis etmek, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde diyalog ve iş birliği

⁴⁴² <https://stratejikortak.com/2019/11/yunanistan-libya-deniz-alani-dogu-akdeniz.html>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁴³ <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-donmez-fatih-sondaj-gemisiyle-2-3-ayda-ilk-neticeyi-almayi-umuyoruz/1353230>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁴⁴ <https://stratejikortak.com/2019/02/dogu-akdeniz-haber-arsivi-ocak.html>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁴⁵ Kalaycıoğlu, 2020: 1.

geliştirmek söz konusu bu başlıklar bölgede yıllardan beri süregelen istikrarsızlık adına önemlidir fakat bazı ülkelerin dışlanması, çözümsüzlük havasının derinleşmesine yol açmaktadır, Türkiye coğrafi konumu nedeniyle kilit bir enerji tedarikçisi ve talep merkezidir, ancak siyasi ve ekonomik durumu da bu önemde rol oynamaktadır, Doğu Akdeniz'deki kaynakların Avrupa'ya taşınması için iki güzergah mevcuttur: Türkiye üzerinden veya İsrail, GKRY, Yunanistan ve İtalya üzerinden, ikinci seçenek ise Türkiye'yi bypass etmeyi amaçlamaktadır ve daha maliyetlidir, İsrail Tamar ve Leviathan olmak üzere iki büyük rezervle bölgede en fazla keşfedilmiş doğal gaz rezervine sahip bir ülkedir, Türkiye ve Mısır arasındaki gerilim, Mısır ve GKRY arasındaki doğal gaz boru hattı anlaşması nedeniyle ortaya çıkmıştır, hidrokarbon rezervlerine sahip ülkeler denkleminde yer almayan Türkiye, Doğu Akdeniz'den doğal gaz transferinde kritik konumunu korumayı hedeflemektedir ve "kazan-kazan" ilkesini savunmaktadır, Türkiye enerji güvenliğini artırmayı, uygun maliyetli taşımacılık sunmayı ve bölge kaynaklarına ilişkin ortak karar alma süreçlerine katılmayı planlamıştır, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çatışma ve krizlerin sona erdirilmesinde aktif rol oynaması istikrar için gereklidir⁴⁴⁶.

Söz konusu forum, bölgesel bir ittifaktan ziyade üye ülkelerin ekonomik çıkarlarını korumaya yönelik bir ittifak olarak görülmektedir, Türkiye, KKTC, Libya, Suriye, Lübnan'ın forumun dışında bırakılması eleştirilmiştir, bölgesel bir gaz pazarı oluşturmayı amaçlayan forumun bildirgesinde gaz arama faaliyetlerinde uluslararası hukuka uygun olmasının vurgulanması, Türkiye'ye yönelik bir tavır gibi görünmektedir, forumun temel motivasyonunun Türkiye'yi Doğu Akdeniz'deki enerji pazarından dışlamak olduğu bildirilmiştir, Türkiye bölgede bir oldubittiye izin vermeyeceğini belirtmiş ve Doğu Akdeniz'de gaz arama faaliyetlerini başlatmıştır, Türkiye'nin kararlı duruşunun bölgedeki enerji rekabetinin geleceği için önemli bir rol oynamaktadır⁴⁴⁷.

15 Ocak 2019 tarihinde İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz, yakında Mısır'a doğal gaz satacaklarını, 10 yıl içinde yılda 7 milyar metreküp ihraç etmeyi planladıklarını ve yarısı Mısır'ın yarısı ihracat şeklinde olduğunu belirtmiştir, Türk Donanması Doğu Akdeniz'deki sismik araştırma faaliyetlerine devam etmiştir, Stena Icemax gemisi ilk sondajından sonuç alamamış ve ikincisi için sondaj merkezine hareket etmiştir, 26 Ocak 2019 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Münhasır Ekonomik Bölgeleri ve KKTC'nin Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na verilen ruhsatlar çerçevesinde,

⁴⁴⁶ Kavaz, <https://www.setav.org/dogu-akdenizde-turkiyesiz-bir-mutabakat-mumkun-mu/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁴⁷ Telci, <https://www.setav.org/dogu-akdenizde-enerji-rekabetinin-gelecegi/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

*operasyonlarımız sismik araştırmaların yanı sıra sondaj da yapacağız*⁴⁴⁸, ifadelerini söylemiştir, 30 Ocak 2019 tarihinde MED-7 zirvesi Lefkoşa’da gerçeklemiş ve Fransa Cumhurbaşkanı Macron, Türkiye’ye rağmen Kıbrıs’taki doğal gaz çalışmalarını desteklediğini belirtmiřtir⁴⁴⁹.

27 şubat 2019 tarihinde, 8 Mart 2019’a kadar sürecek olan ‘‘MAVİ VATAN TATBİKATI-2019’’ başlamıştır, cumhuriyet tarihinin en büyük deniz tatbikatıdır⁴⁵⁰.

28 şubat 2019 tarihinde Washington menşeili ExxonMobil, Türkiye’nin hak sahibi olduğunu belirttiği alanlarla kesişmeyen 10’uncu parselde 226 milyar metreküplük doğal gaz tespit ettiklerini duyurmuştur, keşfedilen doğal gaz kaynağı, Kıbrıs yakınlarında bulunan nc rezervdir⁴⁵¹.

şubat 2019 tarihlerinde ise, Libya’nın UMH Başbakanı Serrac ile ülkenin doğusunda bulunan Hafter’in BM’nin arabulucusunda Abu Dabi’de gerçekleştirilen müzakereler sonucunda geçiş döneminin yılın sonunda gerçekleştirilecek seçimlerle tamamlanması hakkında anlaştıklarını duyurulmuştur, BM Libya zel Temsilciliği’nin ortaya koyduğu bir çözüm ile 14-16 Nisan tarihleri arasında bölgedeki tüm aktörlerin katılımıyla ‘‘Ulusal Diyalog Konferansı’’ düzenlenmesi beklenirken, Hafter, Trablus’u ele geçirmek için saldırıya başlatmıştır fakat başarılı olamamıřtır⁴⁵². Arap Baharının ardından, nükseden statükocu glerle revizyonisti güçler arasındaki mücadele kritik olduğu ve Libya’yı Doğu Akdeniz’de dengeleri değiştirebilecek bir konumda olduğu değerlendirilmelerinde bulunulmuřtur⁴⁵³.

2019 tarihinin ikinci çeyreğinde Doğu Akdeniz bölgesindeki gelişmeler hızla kamplaşma yönünde devam etmiştir. Kamplaşmaların olması Türkiye’nin hoşuna gitmemiştir ve Doğu Akdeniz’de pek çok devletin çıkarlarının çatıştığını, Türkiye’nin de Doğu Akdeniz’de yeni hamleler yapması gerektiği değerlendirilmesinde bulunulmuřtur⁴⁵⁴.

Bu gelişmeler doğrultusunda, 27 Kasım 2019’da Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki uluslararası hukuki haklarının kaybedilmemesi adına hukuki ve fiilen yapılan akademik ve diplomatik çalışmaların en mühim neticesi olarak ‘‘Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ve Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat

⁴⁴⁸ Kavaz, <https://www.setav.org/dogu-akdenizde-turkiyesiz-bir-mutabakat-mumkun-mu/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁴⁹ <https://stratejikortak.com/2019/02/dogu-akdeniz-haber-arsivi-ocak.html>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁵⁰ <https://stratejikortak.com/2019/03/akdeniz-kibris-haber-arsivi-subat.html>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁵¹ <https://corporate.exxonmobil.com/news/news-releases/2019/0228-exxonmobil-makes-natural-gas-discovery-offshore-cyprus>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁵² <https://tr.euronews.com/2019/12/31/libya-da-siyasi-dengeyi-degistiren-general-halife-hafter-kimdir>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁵³ Yeşiltaş, <https://www.setav.org/libya-dogu-akdenizde-olusan-yeni-durumun-onemli-bir-parcasi/>, (20.04.2024).

⁴⁵⁴ Yalçın, <https://www.setav.org/turkiyeyi-dogu-akdenizde-yalniz-birakmaya-yonelik-bir-caba-var/>, (20.04.2024).

Muhtırası’’ Türkiye ile Libya UMH arasında imzalanmıştır, söz konusu anlaşmayla iki devletin Akdeniz’de hakları muhafaza edilmiş ve Akdeniz’deki yetki alanları sınırı netliğe kavuşmuştur, yapılan anlaşmayla Libya’nın Bardiya-Tobruk ve Derne kıyılarına karşılık gelen Türkiye’nin Fethiye-Kaş-Marmaris kıyıları ekseninde seyir eden hattın üzerinden çıkışan deniz yetki alanları Libya ve Türkiye arasındaki kıta sahanlığı olmuştur, anlaşmayla ortaya çıkan Türkiye-Libya deniz sınırı, Mısır-GKRY ve Yunanistan üçgeninde bir engel teşkil etmiştir, Sevilla Haritası⁴⁵⁵ boşa çıkmıştır, Türkiye Doğu Akdeniz’de diğer aktörlere üstünlük sağlamıştır⁴⁵⁶.

2009 tarihine kadar Türkiye, Akdeniz’de deniz yetki alanlarını belirlerken sadece ‘‘dikey hat’’ yöntemini benimsemiştir, söz konusu yöntemle yalnızca Mısır ile kıyılarımız olduğu varsayılmış ve bu yönde çalışmalar yapılmıştı, ama metodun hatalı olduğu anlaşılmış ve Mısır, Yunanistan, GKRY’nin esas aldığı ‘‘diagonal hat’’ gibi yöntemin kullanılmasının daha isabetli olduğu tespit edilerek metodun Libya ve Türkiye’nin ortak kıyı şeridini incelemek amacıyla, yeni bir akademik çalışma yürürlüğe girmiştir, bu kapsamlı çalışma, 2011 tarihinde bilimsel bir makalenin resmi olarak yayınlanmasını sağlamıştır, araştırmanın bulguları ilgili askeri makamlara ve dönemin Başbakan’ı Recep Tayyip Erdoğan’a sunulmuştur, ayrıca Erdoğan 2010 Kasım’da Libya’ya yaptığı ziyarette dönemin Libya devlet Başkanı Kaddafi ile bu akademik çalışmaya ilişkin görüşmüştür ama Arap Baharı ve Kaddafi’nin vefatı nedeniyle süreç sonuçlanmamıştır, Doğu Akdeniz’de yaşanan gelişmeler sonucunda konunun önemi tekrar anlaşılmış ve Türkiye, Libyalı bürokratlar ile bu konu hakkında mekik diplomasisi yürüterek süreci çözüme ulaştırmak için uğraşmıştır⁴⁵⁷.

Söz konusu mutabakat muhtırası, 5 Aralık 2019 tarihinde TBMM’de onaylanmış, 6 Aralık 2019 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylanmış ve 7 Aralık 2019’da Resmî Gazete ’de yayımlanarak Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir⁴⁵⁸.

‘‘Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası’’ ise, 21 Aralık 2019’da Resmî Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁴⁵⁹. Mutabakat 3 yıl süreyle geçerli olacak ardından birer yıllık sürelerle uzatılabilecektir⁴⁶⁰.

⁴⁵⁵ Yunanistan öne sürdüğü tezlerden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bknz: <https://tr.euronews.com/2020/09/22/sevilla-haritas-nedir-ankara-atina-gerginligi-nas-l-baslad-gelinen-durum-ne>, (20.04.2024).

⁴⁵⁶ Mira, 2022: 19.

⁴⁵⁷ Mira, 2022: 23-24.

⁴⁵⁸ Acer, 2019: 12.

⁴⁵⁹ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191224-23.htm>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁶⁰ <https://www.voaturkce.com/a/libya-ile-askeri-i-CC%87%C5%9Fbirli%C4%9Fi-mutabakat%C4%B1-tbmm-den-ge%C3%A7ti/5215159.html>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

Söz konusu anlaşmalar uluslararası kamuoyunda çok ses getirmiştir. AB'ne göre, üçüncü devletlerin egemenlik hakları çiğnemektedir, deniz hukukuna uyulmamaktadır ve yasal sonuç doğurmamaktadır⁴⁶¹. GKRY ve Mısır anlaşmayı hukuk dışı ilan etmiş, Yunanistan ise anlaşmayı Girit'in varlığının yok sayılması olarak belirtmiş ve geçersiz ilan etmiştir⁴⁶².

Türkiye, Doğu Akdeniz bölgesinde üstünlüğü eline almıştır, Libya ile imzalanan muhtıra, bölge ülkeleriyle yeni anlaşmaların önünü açmıştır, Dışişleri Bakanı ve Cumhurbaşkanı, komşularla yeni anlaşmalar yapmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir, Türkiye siyasi gerginliklerin mani olmadığını vurgulamış ve dost kazanmayı amaçladığını söylemiştir, Mısır, Suriye, İsrail gibi ülkelerle anlaşma yapabilecek potansiyel bulunmaktadır, İsrail'in doğal gaz hakları konusundaki talebi ve yatırımları durdurması, Doğu Akdeniz'de yeni kartların karılacağının sinyalini vermiştir⁴⁶³. Türkiye, bölgede maksimalist davranan aktörlere karşılık, uluslararası hukuka uygun bir şekilde davranmıştır.

Libya'nın istikrarına ve bütünlüğüne yönelik tehditlere karşılık olarak, düzensiz göç, yasadışı silahlı gruplar ve insan kaçakçılığına destek olmak için, 2 Ocak 2020 tarihinde Libya Tezkeresi TBMM'ye sunulmuş ve 325 oyla kabul edilmiştir⁴⁶⁴. Mutabakat, iki ülkenin deniz yetki alanı belirtme antlaşmasının ötesinde Türkiye ve Libya arasında karşılıklı güvenlik, iktisadi ve politik iş birliği tesis etmede birbirlerinin yanında olduklarını belirten niteliktedir, Mutabakatın hemen ardından UMH, Hafter tarafından saldırıya uğramıştır ve Trablus'u ele geçirerek hem UMH'ni hem de Türkiye'nin Libya ile olan bağlantısını kesmeye çalışmıştır, yaşananlar uluslararası arenada Türkiye'nin UMH'ye askeri desteği olacak mı yönünde merak doğurmuştur ve bunun sonucunda Türkiye tezkere ile Libya UMH'ye asker göndermiştir ve böylece Doğu Akdeniz için de oldukça önemli bir adım olmuştur⁴⁶⁵. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sınırlı alana hapsedilme gayretlerine karşılık Libya ile deniz yetki alanlarının sınırlarını belirleyen bir anlaşma yaparak tepki gösterdiğini belirten İnât, Türkiye'nin Libya'ya asker göndermesinin olası olduğunu söylemiştir, ancak doğrudan çatışmaya girmek yerine meşru hükümete askeri danışmanlar ve teknik destek sağlayacağını vurgulamıştır⁴⁶⁶.

2 Ocak 2020 tarihinde, 'East-Med (Doğu Akdeniz Boru Hattı) projesi' Atina'da, İsrail, Yunanistan ve GKRY tarafından imzalanmıştır, projenin asıl amacı, Avrupa'nın

⁴⁶¹ <https://tr.euronews.com/2020/10/12/ab-turkiye-libya-aras-ndaki-deniz-yetki-anlasmas-deniz-hukukuna-ayk-r>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁶² Baker, Gümrükçü ve Kambas, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-libya-eastmed-tensions-explain-idUSKBN1YT0JK/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁶³ Ezgi, <https://stratejikortak.com/2019/12/dogu-akdeniz-kibris-gelismeler.html>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁶⁴ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁶⁵ Kanat ve Gürdal, 2022: 38.

⁴⁶⁶ İnât, <https://www.setav.org/turkiye-libyaya-dogu-akdeniz-politikasinin-bir-parcasi-olarak-asger-gonderiyor/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

Moskova'ya olan enerji bağımlılığını azami ölçüde tutmak ve bölgede çeşitli siyasi değişimler sağlamaktır ve bu değişiklikler birbiriyle bağlantılıdır⁴⁶⁷.

Libya'daki gelişmeler doğrultusunda uluslararası toplum yeniden siyasi çözüm arayışına girmiş ve Türk ve Rus heyetlerinin takibinde 13 Ocak 2020 tarihinde Rusya'da ateşkes için anlaşma metni hazırlanmıştır, görüşmelerde UMH onay verirken Hafter ilk etapta onaylayıp ardından onaylamadan Moskova'dan ayrılmıştır ve savaşın devam edeceğini belirtmiştir, 19 Ocak 2020 tarihinde Almanya'da uluslararası bir konferans düzenlenmiş ve 55 maddeden oluşan bir deklarasyon yayımlanmıştır, deklarasyon çerçevesinde BM dahilinde, UMH'yi ve Hafter'i temsilen 5+5 askeri konseyin katılımıyla ateşkes için diyalog süreci başlamıştır, "Libya Siyasi Diyalog Forumu"nun 9 Kasım 2020'de Tunus'ta düzenlenen açılış toplantısıyla oluşturulmasının ardından, Libya'da genel seçimlerin yolu açılmıştır, siyasi süreç, Şubat 2021'de Cenevre'de yapılan toplantılarda "geçici hükümetin (Ulusal Birlik Hükümeti)" açıklığa kavuşturulmasıyla işlevsellik kazanmıştır, Türkiye en başından beri siyasi sürece destek vermiştir, geçici hükümetin başbakanı Dibeybe ile ilişkiler karşılıklı görüşmelerle geliştirilmiştir, Türkiye böylece sadece Libya denklemine söz sahibi olmamış ayrıca iki ülke arasındaki ittifak Doğu Akdeniz jeopolitiğine de yansımıştır⁴⁶⁸

Covid-19 salgını, enerji piyasasında arz-talep dengesizliğine yol açarak düşük fiyatlara ve birçok sektör için zorluklara neden olmuştur, rezerv sahibi ülkeler üretimi yeniden organize ederken, ithalata bağımlı ülkeler ucuz fiyatlardan yararlanmıştır, Doğu Akdeniz'de enerji şirketleri, düşük enerji fiyatları sebebiyle piyasayı arama ve sondaj faaliyetlerini karsız görerek bölgeden çekilmiştir, TOTAL, ENI, ExxonMobil, BP ve Shell gibi enerji devleri 2020'nin ilk çeyreğinde önemli kayıplar yaşamıştır, Washington menşeli ExxonMobil ile Avrupalı ENI ve TOTAL şirketleri Doğu Akdeniz'in MEB'inde sondaj faaliyetlerini ertelemiştir, Türkiye, bölgedeki üç sondaj gemisiyle (Fatih, Yavuz, Kanuni) faaliyetlerine devam etmiştir ve bunu bir avantaj olarak görmüştür, Libya'da Türkiye'nin siyasi ve askeri krizin yanı sıra arama ve sondaj faaliyetlerinin ortasında bölgeyi istikrara kavuşturmaya çalıştığı ve salgın sırasında siyasi istikrarı yeniden sağlamaya çalıştığı çok uluslu bir blok göze çarpmaktadır⁴⁶⁹.

21 Temmuz 2020 tarihinde "Oruç Reis" sismik araştırma gemisinin gerçekleştireceği sondaj çalışmaları sebebiyle Kızıl hisar Adası ve çevresi Türkiye tarafından NAVTEX ilan edilmiştir⁴⁷⁰. Türkiye'nin bu adımına karşılık olarak, Yunanistan Genelkurmay Başkanı

⁴⁶⁷ Aslan, <https://stratejikortak.com/2020/01/east-med-boru-hatti.html>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁶⁸ Çüngen, 2023: 9.

⁴⁶⁹ Kavaz, 2020: 1-2.

⁴⁷⁰ Antonopoulos, <https://web.archive.org/web/20200721230702/https://greekcitytimes.com/2020/07/22/at-least-17-turkish-warships-leave-port-as-greek-military-is-put-on-high-alert/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

Konstantinos Floros, GKRY ziyaretinden Yunanistan'a dönmüştür ve Yunan medyasına göre ordu alarına geçmiştir⁴⁷¹. Ayrıca Yunan medyası, Türkiye'nin F-16'lar ile uçuş gerçekleştirdiğini ve Oruç Reis sismik araştırma gemisine Türk savaş gemilerinin eşlik ettiğini yazmıştır⁴⁷². Türkiye'nin NAVTEX duyurusu, ihlallere karşı Yunanistan ve GKRY'nin yanında yer alan Fransa Cumhurbaşkanı Macron tarafından eleştirilmiştir ve Macron AB'nin Türkiye'ye yaptırım uygulaması çağrısında bulunmuştur, AB'nin çekilmesiyle Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Rusya'nın etkisinin artmaya başladığını belirtmiştir⁴⁷³. Bu açıklamalardan sonra 23 Temmuz 2020 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy, " (...) Fransa'nın aynada kendisini dev olarak görmekten vazgeçmesi, mantıklı ve akılcı politikalar izlemesi gerekiyor. Libya'da darbecilere, Suriye'de teröristlere, Doğu Akdeniz'de 'buranın tek sahibi benim' anlayışıyla hareket edenlere destek vermekten vazgeçmelidir. Bu politikaların bugüne kadar sonuç vermediğini ve bundan sonra da vermeyeceğini anlamış olmalı⁴⁷⁴" açıklaması gelmiştir. Gerilim, Almanya Başbakanı Angela Merkel'in iki ülke lideri ile gerçekleştirdiği telefon görüşmeleri sonrası azaldığını Alman basını duyurmuştur⁴⁷⁵. Ardından Yunanistan'da NAVTEX ilan etmiştir⁴⁷⁶.

2020'nin son çeyreğinde Türkiye'nin Antalya kıyılarına yakın küçük bir Doğu Akdeniz adası olan Meis Adası sebebiyle tansiyon yükselmiştir, anlaşmazlık; kıta sahanlığı ve MEB üzerindeki çatışan iddialara odaklanmıştır ve Yunanistan, anakara gibi adaların da MEB'e sahip olması gerektiğini savunmuştur ve buna Meis, Rodos adalarının MEB'leri dahil etmesi, MEB'ini Antalya Körfezi ile kısıtlanmış Türkiye'yi rahatsız etmiştir⁴⁷⁷.

Libya anlaşmasının ardından, Türk ve Yunan savaş gemilerinin ihtilafı sularda karşı karşıya gelmesiyle 2020 yazında Doğu Akdeniz'de tırmanan gerilim haftalarca sürmüştür ve diğer ülkelerin müdahalesine rağmen iki firkateynin çarpışmasına yol açmıştır⁴⁷⁸. Ayrıca 6 Ağustos 2020'de Mısır ve Yunanistan, Türkiye ile yaşanan gerilimin ortasında Doğu Akdeniz'de bir MEB sınırlandırma anlaşması imzaladıklarını duyurmuştur, anlaşmanın detayları açıklanmamıştır ama Türkiye'nin Libya ile yaptığı anlaşmaya bir yanıt olarak

⁴⁷¹ <https://web.archive.org/web/20200721135903/https://greekcitytimes.com/2020/07/21/greek-armed-forces-on-high-alert-turkey-announces-illegal-exploration-in-greek-waters-from-today/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁷² <https://web.archive.org/web/20200722231138/https://www.keeptalkinggreece.com/2020/07/21/turkey-navtex-greece-armed-forces/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁷³ Irish, <https://www.reuters.com/article/us-france-cyprus/macron-seeks-eu-sanctions-over-turkish-violations-in-greek-waters-idUSKCN24O12E/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁷⁴ https://www.mfa.gov.tr/sc_-67_-fransa-cumhurbaskani-emmanuel-macron-un-gkry-lideri-anastasiadis-ile-ortak-basin-toplantısında-dogu-akdeniz-e-iliskini-yaptigi-aciklama-hk-sc.tr.mfa, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁷⁵ <https://www.internethaber.com/bomba-gelisme-angela-merkel-turk-yunan-askeri-catismasini-son-anda-engelledi-2116266h.htm>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁷⁶ Güngörmez, <https://www.setav.org/5-soru-dogu-akdenizde-navtex-gerginligi/>, (20.04.2024).

⁴⁷⁷ Berberakis, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53706622>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

⁴⁷⁸ Mandıracı, <https://www.perspektif.online/turkiye-dogu-akdenizde-oyun-kurucu-olabilir-mi/>, (erişim tarihi: 20.04.2024).

değerlendirilmiştir, Yunanistan Türkiye'nin Libya ile yaptığı anlaşmayı reddetmesi nedeniyle son aylarda bu anlaşmanın yapılması için bastırmıştır, imzadan sonra gerçekleştirilen basın toplantısında Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias, Türkiye-Libya anlaşmasının, yasadışı, hükümsüz ve geçersiz olduğunu belirterek anlaşmanın sona ermesini memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmiştir, Türkiye ise yapılan bu anlaşmayı yok hükmünde olduğunu bildirmiştir⁴⁷⁹.

30 Eylül 2020 tarihinde BM, "Türkiye-Libya arasında imzalanan deniz sınırı anlaşmasını" tescil etmiştir, BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, Türkiye ve Libya arasında imzalanan uluslararası anlaşmayı BM Şartı'nın 102. maddesi gereğince onaylamıştır⁴⁸⁰. Tescillenen anlaşma sayesinde Türkiye'den artık, inşa edilecek boru hatlarında rızasının alınması zorunlu bir hale gelmiştir, Türkiye ve Libya'nın sınırları ilan edilen deniz sahasında petrol ve doğal gaz aramasının önü açılmıştır ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'e kıyısı olmadığı tescillenmiştir⁴⁸¹. Libya Tezkeresi'nin 18 ay süreyle uzatılması 22 Aralık 2020 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda onaylanmıştır ve ayrıca 18 ay süreyle uzatılması 22 Haziran 2022'de TBMM Genel Kurulu'nda onaylanmıştır⁴⁸².

26 Aralık 2020 tarihinde Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, 26 Aralık'ta üst düzey bir askeri heyetle Libya'yı ziyaret ederek Libyalı yetkililerle görüşmüş ve Türk birliklerini denetlemiştir, Akar'ın görüşmesi kritik bir dönemde gerçekleşmiş ve Libya hükümetine bir destek olarak görülmüştür, Akar'ın Hafter'den gelen tehditkar açıklamalara verdiği yanıtlar bölge basınında geniş bir yer bulmuştur ve aynı günü akşamı Mısır heyeti Trablus'a bir heyet göndererek uzun bir aradan sonra temasta bulunmuştur⁴⁸³.

Gayri meşru Hafter yönetimi, Türkiye-Libya deniz mutabakatının iptali için Yunanistan, GKRY ve Mısır ile yoğun görüşmeler gerçekleştirmiş ve 27 Ocak 2021 tarihinde, Libya Temyiz Mahkemesi, Libya-Türkiye denizcilik anlaşmasını Hafter'in talebi üzerine iptal ettiğini duyurmuştur ve Hafter, bu kararı dayanak olarak kullanmaktadır⁴⁸⁴. Fakat anlaşma tek taraflı iptal edilemez⁴⁸⁵.

Libya'da istikrarsızlık dönemi sonrası, 10 Mart 2021'de Temsilciler Meclisi'nde (TM) güvenoyu alan Abdulhamid Dibeybe liderliğindeki UBH 15 Mart 2021 tarihinde görevini

⁴⁷⁹ Acer, 2020: 2-3.

⁴⁸⁰ <https://tr.euronews.com/2020/10/01/bm-turkiye-libya-deniz-s-n-r-anlasm-s-n-tescil-etti>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁸¹ Aslan, <https://www.setav.org/dogu-akdenizde-denge-lehimize-degisti/>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁸² <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁸³ Canlı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁸⁴ Mira, 2022: 30.

⁴⁸⁵ <https://www.aydinlik.com.tr/haber/turkiye-libya-anlasmasi-tek-tarafl-i-ptal-edilemez-262270>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

ifa etmeye başlamıştır, Dibebybe hükümetinin olumlu imajını geliştirmek için güçlü bir diplomatik girişime girişilmiştir, bilhassa İtalya, Fransa ve Yunanistan gibi AB ülkelerinden yetkililerin mart ve nisan aylarında, Dibebybe hükümetini desteklemek için güçlü bir diplomasi trafiği yürütmüştür, Başbakan Dibebybe 7-8 Nisan tarihlerinde, Körfez turu sırasında Kuveyt Emiri Şeyh Halid es-Sabah ve BAE Veliaht Prensi en-Nah-yan ile de görüşmüştür, ayrıca 12 Nisan 2021’de Başbakan Dibebybe, bakanlar ve Genelkurmay Başkanı Muhammed Haddad’la Türkiye’yi ziyaret ederek, Türkiye-Libya ‘‘Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin (YDSK)’’ açılış toplantısı Ankara’da yapılmıştır, toplantının ardından ‘‘Libya’da Elektrik Santrali Yapımına İlişkin Protokol’’, ‘‘Libya’da 3 adet Elektrik Santrali İnşasına İlişkin Mutabakat Zaptı’’, ‘‘Trablus Havalimanı Yeni Uluslararası Terminal İnşasına İlişkin Mutabakat Zaptı’’ ve ‘‘Trablus’ta Yeni Bir Alışveriş Merkezi İnşasına İlişkin Mutabakat Zaptı’’nın imzalandığı duyurulmuştur, bu anlaşmaların haricinde iki ülke YDSK Ortak Bildirisi’ne imza atmıştır, söz konusu ortak bildiride çok önemli başlıkların yanı sıra Libya’nın toprak bütünlüğü, kalıcı ateşkes ve güvenliğin tesis edilmesinde Türkiye’nin yardım ve katkılarının öne çıkarılması ve taraf devletlerin Doğu Akdeniz’deki hak ve menfaatlerini muhafaza etmeyi hedefleyen bölgesel bir konferans düzenlenmesi gibi başlıklara vurgu yapılmıştır⁴⁸⁶. Toplantı AB’nin sıkça dillendirdiği yabancı güçlerin ülkeden tahliyesi ve Türk birliklerinin Libya’daki varlığı tartışmalarının gündemde olduğu bir zaman diliminde gerçekleşmiş fakat Başbakan Dibebybe, iki ülke ilişkilerinden memnun olduklarını açıklamıştır⁴⁸⁷. Bu ziyaret, Türkiye’nin Libya’daki pozisyonunu daha kuvvetlendirmiş ve iki ülke ilişkilerinin aynı şekilde devam edeceğini belli etmiştir⁴⁸⁸.

14 Nisan 2021 tarihinde Libya, Atina’da ağırlanmış ve deniz yetki alanları anlaşması yapmak için girişimler başlatılmıştır, Türkiye bu görüşmenin ardından tepkisini Türk-Yunan görüşmelerinin başlamasını iptal ederek göstermiştir⁴⁸⁹. 3 Mayıs 2021 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Libya’ya üst düzey ziyarette bulunmuş, UBH’nin Dışişleri Bakanı olan Necla Manguş ile ortak basın toplantısı düzenlenmiş ve Manguş, BM’nin öncülüğünde imzalanan yaklaşık 7 aydır süren ateşkes sebebiyle Türk askerlerinin de ülkedeki diğer tüm yabancı güçler ve paralı askerlerin varlığını bitirmek adına çekilmesini istediklerini belirtmiştir, Çavuşoğlu ise Türkiye’nin Libya’da bulunan savaşımlarla varlığını gayrimeşru hale getirenlere karşı eleştiride bulunmuştur, Türkiye’nin savaşın önüne geçtiği ve ateşkesin sağlanması yolunu açtığı belirtildi, Manguş Türkiye’nin Libya’ya verdiği destek için teşekkürlerini iletmıştır,

⁴⁸⁶ Oduncu ve Şefkatli, 2021: 2.

⁴⁸⁷ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56725950>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁸⁸ Yeşiltaş, <https://www.setav.org/uzmanlara-gore-basbakan-dibeybenin-ziyareti-turkiye-libya-iliskilerine-pozitif-ivme-kazandiracak/>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁸⁹ Berberakis, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56745694>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

BM’de yabancı güçlerin çekilmesi için çağrı yapmıştır, görüşmede bulunan Hulusi Akar, Aralık 2021’deki seçimlere kadar çekilmeyeceklerini belirtmiştir⁴⁹⁰.

Mayıs 2021 tarihinde Roma’da bulunan Libya Başbakanı Dibebe, İtalya’nın yeniden yapılanma ve petrol üretimini günde 3-4 milyon varile çıkarma konusunda Libya’nın en büyük ortağı olduğunu söylemiştir, UBH Başkanı, İtalyan şirketleriyle enerji, telekomünikasyon, altyapı ve çevre konularına odaklanan bir iş forumu düzenlemiştir, Dibebe ticaretin azalmasından duyduğu üzüntüyü belirtmiş ve Libya’daki İtalyan işletmeleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmayı hedeflediğini belirtmiştir⁴⁹¹. Dibebe’nin söz konusu ziyareti, İtalya’nın iktisadi ve politik üstünlüğü tekrardan elde etmeyi hedeflediği biçiminde yorumlanmıştır, İtalyan basınına göre, İtalya ve Fransa, Türkiye ve Rusya’nın Libya’daki etkisini zayıflatmak amacıyla Libya’da ortak bir yol bulmaya çalışmaktadır şeklinde değerlendirilmiştir⁴⁹².

14 Haziran 2021’de Brüksel’deki NATO Zirvesi’nde, İtalya ve Türkiye arasında Libya’dan kaynaklı soğukluk olduğu tespit edilmiştir ve NATO üyelerinin Türkiye’ye Libya’da geri adım atması gerektiği yönünde çağrıda bulundukları yabancı basınlarda yazılmıştır⁴⁹³.

16 Eylül 2021 tarihinde, Doğu Akdeniz’deki ihtilaflı sahalarda, EastMed boru hattının rotasının belirlenmesi amacıyla yapılan araştırma faaliyetine Malta bandıralı Nautical Geo araştırma gemisi de katılmıştır, Türkiye’nin ilgili haklarını göz ardı eden Yunanistan’ın yayımladığı NAVTEX, Türkiye tarafından hukuka aykırı olarak belirlenmiştir ve karşı NAVTEX yayımlanarak karşı çıkmıştır, TCG Oruç Reis firkateyni, Türk kıta sahanlığının ihlal edilmesi durumunda müdahale edeceğini belirtmiş ve Nautical Geo gemisi geri çevrilmiştir, GKRY’nin Nautical Geo ile yeniden faaliyete geçme kararı, GKRY ile Türkiye arasında gerilimi arttırmıştır, Türkiye, kriz çıkarmamak adına diplomatik girişimlerde bulunmuş ve geminin Malta bayrağı taşıdığı ve İtalya’da bulunan şirketlerle iletişime geçmiştir, ayrıca Türkiye NOTMAR ve NAVTEX yayımlamıştır, TSK; geminin Türk kıta sahanlığını ihlal etmesi sebebiyle gemiyi saha dışına çıkarmıştır⁴⁹⁴.

Gelişmeler bu doğrultuda ilerlerken, Libya’da 24 Aralık 2021 tarihinde yapılması beklenen seçimler dünya çapında büyük yankı uyandırmıştır fakat adaylar arasında çıkan tartışmalar ve ülkedeki belirsizlik, seçimlerin ertelenmesine yol açmıştır, bu durum ülkenin

⁴⁹⁰ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56979883>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁹¹ Pınar, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57311135>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁹² Pınar, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57316724>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁹³ Pınar, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57482450>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁹⁴ Akcan, 2022: 12-13.

seçim yasası üzerinde anlaşamayan gruplar arasındaki gerilimler nedeniyle devam etmektedir ve yeni bir tarih belirlenmesi pek olası gözükmemektedir⁴⁹⁵.

2022'nin ocak ayında Türkiye-Libya ilişkilerinde önemli bir gelişme yaşanmıştır, Doğu Libya'dan gelen parlamenterlerden bir ay sonra, Türkiye'nin Trablus Büyükelçisi Kenan Yılmaz, Bingazi'ye ziyarette bulunmuş ve Türk konsolosluğunun açılışını görüşmek için orada bulunmuştur, Yılmaz; Bingazi'deki Türk konsolosluğunun yeniden faaliyete geçebileceğini açıklamıştır⁴⁹⁶. 7 Şubat 2022 tarihinde, Libya Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Khalid El-Meşri ile Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu İstanbul'da görüşmüş ve Libya'da birliğin tesis edilmesi ile anayasal çerçevede seçimlerin yapılması süreci ele alınmıştır⁴⁹⁷. Haziran 2022 tarihinde, Libya'ya asker gönderilmesi için çıkartılan tezkerenin süresi 18 ay süreyle uzatılması TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir⁴⁹⁸. 16 Ağustos 2022 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Twitter hesabından, Libya Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Khalid El-Meşri'yi konuk ettiklerini, Libya'daki gelişmeleri değerlendirdiklerini belirten Çavuşoğlu *“Kardeş Libya'ya bugüne dek olduğu gibi güçlü desteğimizi sürdürecektir, iş birliğimizi her alanda ilerleteceğiz”*⁴⁹⁹ ifadesini kullanmıştır. Ayrıca ağustos ayında Türkiye, Libya'da devam eden çatışmaları büyük bir kaygıyla takip ettiğini belirterek, itidal çağrısında bulunmuştur⁵⁰⁰.

3 Ekim 2022 tarihinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu beraberinde yetkililerle beraber Libya'yı ziyaret etmiş, Trablus'ta Libya Başbakanı Abdulhamid Aldabaiba ile görüşmüş ve bu vesileyle *“Hidrokarbonlar ve Protokol alanlarında Mutabakat Muhtıraları”* imzalanmıştır⁵⁰¹. Bu anlaşma ile Türk ve Libyalı şirketler, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinde birlikte çalışabilecektir. Anlaşma, sismik araştırma, sondaj yapma ve Libya anakarasında hidrokarbon arama fırsatı da sağlamaktadır. Yunanistan ve destekçileri bu gelişme doğrultusunda özellikle AB IRINI Operasyonu ile sekiz defa Türk gemilerini aramak istemiş ancak Türkiye izin vermemiştir⁵⁰².

27 Ekim 2022 tarihinde Libya'da Geçici Birlik Hükümet Başkanı Dibeybe ve Savunma Bakanı Hulusi Akar *“ortak iş birliğine yönelik iki askeri anlaşma”* imzalamıştır,

⁴⁹⁵ Duman, 2022: 37.

⁴⁹⁶ <https://www.haberler.com/guncel/turkiye-nin-trabulus-buyukelcisi-yilmaz-is-14701121-haberi/>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁹⁷ <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-libya-yuksek-devlet-konseyi-baskani-khalid-al-mishri-ile-gorusmesi--7-subat-2022.tr.mfa>, (21.04.2024).

⁴⁹⁸ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁴⁹⁹ <https://twitter.com/MevlutCavusoglu/status/1559458081616154629>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵⁰⁰ <https://www.yenisafak.com/gundem/disisleri-bakanligindan-libyaya-itidal-cagrisi-catismalari-buyuk-endiseyle-takip-ediyoruz-3855276>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵⁰¹ <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-libya-yi-ziyareti--3-ekim-2022.tr.mfa>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵⁰² Aslan, <https://www.setav.org/2022nin-yorumu-2023un-degerlendirmesi-libya/>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

anlaşma vesilesiyle TSK Libyalı askeri pilotları eğitebilecektir⁵⁰³. 21 Kasım 2022 tarihinde BM Libya Özel Temsilcisi ve ‘‘Libya Destek Misyonu (UNSMIL)’’ Başkanı Abdoulaye Bathily ile Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, görüşmüş ve Çavuşoğlu Twitter hesabı üzerinden ‘‘*Libya’da istikrar için desteğimiz sürecektir*’’ ifadesini kullanmıştır⁵⁰⁴. 28 Kasım 2022 tarihinde Türk girişimciler tarafından yaptırılan hastane Libya’nın Misrata kentinde açılmıştır⁵⁰⁵.

13 Aralık 2022 tarihinde Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah es-Sisi, Mısır’ın Akdeniz’deki deniz sınırlarını belirleyen yeni bir kararname imzalamıştır, söz konusu kararnameye göre Mısır’ın karasuları Libya sınırından başlayacak ve kuzeye doğru devam edecek şekilde 12 deniz mili kadar uzanacaktır, ancak bu karar Libya tarafından reddedilmiştir ve uluslararası hukuka aykırı olduğu belirtilmiştir⁵⁰⁶. 18 Aralık’ta Türkiye’den Mısır’a tepki gelmiştir, müzakere sürecinin başlatılmasının gerekliliği vurgusu yapılmıştır⁵⁰⁷. 23 Aralık 2023 tarihinde Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun, Trablus’ta düzenlenen iletişim forumuna katılmıştır ve Türkiye ve Libya’nın bölgedeki oyunları bozduğunu, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini söylemiştir⁵⁰⁸.

2022 yılı Türkiye-Libya ilişkilerinde olumlu gelişmelerin olduğu bir yıl olmuştur. Doğu Akdeniz açısından ise olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir yıldır. Çünkü Türkiye-Libya ilişkileri, bölgedeki aktörleri oldukça rahatsız etmektedir ve birtakım çabalara yöneltmektedir ama Türkiye sergilediği kararlı duruşuyla taviz vermemektedir.

2023 yılında, Türkiye ve komşu ülkeler arasında neredeyse hiç kriz yaşanmamıştır, bunun sebebi; bölgedeki önemli aktörlerin Türkiye, GKRY, Yunanistan ve İsrail’in iç siyasetlerine odaklanmalarıydı ve Türkiye ise deprem felekati ve seçimlerle meşguldü, Ankara-Atina ilişkilerinin yumuşaması ve Yunanistan-GKRY ikilisinin Türkiye’yi tahrik etmemesi, Doğu Akdeniz’deki jeopolitik gerilimi biraz olsun sakinleştirmiştir, İtalyan şirketi ENI’nin CEO’su Mayıs 2023 tarihinde, Türkiye’nin Libya ile yaptığı deniz yetki anlaşmasının Doğu Akdeniz’deki siyasi dengeleri değiştirdiğini ve Türkiye olmadan projenin hayata geçemeyeceğini söylemiştir, DAGF adlı birlik ise Türkiye’ye karşı siyasi bir blok oluşturma çabasıyla kurulmuş olsa da aralarındaki sorunlar nedeniyle birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar,

⁵⁰³ Uğur, <https://arsiv.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/iliskilerin-en-ust-seviyeye-geldigi-libya-ile-2-anlasma-daha-bakan-akar-mevkidasi-ile-imzaladi-tsk-askeri-pilotlari-egitecek-923165>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵⁰⁴ Deveci, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakani-cavusoglu-bm-libya-ozel-temsilcisi-bathilyi-kabul-etti-/2743926>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵⁰⁵ <https://www.trthaber.com/foto-galeri/libyada-ilk-turk-hastanesi-hizmete-acildi/52184/sayfa-1.html>, (21.04.2024).

⁵⁰⁶ Aksakal, <https://www.indyturk.com/node/590556/d%C3%BCnya/m%C4%B1s%C4%B1r%C4%B1n-libya-ile-yeni-deniz-s%C4%B1n%C4%B1r%C4%B1-ilan%C4%B1n%C4%B1n-muhtemel-sonu%C3%A7lar%C4%B1-neler-olabilir>, (21.04.2024).

⁵⁰⁷ <https://www.gazetedurum.com.tr/gundem/turkiyeden-misira-ihlal-tepkisi-20716>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵⁰⁸ <https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-gundemi-19-25-aralik-2022/>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

bu da Türkiye'nin olmadığı durumlarda bölgesel denklemin çıkmaza sürüklendiğini göstermektedir⁵⁰⁹.

7 Ekim 2023'de İsrail'in Gazze saldırılarından sonra, Tamar doğal gaz sahasındaki üretimi askıya alarak alternatif yakıt kaynakları aramayı planlamıştır, bu durum İsrail'in Mısır ile enerji anlaşmalarında olumsuz bir etki yaratmıştır, Gazze saldırıları; İsrail'in Mısır'a yaptığı doğal gaz ihracatını düşürmüştür, bunun uzun vadeli sonuçları, Doğu Akdeniz'deki gaz sahalarının geleceğini etkileyebilir, Chevron gibi enerji şirketleri, Tamar ve Leviathan sahalarındaki çalışmalarını genişletmeyi planlamıştır, İsrail'in enerji kaynaklarını LNG terminali veya kıyı tesisine bağlamak için girişimler olduğu görülmüştür, Gazze saldırıları, Doğu Akdeniz'deki İsrail ile yapılan enerji anlaşmalarını tehlikeye atmaktadır, aynı zamanda Avrupa'nın da enerji krizleriyle ilgili enerjileri artmaktadır⁵¹⁰.

Libya'ya asker gönderilmesi için verilen sürenin 2 Ocak 2024'ten itibaren 24 ay uzatılmasına ilişkin TBMM kararı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır⁵¹¹. 7 Şubat 2024 tarihinde Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Libya Görev Grubu Komutanlığını ziyaret etmiş, Dibebe ile bir araya gelmiştir⁵¹².

Türkiye'nin Libya'daki istikrar arayışı, Doğu Akdeniz'deki çıkarlar ve dengelerle bağlantılıdır, 'Mavi Vatan' Doktrini çerçevesinde uygulanan politikalar, Türkiye'nin Libya'ya dahil olmasını zorunlu kılmıştır, 2019'da imzalanan "Deniz Yetkilendirme ve Savunma İş Birliği Anlaşmaları", Libya'daki siyasi süreci etkilemiştir ve Türkiye'nin doğal haklarına ulaşımını sağlamıştır, BM'nin Doğu Akdeniz'deki deniz sınırlarını onaylaması, Türkiye'ye Akdeniz'de haklarını kazanma imkanı vermiştir, Türkiye-Libya Hidrokarbon Anlaşması ise enerji iş birliklerini derinleştirmiş ve gelişmesini sağlamıştır, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Kızıldeniz'deki enerji güzergahlarında yaşanan sorunlar, AB ve ABD'nin alternatif arayışa itmiştir, Türkiye'nin Libya'daki enerji sektöründeki etkileşimleri ve iş birlikleri, bölge politikalarında esneklik sunabilir ve küresel enerji arz-talep dengesinde avantajlar sağlayabilir, Dışişleri Hakan Fidan'ın Libya ziyareti, küresel enerji denklemindeki Libya'nın stratejik konumuyla ilgili proaktif politikaları teşvik edebilir, bunun yanı sıra Bingazi'de açılacak konsolosluk, Türkiye'nin doğudaki toplumsal tabana ulaşmasına yardımcı olabilir⁵¹³.

⁵⁰⁹ <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/2023ten-2024e-dogu-akdeniz-denklemini-4593881>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵¹⁰ Semin, <https://www.odap.org/yayinlar/7-ekimden-sonra-dogu-akdenizde-ne-degist/>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵¹¹ <https://www.trthaber.com/haber/gundem/libya-tezkeresi-resmi-gazetede-818197.html>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵¹² <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-libya-yi-ziyareti--7-subat-2024--trablus.tr.mfa>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

⁵¹³ Şefkatli, <https://www.orsam.org.tr/tr/son-donem-turkiye-libya-iliskileri-isiginda-bakan-fidanin-trablus-ziyareti/>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

Mart 2024 tarihinde AB ile Mısır arasında, 7,4 milyar euroluk göç ve ekonomik destek anlaşması imzalanmıştır, söz konusu anlaşma Mısır'ın enerji sektörüne yatırımların yanında Libya sınırının güçlendirilmesine destek öngörülmektedir⁵¹⁴.

Kısım Değerlendirmesi

Türkiye ve Libya arasındaki ilişkilerin 1500'lü yıllara dayanmaktadır. İki ülke ilişkileri zaman zaman kırılma noktaları yaşamış olsa da genel olarak iş birliği anlamında gelişmiştir. İki ülke ilişkilerinin yansıması Doğu Akdeniz bölgesi için oldukça hayattır. Çünkü iki ülkede yaptıkları anlaşmalar ile Doğu Akdeniz'de avantajlı bir duruma gelmişlerdir. Bölgedeki diğer aktörler, ikili ilişkiden rahatsızlık duymaktadır ve bunun için yani bu birliği bozmak için mücadele vermektedirler.

İki ülke ilişkileri, Doğu Akdeniz'deki güç dengeleri bozmuştur. Dengeyi lehlerine çevirmişlerdir. Türkiye, Doğu Akdeniz'de kuşatma altına alınmak istenmiştir. Fakat Libya ile gerçekleştirilen anlaşmalar neticesinde bu oyun bozulmuştur. Libya'nın iç politikasında karışıklıklar mevcuttur. İki taraflı bir kutuplaşma söz konusudur ve bu da bir kamplaşma bloğudur. Türkiye, bu bloktan da koparılmak istenmektedir. Fakat, Türkiye kararlı bir duruş sergileyerek bunun önüne geçmektedir.

II. Kısım: Türkiye-Libya İkili İlişkilerinde Bölgesel, Küresel ve Örgütsel Aktörlerin Analizi

Enerji açısından Türkiye dışa bağımlıdır. Enerji kaynakları açısından ön plana çıkan Doğu Akdeniz bölgesinde bölgede sınırı olan mevcut kıyıdaş ülkeler haricinde bölge dışı aktörlerin istekleri vardır ve Doğu Akdeniz'in önemini açıkça ortaya çıkarmaktadır. Bölgesel, küresel ve örgütsel aktörler Doğu Akdeniz'de birtakım faaliyetler sergilemektedirler. Bundan kaynaklı, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki hak ve çıkarları, elzem derecededir. Bu noktada, Türkiye-Libya ilişkileri son derece önemlidir ve iki ülke ilişkileri Doğu Akdeniz'e sınırı olan veya olmayan aktörleri rahatsız etmektedir. Bu nedenle, bölgesel, küresel ve örgütsel aktörlerin Türkiye-Libya ilişkilerine bakış açısını analiz etmek oldukça önemlidir.

3.4. Bölgesel Aktör Analizi

Türkiye-Libya ilişkilerine bölgesel aktörler olan Mısır, Cezayir, Tunus ve Yunanistan'ın bakış açıları analiz edilmiştir.

⁵¹⁴ Pınar, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn042430yk40>, (erişim tarihi: 21.04.2024).

3.4.1. Mısır

Mısır'ın, Akdeniz'in kadim medeniyetlerinden biri olan Doğu Akdeniz'e ilgisi, bu bölgede hidrokarbonların keşfiyle artmıştır, 1969'da ilk açık deniz keşfi Mısır'da yapılmıştır, GKRY yönetiminin tartışmalı ilan ettiği MEB'in yanı sıra, 2009, 2010'da yapılan keşifleriyle İsrail'in enerji ihracatçısı olması Mısır'ı harekete geçmeye sevk etmiştir, ancak Mısır'ın bölgeye alakası 2000 yılında Mübarek idaresiyle başlamıştır, General Petrol Şirketi'nin (EGPC) gündem maddeleri küresel enerji arzı, birikmiş borcunun düzeltilmesi, enerji sübvansiyonlarında reform yapılması ve sektörün yönetiminin modernleştirilmesi, bölgede gerilimi arttıran ilk girişim, Mısır'ın 2003 GKRY yönetimiyle 2003 yılında imzaladığı MEB anlaşması olmuştur⁵¹⁵.

Mısır, GKRY ile 2003 tarihinde, MEB anlaşması imzalamış ve Mısır'ın kendine ait olması gereken bir deniz alanını gasp ettirmiştir, çünkü uluslararası deniz Hukuku'nun şartına göre deniz alanlarının belirlenmesinde anakaralar esas alınır, fakat Mısır coğrafi açıdan asıl sınırlandırma yapması gereken Türkiye yerine GKRY ile yaparak, 11.500 kilometre karelik bir kayıp elde etmiştir, söz konusu bu olay Mısır-GKRY MEB anlaşmasının iptali şeklinde ülke gündemine 2013 tarihinde alınmış fakat siyasi gelişmeler ve yeni hükümet ile konunun üzeri kapanmıştır⁵¹⁶.

Mübarek döneminde GKRY yönetimi ile ilişkiler gelişmiş ve 2006 tarihinde bir iş birliği anlaşması daha imzalanmıştır, bu dönemde Mısır'da doğudaki petrol ve gaz faaliyetlerinin baş rolünde olmayı amaçlayan yeni üretim ve gelecekte büyük yeni keşiflere ilişkin beklenti artmıştır⁵¹⁷.

Doğu Akdeniz'de ilk doğal gaz keşfinin yapılmasıyla enerji konusunda yoğun bir diplomasi trafiği yaşanmıştır, söz konusu diplomasi enerji jeopolitiği üzerinde ekonomik, siyasi ve askeri iş birliklerini getirmiştir ve bu yoğun diplomasi trafiğine GKRY-Yunanistan ikilisinin yanında Mısır'da yer almıştır, 2013 tarihinde Mısır'da yaşanan darbe sonrası yaklaşma olmuştur, öyle ki GKRY-Yunanistan-Mısır yakınlaşmalarına İsrail'de dahil olmuştur ve GKRY-Yunanistan-Mısır ile GKRY-Yunanistan-İsrail şeklinde iki farklı türde ama aynı amaca hizmet eden bir kamplaşma olmuştur, söz konusu ülkeler amaçlarının Kıbrıs-Mısır-İsrail üçgenindeki doğal gaz kaynaklarını iş birliğiyle uluslararası pazarlara ulaştırmak olduğunu iddia etmişlerdir fakat amaçlarının çakıştığı bir alan mevcuttur ve bu alan Türkiye ve KKTC'nin

⁵¹⁵ Yakışkan, 2019: 43.

⁵¹⁶ Yayıcı, 2021: 39.

⁵¹⁷ Yakışkan, 2019: 43.

haklarıdır⁵¹⁸. Bu bağlamda, ilk etapta Mısır'ın Türkiye karşıtı bir kamplaşmada yer aldığını söylemek mümkündür.

Akdeniz'deki Zohr sahasında 845 milyar metreküp gazın bulunması, Mısır'ı bölgesel enerji ortamında önemli bir oyuncu olarak konumlandıran önemli bir kilometre taşı temsil ediyor, Türkiye'nin stratejik bakış açısı, kendisini, gelişen bir gaz piyasası için önemli bir merkez ve çıkarlarını korumak için diplomasiden askeri caydırıcılıklara kadar geniş bir yelpazedeki araçları kullanan potansiyel bir geçiş yolu olarak görmektedir, Türkiye'nin kilit rolü, bu gaz keşiflerinden maksimum düzeyde faydalanmasında etkilidir, 3 Temmuz 2013 askeri darbesinin ardından, Mısır'ın Türkiye ile ilişkileri gerginleşmiştir ve bu durum Doğu Akdeniz'deki deniz sınırlarının çizilmesini doğrudan etkilemiştir, Başbakan Erdoğan'ın darbeye dair açık sözlü eleştirisi, Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki deniz alanlarına ilişkin politikalarında değişikliğe yol açmıştır, Mısır Sisi'nin liderliğinde, 2013 tarihinde Türkiye ile diplomatik ilişkilerini askıya almış, GKRY ve Yunanistan ile ittifaklarını sağlamlaştırarak güçlü bir üçlü koalisyon kurmuştur⁵¹⁹.

Üç ülke arasındaki yakınlaşma, GKRY-Mısır-Yunanistan Üçlü Zirvesi'nin yapılmasının ön ayağı olmuş ve ilk olarak Kasım 2014'te zirve gerçekleştirilmiştir⁵²⁰. 10 Ekim 2018 tarihinde gerçekleşen altıncı zirvede, Kıbrıs konusunda Rum-Yunan tezleri desteklenmiş ve Türkiye'ye hukuk dışı çalışmalarını durdurma çağrısı yapılmıştır, Türkiye sert bir şekilde tepki göstermiştir⁵²¹. 8 Ekim 2019 tarihinde gerçekleştirilen yedinci zirvede, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri kınanmış ve yasadışı olduğu dile getirilmiştir⁵²².

Mısır'ın Türkiye ve Libya ilişkilerine bakış açısı kendi menfaatleri ile örtüşmemektedir. 6 Ağustos 2020'de Mısır ve Yunanistan, Doğu Akdeniz'de MEB sınırlandırma anlaşmasını imzaladıklarını duyurmuşlardır, söz konusu sınırlandırma anlaşması için iki ülke 2005 tarihinde müzakerelere başlamıştır, sınırlandırma alanında Türkiye'nin hakları gözetilmemiştir ve BMDHS'nin prosedürlerini kabul etmediklerini de belirterek aralarındaki sınırlandırma konusunu uluslararası yargıya taşımayı da onaylamamışlardır, Mısır'ın ilk etapta Türk-Yunan ihtilafına dahil olmamaya dikkat ettiği belirtilmektedir, ama Türkiye ve Libya arasında gerçekleştirilen ikili anlaşmalar sonucunda Mısır bu şekilde bir çıkış yapmıştır, Mısır; Türkiye'nin Libya'daki faaliyetlerini, özellikle de savunma ve güvenlik

⁵¹⁸ Yayıcı, 2021: 137.

⁵¹⁹ Kalyoncuoğlu vd., 2022: 25.

⁵²⁰ <https://www.aljazeera.com.tr/haber/misir-yunanistan-rum-yonetimi-zirvesi>, (erişim tarihi: 23.04.2024).

⁵²¹ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/live-tum-yurtta-10-yil-coskusu-23-nisan-kutlamalarindan-renkli-manzaralar-42450445>, (erişim tarihi: 23.04.2024).

⁵²² <https://www.indyturk.com/node/79101/d%C3%BCnya/t%C3%BCrkiyeden-m%C4%B1s%C4%B1r-yunanistan-gkry-zirvesi-sonu%C3%A7-bildirisine-tepki>, (erişim tarihi: 23.04.2024).

boyutunu kilit bir faktör olarak görmüştür, BM notasında Mısır, Türkiye-Libya anlaşmasının bir sınırlandırma anlaşması değil bir iş birliği anlaşması olduğunu vurgulamıştır ve gerekçe olarak Güvenlik Konseyi'nin 1970 sayılı kararının 9. paragrafını göstererek anlaşma bağlamında usulsüzlükler olduğunu ima etmiştir, yani Mısır Türkiye'nin Libya UMH ile olan yakın ilişkisinden rahatsızlık duymaktadır⁵²³.

Hafter'in destekçisi Mısır, kendi menfaatleri doğrultusunda Libya'da hakimiyet geliştirmeyi amaçlamaktadır, bu hakimiyet Mısır'ı Doğu Akdeniz'de Türkiye karşısında avantajlı bir konuma getirecek, elini güçlendirecektir, Mısır, Türkiye ile Libya arasındaki mutabakatı gaz ihraç etme potansiyeline bir tehdit olarak görüp mutabakatların yasa dışı olduğunu ilan etmiştir, Türkiye'nin Libya'da artan faaliyetlerine karşılık Ağustos 2020'de Yunanistan ile MEB anlaşması imzalamıştır, askeri mutabakata daha fazla tepki gösteren Mısır, BM'ye yazdığı bir mektupta bunu iddia etmiştir, Türkiye-Libya mutabakatının el-Saraç idaresinin tek başına uluslararası taahhütlere girmesini önleyen ve BM Güvenlik Konseyi'nin onayladığı "2015 Libya Siyasi Anlaşması'nı" dikkate almadığını; askeri iş birliği anlaşmasının da BM Güvenlik Konseyi'nin Libya'ya dair hükümlerinin bir ihlali olduğunu öne sürmüştür, anlaşmanın ardından Mısır, Libya'nın kuzeybatı kıyısında doğal gaz araması yapabilmek için "Chevron, ExxonMobil, France's Total, BP ve Shell" ile anlaşmaya vardığını ilan etmiştir⁵²⁴.

Türkiye'nin internasyonal hukuka müsait girişimlerini eleştiren Mısır idaresi aslında bölgede internasyonal hukuka aykırı hamlelerin ana aktörü olarak görülmektedir, Sisi iktidarı bilhassa son yıllarda Libya'da askeri bir idare kurma gayreti içinde Halife Hafter'e lojistik ve silah yardımı yapmaktadır, bu açıdan internasyonal anlaşmalarla Libya'ya uygulanan silah ambargosunu delerek internasyonal hukuku çiğneyen Sisi iktidarı, Libya'nın demokratik bir siyasal yapı tesis etmesinin önündeki en büyük tehlike olarak değerlendirilmektedir⁵²⁵. Ayrıca, Mısır Libya ile sınırlara sahip olmasından dolayı ve iki ülke sınırlarında bulunan doğal kaynaklardan faydalanma düşüncesinden hareketle Hafter'i desteklemektedir⁵²⁶.

14 Şubat 2024 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kahire'ye resmi bir ziyaret düzenlemiş ve Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah el-Sisi ile görüşmüştür ve bu görüşmenin hemen öncesinde Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Mısır'a İHA satacağını duyurmasıyla iki ülke ilişkileri yakınlaşmaya başlamıştır, Libya'da Türkiye ve Mısır'ın birlikte hareket etmesi söz konusu olursa yeni bir dönem başlayabilir⁵²⁷.

⁵²³ Acer, 2020: 16.

⁵²⁴ Parlar, 2022: 102.

⁵²⁵ Telci, <https://www.orsam.org.tr/tr/misirin-dogu-akdeniz-politikasi-kime-hizmet-ediyor/>, (erişim tarihi: 23.04.2024).

⁵²⁶ Paralı, 2020: 58.

⁵²⁷ Demirtaş, <https://www.setav.org/turkiye-misir-ilisiklerinde-yeni-donem-ve-afrika/>, (23.04.2024).

3.4.2. Cezayir

Cezayir, on yıllardır dış politikasında diğer devletlerin iç işlerine müdahale etmeme durumunu sabit bir ilke olarak benimsemiştir, dolayısıyla herhangi bir tarafta yer almamayı tercih etmiştir, Libya krizinde en başından beri, siyasi ve diplomatik çözüm gereksinimine dikkat çekerek söz konusu krize her türlü dış müdahaleyi kabul etmeme tavrını benimsemiştir, Libya’da karışıklığa sebep olacak ve tüm bölgenin güvenlik ve istikrarını olumsuz etkileyen yenik bir devlete dönüştürecek hatalı planlanmış bir askeri operasyona karşı uluslararası toplumu ısrarla uyarmıştır, Türkiye’nin Libya krizine askeri müdahaleyi destekleyen tavrının Cezayirli siyasi liderler tarafından eleştirilmesinin nedeni budur⁵²⁸. Zira, Cezayir Dışişleri Bakanı Sabri Bukadum Türkiye’nin Libya’ya asker göndermesini sadece Türkiye özelinde değil diğer aktörleri de kastederek eleştiride bulunmuştur⁵²⁹.

Cezayir, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki haklarını muhafaza etmek için Libya ile yaptığı anlaşmayı devam ettirmektedir ve daha önce UMH’yi desteklemektedir, bunun sebebi Libya’daki istikrarsızlık durumunu sonlandırma isteğinde olan Cezayir’in, komşusuna dair yürüttüğü dış politikası ile paraleldir, bu bağlamda Cezayir ve Türkiye, güvenlik açısından ortak bir temelde hareket etmektedir⁵³⁰.

Libya’daki Hafter’in saldırgan tavrı ve çatışmaların Cezayir’in sınırına dayanması, Libya’yı istikrarsız ve terörü besleyen bir komşu ülke haline getirmiştir, BAE, Fransa ve Rusya gibi aktörlerin Hafter üzerinden Libya krizine müdahil olması, Cezayir’in rahatsızlık duymasına neden olmuştur, Hafter’in Medhali Selefi gruplarla iş birliği yapması ise Cezayir için bir tehdit olarak algılanmaktadır, bu gelişmenin; bu grupların Suudi Arabistan ve BAE’ye müdahale imkanı tanıyabileceği düşünülmüştür, ayrıca Hafter, Cezayir’i terör gruplarına yardım etmekle suçlamıştır, 2011’deki Kaddafi ayaklanmasında Cezayir’in rejim güçlerine silah ve asker yardımı yapması, Hafter’in Cezayir karşıtlığının temel argümanı olarak gösterilmektedir, Türkiye’de Hafter’in Libya’da tansiyonu arttıran bir faktör olduğunu düşünmektedir, Hafter; Türkiye’nin Libya Ulusal Birlik Hükümeti’ni desteklemesiyle değişen savaşın seyrini etkileyen saldırılar gerçekleştirmiştir, Cumhurbaşkanlığı tezkeresinin uzatılmasıyla Libya’ya asker gönderilmesine izin verilmiş ve Hafter tehditler savurmuştur, bunun üzerine Türkiye Hafter’e yanıt olarak Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar tarafından uyarılmıştır, Türkiye ve Cezayir, Tobruk merkezli parlamentonun geçici başbakanının Hafter ile olan ilişkisinden şüphelenmiştir⁵³¹.

⁵²⁸ Bouacha, 2018: 45.

⁵²⁹ Sade, <https://tr.euronews.com/2020/01/06/cezayir-libya-tezkeresine-tepki-gosterdi-komsu-ulkede-yabanc-varligini-kabul-etmeyecegiz>, (erişim tarihi: 23.04.2024).

⁵³⁰ Kaya, 2022: 855.

⁵³¹ Telci, 2022: 8-9.

Cezayir'in, Türkiye ve Libya ilişkilerine bakış açısı oldukça olumludur. Libya Tezkeresi için endişelenen Cezayir, sadece Türkiye için değil genel olarak bölgede bulunan bölge dışı aktörler için de aynı tutumu sergilemiştir, bu yönde tavır sergilemesinin arkasında ise kendi dış politikasında benimsediği diğer devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesinin olduğu belirtilebilir. Ancak Libya'da iki başlı yönetim modelinde de Türkiye'nin desteklediği UMH'yi desteklemektedir. Deniz yetki sınırlandırma konusunda ise Türkiye ile ortak bir zeminde bulunmaktadır. Bu bağlamda, Cezayir'in Türkiye-Libya ilişkilerinden rahatsız olmadığını ifade etmek mümkündür.

3.4.3. Tunus

Sıradan bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla 10 Ocak 2011'de başlayan protestolar kısa sürede Tunus'ta halk ayaklanmasına dönüşmüştür, 23 yıl boyunca Tunus'un lideri olan devlet başkanı Zeynelabidin bin Ali, halk isyanına direnememiş ve görevden alınmıştır, bu olay; Arap ülkelerinde ilk kez bir liderin halk tarafından görevden uzaklaştırıldığı sembolik bir anlam taşımaktadır, Tunus'ta başlayan bu isyan, Mısır'a da sıçarmış ve Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılmasına neden olmuştur, Libya'da 15 Şubat 2011'de nükseden protesto gösterileri hükümete karşı direnişe dönüşmüş, ancak askerin müdahalesi ile karşılaşmıştır, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler Libyalı halka askeri operasyon desteği verirken, Almanya buna karşı çıkmıştır, BM müdahaleyi onaylamış ve Libya hava sahası uçuşa yasak bölge ilan edilmiştir, NATO güçleri Trablus'ta başlayarak Libya semalarında hava saldırılarını sürdürmüştür, Kaddafi 20 Ekim 2011'de Sirte'de öldürülmüştür, NATO 31 Ekim'de askeri operasyonlarını sona erdirmiştir, enerji zengini Libya, dünya genelinde kişi başına en yüksek katkıya sahip olan ülkelerden biridir, ayrıca Libya'nın sahip olduğu tatlı enerji, uluslararası güçlü aktörleri etkileyen bir faktördür ve bu yüzden Libya'daki olaylar sırasında ABD, Fransa ve İngiltere ön plana çıkmıştır⁵³².

Tunus'ta başlayan olaylardan dört gün sonra Türk Dışişleri Bakanlığı açıklama yapmıştır⁵³³. İslami Eğilimli El-Nahda Hareketinin lideri Raşid Gannuşi, Ak Parti'den ilham aldıklarını açıklamıştır, Tunuslu idareci Ahmet Necip Cebbi, benzer bir demokrasi için Tunus'un Türkiye'yi örnek alması gerektiğini ifade etmiştir, Yasemin Devriminde Türkiye, başlangıçta itidalli bir şekilde yaklaşım benimsemiş ve dış politika çıktısını uygulamıştır, diktatör Bin Ali'nin ülkeden ayrılması noktasında bir söylemde bulunmamıştır, sebebi ise, demokrasiye geçişe verdiği ehemmiyetle birlikte Türkiye'nin bölgede aktif bir ülke olarak yer

⁵³² Bozkurt, 2013: 6-7.

⁵³³ https://www.mfa.gov.tr/no_-14_-14-ocak-2011_-tunus_ta-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa, (erişim tarihi: 23.04.2024).

edinmesinin bir koşuludur, devrim döneminde Tunusluların safında bulunan ve destekleyen Türkiye, devrimin ardından Tunus ile mali ve politik ilişkileri mühim bir hareketlilik ve canlanma sağlanmıştır, Tunus'ta 2019'da Eylül ve Ekim aylarında gerçekleştirilen seçim sonrasında 25 Aralık 2019'da Cumhurbaşkanı Erdoğan Tunus'a ziyareti Türkiye'nin dış politikası bakımından Tunus'un jeopolitik ve jeostratejik pozisyonu nedeniyle oldukça önemlidir, Türkiye bu iyimser tavrının karşılığını almıştır, zira Tunus Libya konusunda uzun vadede tarafsız kalmış, Mısır ile arasına mesafe koymuş, Hafter'i destekleyen herhangi bir beyanda bulunmamıştır, ayrıca Tunus Libya'nın batı sınır komşusudur, Libya'nın batı sınırının güvenliğinin tesis edilmesi ve garantiye alınması noktasında Türkiye için özel bir ehemmiyet teşkil etmektedir, Tunus'un hava sahasını ve limanlarının Türkiye'nin kullanımına açılması, Libya sınırları içinde ortaya çıkmış olan veya gelebilecek duraksamaları minimize edecek, Libya sınırları dışında bir dış üs de, Türk askerinin envanter güvenliğini de yerine getirebileceği belirtilmiştir⁵³⁴. Fakat güncel gelişmeler de bu durum sessizliğini korumaktadır. Bu bağlamda, Tunus'un Türkiye ve Libya ilişkilerinde ılımlı bir tutum sergilediğini söylemek mümkündür, zira Tunus'ta UMH'yi desteklemektedir.

3.4.4. Yunanistan

Ankara ve Trablus'un Kasım 2019'daki anlaşmalarından sonra, Yunanistan'ın dikkati Türkiye'nin Libya krizindeki rolüne kaymıştır, Yunanistan çıkarlarını gerekçe göstererek Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e müdahil olmasına karşı çıkmıştır ve Libya'da meşruiyet ve yasallık kaygısı gütmeyen bir politika izlemeye başlamıştır ve bu doğrultuda somut adımlar atmıştır; Libya Büyükelçisi'ni sınır dışı etmiştir, Berlin Konferansı'na katılmıştır, EastMed gaz boru hattı anlaşmasını imzalamıştır ve İrini Operasyonu'nda Hafter'i desteklemiştir⁵³⁵. Yani Yunanistan, Türkiye-Libya ilişkilerine negatif yönde yaklaşmaktadır.

Yunanistan bilhassa Meis Adası'na odaklanarak ve Türkiye'nin ''Girit-Rodos-Kıbrıs hattının'' güneyindeki kıta sahanlığı haklarını göz ardı ederek, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki haklarına meydan okumaya yönelik tedbirleri aktif olarak yürütmektedir, kıta sahanlığı ve MEB'in sınırlarını çizmek için Mısır, GKRY ve Libya ile diplomatik çabalar ve müzakereler yürütmüşlerdir, Yunanistan, ABD ve İsrail'in ortaya koyduğu örneklerden ilham alarak ve ilgili komşu devletlerle bir sınırlandırma anlaşması yapılması ihtiyacını vurgulayarak MEB'inin ilan edilmesini savunmaktadır, ayrıca 17 Mart 2006'da Yunanistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü George Koumoutsakos, Libya'nın müzakerelere başlayacağı belirtilerek,

⁵³⁴ Güvenç, 2021: 364-367.

⁵³⁵ Şahin, 2020: 3.

Libya'nın petrol arama ve çıkartma haklarının bulunduğu, "Libya Ulusal Petrol Şirketi (Libya National Oil Corporation-NOC)'nin", Gavdos Adası'nın da kapsayacak biçimde Girit Adası'nın güney tarafında Libya'nın karasularını ve petrol arama ve çıkarma haklarına ilişkin açıklama yapılması gerekliliğinin altını çizmiştir⁵³⁶.

Uluslararası deniz hukuku prensiplerine göre, Yunanistan'ın karasuları haricinde kıta sahanlığı olmaması gereken bazı adalara ve MEB'e vurgu yaparak Doğu Akdeniz'de hak iddia etmeye ve müzakere etmeye çalıştığı açıktır, Yunanistan uluslararası hukuka ve meşruiyete aykırı olarak; Mısır ve Libya ile deniz yetki alanı sınırlamalarına ilişkin tartışmaları sürdürerek, "Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis hattını" temel alarak ortay hatta dayalı deniz yetki alanı sınırlandırması yapmayı amaçlamaktadır, bu bağlamda; Mısır ve Libya ile deniz yetki alanı sınırlandırması konusundaki görüşmelerini devam ettirerek GKRY ile deniz yetki sınırlandırma anlaşması imzalamak üzere 2003 tarihinden beri uygun bir ortamı kollamaktadır, diğer kıyıdaş devletler ile ikili sınırlandırma anlaşmaları imzalamak ve fiili uygulamalarda bulunmak koşuluyla, Türkiye'nin petrol ve balıkçılık gibi kaynaklardan faydalanmasını önlemek ve Türkiye'yi uluslararası toplum açısından oldubittilerle yüz yüze bırakmak amaçlamaktadır, Yunanistan Adriyatik ve Girit'in güneyinde enerji jeopolitiğine yönelik adımlar atmıştır, Yunanistan Libya'daki iç savaştan yararlanarak, tek taraflı olarak "hidrokarbon rezervlerinin tespiti maksadıyla sismik araştırmaların yapılması" amacıyla, "Girit güneyi ve İyon Denizi'nde" 3 Aralık 2011'de AB Resmi Gazetesinde ilan etmiş olduğu sismik araştırma sahasında, hidrokarbon ihalesini 2014'te açmıştır, 6 Mart 2018'de Girit bölgesindeki iki saha için TOTAL-ExxonMobil-ELPE, İyon Denizi'ndeki saha için REPSOL-ELPE konsorsiyumu teklif vermiştir ve 27 Haziran 2019'da TOTAL-ExxonMobil-ELPE konsorsiyum yetkilileriyle Yunanistan Enerji ve Çevre Bakanı arasında imzalanmıştır⁵³⁷.

Libya ile Türkiye'nin 2019'daki anlaşmaları neticesinde, Libya ile Türkiye'nin deniz komşusu olduğu öne çıkarılmış, Yunanistan'ın ele geçirdiği Libya'ya haiz deniz alanından menedilmiştir, Yunanistan söz konusu anlaşmaya kati surette karşı olduğunu ve asla kabul etmeyeceğini belirtmiştir⁵³⁸.

Yunanistan'ın Libya'da Hafter tarafını desteklemesinin iki sebebi vardır. İlki, Trablus'taki meşru yönetimin "27 Kasım 2019 tarihinde Türkiye ile imzalamış olduğu Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Mutabakatı", Hafter'in Trablus'u alarak bu mutabakatı ortadan kaldırma umududur, ikincisi ise; doğru ama yanlış gözüken bir öngörüye dayanmaktadır, "Türkiye ve Katar'ın desteklediği UMH karşısında Fransa, Rusya, BAE, Mısır,

⁵³⁶ Yaycı, 2020: 79-81.

⁵³⁷ Yaycı, 2021: 50-62.

⁵³⁸ Kum, 2020: 58.

Suudi Arabistan ve diğer birçok ülke'' tarafından desteklenen Hafter'in Libya iç savaşını kazanacağına bileceği düşüncesidir, Berlin'de 19 Ocak tarihindeki Libya Zirvesi'ne davet edilmemesi Yunanistan için ağır bir üzüntü oluşturmuştur, zira General Hafter'in Yunanistan'ı ziyaret edip Başbakan Mitsotakis ve Dışişleri Bakanı Dendias ile görüşmesine karşın zirvenin Almanya Başbakanı A. Merkel Libya Türkiye-Libya anlaşmasını gündeme getirilmesi ve zirvenin amacının bozulmaması sebebiyle Miçotakis'i davet etmemiştir, Yunanistan'ın maksimalist tutumu Türkiye için etkili olmamıştır⁵³⁹.

Yunanistan, Mısır ile birlikte 2022 tarihinde Türkiye'nin Libya ile imzaladığı hidrokarbon anlaşmasından oldukça rahatsız olmuşlardır ve Yunanistan Dışişleri Bakanı N. Dendias, anlaşmanın ''bölgesel istikrarı tehdit ettiğini'' ve Türkiye'nin Libya'daki kaostan avantaj sağlamaya çalıştığını belirtmiştir, UMH'nin uluslararası bir anlaşmaya imza atamayacağını ve Trablus hükümetinin görev süresinin dolduğunu ve Libya toplumunu temsil etmediğini ifade etmiş, ayrıca anlaşmasının Yunan sularını ihlal ettiğini öne sürerek hukuk dışı olduğunu söylemiştir⁵⁴⁰.

Yunanistan'ın Türkiye ve Libya ilişkilerine bakış açısı negatif bir yöndedir. Zira, Yunanistan Türkiye-Libya ilişkilerinin gelişmesinden oldukça rahatsızlık duymaktadır. Doğu Akdeniz hususunda üzerinde durulması gereken nokta, kronikleşmiş hale gelen Türk-Yunan anlaşmazlıklarıdır⁵⁴¹, bu senaryo ortaya çıkan bölünmelerin ve siyasi manevraların temelini oluşturduğu için Doğu Akdeniz'de ve enerji çatışmasında açıkça görülmektedir, Doğu Akdeniz'de deniz anlaşmazlığının ana nedeni Yunanistan'ın Seville Haritası'ndan kaynaklanan emelleridir, Seville Üniversitesi'ndeki akademisyenler tarafından geliştirilen Seville Haritası Doğu Akdeniz'deki MEB meselesine açıklık getirmeyi amaçlamaktadır, ancak haritanın Yunan adalarının kıta sahanlığı olduğu iddiasına dayanması Türkiye'nin kati surette kabul etmediği bir durumdur, çünkü Türkiye'nin MEB haklarını kısıtlamaktadır⁵⁴². Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Yunan ''To Vima'' gazetesine verdiği demeçte, ''Yunanistan ''Sevilla Haritası'ndan'' vazgeçmeli. Ne ABD ne de AB, bu haritayı onaylıyor. Türkiye'nin sadece Ege ve Akdeniz kıyılarıyla sınırlı kalacağını düşünmek, Yunanistan'ın yanlıgısı⁵⁴³'' ifadesini kullanmıştır.

⁵³⁹ İnat, <https://www.setav.org/yunanistanin-libya-politikasi/>, (erişim tarihi: 24.04.2024).

⁵⁴⁰ <https://tr.euronews.com/2022/10/10/yunanistan-ve-misir-libya-ile-hidrokarbon-mutabakati-imzalayan-turkiyeyi-sucladi>, (erişim tarihi: 24.04.2024).

⁵⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Akasoy, vd., 2023.

⁵⁴² Yaşa ve Yılmaz, 2022: 9.

⁵⁴³ <https://www.akparti.org.tr/haberler/yunanistan-abyi-turkiye-karsi-bir-koz-olarak-kullanmaktan-kacinmali-ve-mevcut-olumlu-ivmeyi-benimsemelidir-30052021-192607/>, (erişim tarihi: 24.04.2024).

Türkiye, Libya ile mutabakat imzalayarak Yunanistan ve hatta Yunanistan'ın destekçileri olan bölge dışı aktörlere karşı oldukça avantajlı bir konuma geçmiştir. Yunanistan, tam da bu sebeple Türkiye-Libya ilişkilerinin olumlu seyretmesini ve beraberinde imzalanan mutabakatları kaldıramamaktadır. Yunanistan dış politikasında da düşmanca tavrını belli etmektedir ve bölgede bulunan diğer kıyıdaş ülkelerle gerçekleştirdiği MEB anlaşmalarını Türkiye'nin MEB alanlarını görmezden gelerek gerçekleştirdiği için uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmektedir. Yunanistan'ın Doğu Akdeniz bölgesinde düşmanca tavır ve davranışlarına karşılık olarak Türkiye kararlı ve güçlü bir duruş sergilemektedir ve sergilemeye de devam edecektir. Nitekim, Libya ile gerçekleştirilmiş olan anlaşmalar bunun en büyük kanıtıdır.

3.5. Küresel Aktör Analizi

Küresel Aktör Analizi kısmında, “ABD, Rusya Federasyonu (RF), Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), İngiltere ve Fransa'nın” Türkiye-Libya ilişkilerine bakış açıları değerlendirilmiştir. Söz konusu aktörler hem bölge dışı hem de uluslararası arenada etkin güçler liginde yer almaktadırlar.

3.5.1. ABD

Washington'un Girit Adası'ndaki Suda Üssü ve “NATO Deniz Denetim Harekatı Eğitim Merkezi (NATO Maritime Interdiction Operational Training Centre-NMIOTC)” sayesinde “Doğu Akdeniz, Orta Doğu, Ege ve Karadeniz” bölgelerini izlemektedir, ayrıca uçak gemisi gruplarını Akdeniz'de dolaştırmaktadır, Washington donanmasına ait 6. Filonun, Suriye'deki durum sebebiyle bölgede bulunması ve Washington'un en büyük petrol şirketlerinden biri ExxonMobil'in Şubat 2019 tarihinde, GKRY'nin Türkiye açısından bir karşılığı olmayan ruhsat sahalarından 10 numaralı parselde 142 ile 227 milyar metreküp arasında değişen miktarda doğal gaz yatağı keşfettiği ve rezervin son 3 yılın dünya çapındaki en büyük keşfi olduğu yönünde açıklama da bulunması, Washington'un Doğu Akdeniz'deki kendi çıkarları emelindeki eylemlerini oluşturmaktadır⁵⁴⁴. Washington, mutabakatın yararsız ve provakatif olduğunu, tansiyonu yükselteceğini belirtmiştir⁵⁴⁵.

Washington ve Libya arasındaki yakın ilişkiler, 1954 tarihinde Wheelus üssünün kurulmasıyla başlamıştır, Libya'da petrol bulunmasıyla birlikte birçok Washington şirketi ülkeye gelerek ayrıcalıklı konuma sahip olmuştur, ancak Kaddafi'nin iktidara gelmesiyle

⁵⁴⁴ Yaycı, 2021: 20.

⁵⁴⁵ Parlar, 2022: 104.

ilişkiler gerilmiş, 2000’li yıllarda bir miktar normalleşme yaşanmıştır, Arap Baharı olaylarının başlamasıyla Washington’un Türkiye’nin tepkisine benzer şekilde ani tepki vermemesi, George W. Bush dönemindeki Irak ve Afganistan savaşlarının etkileriyle ilişkilendirilebilir, Bush’un politikalarının Ortadoğu’da kaosa, istenilen başarının elde edilememesine ve ekonomik yüklerin artmasına yol açması, Barack Obama’nın Arap Baharı olayları karşısında daha temkinli davranmasına yol açmıştır, Washington’un Libya’ya müdahalesinde ise Kaddafi’nin samimiyetsizliği ve Washington’un desteklediği muhaliflerin etkisi önemli rol oynamıştır, Libya’nın farklı ülkelerde eski büyükelçileri tarafından kurulan çeşitli gruplar, Washington’un desteğiyle Libya Ulusal Kurtuluş Cephesi’ni oluşturmuştur, sonrasında birçok isim (Halife Hafter) bu örgüte katılmıştır, Kaddafi’nin muhaliflere uyguladığı şiddet artınca Obama, Libya’daki şiddeti kabul edilemez bulmuştur ve Kaddafi’nin 30 milyar dolarlık mal varlığını dondurmıştır, Fransa’nın Kaddafi’yi bombalamasıyla Washington’da katılmıştır ve Kaddafi’nin devrilmesi için müdahalede bulunmuştur, Obama Bush’un hatalarından ders alarak ortak müdahaleler yapmayı tercih etmiştir, ancak Kaddafi’nin devrilmesinden sonra Libya’da demokrasi inşası planı olmaması ve Washington’un büyükelçisinin öldürülmesi sonucu Washington’un Libya’dan uzaklaşması, ülkenin terör bölgesine dönüşmesine neden olmuştur⁵⁴⁶. Bu bağlamda, Washington’un Libya’da iç savaşla birlikte yer aldığı belirtilebilir.

Washington’un Libya’daki duruşu, Tobruk merkezli Hafter güçlerini destekleyen bir politika izlediğini ortaya koymaktadır, Washington’un Libya’da Trablus hükümetine karşı savaş açan Hafter güçlerini kolladığı ve desteklediği belirtilmektedir, Washington’un Libya’daki tutumu, Türkiye ile arasında yeni bir çatışma hattı oluşturmaktadır, Washington’un Libya’ya yönelik ekonomik iş birliği toplantısına Hafter taraftarlarını da davet etmesi, Türkiye karşıtı Washington senatörlerinin Doğu Akdeniz Güvenlik ve Enerji İşbirliği Ortak Yasası’nı gündeme getirmesine neden olmuştur, Washington’un Libya’da yaşanan krize yönelik askeri saldırıları kınadığı ve tarafları krizi tırmandırmamaya çağırdığı belirtilmektedir, Washington medyası ve düşünce kuruluşları, Türkiye-Libya anlaşmasını genellikle Türkiye karşıtı ittifak açısından ele alarak eleştiri ve rahatsızlıkları manşet emektedir, *Washington Post* ve *New York Times* gibi yayınlar, Mısır, Yunanistan ve AB’nin itirazlarını vurgulayarak anlaşmaları eleştirmiştir, diğer yandan haberciler Türkiye’nin motivasyonuna ve endişelerine fazla yer vermemiştir, Washington merkezli *The Hill*, *Abc News* ve *Bloomberg* ise anlaşmayı Libya’daki iç savaşı karmaşıklştıracak bir adım olarak görmüşlerdir, Washington merkezli düşünce kuruluşlarının Türkiye-Libya anlaşmalarına ilişkin analizlerinde, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de izole edildiği ve bu nedenle Libya ile anlaşma yoluna gittiği vurgulanmıştır,

⁵⁴⁶ Uzunöner ve Çırakçı, 2023: 32-33.

Türkiye'nin uluslararası normları çiğnediği belirtilmiştir, Türkiye'nin enerji alanında söz sahibi olma çabasının nedenleri tartışılmıştır, Washington, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerin Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki girişimlerine karşı tavır alması gerektiği vurgulanmıştır⁵⁴⁷.

Washington 2020 tarihinde, Kaddafi'nin devrilmesinde rol oynayan Hafter ile temas kurmuştur ancak net bir tutum belirlememiştir, Hafter'in geçmişte CIA (Central Intelligence Agency) ile bağlantısı olduğu iddiaları öne sürülmüştür, Washington'un Trablus'a saldırısına yeşil ışık yaktığı öne sürülen bir görüşme yapılmıştır, Washington, Hafter'in Libya'daki arbedelerden mesul tutulacağına dair BM'ye sunulan taslağı engellemiştir⁵⁴⁸.

Noble Energy şirketine verilen lisansla Washington, Doğu Akdeniz'deki anlaşmazlıklarda önemli bir rol oynamıştır, Washington AB'nin enerji güvenliğine katkı sağlayacak faaliyetlere destek verirken, Türkiye ile GKRY arasında da arabuluculuk yapmıştır, ancak; Türkiye-Washington ilişkileri çeşitli siyasi faktörler nedeniyle gerilmiş ve müttefiklik ilişkileri zarar görmüştür, GKRY ve Yunanistan Doğu Akdeniz politikalarını hızlandırırken, Washington'un bölgedeki faaliyetleri İsrail'in etkisi altında olmaktadır, Washington; Türkiye'nin politikalarına karşı dikkatli olmasına rağmen, bölgedeki kaynakların Avrupa'ya ulaştırılması konusundaki hassasiyeti, Rusya'nın revizyonist politikaları ve AB'nin doğal gaz bağımlılığı sebebiyle kısıtlı kalmaktadır, AB'nin Gürcistan ve Ukrayna krizlerinde Rusya'ya karşı etkisi olmamıştır ve Washington, enerji dengelerindeki değişimle Rusya'ya durdurabileceğine inanmaktadır⁵⁴⁹.

Washington, Doğu Akdeniz Forumu'na daimî gözlemci olarak katılarak EastMed projesi gibi konuları takip etmektedir, Biden'ın başkanlığına gelmesiyle birlikte Washington'ın bölgedeki etkisini arttırma çabaları gözlenmektedir, bu çabaların temel hedefleri arasında Çin ve Rusya'nın yükselişini engellemek, NATO üyeleri arasındaki problemleri gidermek için efor sarf etmektedir⁵⁵⁰.

Beyaz Saray, Washington Başkanı J. Biden'ın Libya'da dengeyi arttırmak için Kongre'ye 10 yıllık bir plan sunacağını duyurmuştur, Washington'un Libya Büyükelçisi Richard Norland, yeni planın Libya halkının denge, şeffaflık ve duyarlı idare özlemlerine destek vereceğini açıkladı. Amerikan Honeywell UOP şirketi Libya'da 300 bin varil kapasiteli bir rafineri kurmak için anlaşma imzalamıştır, uzmanlar, Rusya'nın Libya'nın petrol ve doğal gazını ele geçirme korkusuyla Washington'un Libya'ya yeniden odaklanmaya başladığını belirtmiştir, Washington'ın asıl endişesinin Libya'daki Rus varlığını nasıl bertaraf edeceği olduğu

⁵⁴⁷ Salık, <https://kriterdergi.com/dosya-turkiyenin-libya-hamlesi/turkiye-libya-anlasmalarinin-abddeki-yansimalari>, (erişim tarihi: 24.04.2024).

⁵⁴⁸ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809>, (erişim tarihi: 24.04.2024).

⁵⁴⁹ Topcu, 2021: 53.

⁵⁵⁰ Turan, 2022: 62.

düşünüyor, Libya'nın petrol ve doğalgaz sahalarını geliştirme konusundaki çabaların siyasi ve güvenlik istikrarı sağlamaya yönelik olduğu vurgulanmıştır⁵⁵¹.

Washington, Türkiye ve Libya ilişkilerine, Türkiye karşıtı oluşturulan ittifak penceresinden yaklaşmaktadır. Türkiye'nin Libya ile mutabakatlar imzalamasının ardından karşıt ittifakta yer alan ülkeler ile Doğu Akdeniz bölgesinde daha ılımlı ilişkiler geliştirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca, Washington'un Doğu Akdeniz bölgesinde Tobruk merkezli yönetimle dönem dönem iş birliği halinde olduğu bilinmektedir. Trablus merkezli yönetimle de ilişkiler geliştirmektedir. Washington, başlangıçta Sarraj'ı desteklerken Nisan 2019'da Trump'ın Hafter ile görüşmesi üzerine değiştiği anlaşılmaktadır, Washington'un kazananı bekle ve gör politikası izlediği, yönetilebilir bir kaos ortamını tercih ettiği belirtilmiştir⁵⁵². Washington, Doğu Akdeniz politikasında çok yönlü bir tutum sergilemektedir fakat net olan bir şey vardır, o da Türkiye'nin Doğu Akdeniz bölgesinden izole edilmek istenmesidir. Oluşturulan karşıt kamplaşmada Washington, AB ve diğer karşıt kıyıdaş ülkelerle Türkiye'ye karşı bir safta yer almaktadır. Bu bağlamda, Washington'un Türkiye ve Libya ilişkilerinden rahatsızlık duyduğu ifade edilebilir.

3.5.2. Rusya Federasyonu

RF'nin, Doğu Akdeniz Havzası'nda üs edinme çabaları, 1977'den beri Tartus'ta ileri bir lojistik üs bulundurması, 7 Haziran 2013'de RF Devlet Başkanı Vladimir Putin'in "Akdeniz bölgesinin Rusya'nın birinci derece ulusal çıkar alanı"⁵⁵³ olarak açıklaması, 26 Aralık 2017 tarihinde RF Savunma Bakanı Sergey Şoygu'nun "Rusya'nın Suriye'de Tartus ve Hmeymim askeri üslerinde kalıcı varlığına yönelik çalışmaların başladığını"⁵⁵⁴ ilan etmesi, Tartus ve Hmeymim üslerine ilave olarak Mısır'da hava üssü elde etme çabaları kendi çıkarları doğrultusunda mevcuttur⁵⁵⁵. Rusya, mutabakata tarafları daha ileri adım atmamalarına dair uyarılmış ve anlaşmanın Libya'daki krizi daha da tırmandıracağını belirtmiştir⁵⁵⁶.

Rusya bölgede farklı dönemlerde, Suriye, Libya ve GKRY üzerinde baskın olmuştur, bilhassa GKRY ve Rusya arasındaki dini yakınlık ve Rum Ortodoks lider Makaryos'un desteğiyle desteklenen yakın ilişki bağlarını daha güçlendirmiştir, Rusya; AB'nin enerji bağımlılığını devam ettirebilmek için bölgede etkindir⁵⁵⁷.

⁵⁵¹ Naci, <https://www.indyturk.com/node/619976/d%C3%BCn%C3%BCn%C3%BCn-libyadaki-hareketlili%C4%9Finin-arkas%C4%B1ndaki-neden-petrol-m%C3%BC-yoksa-rusya-%C3%A7in>, (24.04.2024).

⁵⁵² Varlık, 2020: 17.

⁵⁵³ Hacıoğlu, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/putin-dikkatini-akdeniz-e-cevirdi-23453843>, (erişim tarihi: 24.05.2024).

⁵⁵⁴ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-suriyede-kalici-birlik-olusturmaya-basladi-344506.html>, (erişim tarihi: 25.05.2024).

⁵⁵⁵ Yayıcı: 2021: 21.

⁵⁵⁶ Parlar, 2022: 104.

⁵⁵⁷ Turan, 2022: 62.

Doğu Akdeniz'deki gelişmeler, Rusya'nın stratejik planları ve GKRY ile ilişkisi üzerine odaklanmaktadır, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra RF, toprak ve itibar kaybı yaşamıştır, Putin dönemiyle birlikte revizyonist politikalar izleyen Rusya, bölgedeki ağırlığını arttırmak istemiştir, Arap Baharı, Rusya'ya bölgedeki varlığını güçlendirmek için fırsat sunmuştur, Rusya, Suriye'deki Esad rejimini destekleyerek bölgedeki gücünü arttırmıştır, enerji alanında GKRY'nin MEB'ini ve faaliyetlerini destekleyen Rusya, GKRY ile işbirliği içinde olmayı amaçlamaktadır, Rusya ayrıca, GKRY'nin ekonomik krizlerinde destekçi rol oynamaktadır, Türkiye ve GKRY arasındaki anlaşmazlıkta Rusya, GKRY'yi desteklemektedir⁵⁵⁸.

RF, Hafter'e olan desteği artırmaya başlamıştır ve Rusya'nın Libya'da Wagner Group adlı özel bir güvenlik şirketi aracılığıyla savaşçılar gönderdiği iddiaları ortaya çıkmıştır, Rusya, iddiaları reddederken, Libya'da istikrarlı bir yönetim oluşturmayı ve Akdeniz'deki varlığını güçlendirmeyi amaçlıyor⁵⁵⁹.

Libya'daki iç savaşta Türkiye UMH'yi desteklerken, Rusya General Hafter'e destek sağlamaktadır, her iki ülke de savaşa silah, mali yardım ve askeri müdahaleyle doğrudan katılmaktadır, Türkiye; UMH ile askeri iş birliği anlaşması imzalayarak Libya'ya asker yollamıştır, Rusya ise; Hafter'e Wagner adlı güvenlik şirketi aracılığıyla destek vermiştir, her iki ülkenin de Libya'daki enerji kaynakları ve ticaret anlaşmalarıyla ilgili çıkarları var⁵⁶⁰.

Erdoğan ve Putin, Libya'daki gelişmeleri telefon görüşmesinde ele almış, Türkiye'den Rusya'ya giden heyet, İdlib ve Libya'daki durumu görüşmüş, Rusya, Türkiye'nin Libya'ya asker yollama planlarını eleştirmiş, Türkiye ise Rusya'nın paralı askerler konusundaki eleştirilerine yanıt vermiştir, her iki ülke de Libya sorununun çözümü için diyalog kanallarını kullanmaya açık olduklarını belirtmiştir⁵⁶¹.

RF, kendi çıkarları doğrultusunda Doğu Akdeniz'de politika izlemektedir. Hafter'i destekleyerek Türkiye ile zıt görüşe sahip olmuştur. RF'de Türkiye ve Libya yakınlaşmasından rahatsızlık duymuştur ve yapıcı bir dille eleştiride bulunmuştur.

3.5.3. Çin Halk Cumhuriyeti

Çin, *Bir Kuşak Bir Yol* projesi⁵⁶² kapsamında hayati bir alan teşkil eden Doğu Akdeniz bölgesi için faaliyetlerini yakın zaman diliminde arttırmıştır, Çin, liman işletmelerini

⁵⁵⁸ Topcu, 2021: 52.

⁵⁵⁹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809>, (erişim tarihi: 24.04.2024).

⁵⁶⁰ Göksedef, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51389034>, (24.04.2024).

⁵⁶¹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51023812>, (erişim tarihi: 24.04.2024).

⁵⁶² Çin'in Yeni İpek Yolu girişimi, Çin tarafından ilk etapta güney ve batı sınırlarında hayat bulmuş ve ardından küresele entegre edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Çebi ve Kantar, 2021: 34.

üstlenmiş ve iç savaştan çıkmış ülkelerin yeniden tesisinde etkin olarak bölgede varlık göstermekte ve ilişkilerini iyi tutmaktadır⁵⁶³.

Çin'in Doğu Akdeniz bölgesine artan ilgisi enerji, ulaşım, teknoloji ve telekomünikasyon alanlarındaki önemli yatırımlarıyla destekleniyor, bu stratejik hamleler, bölgesel iş birliği forumlarına ve askeri tatbikatlara aktif katılımı ile tamamlanmaktadır, Kuşak ve Yol Girişimi'nin bölgedeki etkisi ve ilişkiler Washington'un çıkarlarıyla çatışma potansiyeli taşımaktadır, Çin, İsrail ve Türkiye gibi Doğu Akdeniz ülkeleriyle geliştirdiği ekonomik ilişkilerle bölgeye siyasi nüfuz kazandırmaya çalışmaktadır, Washington ise; bölgedeki stratejik ortağı Türkiye'nin Çin menşeli teknoloji yatırımlarını engelleyememiştir, Çin'in bölgedeki ekonomik ilişkileri, Washington'un alternatifler sunmaya ve bölge ülkelerini siyasi nüfuzuna açmaya başladığını göstermektedir, Çin; ekonomi temelli ilişkileri kullanarak siyasi nüfuzunu pekiştirmekte ve askeri varlığını arttırmaktadır, bu durum, Çin'in bölgedeki jeopolitik mücadelesinde etkinliğini artırabilecek potansiyele sahip olduğunu göstermektedir, Washington'un bölgedeki politikalarına yeni unsurların eklenmesiyle beraber Doğu Akdeniz, Washington-Çin jeopolitik güç mücadelesinin bir alanı haline gelmeye başlamıştır⁵⁶⁴.

Çin, Libya'da RF ile ortak bir şekilde hareket etmektedir, zira 2020 tarihinde BM'nin Libya'daki savaşta ihlal edilen resmi verilerin yayınlanmasını engellemiştir⁵⁶⁵. Bu minvalde, Çin'in Türkiye ve Libya ilişkilerine yaklaşımının olumlu bir tarafta olduğunu söylemek mümkün değildir.

3.5.4. İngiltere

İngiltere, Kıbrıs Adası'nda Limasol ve Larnaka gibi bölgelerde bulunan ‘‘Ağrotur ve Dikelya’’ üslerine egemendir, ‘‘Körfez Krizi’’ esnasında Kıbrıs Adası'ndaki bu stratejik üsleri kullanarak Orta Doğu'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir, bu üsler sayesinde İngiltere Doğu Akdeniz'deki enerji jeopolitiği denkleminde ve dolayısıyla GKRY'nin Türkiye açısından bir karşılığı olmayan MEB'inde hak iddia edebilmektedir⁵⁶⁶.

İngiltere, Birinci Dünya Savaş'ından sonra, Suriye ve diğer Orta doğu ülkelerini Fransız etkisine bırakmıştır, Libya'yı da İtalya'nın etki alanına bırakmıştır, ancak Libya 1951 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş ve Kral İdris'in Londra ile yakın ilişkileri İngiltere'nin varlığını arttırmıştır, petrol rezervlerinin bulunması, İngiliz petrol şirketlerinin bölgede yatırım yapmasını sağlamıştır, ama Kaddafi'nin 1969'da iktidara gelmesiyle İngiltere-Libya ilişkileri

⁵⁶³ Turan, 2022: 62.

⁵⁶⁴ Dizdaroğlu, 2022: 17-18.

⁵⁶⁵ <https://tr.euronews.com/2020/09/26/rusya-ve-cin-bm-nin-libya-silah-ambargosunun-ihlali-raporu-nun-yaymlanmas-n-engelledi>, (24.04.2024).

⁵⁶⁶ Yayı, 2021: 20.

zorlaşmıştır, Kaddafi Batı karşıtı bir politika izlemiştir ve petrol şirketlerini millileştirmiştir, 1984'te bir olay sonucu ilişkiler daha da gerilmiştir ve 1988'de yaşanan uçak faciası sonrasında ilişkiler tamamen kesilmiştir, ancak 1999'da Kaddafi, sorumluluğu kabul ederek ilişkilerde yumuşama süreci başlamıştır, Kaddafi'nin kitle imha silah programını durdurması ve Megrahi'yi teslim etmesi ile ilişkilerde olumlu bir dönem başlamıştır, Tony Blair'in ziyaretleri ve imzalanan anlaşmalarla ticaret hacmi artmıştır ve ilişkiler olumlu bir atmosferde devam etmiştir, Blair'in aktif dış politikası altında Birleşik Krallık'ın Libya'ya yaklaşımı, 2011'de Kaddafi'nin sivillere yönelik şiddeti ile sona eren bir yumuşama dönemine yol açmıştır, Birleşik Krallık; NATO ve BMGK onayı ile sivillerin korunması ve insan haklarına öncelik vererek müdahalede bulunmuş ve demokratik bir hükümet kurulması çabalarıyla demokratikleşmeyi desteklemiştir, Birleşik Krallık'ın Libya'da benimsediği normatif ilkelerin yanı sıra reel politik kaygıları da önemlidir, Kaddafi sonrası dönemde Birleşik Krallık; siyasi ve ekonomik çıkarları korumak ve yeni Libya'da etkili olmak için aktif bir politika izlemiştir, Boris Johnson, Libya konusunda Cameron hükümetini eleştirmiştir, 2016 tarihli Avam Kamarası raporu, Cameron hükümetinin 2011 yılındaki Libya politikasını eleştirerek, yetersiz istihbarat toplama ve sivillere yönelik tehditleri gerekçe göstermiştir, raporda ayrıca Libya ordusunun el konulan silahlarının terör örgütleri tarafından kullanıldığı ve Blair liderliğindeki Birleşik Krallık'ın Kaddafi üzerindeki nüfuzundan faydalandığı tespit edilmiştir, Birleşik Krallık'ın Libya'daki dış politikası, krizin ikinci döneminde pasif hale gelmiştir, bu politika değişikliğinin arka planında Brexit⁵⁶⁷'in etkisi önemlidir, Brexit süreci; Birleşik Krallığın mevcut dış politika manevra yeteneğini kısıtlamıştır, bu nedenle Libya'da sağlıklı ve aktif bir dış politika yürütme imkanı azalmıştır, Birleşik Krallık; kriz ortamının çıkarlarına yönelik önemli bir tehdit oluşturmaması nedeniyle Libya konusunda pasif bir tutum sergilemektedir, Birleşik Krallık resmi olarak, UMH'yi desteklese de Hafter'in milislerinin kontrolü ele geçirmesi halinde politikası değişebilir ve normatif söylemlerden reel politik söylemlere kayabilir⁵⁶⁸.

Libya'da yaşanan gelişmelerde Türkiye'nin asker gönderme kararıyla ilgili Fransa, İtalya gibi Avrupa ülkelerinden farklı tepkiler gelmiştir, Birleşik Krallık ise sessiz kalmayı tercih etmiştir, AB ülkelerinin toplantısında Türkiye'nin bu kararına karşı olunduğu açıklandı, Birleşik Krallık'ın sessiz kalmasının nedenleri arasında ABD'yi takip etme ve Brexit süreci öne çıkmaktadır⁵⁶⁹.

⁵⁶⁷ Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma sürecidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Topaloğlu, 2018.

⁵⁶⁸ Boyraz, 2020: 1-4.

⁵⁶⁹ Boyraz, 2020: 6-7.

2023 tarihi itibarıyla Birleşik Krallık, Türkiye ile ilişkilerinde bir ivme kazanmıştır ve Doğu Akdeniz’de aktif olan Fransa ve AB’ne karşı Türkiye ile ilişkisi sayesinde Doğu Akdeniz bölgesindeki oyuna katılacağı şeklinde bir yazı kaleme alınmıştır⁵⁷⁰.

Bu minvalde, Birleşik Krallık o dönemde kendi iç işlerine yönelmesi yani Brexit çıkış süreci ile AB’den bağımsız bir şekilde hareket etmeye yönelmesiyle pasif manevralar sergilemesi ve Washington eksenli bir politika takip etme isteğiyle, Türkiye ve Libya ilişkilerine karşı olumsuz bir tavır sergilememiştir. Doğu Akdeniz’de etkin bir şekilde rol almak isteyen Birleşik Krallık bu sebeple Türkiye ile ilişkilerine ivme kazandırmaktadır. Bu nedenle, Türkiye-Libya ilişkilerinden ciddi derecede rahatsızlık duyduğu söylemek yanlış olabilir.

3.5.5. Fransa

Fransa’nın Zürih ve Londra Antlaşmalarına aykırı olarak 1 Mart 2007 tarihinde GKRY ile Baf’taki “*Andreas Papandreu Hava Üssü*” nün kullanımını içeren bir askeri iş birliği antlaşması imzalaması ve 15 Mayıs 2019’da GKRY ve Fransa Savunma Bakanları tarafından yapılan açıklamada, Fransa’nın Mari/GKRY’deki “*Evangelos Florakis Deniz Üssü’nden*” yararlanma konusunda anlaşmaya varıldığının duyurulması, Fransa’nın Doğu Akdeniz’e verdiği önemi açıklar niteliktedir⁵⁷¹.

Fransa’nın Kuzey Afrika’daki önceliği radikal İslam ve Avrupa’ya yönelik tehditleri denetim altına almaktır, bu doğrultuda Libya’daki hava operasyonlarıyla Hafter’e destek vererek radikal gruplara karşı mücadele etmektedir⁵⁷².

Doğu Akdeniz’de önde gelen hidrokarbon üreticilerinden biri olan Fransa, Türkiye ve KKTC’yi dışarıda bırakarak, Yunanistan, Mısır ve BAE ile bir enerji ve güvenlik düzeni kurmaya çalışıyor, Fransa bölgeye öncelik veriyor, terör örgütleriyle mücadele ediyor ama politikaları bölgeyi istikrarsızlaştırmaktadır, Rusya’nın Kuzey Afrika’ya yerleşmesine ve AB’nin bölünmesine izin vermektedir, Fransa’nın 2011 yılında Kaddafi’yi devirmek için Libya’ya yaptığı NATO müdahalesi, sivilleri korumak ve demokratik süreçlere saygı göstermek yerine iç savaşa, kaosa ve daha sonra Mısır’ın demokrasiye uygun bir şekilde seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’ye yapılan askeri darbeye destek vermesiyle sonuçlanmıştır, Fransa darbeyi kınamayı reddetmiştir ve nihayetinde Mısır’ın otoriter lideri Abdülfettah el-Sisi’ye savaş uçakları satmıştır, Fransa; Yunanistan ve GKRY’nin Doğu Akdeniz’deki maksimalist taleplerini destekleyerek her ikisiyle savunma birliği anlaşmaları

⁵⁷⁰ <https://www.milliyet.com.tr/dunya/live-gazzedeki-savasta-son-dakika-hamas-silah-birakma-sartlarini-acikladi-ap-istanbuldan-dunyaya-duyurdu-7117476>, (erişim tarihi: 25.04.2024).

⁵⁷¹ Yayıncı, 2021: 21.

⁵⁷² <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809>, (erişim tarihi: 25.04.2024).

imzalamıştır, Fransa ayrıca Mısır, Lübnan ve İsrail’le ortaklık kurarak MEB anlaşmaları imzalamıştır, bu hamleye Türkiye ve KKTC karşı çıkmıştır, Türkiye; Libya ile MEB sınırlandırma anlaşmasını Fransa hukuka aykırı olarak nitelemiş ve kınamıştır, bu durum Fransa’nın Doğu Akdeniz’de Yunanistan’ın etkisinde kalarak tarafsızlığını bozduğunu göstermektedir⁵⁷³.

Fransa’nın Doğu Akdeniz bölgesinde Türkiye’ye karşı agresif tutumlar sergilediği söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye-Libya ilişkilerinden rahatsız olmaktadır, zira mutabakatların ardından açıklamaları ve saldırgan davranışları bu durumu açıklar niteliktedir.

3.6. Örgütsel Aktör Analizi

Örgütsel Aktör Analizi kısmında, BM, AB ve AfB’nin Türkiye ve Libya ilişkilerine bakış açıları değerlendirilmiştir.

3.6.1. BM

11 Aralık 2019’da BM’ye sunulan ‘Libya-Türkiye anlaşması’, BM Genel Sekreteri tarafından kayıt onay metninde onaylanmış ve 30 Eylül 2020 tarihinde yayınlanmıştır⁵⁷⁴.

BM, özellikle 2011 yılında Libya’ya yapılan uluslararası askeri müdahale ile önemli bir rol oynamıştır, ‘BM Güvenlik Konseyi’nin 18 Mart 2011 tarihli 1973 sayılı kararı’, Libya krizinde belirleyici nokta olmuş ve Kaddafi’ye karşı muhaliflerin desteklenmesine yol açmıştır, ancak, askeri müdahale sonrasında Libya’da yaşanan derin kriz devam etmiştir, ülke, iki meclis, iki hükümet ve milis grupları arasında bölünmüş durumdadır, çatışmalar hızlanmış ve yayılmış, sivil ölümleri artırmış ve Libyalıların yerinden edilmesine neden olmuştur, bu durumun yanı sıra, Libya’daki istikrarsızlık nedeniyle Sahra-altı Afrika’dan Avrupa’ya yapılan yasadışı göç de artmıştır, Akdeniz’de gerçekleşen mülteci kazaları da artarak devam etmiştir⁵⁷⁵.

Milli Birlik Hükümeti (MBH), 2019 tarihinde Rusya, Türkiye, Mısır, ve BAE arasında başlayan askeri mücadeleye yanıt olarak BM Libya Destek Misyonu (BMLDM) tarafından oluşturulan Libya Siyasi Diyalog Forumu’ndan doğmuştur, çatışmalar durana kadar Türkiye ve Rusya askeri dengeye hükmetmekteydi ama MBH’nin kurulması bu ülkelerin etkisini sınırlamayı amaçlıyordu, ABD’nin askeri bir varlık oluşturma niyeti yoktu ama Türkiye ve Rusya’nın etkisini dengelemek için MBH’yi desteklemiştir, MBH geniş bir demokratik

⁵⁷³ Lika, 2020: 9-12.

⁵⁷⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54390418>, (erişim tarihi: 26.04.2024).

⁵⁷⁵ Yaşar, 2015: 7-8.

meşruiyete sahip olmakla birlikte seçilmiş bir hükümet değildir ve yasal meşruiyetini Temsilciler Meclisi'nden almaktadır, kabinesi; Hafter ve Akile Salih gibi güçlü aktörler de dahil olmak üzere Libya'daki neredeyse her şehri, bölgeyi ve aşiret kimliğini temsil etmeyi amaçlamaktadır, MBH'nin kırılabilirliği ve sınırlılıkları dış politikasında da görülmekte ve Başbakan Dibeybe'nin "muktedir" olmasını zorlaştırmaktadır, Türkiye; MBH liderleri tarafından ziyaret edilmiş ve desteklenmiştir, bu da Türkiye'nin Libya'da güvenilir bir ortak olduğunun göstergesidir, ama Türkiye'nin çıkarlarını korurken diğer rakip aktörlere de imtiyaz vermek zorunda kalmıştır, Mısır ve Yunanistan gibi ülkeler, Türkiye'yi Libya'daki varlığı konusunda sorgulamış ve baskı yapmıştır, Türkiye'nin Libya ordusuna eğitim verme ve Vatiyye hava üssündeki varlığı gibi faaliyetleri bölgedeki stratejik dengeleri etkilemektedir⁵⁷⁶.

BM, Libya'da çok yönlü bir dış politika izlemektedir ve pastada hemen hemen herkese pay verme gibi bir tutuma yönelmektedir. Türkiye ve Libya ilişkilerine yaklaşımı da bu bağlamda değerlendirilebilir.

3.6.2. AB

AB, Doğu Akdeniz'deki kıyıdaş ülkelerin haklarını gasp ettiğini iddia ederek Türkiye'nin Libya ile yaptığı anlaşmayı yasal olarak kabul etmemiş ve Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkilerini düzeltmesi gerektiğini belirtmiştir, AB'nin Türkiye'nin aleyhindeki tutumu, Yunanistan'ın ve GKRY'nin çıkarlarını korumak amacıyla hareket ettiği şeklinde yorumlanabilir, ancak AB'nin hak ve haksızlıklar belirtme yetkisi olmadığından, dostane bir çözüm bulunması gerektiği vurgulanmıştır⁵⁷⁷.

AB, Trablus'taki şiddet olaylarından endişe duymuş ve BM öncülüğünde bir siyasi süreç çağrısında bulunmuştur, Brüksel; Yunanistan'ın Akdeniz'deki hak iddialarıyla çelişen Türkiye'nin politikasından rahatsız ve Libya'dan gelebilecek göç dalgasının Avrupa'da yaratabileceği mülteci krizi konusunda endişelenmiştir⁵⁷⁸.

AB, Libya krizine tepki gösterme konusunda ilk uluslararası krizde başarısız olmuştur, Fransa ve Almanya'nın yaklaşımındaki farklılıklar, AB'nin Libya krizine nasıl baktığını göstermiştir, Fransa, ABD ve İngiltere beraber Libya'ya müdahale etmiştir ancak Almanya BMGK'nin kararında çekimser kalmıştır, NATO müdahaleyi devam ettirmiştir ve birçok ülke harekate katılmıştır, Fransa ve İtalya Kaddafi'nin terör örgütlerine destek vermesi ve Batı ile sorunlu ilişkileri nedeniyle müdahale etmiştir, AB; Libya krizinde ve müdahalede

⁵⁷⁶ Öztürk, <https://kriterdergi.com/dis-politika/libyada-yeni-hukümetin-dis-politikasi-ve-turkiye>, (26.04.2024).

⁵⁷⁷ Kanat ve Gürdal, 2022: 37.

⁵⁷⁸ Tokyay, <https://tr.euronews.com/2020/01/07/libya-turk-birlikleri-zorlu-bir-denklemler-kars-karsiya>, (erişim tarihi: 26.04.2024).

ortak bir hareket edememiştir, çünkü üye devletlerin ulusal bakış açıları uyumsuzdur, Fransa'nın Libya'ya müdahalesindeki önemi Afrika politikası ve enerji güvenliğiyle ilişkilidir, İtalya ise düzensiz göç ve güvenlik sorunlarına odaklanmıştır, Almanya, Avro krizi ile uğraşırken Libya müdahalesine aktif olarak dahil olmak istememiştir, AB üyesi devletler arasında göç ve güvenlik konusunda ortak bir uzlaşma yoktur çünkü ulusal çıkarlar önceliklidir, sonuç olarak AB bütünsel olarak başarısız olmuştur⁵⁷⁹.

AB, Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı kampta yer almaktadır. Bu bağlamda, Türkiye ve Libya ilişkilerinden son derece rahatsız olmaktadır. Dönem dönem Türkiye'ye karşı yaptırım uygulama kararları ile gündeme gelmektedir.

3.6.3. AfB

Birincisi İstanbul'da, ikincisi Malabo'da ve üçüncüsü İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nde, Libya Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne katılan Dışişleri Bakanı'nın konuşmasına dair yazılı bir açıklama yapmıştır, Mengüş, Türkiye ile AfB arasındaki ticari ilişkilerin önemine vurgu yaparak, Türkiye'nin AfB'nin stratejik ortağı olduğunu belirtmiştir, ayrıca, Türkiye-Afrika ortaklığının sürdürülebilir kalkınma ve yatırım için uygun bir ortamın oluşturulmasına yardımcı olduğunu ifade etmiştir, zirve, İstanbul'da "Birlikte Kalkınma ve Refah için Güçlendirilmiş Ortaklık" izdemiyle gerçekleştirilmiş ve Afrika ülkelerinden birçok devlet başkanı ve bakanın katılımıyla devam etmiştir⁵⁸⁰. Türkiye ve AfB, Afrika ülkelerinin kalkınmasına destek olmayı hedefleyen ortaklıklarını geliştirme konusunda çalışmaktadır⁵⁸¹.

AfB ile Türkiye'nin ilişkileri oldukça olumlu yönde seyretmektedir. Türkiye ve Libya ile ilişkilerine bakış açısı ise destekler yöndedir.

Kısım Değerlendirmesi

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde kıyıdaş olan ve olmayan aktörlerin tutumları ele alınmıştır. Bölgeye enerji açısından önem atfeden aktörler, bölgedeki çıkarlarını korumak adına kurulan çoklu denklemlerde, kendi çıkarlarına uygun aktörlerle hareket etmektedir. Bu doğrultuda uluslararası hukuk kurallarını görmezden gelmektedirler. Zira, kıyıdaş olan kimi aktörlere karşı oluşturdukları kamplaşma senaryosunda hukuk kurallarını görmezden gelmektedirler.

⁵⁷⁹ Emir, <https://ataum.ankara.edu.tr/2023/08/31/blog-yazisi-49/>, (26.04.2024).

⁵⁸⁰ <https://www.sde.org.tr/afrika/libya-turkiye-afrika-birliginin-stratejik-ortagidir-haberi-25015>, (26.04.2024).

⁵⁸¹ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, (erişim tarihi: 26.04.2024).

Bölgenin hem enerji hem de jeopolitik açıdan öneminin farkına varıldığı için uluslararası sistemde bir çekim merkezi noktası haline gelmiştir. Bazı aktörler, sessiz bir şekilde haklarını korumaya çalışırken bazıları gürültülü bir şekilde etkinlikler gerçekleştirmektedir. Uluslararası örgütler, Doğu Akdeniz bölgesi için önem teşkil etmektedir.

Tüm bu çoklu denklemlerin ardından Türkiye ve Libya ilişkilerinin olumlu şeklinin mutabakatlarla taçlandırılması sonucu kimi aktörler rahatsız olmuşlar kimileri de desteklemişlerdir. Fakat öne çıkan bir nokta varsa eğer çoğu aktörün bu ilişkiden rahatsız olduğudur. Bu bağlamda, Türkiye ve Libya ilişkilerinin kuvvetli olması ve mutabakat anlaşmaları bölgedeki denklemleri derinden etkilediği ifade edilebilir.

Bölüm Değerlendirmesi

Türkiye ve Libya ilişkileri, derin bir tarihi geçmişe sahiptir. 1500’lü yıllarda Osmanlı Devleti ile kurulan ilişkiler günümüze kadar gelmiştir. İki ülke ilişkileri genel olarak olumlu yönde bir ilerle göstermiş, zaman zaman kırılma noktaları şiddetli olmasa da olmuştur fakat tam anlamıyla bir kopma olmamıştır. Libya, jeopolitik ve enerji açısından oldukça önemli bir ülkedir. Uluslararası İlişkiler disiplinde, enerji jeopolitiği uluslararası sistemi şekillendirmektedir. Yani, Libya jeopolitik açıdan Doğu Akdeniz’e kıyıdaş bir ülkedir. Doğu Akdeniz, jeopolitik açıdan oldukça hayattır. Uluslararası sisteme hükmetmek isteyenlerin mutlak surette söz konusu bölgede hükmünün geçmesi gerekmektedir. Enerji ise uluslararası sistemdeki aktörlerin davranışlarını etkilemektedir.

Türkiye, Doğu Akdeniz’de en uzun sahil şeridine haiz bir aktördür fakat buna rağmen söz konusu bölgede bazı aktörlerce dışlanmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda hareket eden aktörler çeşitli zirveler düzenleyerek ve forumlar oluşturarak hareketlerini meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca, geçmişten gelen ve nesilden nesile aktardıkları Türkiye’ye karşı kronikleşmiş sorunlara sahiptirler. Bu gelişmeler doğrultusunda, Türkiye’nin Libya ile mutabakatlar imzalaması bölgedeki denklemleri çıkmaza sokmuştur. Libya’nın kendi içerisinde çözemediği problemlerden dolayı başta ABD, Fransa, RF gibi ülkeler meseleye müdahale etme hakkında kendilerinde görmekte ve bu doğrultuda Doğu Akdeniz bölgesi için de avantaj elde edebilmek adına uğraşmaktadırlar.

SONUÇ

Jeopolitik, insanoğlunun dünyada topluluklar şeklinde hayatını sürdürmeye başladığı andan ve dünya tarihindeki dengeleri değiştiren önemli olaylardan etkilenerek filizlenmeye başladığını söylemek mümkündür. İlk uygulamasını 1939 tarihinde Adolf Hitler'in gerçekleştirdiğini ifade etmek mümkündür. Jeopolitiğin, uluslararası ilişkilerdeki en önemli tezahürü, zihni bir araç olmasıdır.

Uluslararası arenadaki aktörler, ulus-devlet bilinci ile var oluşlarını korumaktadırlar. Jeopolitik bu noktada, ulus-devletlerin kaderini şekillendirmektedir, çünkü dönüp bakıldığı zaman dünya tarihinde meydana gelen büyük savaşlar ve bu savaşlar sonucu kazanılan veya kaybedilen topraklar jeopolitik açıdan şekillenmiştir. Emperyalizm tutkusunun kökeni de jeopolitiğe dayanmaktadır. Bugün yeryüzünde geri kalmış ülkeler olarak sınıflandırılan kategoriye girenler, jeopolitiğin keskin tarafından geçmiş ülkelerdir. Uluslararası ilişkilerde, jeopolitik kuram önemlidir ve günümüz dünyasında da kendini güncelleyerek önemini korumaktadır. 21. yüzyılda uluslararası sistem de ulus-devletler hala başat güçtür ve ulus-devletlerin çıkarları, dış politika uygulama tarzı hareketlerinde ilk sıralarda belirleyici olan etkenlerden birisi jeopolitiktir. Jeopolitik kuramlar tek tek okunduğunda doğrudan enerji kavramına atıf yapılmadığını fark etmek mümkündür. Ama teorilerin kapsadığı kısımlar ele alındığında, mühim olan noktaların enerji rezervlerini dahil etmesi veya enerji nakil yollarını kapsaması enerjinin önemini açığa çıkartmaktadır.

Jeopolitik, enerji ile iç içedir ve birbirlerini şekillendirdiklerini söylemek mümkündür. Uluslararası sistemde, aktörlerin ilişkileri esasen enerji üzerinden şekillenmektedir. Bu doğrultuda jeopolitik faktörü devreye girmektedir. Çünkü önemli jeopolitik bölgede bulunan aktör, ya hâkim güç olarak sistemi şekillendirmekte ya da maşa olarak kullanılmaktadır. Zira, geçmişte enerji keşiflerinin öncüleri olan aktörler bir zamanlar dünyada başat güçtüler ve günümüzde başat güçlerdir.

Doğu Akdeniz bölgesi asırlar boyunca jeopolitik açıdan önemini korumuştur. Üç kıtanın kesişim noktası olması, doğu-batı ticaretini sağlaması, çeşitli medeniyetleri bünyesinde barındırması ve üç kutsal dine ev sahipliği yapması ve tüm bu özellikleri potasında eritmesi oldukça önemli faktörlerdir. Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi'nin odak noktasında yer alması ve aslında jeopolitik açıdan taşıdığı özellikler Doğu Akdeniz'i değerli kılmaktadır.

Uluslararası İlişkiler ve enerji arasındaki ilişkinin oldukça derin ve karmaşık olduğunu ifade etmek mümkündür. Uluslararası sistemde birçok ülke, enerji kaynaklarına güvenli ve kolay bir şekilde erişim sağlamak için stratejik politikalar üretmektedir. Söz konusu

stratejik politikalar, enerji kaynaklarının arzı, dağıtımı ve ticareti üzerindeki kontrolü kapsamaktadır. Bazı ülkeler, enerjiyi kolayca temin edebilmek için uluslararası iş birliği yaparlar, ancak bazıları mücadele ve çatışmayı tercih etmektedirler. Zira, geçmişte ve günümüzde çatışma alanlarının çoğunun temeli enerjiye dayanmaktadır. Enerji, insan yaşamı için vazgeçilmez bir unsurdur. Devletler için de enerji vazgeçilmezdir. Uluslararası İlişkiler açısından enerji faktörü, jeopolitiğe göre şekillenmektedir.

Dünya genelinde enerji kaynaklarının düzensiz bir şekilde dağıldığını ifade etmek mümkündür. Enerji kaynakları, coğrafi olarak farklı bölgelerde bulunmaktadır. Bazı ülkelerin zengin petrol, doğal gaz veya kömür rezervleri vardır, fakat diğerleri ise bu kaynaklara bağımlıdır. Bu durum, enerji ithalatı ve ihracatı üzerinde etkili olmaktadır ve Uluslararası İlişkilerdeki güç dengelerini etkilemektedir.

Uluslararası enerji politikalarının çoğunlukla fosil enerji kaynakları üzerinde yoğunlaştığını ifade etmek mümkündür. Çünkü fosil enerji kaynakları dışındaki yenilenebilir enerji kaynakları ülkelerin kendi üretimleri ile elde edebildikleri kaynaklardır ve uluslararası bir düzeyde herhangi bir etkiye yol açmazlar. Ama fosil enerji kaynaklarının dünyadaki dağılımı eşitsiz olduğu için kaynakların zengin olduğu bölgeler dünya siyasetine konu olduğunu ifade etmek mümkündür.

Enerji politikaları, uluslararası güç dengelerini etkileyebilir ve küresel politika, ekonomi ve güvenlik üzerinden derin etkilere sahiptir. Petrol, doğal gaz ve diğer enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler, jeopolitik açıdan avantaj elde edebilir ve bu kaynakları kullanarak diğer ülkeler üzerinde etkili olabilirler. Bu durum, enerji zengini bölgelerdeki çatışmaya ve rekabete yol açabilir. Çünkü, uluslararası arenada enerji hangi bölgede ise aktörlerin o bölgeye yöneldiklerini söylemek mümkündür. Enerji kaynaklarının keşfedilmesi ile uluslararası arenada köklü değişimler meydana gelmiştir. Büyük Dünya Savaşları'nın çıkmasının ardında enerji kilit bir rol oynamıştır.

2000'li yıllarla birlikte yaşanan gelişmelerle yani hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesi ile tarih boyunca önemini korumuş olan Doğu Akdeniz değerine değer katmıştır. Doğu Akdeniz'deki enerji keşifleri, 21. yüzyılda hızla tükenmekte olan petrol ve doğal gaz açısından bir umut ışığı olmuştur, çünkü kullanım sürelerinin dolması her geçen gün yaklaşmaktadır. Özellikle doğal gaz, petrole göre daha kullanışlı olması açısından avantajlıdır. Keşifler, başta bölgeye kıyısı olan ülkelerin olmak üzere bölgede var olmak isteyen aktörlerin dış politikalarını şekillendirmektedir.

İkinci bölüm birinci kısımda ele alınan enerjinin, insan yaşamı için vazgeçilmez bir unsur olduğu aşikardır. İnsanların oluşturduğu devletler için de aynı durum söz konusudur.

Enerji, devletlerin sahip olması gerekli olan bir araçtır ve dünya genelinde eşit bir şekilde dağılmamıştır. Nitekim, Doğu Akdeniz’de keşfedilen enerji kaynakları daha önemli olmuştur. Bölgeye kıyısı olan devletlerin, keşfedilen enerji kaynaklarından yararlanabilmek adına girdikleri rekabetin, komşuculuk geleneklerine aykırı olduğunu belirtmek mümkündür. Çünkü bölgeye kıyısı olan devletler kendi ulusal çıkarları doğrultusunda kamplaşmaya gitmişlerdir ve bölgeye kıyısı olan aktörleri yok saymışlardır. Ayrıca, bölgede hiçbir söz hakkı olmamasına rağmen var olmak isteyen aktörler de mevcut olmuştur. Bölge ülkelerinden GKRY, uluslararası enerji şirketlerini de bölgeye müdahil etmiştir. Yani, bölgede çoklu bir karmaşanın olduğunu belirtmek mümkündür. Kıyısı olan ülkeler, mevcut ekonomik koşulları için Doğu Akdeniz’i bir cevher olarak görmektedirler.

Doğu Akdeniz’deki gaz çalışmaları, bölge ülkeleri arasındaki gerginliklere sebebiyet vermektedir. Fakat bazı ülkeler açısından da durum farklılaşmaktadır. İsrail, genel olarak Doğu Akdeniz’in tek aktörü gibi tutumlar sergilemektedir. Kendi menfaatleri doğrultusunda anlaşmalara gitmişler, anlaşmış gibi görünmüşler fakat anlaşmamışlardır. Aslında bölgeye kıyısı olan ülkelerin çoğu ihtilaflıdır. Geçmişten kalan kronikleşmiş sorunlar, Doğu Akdeniz’deki gelişmelerle daha da yoğunlaşmıştır.

Türkiye açısından Doğu Akdeniz, oldukça önemlidir. Çünkü oluşturulan ya da oluşturulmak istenilen ateş çemberinin hedefi Türkiye’dir. Bölgeye en uzun kıyısı olan ülke olarak Türkiye, Doğu Akdeniz’de yalnız bırakılmak istenmiştir. Bu girişimlere karşılık olarak Türkiye, yerinde karşı hamlelerde bulunmuştur ve yeri geldiğinde *Gambot Diplomasisi* uygulamıştır. Türkiye, Doğu Akdeniz’deki gelişmelere karşı aktif bir politika izlemektedir. Doğu Akdeniz’deki enerji jeopolitiği, çoklu denklemler oluşmasına yol açmıştır. İplerin birbirine karıştığı gibi bölgede de çoklu aktörlerin bulunmasından dolayı bir karışıklık söz konusudur.

Doğu Akdeniz bölgesinde, kamplaşma mevcuttur. İsrail, GKRY, Yunanistan ve Mısır kendi aralarında bir koalisyon oluşturmuşlardır. İsrail, bölgenin tek aktörü gibi hareket etmektedir ve Filistin-Gazze Yönetiminin haklarını gasp etmektedir. Türkiye, bu koalisyona karşılık dik bir duruş sergilemektedir. Libya ile 2019 tarihinde imzaladığı mutabakat sonucunda önemli kazanımlar elde etmiş ve koalisyona gerekli cevabı vermiştir.

Bölge ülkeleri açısından Doğu Akdeniz, oldukça önemlidir. Geçmişte kronikleşen sorunlar, keşiflerle beraber bölgeye de yansıtılmaktadır ve bu durum en fazla Türkiye’ye karşı sergilenmektedir. Fakat bahsi geçen koalisyon kendi aralarında da dönem dönem anlaşmazlıklar yaşamaktadır. İsrail-Mısır ikilisi, Filistin Sorunundan kaynaklı anlaşmazlıklar yaşamaktadır.

Bölge dışı aktörler açısından Doğu Akdeniz, enerji jeopolitiği bağlamında oldukça önemlidir. Türkiye karşıtı oluşturulan kamplaşmanın temel taşıını oluşturmaktadırlar. Zira, bölgeye kıyısı olan ülkelerle yaptıkları eylemler kanıtlar niteliktedir. Washington ve Moskova Libya'nın kendi iç karışıklığını değerlendirerek, Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğinde yer almaktadırlar.

Sonuç olarak, enerji jeopolitiği bağlamında Doğu Akdeniz bölgesi oldukça önemlidir. Bölge ülkelerinin ve söz hakkı sahibi olmak isteyen ülkelerin dış politikalarını şekillendirmektedir. Enerji, önemli bir faktördür ve jeopolitik ile iç içedir. Türkiye, Libya ile olan ilişkilerini Doğu Akdeniz enerji jeopolitiği bağlamında değerlendirildiğinde devam ettirmelidir. Türkiye için Libya Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğinde son derece kıymetli bir aktördür. Ayrıca Türkiye, Doğu Akdeniz'de bulunan diğer aktörlerle de ilişkilerini geliştirmeye ve çeşitlendirmeye çalışmalıdır, zira kamplaşmanın önüne geçebilir. Doğu Akdeniz'deki MEB'in yanı sıra enerji açısından özellikle doğal gaz bakımından Libya ile olan ilişkiler son derece önemlidir. Zira, Türkiye önemli bir enerji ithalatçısı olduğu için Libya önemli bir partneridir.

KAYNAKÇA

- Acar, N. (2013). ‘‘Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkyan’ın Rolü (1890-1928)’’. *International Journal of Social Science*, 6(4): 1-32.
- Acer, Y. (2019). ‘‘Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı’’. *SETA Analiz*, (301): 5-15.
- Acer, Y. (2020). ‘‘Doğu Akdeniz’de Yunanistan-Mısır Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye’’. *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi*: (65): 13-26.
- Acer, Y. (2022). ‘‘Türkiye-Libya Hidrokarbon Mutabakatı Önemi ve Hukuki Yansımaları’’. *SETA Perspektif*, (346): 1-3.
- Acer, Y. ve Okumuş, D. (2022). ‘‘Yunanistan’ın Doğu Akdeniz’de Yeni Girişimleri ve Muhtemel Sonuçları’’. *SETA Analiz*, (381): 6-16.
- Acer, Y. ve Şimşek, S. Ş. (2022). ‘‘İsrail-Lübnan Deniz Sınırı Antlaşması’’. *SETA Analiz*, (379): 5-16.
- Ağaoğlu, Ö., G., ‘‘Doğal Gazın Tarihçesi’’. <https://www.bilgiustam.com/dogal-gazin-tarihi/> (erişim tarihi: 22.03.2024).
- Ağırsoy, K., ve Şahin, S., ‘‘Siyasi ve Askeri Bir Efsane: Napoleon Bonaparte’’, <https://iletim.istanbul.edu.tr/index.php/2023/12/28/siyasi-ve-askeri-bir-efsane-napoleon-bonaparte/>, (erişim tarihi: 08.03.2024).
- Ahmet, Ş, E, ‘‘Doğu Akdeniz’de yeni merkez Suriye mi?’’. <https://turkish.aawsat.com/home/article/2286781/%C5%9Ferif-egemen-ahmet/do%C4%9Fu-akdeniz%E2%80%99de-yeni-merkez-suriye-mi> (erişim tarihi: 1.04.2024).
- Ak, T. (2018). *Doğu Akdeniz’de Enerji Güvenliği’nin Türkiye, Kıbrıs, İsrail ve Mısır Bağlamında İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Akasoy, A. vd., (2023). ‘‘Türk-Yunan Anlaşmazlıklarının Tarihsel Gelişimi’’. *International Academic Social Resources Journal*, 8(46): 2177-2180.
- Akbayır, M. ve Savaş, C. (2019). ‘‘Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kuramı’nda Yalıtıcı Kavramı: Doğu Akdeniz ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme’’. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2): 226-244.

- Akbulut, H., "Enerji Diplomasisi". <https://www.mfa.gov.tr/enerji-diplomasisi.tr.mfa> (erişim tarihi: 26.02.2024).
- Akcakaya, U., "Barbarossa Harekâtı (22 Haziran-5 Aralık 1941)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/barbarossa-harekati-22-haziran-5-aralik-1941/>, (erişim tarihi: 07.03.2024).
- Akcan, H. İ. (2022). "Doğu Akdeniz'de Deniz Sınırı Sorunu ve AB'nin Yaklaşımı Türkiye 2021 Raporu ve Anlamı". *SETA Analiz*, (363): 7-15.
- Akcan, I, "GKRY'nin Chevron ile Doğu Akdeniz'de doğal gaz çıkarmak için anlaştığı iddiası". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gkrynin-chevron-ile-dogu-akdenizde-dogal-gaz-cikarmak-icin-anlastigi-iddiasi/3070605> (erişim tarihi: 2.04.2024).
- Akengin, H. (2015). *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*. Pegem Akademi. Ankara.
- Akengin, H. ve Yaşar, A. (2018). "Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32): 25-57.
- Akgül, Ö. (2011). "Libya'da İç Savaşa Dış Müdahale: Avrupa Birliği Devrimin Neresinde?". *Ortadoğu Analiz*, 3(36): 51-59.
- Aksakal, M, "Mısır'ın Libya ile yeni deniz sınırı ilanının muhtemel sonuçları neler olabilir?". <https://www.indyturk.com/node/590556/d%C3%BCnya/m%C4%B1s%C4%B1r%C4%B1n-libya-ile-yeni-deniz-s%C4%B1n%C4%B1r%C4%B1-ilan%C4%B1n%C4%B1n-muhtemel-sonu%C3%A7lar%C4%B1-neler-olabilir> (21.04.2024).
- Aktaş, Ö. F, "2018'in Doğu Akdeniz Ajandası". <https://www.yenisafak.com/bilgi/2018in-dogu-akdeniz-ajandasi-3165099/rum-kesimine-tepkiler-516553> (erişim tarihi: 19.04.2024).
- Al, A., Kaya, H. ve Harrouche, L. (2022). "Güncel Sorunlar Çerçevesinde Akdeniz Politikaları: Cezayir-Türkiye İlişkileri". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2): 848-860.
- Alkan, A. (2014). *Libya (1911-1945)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Altan, E. (2002). "Templier ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu". *BELLETEN*, 66(245): 87-94.
- Altun, F. (2020). "Doğu Akdeniz Denkleminde Stratejik Adım: Türkiye-Libya Mutabakatı". *Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları*, İstanbul.
- Antonopoulos, P, "Yunan Ordusunun Yüksek Alarm durumuna alınması nedeniyle en az 17 Türk savaş gemisi limandan ayrıldı".

akdenizde-natonun-etkin-olmasi-icin-abdnin-turkiyeyi-otekilestirme-luksu-yok/

(erişim tarihi: 20.04.2024).

Aydin, U. S. (2023). "The Eastern Mediterranean Energy Resources and Redetermination of Regional Balances: Türkiye's Position". *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 10(1): 12-18.

Aydoğdu, E, "Doğu Akdeniz ve Kıbrıs" . <https://turkdegs.org/icerik/dogu-akdeniz-ve-kibris> (erişim tarihi: 2.04.2024).

Baker, L., Gümrükçü, T. ve Kambas, M., "Türkiye-Libya denizcilik anlaşması Doğu Akdeniz'i sarstı". <https://www.reuters.com/article/us-turkey-libya-eastmed-tensions-explain-idUSKBN1YT0JK/> (erişim tarihi: 20.04.2024).

Balcı, A. (2016). "Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10): 107-129.

Baltalı, M. E. (2019). *Libya'da Kaddafi Dönemi: Yönetim Tarzı ve Yarattığı Sorunlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Basalla, G. (2013). *Teknolojinin Evrimi*. (Çev. C. Soydemir), Tübitak Yayınları, Ankara.

Başeren, S. H, "DOĞU AKDENİZ'DE GERİLİM...". <https://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren/> (erişim tarihi: 30.03.2024).

Bayraç, H., N. (2018). "Uluslararası doğalgaz piyasasının ekonomik yapısı ve uygulanan politikalar". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3): 13-36.

Baysoy, E. (2015). "Antik Dönem Doğu Akdeniz Jeopolitiği". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8): 13-21.

Berberakis, S, "Doğu Akdeniz: Yunanistan ve Libya, deniz yetki alanlarının belirlenmesi için müzakerelere başlayacak". <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56745694> (erişim tarihi: 21.04.2024).

Berberakis, S, "Meis Adası: Doğu Akdeniz'in en küçük adalarından Meis, Türkiye-Yunanistan ilişkileri, açısından neden önemli?". <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53706622> (erişim tarihi: 20.04.2024).

Beşergil, B, "Hampetrolün Tarihçesi (crude oil history)". <https://bilsenbesergil.blogspot.com/p/2-hampetrol.html> (erişim tarihi: 22.03.2024).

- Bilgin, R., Sezgin, F. ve Altın, B.(2013). “Uluslararası İlişkileri Şekillendiren Yeni Aktör Enerji: Kafkasya Örneği”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3: 52-65.
- Bostancı, M, M, “Doğu Akdeniz’de Yunanistan’ın Faaliyetleri”. <https://www.ankasam.org/dogu-akdenizde-yunanistanin-faaliyetleri-1/> (erişim tarihi: 2.04.2024).
- Bouacha, O. (2018). *2002 Sonrası Türkiye-Cezayir İlişkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boyras, H. M. (2020). “İngiltere’nin Libya Politikası”. *SETA PERSPEKTİF*, (258): 1-7.
- Bozkurt, A. (2013). “Türkiye’nin Libya Olaylarında İzlediği Politikayı Realizmin İnsan Doğası, Güç ve Ahlak Tanımları Üzerinden Açıklamak”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, (7): 2-23.
- Bölme, S. M. ve vd. (2011). “İşyan, Müdahale ve Sonrası: Libya’da Dönüşüm Sancıları”. *SETA RAPOR*, (5): 5-59.
- Brzezinski, Z. (2017). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklikleri*. (Çev. Y. Türedi), İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Bulut, F, “Libya’da kurulan Mussoli’nin toplama kampları”. <https://www.indyturk.com/node/246296/t%C3%BCrkiyeden-sesler/libyada-kurulan-mussolininin-toplama-kamplar%C4%B1> (erişim tarihi: 13.04.2024).
- Bulut, F., “ABD-Suudi Arabistan ilişkilerinin tarihi ve perde arkası”. <https://www.indyturk.com/node/535636/t%C3%BCrki%C4%B1yeden-sesler/abd-suudi-arabistan-ili%C5%9Fkilerinin-tarihi-ve-perde-arkas%C4%B1> (erişim tarihi: 29.02.2024).
- Bulut, M. ve Bulut, S. (2021). “Türkiye ve Libya Arasında Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası: Anlaşmanın Türkiye-İsrail İlişkilerinin Geleceğine Muhtemel Etkileri”. *Bilgi Strateji*, 12(22): 25-52.
- Bulut, S., “Mazot (dizel) nedir? Mazot (dizel) nasıl bulundu?”. <https://www.milliyet.com.tr/molatik/teknoloji/mazot-dizel-nedir-mazot-dizel-nasil-bulundu-89096> (erişim tarihi: 24.03.2024).
- Burke, E. (2020). *Değişen Uluslararası Konjonktür ve Türk Dış Politikası Bağlamında Libya İç Savaşı Analizi*. (Çev. S. Baygül), AUSB, 3(6): 155-166.
- Büyükdag, A. (2021). “Osmanlı Petrolleri ve Alman İmparatorluğu Türk-Alman İlişkilerinin Yitirilmiş Fırsatı”. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4(2): 124-133.

- Caner, C. ve Şengül, B. (2018). “Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçerisinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz”. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 3(6): 45-70.
- Canlı, E, “Türkiye’nin desteği 2020 yılında Libya’nın kaderini değiştirdi”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- Ceviz, N. (2011). “Libya Tarihine Kısa Bir Bakış”. *Ortadoğu Analiz*, 3(27): 80-90.
- Ceyhun, G. Ç. [https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni-deniz-guvenligi-ekosistemi-ve-dogu-akdeniz EKT y \(7\) pdf f3d17076-8cb2-482d-8e03-70dfc683474d.pdf](https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni-deniz-guvenligi-ekosistemi-ve-dogu-akdeniz EKT y (7) pdf f3d17076-8cb2-482d-8e03-70dfc683474d.pdf) (erişim tarihi: 2.04.2024).
- Ceylan, A. (2023). “Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Kuzey Afrika Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1950-1960)”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXIII(47): 859-901.
- Ceylan, F. A. (2018). *Doğu Akdeniz enerji keşiflerinin bölgeyi jeopolitik ve jeostratejik açıdan değiştirme potansiyeli*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Congar, K, “Fosil yakıtların sonu geliyor mu? Dünyada sondaj ve kuyu açmayı yasaklayan ülkeler hangileri?”. <https://tr.euronews.com/green/2021/08/25/fosil-yak-tlar-n-sonu-geliyor-mu-dunyada-sondaj-ve-kuyu-acmay-yasaklayan-ulkeler-hangileri> (erişim tarihi: 23.03.2024).
- Çabuk, M. (2019). “Senusilik Ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika’da Osmanlı-Senusi İş Birliği”. *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1): 221-256.
- Çakıcıoğlu, R., O. (2007). “Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (22): 337-356.
- Çakırca, F. (2022). *Doğu Akdeniz Meselesinde Türk Dış Politikası ve Türk Dışişleri Bakanlığı Söylem Analizi: Etki Alanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Çakmak, H., “Enerji ve Uluslararası İlişkiler”. <https://tesamstrateji.com/yazi.php?link=enerji-ve-uluslararasi-iliskiler> (erişim tarihi: 26.03.2024).
- Çalışkan, F. (2022). “Adım Adım Rusya Ukrayna Savaşı ve Üçüncü Tarafların Sürece Etkisi”. *EURO Politika*, (14): 35-47.
- Çebi, G. S. ve Kantar, G. (2021). “Çin’in Doğu Akdeniz’deki Artan Rolü”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1): 30-43.

- Çelik, İ., Çeker, A., ve Belge, R. (2015). ‘‘Nükleer Enerji: Türkiye ve Dünya Ölçeğinde Bir Değerlendirme’’. *Yenifikir*, 6(15): 55-68.
- Çelik, O. (2020). *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Paylaşımı Sorununda Türkiye-Libya Mutabakatı*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Çetin, M., ‘‘Küçük Bir Dünya: Global Village (Küresel Köy Nedir?)’’. <https://www.pratolye.com/kucuk-bir-dunya-global-village-kuresel-koy-nedir> (erişim tarihi: 22.03.2024).
- Çetinkaya, M. (2020). ‘‘Doğu Akdeniz Kıyıdaş Ülkelerin Güvenlik Politikaları: Lübnan’’. *DİPAM*, (5): 1-25.
- Çınar, A. Ö. (2019). *Levant Havzasında Bulunan Doğal Gaz Kaynaklarının İsrail-Ürdün İlişkilerine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çiçek, D., ‘‘2020’ye girerken Türkiye Libya İlişkileri’’. <https://www.linkedin.com/pulse/2020ye-girerken-t%C3%BCrkiye-libya-ili%C5%9Fkileri-dr-dursun-%C3%A7i%CC%87%C3%A7ek/> (erişim tarihi: 19.04.2024).
- Çiçekçi, C. (2021). ‘‘Dış Politikada Ulusal Güvenliğin Tahakkümü: İsrail’in Doğu Akdeniz Politikasında Militarizm’’. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 8(1): 119-157.
- Çolak, M. (2013). ‘‘Müttefik Almanya ile İhtilaf: Ermeni Meselesi’’. *History Studies, Special Issue on Balkan Wars (Balkan Savaşları Özel Sayısı)*, 5(6): 149-164.
- Dağdeviren, Z. (2021). ‘‘İŞİD’in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Küresel, Yerel Gelişmeler ve İŞİD’le Mücadele Stratejisi’’. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1): 301-316.
- Dal, A. (2020). ‘‘Jeoekonominin Yükselişi: Enerji Kaynakları Bağlamında Arktika ve Doğu Akdeniz Bölgelerinin Analizi’’. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (65): 66-84.
- Demir, E. (2020). ‘‘Libya’nın (Trablusgarp) Türkiye Açısından Önemi’’. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(246): 149-166.
- Demir, F., ‘‘Doğal Gaz Nedir? Doğal Gazın Tarihi ve Oluşumu’’. <https://www.thesisat.org/dogal-gaz-nedir-dogal-gazin-tarihi-ve-olusumu.html> (erişim tarihi: 28.03.2024).
- Demir, F. (2018). *Alfred Thayer Mahan ve Deniz Hakimiyeti Teorisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

- Demir, F., "Benzin Nedir? Yapısı ve Özellikleri". <https://www.tesisat.org/benzin-nedir-yapisi-ve-ozellikleri.html> (erişim tarihi: 24.03.2024).
- Demir, İ. (2008). "OPEC: Güçlü Bir Kartel". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18): 231-246.
- Demirhan, H. D. (2022). "Doğu Akdeniz'in Jeoekonomik Önemi ve Türkiye". *Individual and Society Journal of Social Science*, 12(2): 315-340.
- Demirtaş, T., "Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yeni Dönem ve Afrika". <https://www.setav.org/turkiye-misir-ilisiklerinde-yeni-donem-ve-afrika/> (23.04.2024).
- Deniz, T. (2013). "Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme". *Arab Spring and Turkey: An assessment on Political Geography*, (29): 65-78.
- Deveci, M., "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, BM Libya Özel Temsilcisi Bathily'i kabul etti". <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/disisleri-bakani-cavusoglu-bm-libya-ozel-temsilcisi-bathilyi-kabul-etti-/2743926> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- Dilmeç, K., "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", <https://yalovauui.com/uluslararasi-iliskilerde-klasik-jeopolitik-teoriler-ve-cagdas-yansimalari-a39/>, (erişim tarihi: 24.01.2024).
- Dizdaroğlu, C. (2022). "Jeopolitik Güç Mücadelesi: Çin'in Doğu Akdeniz'deki Varlığı". *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 6(11): 1-22.
- Doğan, G. ve Durgun, B. (2012). "Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15): 61-90.
- Doğan, N., "Doğu Akdeniz'de Enerji Stratejileri ve Bölgesel Güvenliğin Geleceği". <https://docplayer.biz.tr/18935211-Dogu-akdeniz-de-enerji-stratejileri-ve-bolgesel-guvenligin-gelecegi-nejat-dogan.html> (erişim tarihi: 10.02.2024).
- Domazeti, R., "Akdeniz Enerji Denkleminde Libya Krizi ve Türkiye". <https://insamer.com/tr/akdeniz-enerji-denkleminde-libya-krizi-ve-turkiye-1945.html> (erişim tarihi: 1.04.2024).
- Duman, Ö. (2022). "Uluslararası Hukuk Açısından Libya'daki İstikrar Arayışları ve Demokrasi Deneyimi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 12(2): 21-43.
- Dursun, A. ve Semiz, M., "İsrail'in Gazze'de bir ayı geride bırakan şiddetli saldırılarına savaş suçları damga vurdu". <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-gazgede-bir-ayi-geride-birakan-siddetli-saldirilarina-savas-suclari-damga-vurdu/3046263> (erişim tarihi: 2.04.2024).

- Durul, T, ‘‘5 soruda Doğu Akdeniz’de neler oluyor?’’. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-soruda-dogu-akdenizde-neler-oluyor/1973679> (erişim tarihi: 29.03.2024).
- Düzsöz, E. (2021). ‘‘Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya’’. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(2): 295-330.
- Ediger, V. Ş., Devlen, B. ve McDonald, D. (2012). ‘‘Levant’ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz’in Enerji Jeopolitiği’’. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 9(33): 73-92.
- Ekinci, E, B, ‘‘200 Sene Sonra Türkler Yeniden Libya’da mı?’’. <https://www.ekrembuagraekinci.com/article/?ID=1050&100-sene-sonra-t%C3%BCrkler-yeniden-libya%E2%80%99da-mi-> (erişim tarihi: 11.04.2024).
- Emeklier, B. ve Ergül, N. (2010). ‘‘Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik’’. *Bilge Strateji*, 2(3): 59-85.
- Emir, M, ‘‘Libya Krizi Bağlamında AB ve Libya İlişkileri’’. <https://ataum.ankara.edu.tr/2023/08/31/blog-yazisi-49/> (26.04.2024).
- Engin, B. (2014). *Türkiye Doğal Gaz Arz Güvenliği ve Gelecek Projeksiyonu İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü, İstanbul.
- Erbaş, F, ‘‘Tarihi Perspektifte Doğu Akdeniz’in Stratejik Önemi’’. <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/perspektifte-dogu-akdenizin-stratejik-onemi-2491100> (erişim tarihi: 27.03.2024).
- Erdem, S. (2022). *Doğu Akdeniz Sorunu Çerçevesinde Türkiye Yunanistan İlişkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Erdemir, Ö, ‘‘Doğu Akdeniz Gaz Forumu (EastMed) ve Türkiye’nin Durumu’’. <https://mavivatan.net/dogu-akdeniz-gaz-forumu-ve-turkiyenin-durumu/> (29.03.2024).
- Erdoğan, L. T. (2007). ‘‘Büyük Ortadoğu Projesi Çerçevesinde Petrolün Yeniden Dağılımı’’. *EMO Enerji Dergisi*, (3): 82-84.
- Ergün, M. (2013). *Dünyanın Gelişen Hidrokarbon Bölgeleri: Doğu Akdeniz ve Karadeniz Alanları*. TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu.
- Erkan, A., Ç., ‘‘Kömür rezervlerinin 135 yıl ömrü kaldı’’. <https://tr.al-ain.com/article/komur-rezervlerinin-135-yil-omru-kaldi> (erişim tarihi: 22.03.2024).
- Erşen, E., ‘‘Jeopolitik ve uluslararası ilişkiler’’, <https://kureselcalismalar.com/jeopolitik-ve-uluslararasi-iliskiler/>, (erişim tarihi: 10.01.2024).
- Ertuğral, Y. (2022). ‘‘Doğu Akdeniz’i Vazgeçilmez Kılan Neden’’. *EURO Politika*, (12): 37-40.

- Ezgi, B, ‘‘Doğu Akdeniz Denklemi ve Lübnan’’. <https://oncugenclik.org.tr/busra-ezgi-yazdi-dogu-akdeniz-denklemi-ve-lubnan/> (erişim tarihi: 1.04.2024).
- Ezgi, B, ‘‘Doğu Akdeniz; Kıbrıs, Yeni Enerji Jeopolitiği ve Libya Mutabakatı’’. <https://stratejikortak.com/2019/12/dogu-akdeniz-kibris-gelismeler.html> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- Garcia-Carriazo, A. (2021). ‘‘The Maritime Delimitation between Turkey and the Libya’s Government of National Accord: another concern for the European Union?’’. *Paix et securite Internationales*, (9): 1-24.
- Geldi, M, ‘‘Lübnan ile İsrail’in deniz sınırı anlaşmazlığı yine gündemde’’. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-ile-israilin-deniz-siniri-anlasmazligi-yine-gundemde/1670413> (erişim tarihi: 1.04.2024).
- Gençoğlu, H, ‘‘İtalya’nın Afrika’daki Sömürge Politikaları’’. <https://www.indyrturk.com/node/402501/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/afrikada-i%C3%87ngiliz-talan%C4%B1> (erişim tarihi: 13.04.2024).
- Geniş, K. C. (2021). ‘‘Cumhuriyet Arşivi Belgelerinde Başbakan Adnan Menderes’in Libya Seyahati’’. *TAD*, 40(69): 419-442.
- Gervasi, F. (1975). *Thunder Over the Mediterranean*. Mckay Publication. New York.
- Gidemen, G. ve Ateş, A. (2022). ‘‘Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Üzerinde Türkiye ve Mısır İlişkilerinin Etkisi’’. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8(60): 977-987.
- Gökçekuş, H, ‘‘Doğu Akdeniz’in Jeopolitiği’’. <https://slideplayer.biz.tr/slide/2749218/> (erişim tarihi: 26.03.2024).
- Göksedef, E, ‘‘Türkiye-Rusya ilişkilerinde sorunlu alanlar’’. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51389034> (24.04.2024).
- Göktepe, C. ve Seydi, S. (2015). ‘‘Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası’’. *Bilig*, (72): 197-222.
- Gözügüzelli, E. (2019). ‘‘Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Faaliyetleri ve Projeler’’. *ORSAM*, (229): 1-29.
- Gray, C. S. (1988). *The Geopolitics of Super Power*. The University Press of Kentucky, Lexington.
- Güdekli, D. (2022). *İnsani Müdahale: Libya Örneği*. İKSAD. Ankara.
- Güher, E. (2017). ‘‘DAVID PORTER’IN ANILARI IşIğINDA GARP OCAKLARI’NDA TÜRK-AMERİKA MÜCADELESİ VE AMERİKA’NIN GÜNÜMÜZDE BÖLGE ÜZERİNDE POLİTİKALARI’’. *Cedrus V*, 567-584.

- Günel, A. (2004). ‘‘Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’’. 156-164.
- Günay, D. (2002). ‘‘Sanayi ve Sanayi Tarihi’’. *Mimar ve Mühendis Dergisi*, 31(8): 8-14.
- Güner, A. U. (2020). ‘‘Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Enerji Kaynaklarının Güce Etkisi’’.
- Güngörmez, O, ‘‘5 soru: Doğu Akdeniz’de ‘‘Navrex’’ Gerginliği’’. <https://www.setav.org/5-soru-dogu-akdenizde-navtex-gerginligi/> (20.04.2024).
- Güvenç, C. (2021). ‘‘Arap Baharı Öncesi ve Sonrasına Yönelik Türk Dış Politikası: Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen Örneği’’. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(5): 355-381.
- Hacıoğlu, N. ‘‘Putin dikkatini Akdeniz’e çevirdi’’. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/putin-dikkatini-akdeniz-e-cevirdi-23453843> (erişim tarihi: 24.05.2024).
- Harford, T., ‘‘Petrol nasıl bu kadar önemli oldu: Bağımlılığın Tarihi’’. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49838331> (erişim tarihi: 29.02.2024).
- Hartshorne, R. (1960). ‘‘ Political Geography In The World’’. *Journal of Conflict Resolution*, 4(1): 52-66.
- Henderson, S. (2019). ‘‘Doğu Akdeniz Enerjisi ve Ortadoğu Barışı’’. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/east-mediterranean-energy-and-middle-east-peace> (erişim tarihi: 14.05.2024).
- Haşıl, H. (2022). ‘‘Lübnan’ın Umut Işığı Doğu Akdeniz’’. *Ortadoğu Analiz*, 13(120): 66-69. <http://www.kimbuldu.net/dogalgazi-kim-buldu.html> (erişim tarihi: 28.03.2024).
- Irish, J, ‘‘Macron seeks EU sanctions over Turkish ‘‘violations’’ in Greek waters’’. <https://www.reuters.com/article/us-france-cyprus/macron-seeks-eu-sanctions-over-turkish-violations-in-greek-waters-idUSKCN24O12E/> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- İleri, K, ‘‘Pentagon’dan 6.filo iddialarına yalanlama’’. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pentagon-dan-6-filo-iddialarina-yalanlama/1083782> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- İmamoğlu, M. F. ve Uygun, A. G. (2021). ‘‘Türkiye ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin Doğu Akdeniz Enerji Politikalarının Neorealist Perspektiften Karşılaştırmalı Analizi’’. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2): 187-201.
- İmrag, K. (2020). *Osmanlı Libya’sı Doğu Akdeniz’de Türk Hakimiyeti*. İlgi Kültür Sanat Yayıncılık. İstanbul.
- İnat, K, ‘‘Türkiye Libya’ya Doğu Akdeniz Politikasının Bir Parçası Olarak Asker Gönderiyor’’. <https://www.setav.org/turkiye-libyaya-dogu-akdeniz-politikasinin-bir-parcasi-olarak-asker-gonderiyor/> (erişim tarihi: 20.04.2024).

- İnat, K, ‘‘Türkiye’nin Doğu Akdeniz Politikası: Hedefler, Araçlar, Yöntemler’’. <https://kriterdergi.com/dosya-dogu-akdenizde-ne-oluyor/turkiyenin-dogu-akdeniz-politikasi-hedefler-araclar-yontemler> (erişim tarihi: 28.03.2024).
- İnat, K, ‘‘Yunanistan’ın Libya Politikası’’. <https://www.setav.org/yunanistanin-libya-politikasi/> (erişim tarihi: 24.04.2024).
- İncekara, R. (2020). ‘‘Enerji Bağlamında Libya’da Güç Mücadelesi’’. *İşletme ve Yönetim Bilimleri Uluslararası Kongresi*, 172-182.
- İşcan, İ., H. (2004). ‘‘Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları’’, *Uluslararası İlişkiler*, 1(2): 47-79.
- Kablan, A. (2017). *United States-Libya Relations (2002-2012)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kalabalık, A. A, ‘‘Doğu Akdeniz rekabetinde Mısır’ın konumu’’. <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/dogu-akdeniz-rekabetinde-misirin-konumu-3497805> (erişim tarihi: 31.03.2024).
- Kalaycıoğlu, S. (2020). ‘‘Doğu Akdeniz Gaz Forumu’’. 1-3.
- Kaleli, I, ‘‘Kaddafi ve Libya Kronolojisi’’. <https://bianet.org/haber/kaddafi-ve-libya-kronolojisi-133574> (erişim tarihi: 18.04.2024).
- Kalyoncuoğlu, K. S. ve Kalyoncuoğlu, S. (2022). ‘‘Enerji güvenliği bağlamında Doğu Akdeniz’deki gelişmeler: Türkiye-Mısır İlişkileri’’. *Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*, 2(1): 19-29.
- Kalyoncuoğlu, S. vd. (2022). ‘‘Enerji güvenliği bağlamında Doğu Akdeniz’deki gelişmeler: Türkiye-Mısır İlişkileri’’. *Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*, 2(1): 19-29.
- Kanat, S. ve Gürdal, T. (2022). ‘‘Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Uyuşmazlığı ve Türkiye-Libya Mutabakatı’’. *Hakkari Review*, 6(2): 25-45.
- Kangal, K, ‘‘Libya tarihinde petrolün siyasi iktisadı’’. <https://www.evrensel.net/haber/14693/libya-tarihinde-petrolun-siyasi-iktisadi> (erişim tarihi: 17.04.2024).
- Kapan, K., ve Kuşçu, Ö. E. (2021). ‘‘Kavramsal ve tarihsel açıdan askeri coğrafya: Coğrafya mı? Jeopolitik mi?’’. *Türk Coğrafya Dergisi*, (78): 145-154.
- Karaaslan, H. (2023). ‘‘Uluslararası Bir Sorun Olarak Libya Krizi: Libya’daki Kırılgan Güvenlik Ortamı Üzerine İç ve Dış Etkenler’’. *Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD)*, 8(1): 225-259.
- Karabulut, B. (2016). ‘‘Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte Bir Bakış’’. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 15(1): 31-54.

- Karagöl, E. T., ‘‘Libya Türkiye için neden önemli?’’.
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/erdal-tanas-karagol/libya-turkiye-icin-neden-onemli-2055456> (erişim tarihi: 18.04.2024).
- Karagöl, E., T., ‘‘Enerji Jeopolitiği Neden Önemli?’’.
<https://turkic.world/tr/articles/economy/202229> (erişim tarihi: 12.03.2024).
- Karaoğlu, A. O. (2019). ‘‘Libya’ya Askeri Müdahale ve Uluslararası Hukukta Yeniden İnşa Sorumluluğu’’. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi*, 6(1): 200-223.
- Katman, F. (2013). ‘‘Levant-Doğu Akdeniz ve enerji satrancı’’. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (29): 17-26.
- Kavas, A., ‘‘Libya’’. <https://islamansiklopedisi.org.tr/libya> (erişim tarihi: 17.04.2024).
- Kavas, A. (2011). ‘‘Türkiye-Libya İlişkileri’’. *Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 46-46.
- Kavaz, İ., ‘‘Doğu Akdeniz’de Türkiye’siz Bir Mutabakat Mümkün mü?’’.
<https://www.setav.org/dogu-akdenizde-turkiyesiz-bir-mutabakat-mumkun-mu/> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- Kavaz, İ. (2020). ‘‘Koronavirüs Krizi Sürecinde Doğu Akdeniz’de Yaşanan Gelişmeler’’. *SETA PERSPEKTİF*, (281): 1-3.
- Kaya, İ, S., ‘‘Doğu Akdeniz’in Hukuki Boyutu’’. <https://kriterdergi.com/dosya-dogu-akdenizde-soguk-savas/dogu-akdenizin-hukuki-boyutu> (erişim tarihi: 19.04.2024).
- Kaymaz, İ., ř. (2013). ‘‘Türk Petrol şirketi Ve Ortadoğu Petrollerinin Paylaşımı’’. *International Journal of Social Science*, 6(4): 561-584.
- Kedikli, U. ve Çalağan, Ö. (2017). ‘‘Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz’in Önemi’’. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (1): 120-138.
- Kedikli, U. ve Deniz, T. (2015). ‘‘Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığu’’. *Alternatif Politika*, 7(3): 399-424.
- Kekilli, E., ‘‘Libya’ya Neden Asker Gönderiliyor’’. <https://kriterdergi.com/dosya-turkiyenin-libya-hamlesi/libyaya-neden-asker-gonderiliyor> (30.03.2024).
- Kekilli, E. (2014). ‘‘17 şubat Devrimi’nden Hafta Darbe Girişimine Libya Siyaseti’’. *SETA Analiz*, (99): 7-33.
- Keküllüoğlu, U., C. ve Valiyeva, K. (2022). ‘‘Klasik Jeopolitik Teorilerin Perspektifinden Türkiye’nin Jeopolitik İzdüşümü’’. *Working Paper Series*, 3(3): 45-52.
- Keser, U. ve Akgün, S. (2015). ‘‘Stratejik Güvenlik Bağlamında Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Adasının Stratejik Pozisyonu Üzerine Bir Değerlendirme’’. *Kıbrıs -Akdeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları*, 1-14.

- Keyman, E. F, “Sykes-Picot Anlaşması”. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/sykes_picot_anlasmasi (erişim tarihi: 13.03.2024).
- Kırdök, Y, “Pangea Nedir? Eski Bir Süperkita Hakkındaki Gerçekler”. <https://arkeofili.com/pangea-nedir-eski-bir-superkita-hakkindaki-gercekler/> (erişim tarihi: 27.03.2024).
- Kısacık, S, “Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Yatakları: Yeni Bir Jeopolitik Mücadele Sahası mı?”. <https://politikaakademisi.org/2013/08/16/dogu-akdenizde-hidrokarbon-yataklari-yeni-bir-jeopolitik-mucadele-sahasi-mi/> (erişim tarihi: 2.04.2024).
- Kısacık, S. ve Helvacıköylü, G. (2020). “Doğu Akdeniz’deki Enerji Temelli Askeri Güvenlik Gelişmelerinin Türkiye’nin Doğu Akdenizli Komşuları ve Küresel Güçlerle Olan İlişkilerine Yansımaları”. 85-145.
- Kızılay, Ş, “Doğu Akdeniz’in Güney Ülkesi: Mısır”. <https://www.dsjournal.org/dogu-akdenizin-guney-ulkesi-misir/> (erişim tarihi: 31.03.2024).
- Knutsen, T. L. (2014). “Halford J. Mackinder, Geopolitics, and the Heartland Thesis”. *The International History Review*, 36(5): 835-857.
- Kocamanoğlu, A. (2005). *Türkiye Açısından Doğu Akdeniz’in Stratejik Önemi*. Deniz Basımevi. İstanbul.
- Koç, E. ve Kaya, K. (2015). “Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu”. *Mühendis ve Makine*, 56(668): 36-47.
- Korkmaz, G. (2016). “ABD’nin Afganistan ve Irak Müdahaleleri Sırasında Türkiye’nin Tutumunun ABD Medyasında Ele Alınışı”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2): 25-52.
- Kökçam, S, “Siyasi Belirsizlik içinde ki Libya’da son durum ne?”. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/siyasi-belirsizlik-icindeki-libyada-son-durum-ne-823930.html> (erişim tarihi: 18.04.2024) .
- Kökyay, F. (2020). “Neorealizm Kuramı ve Türkiye’nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 9(3): 2504-2528.
- Köroğlu, V. (2004). “Jeopolitik ve Jeopolitik İlminin Nüfus Unsuru Açısından Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 27-43.
- Kum, A. (2020). *Doğu Akdeniz’in Stratejik Önemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

- Kurt, E. ve Tamçelik, S. (2015). ‘‘Değişen Doğu Akdeniz Denkleminde Mısır’ın Hidrokarbon Politikası ve Türkiye’ye Yansımaları’’. *Uluslararası Avrasya Enerji Sorunları Sempozyumu*, 445-461.
- Kurt, M, ‘‘Doğu Akdeniz’in Bir Parçası Olarak İsrail Sorunu’’. <https://www.cihannuma.org/dergilerimiz/cihannuma-dergi-7-sayi/dogu-akdeniz%E2%80%99in-bir-parcasi-olarak-israil-sorunu/> (erişim tarihi: 1.04.2024).
- Kurt, S. (2006). *Türkiye’nin Enerji Tedarik Politikalarının Avrasya Enerji Boru Hattı Projeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Kurt, S. (2021). ‘‘Libya Arşiv ve Tarihi Araştırmalar Merkezi’ndeki Osmanlı Evrakı’’. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(3): 78-98.
- Kurt, V, ‘‘5 soru: Türkiye’nin Libya’ya Asker Gönderme Tezkeresi’’. <https://www.setav.org/5-soru-turkiyenin-libyaya-asker-gonderme-tezkeresi/> (erişim tarihi: 30.03.2024).
- Kurumahmut, A. (1998). *Ege’de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Kuşoğlu, B. (2013). ‘‘Libya Arap Baharı’na NATO Katkısı’’. *Yasama Dergisi*, (22): 101-118.
- Kutlu, D, ‘‘Sömürgecilik Öncesi Afrika’nın Dünya Siyasetindeki Yeri’’. <https://afam.org.tr/afrika-talaninin-uzun-vadede-kita-ulkelerine-etkileri/#prettyPhoto> (erişim tarihi: 20.02.2024).
- Kuzucu, S. (2015). ‘‘XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları’nın Akdeniz’deki Korsanlık Faaliyetleri’’. *Akademik Bakış*, 9(17): 165-180.
- Leblebicioğlu, E, ‘‘Birincil Enerji ve İkincil Enerji Nedir? Son Enerji Tüketimi’’. <https://muhendistan.com/birincil-enerji-ve-ikincil-enerji-nedir/> (erişim tarihi: 22.03.2024).
- Lika, I. (2020). ‘‘Fransa’nın Doğu Akdeniz’deki Tehlikeli Oyunu’’. *SETA Analiz*, (330): 6-16.
- Lorasdağı, B., K, ‘‘ Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/petrol_ihrac_eden_ulkeler_orgutu_opec (erişim tarihi: 26.03.2024).
- Macar, O. D. (2017). ‘‘Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kurumsal Tarihinde Önemli Bir Deneyim: Trablusgarp Savaşı (1911-1912)’’. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/313/tur>, (erişim tarihi: 02.05.2024).
- Mandıracı, B, ‘‘Türkiye Doğu Akdeniz’de Oyun Kurucu Olabilir mi?’’. <https://www.perspektif.online/turkiye-dogu-akdenizde-oyun-kurucu-olabilir-mi/> (erişim tarihi: 20.04.2024).

- Mangır, Ş. (ed.). (2020). *Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*. İksad Publishing House, Ankara.
- McLeish, K. (1993). *Key Ideas In Human Thought*. Facts on File, London.
- Mens, J. (2022). "Blue homelands and red strongholds: The Libyan Civil War in Turkish and Russian strategy". *Comparative Strategy*, 41(4): 370-387.
- Mevlütöğlu, A. (2014). "Doğu Akdeniz'in Yeni Enerji Jeopolitiğinde Bölge Ülkeleri Deniz Güçlerinin Yeri ve Etkisi". *Uluslararası Enerji Güvenlik Kongresi*.
- Mira, E. R. (2022). "Türkiye-Libya Arasında İmzalanan 'Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası'nın Türk Dış Politikasına Etkisi". *Anadolu Strateji Dergisi*, 17-37.
- Naci, K. "ABD'nin Libya'daki hareketliliğinin arkasındaki neden petrol mü yoksa Rusya'nın yakınlaşması mı?". <https://www.indyturk.com/node/619976/d%C3%BCnya/abdnin-libyadaki-hareketlili%C4%9Finin-arkas%C4%B1ndaki-neden-petrol-m%C3%BC-yoksa-rusya-%C3%A7in> (24.04.2024).
- Nomikos, I. M. ve Sharma, R. (2021). "Transatlantic Relations and Geopolitical Fragility In The Eastern Mediterranean Region". *Strategies*, XXI-National Defence College, 235-249.
- Nugay, U. ve Altay, H. (2013). "Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3): 1-35.
- Oduncu, R. ve Şefkatli, F. E. (2021). "Libya'da Dibebe Dönemi ve Türkiye ile İlişkiler". *ORSAM*, (171): 1-12.
- Okumuş, F, "Türkiye-Libya İlişkilerinin Tarihi Derinliği". <https://fikircografyasi.com/makale/turkiye-libya-iliskilerinin-tarihi-derinligi> (erişim tarihi: 16.04.2024).
- Olçar, K. (2010). "Uluslararası Çatışmaların Enerji Politik Analizi". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(11): 93-127.
- Orhun, F. Ç. (2017). "Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarının Kıbrıs Sorununa Muhtemel Etkileri". *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 36-54.
- Oruç, H. (2020). "İsrail ve Filistin'in Doğu Akdeniz Politikası". *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz*. Ortadoğu Yayınları, Ankara.
- Önder, N. K. (2020). "Kaddafi Dönemi Libya İç ve Dış Siyaseti: Libya Arap Baharında Türkiye Politikası". *Journal of Social Sciences and Humanities*, 136-148.

- Özçelik, T. G. ve Çüçen, M. A. (2022). “Doğu Akdeniz Jeopolitiği, Bölgesel Aktörler ve Türkiye’nin Enerji Güvenliği”. *Sosyolojik Düşün*, 7(1): 92-122.
- Özdağ, M. (2001). *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*. Asam Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Y. S., “Hava Hakimiyet Teorisi Nedir?”, <https://stratejikortak.com/2020/05/hava-hakimiyet-teorisi.html>, (erişim tarihi: 26.02.2024).
- Özekin, M., K., (2020). “Doğu Akdeniz’de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye”. *Güvenlik ve Stratejileri Dergisi*, 16(33): 1-51.
- Özertem, H. S. (2016). “Turkish foreign policy and the energy bonanza in the Eastern Mediterranean”. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(4): 361-374.
- Özey, R. (2017). “Mackinder’in Heartland Teorisi’nin Düşündürdükleri”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (35): 95-100.
- Özgen, N. ve Güngördü, S. (2019). “Eleştirel Jeopolitik: Yer politikalarını yeniden okumak”. *1 st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book*, 913-922.
- Özkan, F. (2020). “Arap Baharı Sonrasında ABD’nin Libya Politikası”. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (XI-II): 170-189.
- Özkaya, M., H., “Petro-Teröristler”. <https://www.millidevletgazetesi.net/KoseYazisi/petro-teroristler-3511> (erişim tarihi: 28.02.2024).
- Özkaya, S., “Doğu Akdeniz’de ısınan sular ve Kıbrıs Denklemi”. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/dogu-akdeniz-de-isinin-sular-ve-kibris-denklemi/1278755> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- Öztaş, A., “Devletler De Bizim Gibidir (İbn-i Haldun)”. <https://ilkadimdergisi.net/gencadam/yazi/devletler-de-bizim-gibidir-ibn-i-haldun-4109> (erişim tarihi: 26.03.2020).
- Öztopal, M. K. ve Yiğittepe, L. (2020). “Türkiye’nin Enerji Güvenliği Bağlamında Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabeti”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 259-272.
- Öztürk, B., “Libya’da Yeni Hükümetin Dış Politikası ve Türkiye”. <https://kriterdergi.com/dis-politika/libyada-yeni-hukümetin-dis-politikasi-ve-turkiye> (26.04.2024).
- Öztürk, F. (2021). *Doğu Akdeniz Kıyıdaş Ülkelerin Güvenlik Politikaları: İsrail*. DİPAM, (6): 1-55.
- Öztürk, Ö. (2019). “Dünyada Nükleer Enerji: Nükleer Enerji ve Uluslararası Projeler Genel Müdürlüğü”. *T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*.
- Pamir, N. (2017). *Enerjinin İktidarı*. Hayy Kitap, İstanbul.

- Parlar, D. S. (2022). “Doğu Akdeniz Enerji Rekabetinde Libya”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23): 87-111.
- Parlar, Z. (2022). “Türkiye Cumhuriyeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında İmzalanan Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Uluslararası Politikaya Etkileri”. *Araştırma Makalesi*, 50-64.
- Peker, H. S., Oktay, K. Ö. ve Şensoy, Y. (2019). “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye’nin Enerji Güvenliği”. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1): 85-106.
- Pekmezci, Z. (2020). *Nükleer Santrallere Yönelik Yerel Halka Bakış: Sinop İli Örneği / Nükleer Santrallere Yerel Kamuoyu Bakışı: Sinop Şehri Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Pınar, Ö, “AB ile Mısır arasında, 7,4 milyar euroluk göç ve ekonomik destek anlaşması”. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn042430yk4o> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- Pınar, Ö, “İtalya Basını: Fransa ve İtalya, Libya’da Rusya ile Türkiye’nin etkisini azaltmaya çalışıyor”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57316724> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- Pınar, Ö, “İtalyan Siyasi Liderlerden Eni Tepkisi: Türkiye’nin AB üyesi olmasından söz etmek delilik”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43161555> (erişim tarihi: 29.03.2024).
- Pınar, Ö, “Libya Başbakanı Dibeybe: Yeniden İnşa için en iyi partnerimiz İtalya”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57311135> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- Pınar, Ö, “NATO Zirvesi İtalya basının da: Müttefikler, Türkiye politikası konusunda bölündü”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57482450> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- Polat, F, “Türkiye-Libya İlişkileri: Seçim Sonrası Bir Değerlendirme”. <https://carnegieendowment.org/sada/90195> (erişim tarihi: 19.04.2024).
- Retaille, D. (2002). “Tarihte Jeopolitik”. (Çev. E. Sayın), *Avrasya Dosyası*, 8(4): 22-39.
- Sade, G, “Cezayir Libya tezkeresine tepki gösterdi: Komşu ülkede yabancı varlığını kabul etmeyeceğiz”. <https://tr.euronews.com/2020/01/06/cezayir-libya-tezkeresine-tepki-gosterdi-komsu-ulkede-yabanc-varligini-kabul-etmeyecegiz> (erişim tarihi: 23.04.2024).
- Sadık, G. (2020). “Libya’daki Gelişmelerin Türkiye ve Avrupa Güvenliğine Etkileri”. *ULİSAM*, (5): 1-21.

- Sağsen, İ, “Türkiye-KKTC doğal gaz boru hattı Doğu Akdeniz’de jeopolitik dengeleri değiştirecek”. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-kktc-dogal-gaz-boru-hatti-dogu-akdenizde-jeopolitik-dengeleri-degistirecek/1682833> (erişim tarihi: 2.04.2024).
- Salık, N, “Türkiye-Libya Anlaşmalarının ABD’deki Yansımaları”. <https://kriterdergi.com/dosya-turkiyenin-libya-hamlesi/turkiye-libya-anlasmalarinin-abddeki-yansimalari> (erişim tarihi: 24.04.2024).
- Samir, A, “Mısır, Yunanistan, Kıbrıs: Başarılı Uluslararası işbirliği modeli”. <https://www.egypttoday.com/Article/1/33551/Egypt-Greece-Cyprus-Model-for-successful-international-cooperation> (erişim tarihi: 31.03.2024).
- Sander, O. (2017). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*. İmge Kitabevi. Ankara.
- Sarıcı, B. (2022). “Türkiye’nin Doğu Akdeniz’i Güvenlikleştirilmesi: 2018-2020 İncelemesi”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBF Dergisi*, 12(1): 19-33.
- Semin, A, “7 Ekim’den sonra Doğu Akdeniz’de ne değişti?”. <https://www.odap.org/yayinlar/7-ekimden-sonra-dogu-akdenizde-ne-degisti/> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- Sevgi, C. (1988). “Jeopolitik ve Jeostaretejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye’nin Stratejik Konumu”. *Ege Coğrafya Dergisi*, 4(1): 214-249.
- Sevim, C. (2012). “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”. *Journal of Yasar University*, 26(7): 4378-4391.
- Sevinç, K., “Enerjinin Tarihi Seyri”. <https://kokludegisimdergisi.com/index.php?p=makaleDetay&makale=844> (erişim tarihi: 26.02.2024).
- Shama, N. ve Tziarras, Z. (ed.). (2019). “Between Alliance and Enstente: The Egyptian-Greek-Cypriot Partnership”. *The New Geopolitics of The East Mediterrean: Trilateral Partnerships and Regional Security*, Peace Research Institute Oslo (PRIO) (3).
- Sotiriou, S. (2020). “Creating Norms around the Eastern Mediterranean energy resources as a necessary means of security”. *Mediterranean Politics*, (29): 235-253.
- Spykman, J. N. (1944). *The geography of the peace*. Hartcourt, Brace.
- Strigunov, K. S., Manolio, A. V., Rozhin, B. A. ve Simons, G. (2022). “Energy market wars as a factor of military-political escalation in Eastern Meditranean region: A Russian perspective. *Cogent Social Sciences*, 8(1): 1-17.
- Şahanoğlu, O, “Doğu Akdeniz’de dengeler değişiyor! Mısır’ın Yunanistan’ı panikleten hamlesi ne anlama geliyor?”. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/03/01/dogu->

[akdenizde-dengeler-degisiyor-misirin-yunanistani-panikleten-hamlesi-ne-anlama-geliyor](#) (erişim tarihi: 31.03.2024).

Şahin, İ. (2020). ‘‘Türkiye-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Kıta Sahanelığı Anlaşması’’. *Adalet Dergisi*, (65): 51-70.

Şahin, İ. (2020). ‘‘Yunanistan’ın Libya Politikası’’. *ORSAM Analiz*, (253): 3-17.

Şahingöz, D. Ve Bulundu, H. (ed.). (2016). *Genel Doğal Gaz*. Ugetam Yayınları, 59: 11-64.

Şalkam, A, ‘‘İtalyan General Italo Balbo hala Libya’da’’.
<https://www.indyturk.com/node/620911/d%C3%BCnyadan-sesler/i%CC%87talyan-general-italo-balbo-hala-libyada> (erişim tarihi: 13.04.2024).

Şanlı, S. (2012). *Uluslararası İlişkiler Bağlamında Güvenlik ve Strateji Boyutunda Akdeniz*. Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şefkatli, F, E., ‘‘Son Dönem Türkiye-Libya İlişkileri Işığında Bakan Fidan’ın Trablus Ziyareti’’. <https://www.orsam.org.tr/tr/son-donem-turkiye-libya-iliskileri-isinginda-bakan-fidanin-trablus-ziyareti/> (erişim tarihi: 21.04.2024).

Şeker, C. T. (2020). ‘‘Türkiye’nin Libya’da Ne İşi Var? -Zaruretlar, Tehditler ve Fırsatlar-’’. *KASAM Karadeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2-14.

Şeker, Ş. (2022). ‘‘Arap Baharından Başarısız Devlete: Libya’’. *İçtimaiyyat Sosyal Bilgiler Dergisi*, 6(1): 33-49.

Taban, M., H. (2013). ‘‘Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve ‘‘Stratejik Derinliğin’’ Bu Bağlamda İncelenmesi’’. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1): 21-31.

Taha, J, ‘‘İsrail-Filistin sorunu: Mısır nasıl bir rol oynamak istiyor, neler yapabilir?’’.
<https://www.bbc.com/turkce/articles/cyr1vp2kgzgo> (erişim tarihi: 3.04.2024).

Tanır, İ, ‘‘ExxonMobil’in Kıbrıs Gaz araması ABD-Türkiye gerilimini alevlendirebilir’’.
<https://ahvalnews.com/turkey/exxonmobils-cyprus-gas-search-could-flare-us-turkey-tension> (erişim tarihi: 20.04.2024).

Tarhan, M. ve Çetinkaya, B, ‘‘Türkiye-Libya deniz yetki anlaşması, her iki ülkenin egemenlik haklarını korudu’’. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-libya-deniz-yetki-anlasmasi-her-iki-ulkenin-egemenlik-haklarini-korudu/2748607> (erişim tarihi: 29.03.2024).

Taş, A, E, ‘‘II. Dünya Savaşı’nın Ardından Türkiye-Libya İlişkileri’’. <https://afam.org.tr/ii-dunya-savasinin-ardindan-turkiye-libya-iliskilerinin-yeniden-tesisi/#prettyPhoto> (erişim tarihi: 15.04.2024).

- Taş, A. E. (2016). “İspanyol İşgalinden Osmanlı Fethine: 16. Yüzyılın İlk Yarısında Trablusgarp’ta Türk Direnişi”. *İslam Medeniyeti Araştırma Dergisi (İMAD)*, 2(1): 32-50.
- Tatlisu, B., “Petrol Endüstrisinin Oluşumu”. <https://siyasalhayvan.com/petrol-endustrisinin-olusumu-1859-1911/> (erişim tarihi: 29.02.2024).
- Telci, İ, N, “Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabetinin Geleceği”. <https://www.setav.org/dogu-akdenizde-enerji-rekabetinin-gelecegi/> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- Telci, İ, N., “Mısır’ın Doğu Akdeniz Politikası Kime Hizmet ediyor?”. <https://www.orsam.org.tr/tr/misirin-dogu-akdeniz-politikasi-kime-hizmet-ediyor/> (erişim tarihi: 23.04.2024).
- Telci, İ. N. (2022). “Türkiye-Cezayir İlişkilerinde Stratejik Ortaklık Dönemi”. *ORSAM Analiz*, (301): 3-27.
- Temel, M. (1998). “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Milli Mücadeleye Bakışı”. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 1(1): 120-134.
- Tiryakioğlu, M. B., “Doğu Akdeniz’de enerji denklemi-1”. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/dogu-akdenizde-enerji-denklemi-1/1474137> (erişim tarihi: 29.03.2024).
- Tokay, M, “Libya: Türk birlikleri zorlu bir denklemlerle karşı karşıya”. <https://tr.euronews.com/2020/01/07/libya-turk-birlikleri-zorlu-bir-denklemlerle-karsi-karsiya> (erişim tarihi: 26.04.2024).
- Tol, G ve Özdemir, G. (ed.). “Transatlantik: Libya Türkiye için neden önemli? ABD’de Türkler Trump’a daha mı yakın? Blinken yine Ortadoğu’da”. <https://medyascope.tv/2024/02/07/transatlantik-libya-turkiye-icin-neden-onemli-abdde-turkler-trumpa-daha-mi-yakin-blinken-yine-ortadoguda/> (erişim tarihi: 18.04.2024).
- Top, F, N, “ExxonMobil’in sondaj gemisi Rum yönetimi için bölgede”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/exxonmobilin-sondaj-gemisi-rum-yonetimi-icin-bolgede/1309158> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- Topal, M. (2021). *İbni Haldun -Coğrafya Kaderdir*. Destek Yayınları. İstanbul.
- Topaloğlu, G. (2018). “Avrupa Birliği’nden Ayrılma Hakkı ve Brexit Süreci”. *TAAD*, (34): 341-365.

- Topcu, M. C. (2021). ‘‘Doğu Akdeniz’in Enerji Jeopolitiği ve Deniz Yetki Uyuşmazlıkları Çerçevesinde Türkiye-GKRY Anlaşmazlıkları’’. *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 1(1): 38-56.
- Toprak, S. V. (2012). ‘‘Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları’’. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 22: 221-235.
- Tör, Ö. (2023). ‘‘Akdeniz’de Libya Mücadelesi’’. *KOSBED*, (45): 17-28.
- Tuğrul, B. (2018). ‘‘Doğu Akdeniz’in Enerji Jeopolitik Açısından Önemi’’. *Opportunities in the Mediterranean Region Economy, Energy and Security*, 15-23.
- Turan, F. (2022). ‘‘Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları Mücadelesi’’. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1): 47-66.
- Turan, T. ve Turan, E. T. (2011). ‘‘Libya’nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk-Senusi ve Türkiye-Libya İlişkileri’’. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV(19): 190-206.
- Turhan, A. (2016). ‘‘Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de Meydana Gelen Jeopolitik Kırılmalar ve Türkiye Jeopolitiği’’. *Uluslararası Afro Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 19-25.
- Tutsak, A. (2017). ‘‘Hitler Almanyası’nın Yayılmacı Politikası ve İkinci Dünya Savaşı (1932-1945)’’. *Akademik Bakış Dergisi*, (63): 190-208.
- Tuzcu, A., ‘‘Enerji kaynaklarını elinde tutan, dünyayı elinde tutar’’. <https://gaziantepsabah.com/index.php/makale/2492/enerji-kaynaklarini-elinde-tutan-dunyayi-elinde-tutar> (erişim tarihi: 26.03.2024).
- Türkeş, İ. (2020). ‘‘Doğu Akdeniz’de Uyuşmazlık Teşkil Eden Deniz Alanlarında Gerçekleştirilen Hidrokarbon ve Doğalgaz Çalışmalarının Kıbrıs Sorununa Yansıması ile Soruna Getirdiği Yeni Dinamikler’’. *Milli Savunma Üniversitesi Güvenlik Araştırmaları*, 86-107.
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. (2021). *Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*. Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. Ankara.
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. (2022). *Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*. Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. Ankara.
- U. S. Department of State. <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/11/177262.htm> (erişim tarihi: 23.03.2024).
- Uçar, Ş., ‘‘1979 İran İslam Devrimi’nin Tarihsel Gelişimi’’. <https://medyaveiletisim.kulup.tau.edu.tr/iran-1979-islam-devrimi/> (erişim tarihi: 4.03.2024).

- Uğur, F, “İlişkilerin en üst seviyeye geldiği Libya ile 2 anlaşma daha: Pilotları TSK eğitecek”.
<https://arsiv.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/iliskilerin-en-ust-seviyeye-geldigi-libya-ile-2-anlasma-daha-bakan-akar-mevkidasi-ile-imzaladi-tsk-askeri-pilotlari-egitecek-923165> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- Uzunöner, M. E. ve Çıkırcı, T. (2023). “Türkiye, ABD ve Rusya’nın Libya İç Savaşına Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi”. *Düşünce Dünyasında Türkiiz*, 11-56.
- Üçtepe, E. (2021). “Coğrafya ve Dış Politika- Kenar Kuşak Teorisi”. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 251-254.
- Üstün, A. (2020). *Türkiye-Libya İlişkileri (1951-2011)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Varlık, A. B. (2020). “Libya İç Savaşı”. *Türkiye-Libya İlişkileri Güncel Gelişmeler Panel AREL USAM*, 5-20.
- Wallerstein, I., Rojas, C., A., Lement, C., C. (2012). *Uncertain Worlds: World-systems Analysis in Changing Times*. Paradigm Publishers. New York.
- Yakışan, M. (2019). *Türkiye’nin Kıbrıs Politikasının Enerji Jeopolitiği Bağlamında Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yalçın, H, B, “Türkiye’yi Doğu Akdeniz’de Yalnız Bırakmaya Yönelik Bir Çaba Var”.
<https://www.setav.org/turkiyeyi-dogu-akdenizde-yalniz-birakmaya-yonelik-bir-caba-var/> (20.04.2024).
- Yaşa, A. G. ve Yılmaz, M. (2022). “Doğu Akdeniz’de Doğalgaz Rezervlerinin Bölgesel Enerji Politikalarına ve Rekabete Etkisi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1): 1-17.
- Yaşar, N. (2019). *Doğu Akdeniz’de Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Nakil Hatları: Güvenlikleştirme Sürecinin Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Yaycı, C. (2012). “Doğu Akdeniz’de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”. *Bilge Strateji*, 4(6): 1-70.
- Yaycı, C. (2020). *Libya Türkiye’nin Denizden Komşusudur*. Kırmızı Kedi Yayınevi. İstanbul.
- Yaycı, C. (2021). *Doğu Akdeniz’in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*. Girdap Kitap. İstanbul.
- Yeşilçayır, C. (2014). “Thomas HOBBS’un Geleneksel Siyaset Felsefesine Karşı Çıkışı”. *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (2): 62-72.

- Yeşiltaş, M, ‘‘Libya Doğu Akdeniz’de Oluşan Yeni Durumun Önemli Bir Parçası’’. <https://www.setav.org/libya-dogu-akdenizde-olusan-yeni-durumun-onemli-bir-parcasi/> (20.04.2024).
- Yeşiltaş, M, ‘‘Uzmanlara göre Başbakan Dibeybe’nin Ziyareti Türkiye-Libya İlişkilerine Pozitif İvme Kazandıracak’’. <https://www.setav.org/uzmanlara-gore-basbakan-dibeybenin-ziyareti-turkiye-libya-iliskilerine-pozitif-ivme-kazandiracak/> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- Yıldırım, M. (2013). ‘‘Nükleer Santraller’’. *Bilim ve Teknik*, 82-83.
- Yıldırım, M. ve Örnek, İ. (2007). ‘‘Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji’’. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1): 32-44.
- Yıldız, D, ‘‘ İsrail’in Akdeniz’deki Gazze Doğalgazına ilgisi stratejik’’. <https://supolitikalaridernegi.org/2023/10/19/israilin-akdenizdeki-gazze-dogalgazina-ilgisi-stratejik/> (erişim tarihi: 2.04.2024).
- Yıldız, Z, E, ‘‘Doğu Akdeniz bir daha eskisi gibi olmayacak’’. <https://www.petroturk.com/makale/dogu-akdeniz-bir-daha-eskisi-gibi-olmayacak> (erişim tarihi: 1.04.2024).
- Yıldız, Z., ‘‘Petrol Baronu: Rockefeller’’. <https://www.petroturk.com/makale/petrol-baronu-rockefeller> (erişim tarihi: 29.02.2024).
- Yılmaz, E. (2018). ‘‘Doğu Akdeniz’de Enerji Çıkmazı’’. *SETA PERSPEKTİF*, (188): 1-4.
- Yılmaz, E. A. (2020). ‘‘Doğu Akdeniz’deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikası’nın Dünü ve Bugünü’’. *Karadeniz Uluslararası Bilim Dergisi*, (48): 27-48.
- Yılmaz, S. ve Kalkan, D., K. (2017). ‘‘Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma’’. *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3): 169-199.
- Yılmaz, S. ve Özdağ, Ü. (ed.). (2012). *Jeopolitik ve Jeostrateji*. Kripto Yayınları. Ankara.
- Yorulmaz, R. (2019). ‘‘Sıcak Gündem: Doğu Akdeniz’’. *Ortadoğu Analiz*, 10(88): 80-83.
- Yorulmaz, R. ve Akıncı, Ş. (2020). ‘‘Kaddafi Döneminden Günümüze Türkiye-Libya Ekonomik İlişkileri’’. *ORSAM Analiz*, (251): 3-28.
- <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-donmez-fatih-sondaj-gemisiyle-2-3-ayda-ilk-neticeyi-almayi-umuyoruz/1353230> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/68242/mod_resource/content/0/SED%C4%B0MANTER%20KAYA%C3%87LAR.pdf (erişim tarihi: 22.03.2024).
- <https://anlatilaninotesi.com.tr/20180306/exxonmobil-sondaji-korumak-icin-altinci-filo-kibris-aciklarinda-1032519114.html> (20.04.2024).

- <https://stratejikortak.com/2019/02/dogu-akdeniz-haber-arsivi-ocak.html> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- <https://stratejikortak.com/2019/03/akdeniz-kibris-haber-arsivi-subat.html> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- <https://stratejikortak.com/2019/11/yunanistan-libya-deniz-alani-dogu-akdeniz.html> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- <https://tarihnotlarim.com/modern-kara-deniz-ve-hava-hakimiyet-teorileri/>, (erişim tarihi: 26.02.2024).
- <https://tgb.gen.tr/turkiye/filistin-den-turkiye-ye-dogu-akdeniz-cagrisi-30040> (erişim tarihi: 2.04.2024).
- <https://tr.euronews.com/2019/12/31/libya-da-siyasi-dengeyi-degistiren-general-halife-hafter-kimdir> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- <https://tr.euronews.com/2020/06/22/libya-sirte-sehrinin-onemi-ne-neden-tum-taraflar-icin-kirmizi-cizgi> (erişim tarihi: 19.04.2024).
- <https://tr.euronews.com/2020/09/22/sevilla-haritas-nedir-ankara-atina-gerginligi-nas-l-baslad-gelinen-durum-ne> (20.04.2024).
- <https://tr.euronews.com/2020/09/26/rusya-ve-cin-bm-nin-libya-silah-ambargosunun-ihlali-raporu-nun-yay-mlanmas-n-engelledi> (24.04.2024).
- <https://tr.euronews.com/2020/10/01/bm-turkiye-libya-deniz-s-n-r-anlasmas-n-tescil-etti> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- <https://tr.euronews.com/2020/10/12/ab-turkiye-libya-aras-ndaki-deniz-yetki-anlasmas-deniz-hukukuna-ayk-r> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- <https://tr.euronews.com/2021/11/04/rehine-krizinin-40-yil-donumu-abd-iran-iliskilerinde-tarihe-gecen-olayda-neler-yasandi>, (erişim tarihi: 17.04.2024).
- <https://tr.euronews.com/2022/10/10/yunanistan-ve-misir-libya-ile-hidrokarbon-mutabakati-imzalayan-turkiyeyi-sucladi> (erişim tarihi: 24.04.2024).
- <https://turkdeniz.com/ege-ve-dogu-akdenizde-fiili-silah-atis-egitimleri-yapildi> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- <https://twitter.com/MevlutCavusoglu/status/1559458081616154629> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- <https://uret.com.tr/petrol-tarihi-1/> (erişim tarihi: 26.02.2024).
- <https://web.archive.org/web/20200721135903/https://greekcitytimes.com/2020/07/21/greek-armed-forces-on-high-alert-turkey-announces-illegal-exploration-in-greek-waters-from-today/> (erişim tarihi: 20.04.2024).

- <https://web.archive.org/web/20200722231138/https://www.keeptalkinggreece.com/2020/07/21/turkey-navtex-greece-armed-forces/> (erişim tarihi: 20.04.2024).
- <https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/analiz-libya-turkiye-icin-neden-onemli-osmanli-libyayi-korumak-icin-seferber-oldu> (18.04.2024).
- <https://www.akparti.org.tr/haberler/yunanistan-abyi-turkiyeye-karsi-bir-koz-olarak-kullanmaktan-kacinmali-ve-mevcut-olumlu-ivmeyi-benimsemelidir-30052021-192607/> (erişim tarihi: 24.04.2024).
- <https://www.aksam.com.tr/guncel/turkiyelibya-mutabakati-neden-bu-kadar-onemli-iste-dikkat-ceken-detaylar/haber-1028299> (erişim tarihi: 19.04.2024).
- <https://www.albert.io/blog/heartland-theory-ap-human-geography-crash-course>, (erişim tarihi: 19.01.2024).
- <https://www.aljazeera.com.tr/haber/misir-yunanistan-rum-yonetimi-zirvesi> (erişim tarihi: 23.04.2024).
- <https://www.aljazeera.com/news/2023/8/16/drilling-rig-arrives-in-lebanons-block-9-to-begin-exploration> (erişim tarihi: 1.04.2024).
- https://www.allianz.com.tr/tr_TR/seninle-guzel/nukleer-enerji-nedir.html (erişim tarihi: 23.03.2024).
- https://www.allianz.com.tr/tr_TR/seninle-guzel/yenilenebilir-ve-yenilenemez-enerji-kaynaklari-nelerdir.html#:~:text=Fosil%20yak%C4%B1tlar%20yap%C4%B1lar%C4%B1nda%20y%C3%BCksek%20oranda,petrol%2C%20k%C3%B6m%C3%BCr%2C%20do%C4%B1algaz%20bulunur (erişim tarihi: 22.03.2024).
- <https://www.aydinlik.com.tr/haber/abd-akdenizde-ikinci-hat-kurma-pesinde-340230>, (erişim tarihi: 22.01.2024).
- <https://www.aydinlik.com.tr/haber/turkiye-libya-anlasmasi-tek-terafli-iptal-edilemez-262270> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2eq524lveyo> (erişim tarihi: 29.03.2024).
- <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn49e59g50do> (erişim tarihi: 12.01.2024).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43030884> (erişim tarihi: 19.04.2024).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809> (erişim tarihi: 24.04.2024).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809> (erişim tarihi: 24.04.2024).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809> (erişim tarihi: 25.04.2024).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54390418> (erişim tarihi: 26.04.2024).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56979883> (erişim tarihi: 21.04.2024).

- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51023812> (erişim tarihi: 24.04.2024).
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56725950> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2011/10/111020_profile_gaddafi (erişim tarihi: 17.04.2024).
- <https://www.biyografya.com/biyografi/19393> (erişim tarihi: 15.04.2024).
- <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1161175-dunyanin-118-yillik-komur-rezervi-kaldi> (erişim tarihi: 28.02.2024).
- <https://www.cnnturk.com/ajanda/libya-nerede-iste-libya-haritasi-nufusu-ve-para-birimi> (erişim tarihi: 1.04.2024).
- <https://www.cnnturk.com/video/dunya/libya-turkiye-icin-neden-onemli> (18.04.2024).
- <https://www.corumgaz.com.tr/page.aspx?SayfaIcerik=7> (erişim tarihi: 28.03.2024).
- <https://www.eia.gov/kids/energy-sources/oil/> (erişim tarihi: 22.03.2024).
- <https://www.enerji.gen.tr/su-enerjisi.html> (erişim tarihi: 23.03.2024).
- <https://www.ensonhaber.com/tarih-haberleri/bir-vefa-ornegi-muhammed-el-mangus> (erişim tarihi: 17.04.2024):
- <https://www.fortes.com.tr/medya/fortes-bilgilendiriyor/dogalgazin-olusumu-ve-cikarilmasi/> (erişim tarihi: 28.03.2024).
- <https://www.gazetedurum.com.tr/gundem/turkiyeden-misira-ihlal-tepkisi-20716> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- <https://www.gencdiplomatlar.com/masalar/gambot-diplomasisi-gunboat-diplomacy.html> (erişim tarihi: 2.04.2024).
- <https://www.globacademy.org/lessons/enerji-jeopolitigi-ve-guvenlik/#:~:text=Bunlar%20aras%C4%B1nda%20Melvin%20A.%20Conant,of%20Energy%20ba%C5%9Fl%C4%B1kl%C4%B1%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmay%C4%B1%20yay%C4%B1nlad%C4%B1lar> (erişim tarihi: 28.02.2024).
- <https://www.globacademy.org/topic/ders-3-soguk-savas-donemi-jeopolitik-teorileri/> (erişim tarihi: 27.02.2024).
- <https://www.gzt.com/mecra/mare-nostrumda-iki-trablusun-hikyesi-3673298> (erişim tarihi: 11.04.2024).
- <https://www.habas.com.tr/Category/Alias/cng> (erişim tarihi: 28.03.2024).
- <https://www.haberler.com/guncel/turkiye-nin-trablus-buyukelcisi-yilmaz-is-14701121-haberi/> (erişim tarihi: 21.04.2024).
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/live-tum-yurtta-10-yil-coskusu-23-nisan-kutlamalarindan-renkli-manzaralar-42450445> (erişim tarihi: 23.04.2024).

<https://www.iaea.org/topics/energy> (23.03.2024).

<https://www.iea.org/energy-system/renewables/hydroelectricity> (erişim tarihi: 23.03.2024).

<https://www.iea.org/energy-system/renewables/solar-pv> (erişim tarihi: 23.03.2024).

<https://www.iea.org/energy-system/renewables/wind> (erişim tarihi: 23.03.2024).

<https://www.iea.org/reports/coal-2023/> (erişim tarihi: 22.03.2024).

<https://www.iea.org/reports/gas-market-report-q2-2023> (erişim tarihi: 28.03.2024).

<https://www.indyturk.com/node/79101/d%C3%BCnya/t%C3%BCrkiyeden-m%C4%B1s%C4%B1r-yunanistan-gkry-zirvesi-sonu%C3%A7-bildirisine-tepki>

(erişim tarihi: 23.04.2024).

<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-libya/> (erişim tarihi: 13.04.2024).

<https://www.internethaber.com/bomba-gelisme-angela-merkel-turk-yunan-askeri-catismasini-son-anda-engelledi-2116266h.htm> (erişim tarihi: 20.04.2024).

<https://www.maktoloji.com/2018/04/dogalgazn-avantajlar-ve-dezavantajlar.html> (erişim tarihi: 28.03.2024).

https://www.mfa.gov.tr/no_-14_-14-ocak-2011_-tunus_ta-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa (erişim tarihi: 23.04.2024).

https://www.mfa.gov.tr/no_-43_-gkrynin-dogu-akdenizdeki-hidrokarbon-faaliyetleri-hk.tr.mfa (erişim tarihi: 19.04.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-libya-yi-ziyareti--3-ekim-2022.tr.mfa> (erişim tarihi: 21.04.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-libya-yi-ziyareti--7-subat-2024--trablus.tr.mfa> (erişim tarihi: 21.04.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-libya-yukse- devlet-konse- yi-baskani-khalid-al-mishri-ile-gorusmesi--7-subat-2022.tr.mfa> (21.04.2024).

https://www.mfa.gov.tr/sc_-67_-fransa-cumhurbaskani-emmanuel-macron-un-gkry-lideri-anastasiadis-ile-ortak-basin-toplantisinda-dogu-akdeniz-e-iliskini-yaptigi-aciklama-hk-sc.tr.mfa (erişim tarihi: 20.04.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> (erişim tarihi: 26.04.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (erişim tarihi: 18.04.2024).

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (erişim tarihi: 20.04.2024).

<https://www.milliyet.com.tr/dunya/live-gazzedeki-savasta-son-dakika-hamas-silah-birakma-sartlarini-acikladi-ap-istanbuldan-dunyaya-duyurdu-7117476> (erişim tarihi: 25.04.2024).

<https://www.nukleer.web.tr/tarihce/tarihce.html> (erişim tarihi: 23.03.2024).

<https://www.offshore-technology.com/projects/gaza-marine-gas-field/?cf-view&cf-closed>

(erişim tarihi: 2.04.2024).

<https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-gundemi-19-25-aralik-2022/> (erişim tarihi: 21.04.2024).

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/energy?q=energy> (erişim

tarihi: 26.02.2024).

<https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/petrol-nedir/> (22.03.2024).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191224-23.htm> (erişim tarihi: 20.04.2024).

<https://www.sabah.com.tr/sozluk/cografya/akdenizin-dikkat-ceken-ozellikleri> (erişim tarihi:

26.03.2024).

[https://www.sde.org.tr/afrika/libyali-tarihciden-osmanli-devleti-ile-ilgili-onemli-aciklamalar-](https://www.sde.org.tr/afrika/libyali-tarihciden-osmanli-devleti-ile-ilgili-onemli-aciklamalar-haberi-14607)

[haberi-14607](https://www.sde.org.tr/afrika/libyali-tarihciden-osmanli-devleti-ile-ilgili-onemli-aciklamalar-haberi-14607) (erişim tarihi: 13.04.2024).

<https://www.sde.org.tr/afrika/libya-turkiye-afrika-birliginin-stratejik-ortagidir-haberi-25015>

(26.04.2024).

[https://www.setav.org/perspektif-dogu-akdenizde-yunanistan-misir-deniz-siniri-antlasmasi-](https://www.setav.org/perspektif-dogu-akdenizde-yunanistan-misir-deniz-siniri-antlasmasi-ve-turkiye/)

[ve-turkiye/](https://www.setav.org/perspektif-dogu-akdenizde-yunanistan-misir-deniz-siniri-antlasmasi-ve-turkiye/) (erişim tarihi: 18.03.2024).

<https://www.socar.com.tr/blog/arge-ve-inovasyon/biyokutle-ve-biyokutle-enerjisi> (erişim

tarihi: 23.03.2024).

[https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/90412/ak-parti-grup-toplantisinde-yaptiklari-](https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/90412/ak-parti-grup-toplantisinde-yaptiklari-konusma)

[konusma](https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/90412/ak-parti-grup-toplantisinde-yaptiklari-konusma) (erişim tarihi: 19.04.2024).

[https://www.tenmak.gov.tr/2016-06-09-00-43-55/135-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/862-](https://www.tenmak.gov.tr/2016-06-09-00-43-55/135-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/862-bolum-01-gunumuzde-nukleer-enerjiye-genel-bakis.html)

[bolum-01-gunumuzde-nukleer-enerjiye-genel-bakis.html](https://www.tenmak.gov.tr/2016-06-09-00-43-55/135-gunumuzde-nukleer-enerjiye-genel-bakis.html) (erişim tarihi: 23.03.2024).

<https://www.thesisat.org/lng-cng-nedir-ozellikleri-nelerdir.html> (erişim tarihi: 28.03.2024).

[https://www.trthaber.com/foto-galeri/libyada-ilk-turk-hastanesi-hizmete-acildi/52184/sayfa-](https://www.trthaber.com/foto-galeri/libyada-ilk-turk-hastanesi-hizmete-acildi/52184/sayfa-1.html)

[1.html](https://www.trthaber.com/foto-galeri/libyada-ilk-turk-hastanesi-hizmete-acildi/52184/sayfa-1.html) (21.04.2024).

[https://www.trthaber.com/haber/dunya/kaddafinin-devrilmesinin-uzerinden-11-yil-gecti-](https://www.trthaber.com/haber/dunya/kaddafinin-devrilmesinin-uzerinden-11-yil-gecti-717417.html)

[717417.html](https://www.trthaber.com/haber/dunya/kaddafinin-devrilmesinin-uzerinden-11-yil-gecti-717417.html) (erişim tarihi: 17.04.2024).

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/libya-tezkeresi-resmi-gazetede-818197.html> (erişim

tarihi: 21.04.2024).

<https://www.ucay.com.tr/blog/dogal-gaz-nedir-dogal-gaz-kullanim-alanlari/> (erişim tarihi:

28.03.2024).

[https://www.voaturkce.com/a/libya-ile-askeri-i-CC%87%C5%9Fbirli%C4%9Fi-](https://www.voaturkce.com/a/libya-ile-askeri-i-CC%87%C5%9Fbirli%C4%9Fi-mutabakat%C4%B1-tbmm-den-ge%C3%A7ti/5215159.html)

[mutabakat%C4%B1-tbmm-den-ge%C3%A7ti/5215159.html](https://www.voaturkce.com/a/libya-ile-askeri-i-CC%87%C5%9Fbirli%C4%9Fi-mutabakat%C4%B1-tbmm-den-ge%C3%A7ti/5215159.html) (erişim tarihi:

20.04.2024).

<https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/2023ten-2024e-dogu-akdeniz-denklemi-4593881> (erişim tarihi: 21.04.2024).

<https://www.yenisafak.com/gundem/disisleri-bakanligindan-libyaya-itidal-cagrisi-catismalari-buyuk-endiseyle-takip-ediyoruz-3855276> (erişim tarihi: 21.04.2024).

https://yenader.org/tr_tr/biyokutle-enerjisi-nedir/ (erişim tarihi: 23.03.2024).

https://yenader.org/tr_tr/blog/service/yenilenebilir-enerji-nedir/ (erişim tarihi: 23.03.2024).

https://yenader.org/tr_tr/gunes-enerjisi-nedir/ (erişim tarihi: 23.03.2024).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Kübra AYDIN
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Varsak Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler
Yabancı Diller	İngilizce

